

Избрани Съчинения

Любен Каравелов

- [Любен Каравелов](#)

-

- [I.](#)

- [II.](#)

- [III.](#)

- [IV.](#)

- [V.](#)

- [VI.](#)

- [VII.](#)

- [VIII.](#)

- [IX.](#)

- [X.](#)

- [XI.](#)

- [info](#)

-

- [notes](#)

- [1](#)

Любен Каравелов

Богатият сирмах

Повестта „Богатият сирмах“ е обнародвана във в. „Свобода“ г. III, бр. 20–22, 11 ноември — 25 ноември 1872 г. и в. „Независимост“, г. III, бр. 23–37, 23 февруари — 2 юни 1873 г.

I.

Щастлив е онзи човек, у когото е чиста и неокаляна съвестта; щастлив е онзи човек, който е доволен от онова, щото е собствено негово; щастлив е онзи човек, който може да погледа всекиму в очите и който може да каже: „Това парченце хляб, бяло или черно, меко или кораво, тая чиста и студена вода и това парченце сирене са мои, защото съм ги изработил с големи мъки и с едър пот.“ Заработеният обед е сладък, както е сладка и душевната тишина; разкошните обеди са горчиви, както е горчиво и угризението на съвестта. Там, гдето се появяват разкошества, трябва да заспи съвестта, защото чистата съвест няма нищо общо с богатите и с разкошните трапези. Хайдете да потърсиме доказателства. Георги Пиперков и Спиро Трантарът са такива приятели, каквито и съветът още не е създавал: ако кихне Георги, то Спиро почти всякога му говори: „Нека ви е наздраве“; а ако кихне Спиро, то Георги му казва само „наздраве“. Освен това, ако Спиро пуши чубук, то и Георги пуши чубук; а ако Георги пуши цигара, то и Спиро пуши цигара. Когато Спиро станал чорбаджия, то и Георги станал чорбаджия; а когато Георги вземал от един селянин за нищо и за никакво хилядо гроша, то и Спиро поискал от друг селянин хилядо гроша. Селянинът му дава петстотин, дава му осемстотин, дава му деветстотин и петдесет — не ще. „По-малко от хилядо не мога да взема“, рекъл Спиро, и станало хилядо. Както Георги, така и Спиро обичат да ходят при владиката на гости, да пият мастика и да се разговарят с негово преосвещенство за вдовиците; а негово преосвещенство обича всякакви душеспасителни разговори така също, както котката обича прясната риба. Облеклото на Георги е еднаво с облеклото на Спиро, защото сукното е отрязано от един топ, защото това сукно е скроено от едни ръце и защото и за едното, и за другото още не е заплатено. Гореказаното облекло е ушиено от Петра Инджето, който се нарича „френски терзия“, който е пиян седем пъти през неделата и който има дълга и мършава жена. Както Георги, така и Спиро се облачат по следующата програма: широки черни и лете жълти — панталони; сюртук от черно сукно със синеват дим; фес азизие, с широки поли, който има голямо сходство с новодомните

тенджери; пръстен на указателният пръст; пояс, с който са вързани панталоните, из червена коприна, на когото крайовете висят на лявото бедро; елече из касимир, който се нарича и „лахур“; вратовезка червена или зелена; кундури лакови и т.н. Трябва да забележа тука като „нота бене“, че както Георги, така и Спиро обичат да седят на миндерлъкът и да чоплят краката си; а тия крака изпушат из себе си голям аромат.

Да кажа сега няколко думи и за нравствените достойнства на тия две достойно за уважение личности.

Една вечер Георги ходи у Спирови да се повиди със Спира; а друга вечер Спиро ходи у Георгиеви да се повиди с Георги — и това се продължава не дни и недели, а цели десетилетия. Когато се съберат между себе си, то тия два приятеля имат следующите занятия; първо, изпиват по две литри мастика; второ, тия изпушват по дванайсет лули тютюн; трето, тия чоплят носовете си и сучат мустаките си; четвърто, тия говорят за пашата, за кадият или за конят на билюкбашият.

Фигурата на кир Георги е необикновено важна и величествена; боят му е висок, лицето му е мурго, отнасянието му е *лесично*, а очите му — чегато постоянно търсят твърде сърчено. Той може да направи из своето лице всевъзможни виражения: доброта, ненавист, ласкателство, зверство и всичко, щото искате, ако неговото сърце и да дреме твърде спокойно в своето къошенце. Пред по-големите, т.е. пред по-богатите, той постоянно се усмихва, а пред по-малките, т.е. пред по-сиромасите, почти всякога се муси; пред по-силните той говори тихо, меко и ласкателно, а пред по-слабите — високо, грозно, повелително, даже и свирепо; пред големците той държи главата си малко настрана и ръцете си кръстосва на поясът, а пред сиромасите повдига главата си твърде високо, маха с ръцете си и неговото бясно наруване ехти като гръмотевица във времето на най-силните бури. С една дума, който би погледнал на кир Георги в онова време, когато той се намира в конакът и когато седи между царските чиновници, то той би си помислил, че тоя кир Георги е един из числото на небесните ангели, че неговата кротост е агнешка и че неговата душа е съвсем невинна; а ако би го вие срещнали на пътят, ако би го видели между раята, то всеки из вас би прочел на челото му зло, зверство и бездушие. Но ако искате да говоря право, то трябва да ви кажа, че жестокостта и зверството не са единствените страсти, които върлуват в утробата на тоя знаменит човек. Той обича парите и обича ги повече от жената си, от децата си,

от честта си и от животът си. Той обича така също да се весели, но неговото веселие е грубо, низко и нечисто, както въобще бива веселието у турците и у отурчените християни: кьочеци, циганки, коча музика, мастика и содомски страсти допълват неговото нравствено превъзходство. Разбира се, че когато той употребява всичките свои умствени способности и всичките законни и незаконни средства, за да удовлетвори своите желания, то той е длъжен да служи и като оръдие на другите. Ето защо турците почти всякога говорят, че кир Георги е умен и добър „пезевенкин“.

Спиро е израсъл в друга градина. Неговата шия е тънка и дълга като у щъркел; краката му са криви като новородена месечина; челото му е сплеснато и ниско като у маймуната; страните му са червени; носът му е покрит с пришки и прилича на червена царевица; долната му челюст е безобразно дълга; а всичкото му лице, взето заедно, прилича на свинска зурла. Ленив на всичко, щото изисква умствени напрежения и мозъчни размишления, той е деятелен и постоянен в различни телесни упражнения. Ако би вие влезли в къщата на тоя човек, когато пред него стоят трудолюбивите селачени и селаченки и очакват правосъдие, то би помислили, че се намирате в бърлогата на някой див звяр, когото нищо не може да укроти, когото ласкателствата привождат в ярост, а нападенията го правят съвсем безумен.

— Аз се чудя как тия два чорбаджия могат да живеят между себе си дружно и да помагат един другиму! — говорил един гражданин на своите съседи, които във времето на сълнечното захождане излезли на улицата и седнали пред своите вратници да си побъбрят за едно, за друго.

— А знаете ли вие, че Георги е готов за пари да се побратими и с дяволите? — попитал други, който имал обичай постоянно да лиже долната си устна.

Намерили сте кому да се чудите! — казал трети. — Един човек, който се не побоял да убие брата си, е способен да направи и най-лошавите престъпления, най-безсъвестните зверства! Когато един човек се реши да направи веднъж лошаво нещо, то той не може вече да се запре на полпът; той трябва да върви напред и да прави пакости и на мъжко и на женско, и на старо и на младо. Началото е мъчно, а средата и опашката вървят като намазано колело. Аз съм уверен, че за Георги е

сто пъти по-лесно да убие брат си, нежели да помогне на падналият да стане.

— Ах ти, господи! Наистина ли е Георги убил своят братец? — попитала една жена, която излязла на улицата с една голяма лъжица в ръка; а тая лъжица свидетелствувала, че госпожата ѝ е дошла право из кухнята.

— А кой други ще да го убие, ако го не убие брат му! „Кой ти е извадил окото?“ „Брат ми“. „Затова е така дълбоко извадено“, рекъл русчушкият философин Минчо Тахтата, който умее твърде изкусно да бели турските кратуни и да бръсне българските бради.

— Аз не вярвам, че един човек, който е роден от майка, може да бъде дотолкова лошав, щото да убие и братът си — казал първият гражданин, който бил голям скептик.

Жената, която стояла с лъжицата в ръка, погледала на своят мъж кръвнишки, помахала главата си, хванала кълката си с лявата ръка, махнала с лъжицата по въздухът и пропищяла:

— Той е у мене всякога такъв — неверни Тома и нищо повече. Преди една неделя аз му рекох, че в коремът ми живее жива жаба, а той ми казва да не ям боб! Ти по-добре послушай какво разказват умните хора и мълчи, защото аз съм вече сита от твоите хорати. Десет години ми разказваш, че това не е тъй, а онова не е онъй, че това не е истина, а онова не е за вяра!... Засрами се от боят си!

Дълготърпеливият скептик замълчал и захванал да чопли с пръстът си една дамджица, която се намирала на ръкавът му.

— Аз навярно зная, че Георги е убил братът си — казал философът важно и погледал на своите слушатели с особено удоволствие.

— Разкажи, разкажи — казала лъжицата и погледала към кухнята си, из която захванала да се разпространява миризма от препържена риба.

Ораторът се изкашлял, заципал носът си с два пръста и избрисал ги от полата на контошът си, а после захванал своето „повествование“.

— Преди десет години — продължал философът — Георги се отдели от своят брат Димитра и захвана да живее сам за себе си. Когато умрял баща им, то им оставил голямо богатство; а ако е така, то и дележът трябваше да бъде твърде мазен. Само чисти пари трябваше да си разделят повече от двеста хиляди гроша. Освен това тия имаха

крави, кобили, овце, биволи, ниви, ливади, бостани и две къщи в Русчук. Дялбата стана в мехкемето, защото „едноутробните“ братия не можаха да си извадят очите миролюбиво — Георги беше лаком като всякога. Разбира се, че и после дележът между Георгия и Димитра не можа вече да се възцари мир и любов. Димитър беше кротък, трудолюбив и умен човек; а ако е така, то и работите трябваше да му вървят по-добре. Георги беше готов да полудее от завист. Веднъж Димитър отишъл на своето лозе, което се намираше над самият Дунав. Била голяма горещина; слънцето пекло като нажежено желязо; а въздухът врял като вода. Димитру се поискало да се окъпе и той слязъл до Дунавът, съблякъл се и влязъл във водата. В това време Георги седял в своето лозе, което лежи малко по-доле от Димитровото, и гледал с ненавист на брата си. При Георги служеше един цинцарин, който никак не беше по-добър от своят господарин. Тоя цинцарин разбрал какви са мислите на Георгия и затова погледал в очите на своят господарин и рекъл му: „Мога ли?“ „Можеш“, казал Георги. Какво е правил после това цинцаринът, аз не зная; зная само това, че в тоя същи ден из градът ни се разнесе глас, че Димитър се е удавил. А цинцаринът? — Цинцаринът беше намерен в един кладенец. Видите ли сега каква е работата? — попитал най-после философът и зашипал носът си още веднъж.

— Чудни неща биват на тоя свят, ако кир Минчо казва истина — рекъл скептикът.

— Ето го, ето го пак... Погледайте го — каза лъжицата. — Тоя човек няма за пет пари вяра, а нарича се православен християнин! Аз ви казвам, че ако владиката да му не тури юздата, то той ще да захване да не вярва и на св. Марина. Един ден аз му казвам: „Днес е Св. Марина“; а той ми отговаря: „Днес е Св. Моасии.“ Такъв мъж е за напусчане. Оная година аз си купих умрела. „Защо ти е умрела?“, ме пита. „Да ме варди от дъждът и от слънцето“, казвам. „Ти и без умрела се скиташ по цял ден из махалата; а ако купих умрела, то моите очи ще да те гледат от събота на събота“, казва.

— Стига си бърбала — рекъл скептикът, — защото рибата ти изгоря на огънят.

— Ах, наистина — рекла лъжицата и влязла в къщата си; но след малко време тя се върнала пак и попитала философът: — А я кажи ми ти, като знаеш всичко, защо Георги обича дотолкова Смильча?

— Мисли да го направи зет — рекъл философът съвсем уверено. — Смилчо се бръсне в моята берберница, следователно аз познавам и ушите му, и носът му и гушата му и сърцето му. Два чифта ножици изхабявам, когато му стрижа косата... Неговата коса е гъста като гората в Галилея.

II.

Русчук е още млад и зелен град; а старците говорят, че плитката вода не повдига големи вълни. Разбира се, че старешкото изречение няма никакъв смисъл, защото Русчук и неговите валийски чиновници стърчат като пирамиди пред очите ни. Русчушките вълни биват до такава степен големи, щото кораблекрушенията са станали съвсем естествени явления. Когато Христос е рекъл, че „първите ще бъдат последни, а последните първи“, то той е мислил да създаде Русчук и да го направи столнина на България. Ако искате да чуете истината, то аз трябва да ви кажа, че Русчук прилича на столнина така също както и Митхад паша на Херкулеса. А ако искате да добиете вярно понятие за тоя град, то трябва да се изкачите на някоя джамия и да погледате на неговите кочини и на неговите скелети, които се наричат верноподаници на дебелия сянка. Пред очите ви ще да се покаже твърде шарена картина. Двоекраки животни, които принадлежат на различни народности, в различни облекла и с различни физиономии, припкат по улиците и тъпчат нещастната земя; кал и боклук до колени, а къщя полуразвалени, дрипави и нещастни — каквото е и самото население. Такава е столнината на България, която разпространява образование и напредък до Балканът и до софийските полета — а Русчук е миниатюра от Цариград. Турската империя е твърде чудна държава; турското население е безобразно смешно; а Русчук е извънредно създание. Турците са до един Марси, Турция е военен лагер, туркинята е подойница, а Русчук е турско купище. Разбира се, че при подобно положение на работите раята е длъжна да се отличава твърде ярко от своите победители и господари. Българите приличат на мокри кокошки, между които се перчат турските мисирци, за да ги кълват постоянно по главите. А чорбаджиите? — Българските чорбаджии се намират в такова неопределено положение, щото аз свободно мога да ги нарека н и щ о. Чорбаджиите така също, както и турците, се разхождат между мокрите кокошки горделиво и самонадеяно, държат главите си високо и гледат всекому право в очите; но тия твърде добре знаят, че ръцете им са кървави до лактите, че съвестта им е обременена със страшни престъпления и че

наближава Христовото пришествие, следователно тяхната сила е призрачна. За честните, за живите и за големите души Русчук е тесен, Русчук е убийствен, Русчук е непривлекателен. Ние твърде често обвиняваме русчушката младеж, че тая младеж дреме, че тя не знае що прави, че тя се разваля все повече и повече; но ни веднъж не сме си задали такъв един въпрос: от що и от какво произхожда всичкото това? За младите и за живите личности в Русчук остава само едно спасение — да идат в лозята, да се напият като копачи и да подхат чист въздух. Хайдете и ние да идеме в лозята.

Бил гроздобер. Слънцето пекло твърде силно, но божииите създания не обръщали внимание на неговата топлина — и работили. Пчелата брънчала и събирала мед, врабчето търсило червечец или пшеничено зърно, гаргата яла грозде, а българинът постил и работил за коремът на своят господарин. Всичко се намирало на своето място. Едно селско юначе водило своите сиви волове, които теглили една натоварена кола; а след тях припкали няколко боси момичета, които пели, викали и веселили се като на сватба. Аз и досега не мога да разбера, защо се радват младите и невинните души и когато им е тежко, и когато им е весело? Българката пее и когато работи ангария, и когато тъче чуждо, и когато умре баща ѝ, и когато жени синът си; но нейните песни приличат на плач, който къса сърцето на части. Но както и да е, а момичетата пели и веселили се; веселила се и всичката природа освен едно младо момченце, което седяло под орехът в едно лозе. Недалече от това момче спал под орехът един побелял вече старец, който имал дълга сива брада и който бил облечен в покъсани потури и в излизан от времето контош. Старецът бил запасан с бял пояс, в който бил втъкнат габровски нож, с бяло чиренче и с алена капия; а под главата му се намирала рошава овча шапка. Близо до това място, под черешата, седяло друго едно момче, което имало веселичко и хубавичко като есенна ябълка лице и което гледало насам-нататък твърде живо. Това момченце нямало повече от двайсет години, но било облечено твърде разкошно — видело се, че то не е знавало още как се печелят парите. Дълго време младото момченце гледало на своят замислен другарин и най-после станало, отишло при него, хванало го за рамото, разклатило го насам-нататък и извикало:

— Хей, Смиле, що си се замислил като сираче на помен? Който те погледа, той трябва да си помисли, че гемиите ти са потънали в Черно

море... Хей, засмей се или и аз ще да заплача като кукувица!

— Остави ме, Иванчо, не весели ми се. Остави ме да си помисля... Тежко ми е — казал Смил.

— Дявол да те вземе! Гледай да не станеш и ти философин. Ако да би били сега коледни пости, то аз би си помислил, че те е давил нощеска каракончо. Стани да идеме при момичетата и да ги попитаме що носят. Стани!

— Махни се оттук! Дай ми мира!

— Няма да те оставя!... Да видиме какво щеш да ми направиш!

— Остави ме, Иванчо, моля ти се. Бъди човек.

— Ако ми се молиш, то аз съм длъжен да те оставя... А я ми кажи ти, защо си се замислил? Не баба ти ли те е била, че си гонил петелът и той е разбъркал с краката си преждата й? Не баща ти ли те е дънкал, че си настъпил лулата му? Не майка ти ли те е измлатила, че не си отишъл на Св. Трифон в черкова? Кажи ми де?

— Остави ме, Иванчо, или аз ще да помисля, че ти си или луд, или пиян.

— Да те не е изпсувал някой турчин? — продължил Иванчо и смеял се от всичкото си сърце.

Смил погледал на своят другарин сърдито и сериозно; очите му блестели, а долната му уста треперала като листо.

— Който се шегува не навреме, той е добиче, той е безсловесно животно — рекъл той и плюйнал.

Смилчо помислил малко, повдигнал нагоре рамената си и рекъл:

— Ние цели петстотин години сме само дремали и шегували сме се! Стига вече. Трябва да помислиме малко по-човечески и да разгледаме своят мъченически живот. Що сме ние: хора ли сме, или сме бездушни тъпани, които едно време се окачваха в Цариград пред вратата на хановите? Когато някой желал да повика одабашията, то той удрял по тъпанът и будил го. А турците и ден, и нощ тъпат по нашите гърбове, а ние все още спиме и нехаеме! Нас бият, а ние се смееме; нас бесят, а ние се шегуваме; нас безчестят, а ние се хвалиме със своята нравственост; нас псуват, а ние благодариме; по нас тъпат, а ние обръщаме към тъпанаринът и здравата страна... Християнско смирение, което има овчи характер!

— А какво ти мислиш да правиме? Ако си кротък, мирен и послушен, то можеш барем да живееш; а ако захванеш да върлуваш и

да се не покоряваш, то и въжето е готово — рекъл Иван.

— Ако природата не ти е дала ръце, то ти е дала зъби, с които можеш барем да ухапеш неприятелят си; но ние нямаме още онова, щото е потребно и на хората, и на животните — ние нямаме мозък, нямаме смелост, нямаме сърце, нямаме човечески понятия, нямаме храброст...

Старецът шавнал с кракът си.

— А знаеш ли какво говорят нашите старци? — Времето ще да дойде и само... А бабичките казват: „С рогатият да се не бодеш, с краставият да се не бориш, а с турчинът да се не караш“.

— Старците и бабичките са приготвили достойни за уважение унуки или достойни робове. Трябва да им се благодари... Ако би великият везирин имал в главата си зрял мозък, то той би трябвало да даде на всичките наши старци и бабички по едно джубе и по една кола плява. Ако на тоя свят да не би се раждали робове, то деспотите и тираните би трябвало да станат „милосърдни сестри“.

— Стига си бърбал — рекъл Иванчо и подсвирнал си. — Аз ще да ида при момичетата да си попееме и да се повеселиме... Аз не съм философин... Който е болен, нека се лекува: а комуто е мъчно, нека търси спасение. Ако цял един народ търпи и живее, то и Иванчо трябва да търпи и да живее. Да ида при момиченцата...

— Иди, Иванчо, иди! Когато някой побие петелът, то той се качва на плетът и кукурига — това е за него голямо утешение: а ти предпочиташ да бъдеш петел, нежели заец. Иди при момичетата и покукуригай.

Смил се сърдил и късал в ръцете си орехова шума.

— А защо се сърдиш, Смиле? Ако аз приличам на петел, то ти приличаш на наш Караман. Когато тато побие Карамана, то той си отмъщава на някой стар хасър или на вратникът. Каж ми, защо късаш шумата? Ако ти са криви турците, то орехът не е ни крив, ни дължен.

Смил побледнял още повече и проговорил тъжно и сърдито:

— Истина казваш! Когато мечката е окръжена със зайци, то тя захваща и сама да се бои от кучетата и от ловчийт; а ако тя бъде окръжена само с мечки, то ни кучетата, ни ловчийт не са опасни за нея.

Старецът си отворил едното око.

— Това е истина — рекъл Иванчо малко по-сериозно. — Но я кажи ми ти, какво би направили мечките, ако ги обиколят няколко

стотини ловчии и няколко хиляди кучета?

— Тия би се борили с неприятелите си до последната капка кръв, защото от тяхното мъжество зависи почти всичко — техният живот, тяхната чест и тяхното съществуване. Животните имат по-големи достойнства или по-голямо самоуважение; тия имат по-велика душа и по-широко сърце; тия защищават и себе си, и децата си по-добре и по-храбро, нежели ние. Ако ти закачиш на свинята прасето, на котката котето, на кучката кушлето и на кравата телето, то трябва да вардиш кълките си: а наш Петко гледа твърде равнодушно как отнимат честта на дъщеря му, как турчат момченцето му и как безчестят жената му и надее се само на бога.

Когато Смил говорил това, то покрай тях преминала цяла купчина момичета, които вървели из пътят весело, които пели и викали и които не мислили за човеческите нещастия. Иванчо погледал към момиченцата, поклатил насам-нататък главата си и рекъл:

— Ти, Смиле, преувеличаваш страданията на нашият народ. Я погледай на тия гълъбчета как се веселят, как гукат и как подскачат! Каж ми де, видиш ли барем една капка неудоволствие на лицата им? Видиш ли барем един бръчкул на тяхното червено-бяло образченце?

— Това е така, но в тия песни се намират повече сълзи, нежели радост — казал Смил. — Над гробищата растат всякакви цветя. Нашият народ е дотолкова як, невинен и добросърдечен, щото и най-големите нещастия не могат да убият неговите радости. Щом нещастieto премине през главата ни, то ние захващаме да пееме своята тъжна песенчица, която повече прилича на погребално пение... Бъдещето е наше, както са наши и надеждите.

— А на кого се той надее, Смиле?

— На мене, на тебе, на Ивана, на Драгана, на себе си. Денят се приближава — тежко на неприятелите ни! Аз вече видя пътеводната звезда; а тая звезда непременно трябва да ни доведе до щастие.

Старецът станал, погледал насам-натам и проговорил:

— Звездата е вече близо; но ти не трябва да се сърдиш, не трябва да викаш и да обвиняваш другите. Всеки из нас желае доброто на отечеството си... Бъди, мой синко, по-умен, по-търпелив и по-безпристрастен. И Иванчо има свое право... Аз съм проживял на тоя свят твърде дълго време и видял съм цели милиони щастия и цели милиони нещастия. Моята съдба ме е хвъргала от едно място на друго,

из един край в други и из едно царство в друго. Когато московците преминаха през Стара планина и упътиха се към Едирне, то аз мислех, че нашият ден е вече настанал, и бунтувах народът; но нашият ангел още спеше от дългият. Когато московците заключиха мир, то аз бях принуден да ида след тях и да спася главата си. В Русия аз претърпях големи мъки: глад, студ, сиромашия и всякакви беди. После това аз ходих в Сърбия, в Черна гора и в Гърция. Моята цел беше да се бия с турците и да търся против тях съюзници; но както ви казах по-горе, нашият ангел още спеше от дългият. Сърбия и Гърция бяха полусвободни; но Черна гора беше в състояние да ми даде всичко, щото търсеше душата ми. Ако Черна гора да беше близо до България, то аз би останал да живея в нея и да изстреблявам кукумявките; но на сърцето ми лежеше като тежък камък нещастният български народ и поробеното наше отечество. Черна гора е гнездо на свободата, момченца! Черногорците не търпят турска миризма. Из Черна гора аз отидох във Влашко, поживях две години и после се върнах в Русчук, захванах да живея мирно и да робувам така също, както робуват и моите нещастни братия. Ожених се. Господ ми даде добра и хрисима жена, а още по-добра и по-хрисима дъщеря. Къщата ми от утринта до вечерта е пълна с веселие и с песни. Щом се пробудя, то в ушите ми звънти крехкият и милият глас на моето момиченце, което пее само моите любими песни:

Слана е паднала, слана е паднала
Лете ми лете, лете по Гергьовден,
Та е усланила момци на планина,
момци на планина, на Игликовина,
та им замръзнали пушки гегалийки,
пушки гегалийки, сабли дамаскийки...

Весело бива човеку от тия песни, защото тия му напоминат нещо си, а в това също време тия го приготвяват за друг, по-добър живот. Такава е накратко историята на моят живот; а тая история е пълна и с добро, и със зло... Аз съм барем опитен, ако не повече... Те трябва да се сърдите, не трябва да се горещите, не трябва да викате и

да кряскате, а да работите и да мълчите. Елате довечера у мене и да си поговориме за едно, за друго.

И старецът отишъл към градът.

— Тоя старец говори като Сократ — рекъл Смил.

— Остави ти Сократа и да си вървиме дома — рекъл Иванчо и запял:

Момиче, момиче,
Де гиди, мряна рибо,
Не стой срещу мене,
Изгорях за тебе,
Като лен за вода,
Босилек за роса.
— Гори, либе, гори,
гори, та изгори:
моята мила майка
първа ми душманка —
на вода да ида,
либе да си вида,
и тя след мен дойде
вода да налива —
че сме изгорели
се за пуста вода.
В градина да вляза
цвете да набера,
китка да увия,
на либе да давам —
и тя след мен дойде
цвете да полива.

III.

Захванало да притемнява. Всичките живи същества се крили в своите легловища и приготвяли се да вечерят. Само няколко жени ходили още по пътят и търсили кравите си, само няколко мъже стояли пред кръчмите и разсъждали за новите вина и само няколко пияни турци газили калта и пели полекичка едно из ония маанета, които приличат за кочешко мякане. В това също време Смил и Иванчо вървели из пътят и влезли в къщата на дяда Стойча, който ги посрещнал посред дворът.

— Добре дошли, добре дошли! — рекъл старецът и повел момчетата към своята малка къщица, която била така също стара, както и нейният стопанин.

Стаята, в която влезли момчетата, била вехта; таванът ѝ бил дотолкова черен, щото никой не можал да определи от какво е той направен; но стените ѝ били бели като мляко, одърът — чист и вратата измити. По всичко се видело, че някоя жива и млада човеческа ръка е дала и на тая стародревна къщица нов вид.

Щом младите момчета седнали, то в стаята влезли две жени и поклонили им се като на отдавнашни познайници. Едната из тия жени била стара, но привлекателна; а другата била едно из ония ангелчета, които обикновено се изобразяват на черковните врата. Нейните черни очи блестели като елмази; нейното чисто и миловидно лице било съставено от кръв и мляко; нейната тънка и висока снага съставляла изключителна рядкост; нейните високи гърди свидетелствували, че тялото се ползува със здраве; а нейните алени устници се харесвали на всичките Ивановци, Николовци и Димитровци. Трябва да ви кажа и това, че в тая къща не знаели още що е гюргевска цивилизация и що е митхадпашовски напредък. Както дядо Стойчо, така и неговото домочадие работили от утринта до вечерта; месили и пекли хляб, плели, ткали, прели, копали, жънали, събирали и пели. Така също тия се облачали така, както се облача всеки българин и всяка българка, които живеят български и които се наричат българи. А от тежката работа и от големите мъки произходило само веселие, песни и щастие! Чудна е българската натура! Българският работник е жив, весел и

пъргав; а готованецът е намусен, ленив и волообразен. Между българският селянин и между българският чорбаджия съществува такова голямо различие, каквото съществува и между турчинът и човекът. Селянинът влече турският ярем с голямо страдание и с едри сълзи, но и с надежда на по-добро бъдеще, а чорбаджиият се хвали с това робство, гордее се със своето унижение и от всичкото си сърце ненавижда свободоумните хора. Чорбаджиите мислят само за своите откраднати и отнети богатства; а всяко едно народно движение е опасно за тяхното спокойствие така също, както е то опасно и за техните покровители турци.

Младите гости, които посетили дяда Стойча, не принадлежали нито в числото на чорбаджийският клас, нито в числото на селските работници. В последните трийсет години в България са се появили такива хора, които се наричат „младо поколение“ и които могат да се нарекат „предтечи на българският живот и надежда за бъдещите времена“. Тия хора са до такава степен нови, щото на тях не действуват ни чорбаджийската нечистота, ни турският разврат, ни фанариотското смирение.

Смил бил човек на двацет и пет години. Баща му бил богат търговец и желал да посвети и синът си в комерческите мъдрости; но непокорният син оставил бащината си къща, отишъл в Белград без ни една пара и свършил лицей без никакви средства. Единственото добро, което понесъл Смил из бащината сикъща, било неговото добро сърце и неговата честна и права душа; а тия драгоценности принадлежали на майка му. Аз мисля, че ако да не би били нашите майки, то ние би станали до един евреи и посветили би всичкия свой живот на аритметическите цифри и на моравите патладжени. Когато Смил свършил науките си, то ходил в Австрия, в Румъния и в Русия и най-после той се върнал в Русчук и станал учител. Той изпитал вече що е живот свобода и щастие и затова посветил животът си на своето поробено и нещастно отечество, което търпяло и от турци, и от фанариоти. Когато Смил виждал турските зверства, то хапал устните си и бледнял от ярост; а когато гледал на българското търпение и на чорбаджийското хладнокръвие, то бил готов да излезе сам против неприятелите и да погине като юнак и като защитник на правдата. Много пъти Иванчо успокоявал своят побратим и не давал му да погине без време. Иванчо бил Смилов ученик, ако и да бил само

четири години по-млад от своят учител. Най-напред Иванчо не можал да разбере що е свобода и щастие, защото бил убежден, че турците са родени за господари, а българите — за робове; но Смир успял да развие своят ученик дотолкова, щото той твърде скоро станал за него апостол Петър. Единствената причина, която стояла като твърда стена между двата приятеля и която им не позволявала да се сближат на последните граници, били техните възрасти и техните характери. Смир бил сериозен, мълчалив и печален, а Иванчо — весел, жив и безгрижен. Твърде често Смир мислил за Иванча така: „Това момче е страховливо като заец; а ако не е страховливо, то е безхарактерно, ветърничаво и лудоглаво“. Но Смир не познавал още своят приятел. Иванчо бил един из ония хора, които почти всякога са равнодушни, ако никой ги не закача; но когато тия излязат из търпение, то вървят и през огън, и през вода и запират се само тогава, когато смъртта им прекоси краката.

— Попремина ли ти малко, мой синко? Горещо сърце имаш... — казал дядо Стойчо Смиру.

— Който има човеческо сърце, той не може да бъде похладнокръвен — отговорил Смир.

— Но безполезните псувни са равни с бездействието. По-добре е да мълчиш и да работиш. „Дума дупка не проваля“, казва българската пословица.

— Думата е предтеча на дейността. Най-напред работи сърцето, после — устата, а най-после — ръката.

— Но разумът трябва да занимава първо място във всяко едно отношение.

— Махнете се със своите философии — рекъл Иванчо. — Аз съм дошел да се веселя, а не да слушам Менторови философии.

Иванчо запял:

Засвирил ми е сив сокол
в Арбанаското усое —
то не ми е било сив сокол,
на ми е било млад юнак.
Млад юнак мома гонеше,
Момата му се молеше:
„Пусни ма, пусни, юначе,

азе съм твоя, та твоя,
на кривак съм ти рязана,
на кавал съм ти писана.“

И така Иванчо продължал да пее своята песен, а дядо Стойчо седнал по-близо до Смил и попитал го:

— Беше ли ти тия дни у Георгеви?

— Бях завчера.

— Говориш ли му ти за нашите предприятия и за нашите надежди?

— Нищо не съм му говорил.

— Варди се да не направиш някоя пакост. Георги е един от ония хора, които продават и децата си за едно горчиво кафе. Мене не ми е мило, като гледам, че ти ходиш в неговата къща. Проклетата е тая къща! Калдъръмът в тая къща е направен от човечески глави. Както щеш, Смилчо, а мене е страх и от тебе. Който се познава с Георги и който седи около една трапеза с него, той не може да бъде родолюбив човек. На честният човек трябва да преседне онзи залък, когото той гълта от Георгевата трапеза, защото тоя залък е част от някое българско тяло. Не ходи ти в къщата на тоя злодеец.

— Не мога да не ходя — казал Смил и навел главата си надолу.

— Сега вече видя, че хората говорят истина — казал дядо Стойчо.

— Каква истина? Какво говорят хората?

— Хората говорят, че ти ходиш не при Георги, а при момиченцето му. Истина ли е така? Варди се, Смилчо! Крушата пада недалече от коренът си. Искаме да работим големи работи, а ходиме да се залюбваме в неприятелските къщи! Не харесват ми се твоите дела... Ако искаш да се жениш, то си избери жена от добър сой и из честна къща...

— Нямам аз намерение да се женя.

— А защо ходиш в Георгевата къща?

В това време Иванчо престанал да пее и попитал приятелите си:

— Пак ли сте захванали да философствувате?

Дядо Стойчо не отговорил нищо, а обърнал се към дъщеря си и рекъл ѝ:

— Радке, донеси ни малко ракийка и гледай да ни донесеш да повечеряме.

— Готово е — казала Радка и излязла из стаята.

След няколко минути малкото дружество седяло около трапезата, яло весело, смеяло се и разказвало различни приказнички. Само Смил бил замислен и незадоволен.

— Тебе е пак хванала дяволската немота — рекъл Иванчо Смилу. — Ако ти да нямаше ръце и крака, то аз би помислил, че си сом или шаран. Защо се не веселиш, когато се веселят и другите хора? Ти си чуден човек!

— Оставете го — рекъл дядо Стойчо. — Дай му позволение да си помисли и да дойде в себе си.

Смил мълчал.

Георгевата дъщеря, за която споменал дядо Стойчо, било хубавичко и гиздавичко момиченце. Тя имала повече от шестнайсет години, но била простодушна и добросърдечна до последната степен. Бащините ѝ подлости не доходили до нейното невинно и правдолюбиво сърце. Веднъж тя посадила в градинката си едно дървенце; но това дървенце засъхнало и тя се старала да го съживи с „Отче наш“ и с „Богородице дево“. Един ден Смил видял с очите си, че тя стои около дървенцето, полива го със „света водица“ и гледа към небето. От онова време Марийка не излазяла из умът му. „Ако е бащата лошав човек, то не е крива дъщерята — мислил той. — Аз познавам множество добри хода, които имат лошави деца, и обратно. Човеческото сърце е такава една фабрика, която може да изработи каквото искате — и добро и зло, и чест и безчестие. Марийка е добро и невинно момиче, ако баща ѝ и да се счита за най-развален човек под синьото небе. Обязаността на всеки честен човек е да мисли и за доброто на своите близни. Ако аз взема Марийка, то ще да спася една човеческа душа, която твърде лесно може да погине. Моята цел е свята и безгрешна — аз нямам лошави намерения и не срамувам се от своите действия. Но дядо Стойчо мисли съвсем другояче; нему се не харесват моите убеждения! Какво да правя? Назад се вече не може, а напред е страшно! Как се случи всичкото това, и аз сам не зная!... Чакай, чакай! Преди две недели, когато горя долната махала, аз помогнах на дядовите Костови деца да изнесат имането си и да изгасят къщата си. Когато отидох на другият ден у Георгеви, то всички захванаха да

хвалят моето юначество и да ми говорят, че аз съм великодушен човек, когато съм отишъл да помагам на просящите. Марийка мълчеше. «Ако би дядовите Костови деца изгорели, то за дядо Коста би било по-добре, защото той никак не може да ги изхрани», рече Георги. «Смилчо е направил добро, без да попита себе си кому го прави и защо го прави», рече Георгевица. Това красноречие ме разсърди и аз рекох: «Вие ме хвалите само за това, че аз съм се родил човек и че моята човещина ме е накарала да помогна на своят ближни да спаси тялото си и имането си! Ако би биби наместо дядовите Костови деца някои богати хора или някои русчушки ефендиета, то вие би ми казали, че аз съм изпълнил своята обязаност, и нищо повече. Аз не мисля така. Хората живеят заедно само за това, за да помагат един другиму. Ако съм аз помогнал вчера на двете Костови деца, то дядо Коста ще да помогне мене утре или в други ден. Когато човек иска да направи добро, то трябва да го направи всекиму, който има нужда; а ако човек мисли кому ще да помогне, то неговото добро е прост егоизъм.» Когато аз говорех, то Марийка ме гледаше в очите и ловеше всяка моя дума. Тя беше твърде хубава в онова време; аз видях, че тя не е равнодушна към моят разговор и сърцето ѝ тайно приемаваше участие в дядовата Костова съдба. След два деня аз дойдох у Георгеви и намерих Марийка сама. Когато аз влязох в стаята, то срещнах едно радостно, едно щастливо лице. Никога аз в животът си не съм срещал подобно лице! И сам не знаех как се случи, а аз изгубих умът си. Когато се поопомних малко, то Марийка обиви ръцете си около шията ми, притисна главата ми на гърдите си и искаше да ми каже нещо, но заплака и аз почувствувах, че нейните сълзи се леят на моето лице. Аз не помня вече какво е било и как съм оставил Георгевата къща. От онова време аз ходя като пиян; главата ми е като шемедена; ръцете ми и краката ми са станали тежки; а мечтите ми летят дотолкова високо, щото аз и сам не знаех къде летят и защо летят...“

— Ти, Смиле, в последно време си заприличал на овен, който блее само тогава, когато види кърмилото. Аз се боя от ония хора, които мълчат и които се не смеят. Засмей се малко, Смилчо!

— Остави ме, Иванчо! Не ми е до смях.

— Да те оставя, Смилчо! Хайде, Радке, да си попееме и да оставиме старците да говорят за Мустафа паша. Пей де! Аз обичам само ония хора, които пеят, когато им е весело, и които работят, когато

трябва да се работи. Който се весели, той и работи. Пейте или ще ме накарате да плача като сираче на сирно заговяване — говорил Иванчо и смеял се от все сърце.

Радка погледнала към Иванча умилно, въздъхнала и рекла:

— Аз съм готова всякога и да пея, и да играя, и да работя.

— Ти си умно и работно момиче — рекъл дядо Стойчо и подмигнал на детето си.

— Не е лъжа — рекъл Иванчо.

IV.

В една из богатите русчушки къща било весело и щастливо. В тая къща, на миндерлъкът, преминувал своите „мазни и дебели“ дни Георги Пиперков, т.е. един от щастливите и угоените чорбаджии, които мислят само за своето шкембе. На същият миндерлък седяла госпожа Георгевица, която била суха, висока и тънка жена. Между Георгия и Георгевица седял нашият стари познайник Смил и разгледвал шарките на пиротският килим, който покривал всичкият одър. „Нашите българи и до днес още не могат да шарят... Няма симетрия!“, мислил Смил, ако тоя въпрос и да го занимавал не повече от ланският сняг. Георги пушил чубукът си и нищо не мислил; а Георгевица не могла да реши: петелът ли да заколи за утре, или черната кокошка. Влязла Марийка, донесла сладко на един поднос, подавала най-напред Смилу, а после на баща си и на майка си. Майката бутнала с ръка подносът и климнала си главата; а това означало, че тя няма намерение да яде напразно от онова сладко, което чини цели пет парички. Георгевица била една от ония жени, против които викат и слугите, и слугините, и техните собствени деца. „Тоя свят никак не може да се наяде; все е гладен и жеден“, бърбрала постоянно Георгевица и подавала обгрizenите кости на слугите си. „Стрина Георгевица е чисто злато — мислил Спиро Трантарът, — а моята делва изпива по три оки вино и по една ока мастика на денят. Ако би била стрина Георгевица моя жена, то аз би станал по-богат и от Сапатуча. Умните хора трябва да си търсят мирни и послушни жени; а аз съм вземал такъв един арнаутин, който ми не дава ни да охам. Аз я познах още после венчилото, но нямаше какво да правя. Когато излязахме из черковата, то аз настъпих фустанът ѝ, а тя се обърна към мене, погледа ме сърдито и рече ми: «Отваряй си очите! Или си сляп?... Иди после това и вземай дебел българин!» «Боже мой! — си помислих аз. — Тая жена няма да мирува. Попадна се, кир Спиро!»“ Из всичкото това се види, че госпожа Георгевица е рядко създание, което с достойнство украшава короната на кир Георги.

Когато Смил изял сладкото и когато изпил кавето, то се обърнал към Георгия и рекъл му:

— Аз би желал да остана и занапред учител... Защо съм се учил, ако не разделя своето знание с моите едноутробни братия?

— А аз ти казвам да оставиш тия лудости и да гледаш за джебът си. Учителството не храни. Учители стават само чапкъните и нехранимайковците. „Аз искам да стана апостол и да отварям очите на простият народ“, казваш ти; а аз те уверявам, че простият българин обича не ония, които му помагат, а ония, които го бият и които му заповядват. Ако искаш да заслужиш между народът чест и почитание, то гледай да го уплашиш и да го накараш да трепере от твоя поглед. Но да оставиме това. Аз съм забележил, че ти се събираш с градските чапкъни и ходиш по подозрителните кэщя. Варди се! Кажи ми ти, защо ходиш в къщата на Стойча Голият и защо се събираш с Ивана? Не знаеш ли ти, че Стойчо е един от ония хора, от които бяга всеки домакин и всеки честит търговец? Стойчо едно време беше хайдутин и едвам спаси главата си от въжето; а ти ходиш в къщата му и ядеш хлябът му! Ако искаш да се веселиш, то гледай да си избереш подобри другари, защото е срамота от хората. Аз те обичам и затова ти казвам в очите твоите погрешки. Гледай да се изправиш! Онзи ден аз говорих с Митхад паша. Тоя човек е твърде честит. Гледай да му се харесаш, ако искаш да станеш човек и да бъдеш щастлив. Митхад паша ще да те направи чиновник и ще да ти даде добра заплата.

— Не накарвайте ме, г. Георги, да бъда онова, което не е за мене и за което нямам никакви способности. Оставете ме да си бъда учител и да си живея мирно и спокойно. Вие и сами твърде добре знаете, че нашият народ презира турските чиновници и затваря пред тях вратникът си; а мене е най-драгоценна народната любов и народното внимание — рекъл Сми́л.

— Ако е така, то аз трябва да потърся друг ергенин за момичето си. Моят зет трябва да бъде не вагабонтин, а честен гражданин и добър стопанин на къщата си.

— Аз ще да се попремисля малко и после ще да ти отговоря — рекъл Сми́л и станал да си иде.

— Помисли си и отговори ми по-скоро, защото Митхад паша очаква и моят отговор. Чуй ме, Сми́лчо! Послушай ти бая си Георгия и няма да се разкаеш. Ти си умен, богат и здрав човек; а ако е така, то скоро ще да станеш пръв човек в градът ни. Остави ти училищата и читалищата по дяволите. Каква полза имаш ти от тия училища и от тия

читалища? Ако би тия училища или тия читалища имали по-големи доходи и ако би касата им била в твоите ръце, то аз и сам би ти казал да бъдеш народолюбец.

— Не ща аз чуждото, а още повече общественото богатство, което е събрано пара по пара и над което текат народни сълзи. Баща ми остави такова богатство, което аз не мога да изхарча, дорде съм жив. Не трябва ми повече.

— Но ти ще да имаш жена и деца, за които трябва да се харчи твърде много. Колкото един човек има повече, толкова за него е по-добре. Парата и маслото не развалят на човекът стомахът.

— Прощавайте — рекъл Смил и излязъл из стаята. В онова време сърцето на това честно момче било готово да се разкъса на части; но различни причини го заставляли да мълчи, да търпи и да гълта горчиви хапове. Когато Георги му разказвал за употреблението на училищните и читалищните каси, то Смил бил готов да скокне, да го хване за гушата и да го удави; но Марийка преминала под прозорците и укротила разсърденият лев. Марийка чакала Смила при вратникът, за да му каже „лека нощ“ и да го попита за своята собствена съдба.

— Добро или зло? — попитала тя.

— Зло, Марийке, зло. Баща ти иска да ме направи подобен на себе си; той иска да убие моята честност и моята съвест, иска да ме унизи пред светът и пред тебе, иска да унищожи чистотата на сърцето ми и тогава вече да ми подаде ръката ти. Аз те обичам повече и от животът си, но не мога да приема неговите условия. Честта се жертвува; а съвестта се не продава. Из всичко се види, че аз трябва да се откажа от тебе и да търся щастие на друго място. Поседях у вас половина час и сърцето ми е наранено на десетина места от бащините ти стрели; а ако остана ден или два във вашата къща, то трябва да се опростя и с животът си. Прости ме, Марийке! Аз не съм за тебе и ти не си за мене...

— Не оставяй ме, Смилчо! Избави ме! Не оставяй ме в ръцете на майка ми и на баща ми... Аз не съм за тях и тия не са за мене. Баща ми е развален човек, а майка ми мисли само за мангърите и за огризените кости. Вземи ме и избави ме от тая къща и аз ще да те обичам повече и от себе си. Кажи ми да скокна за тебе в Дунавът, и аз ще да скокна.

— Но баща ти няма да ми позволи да те взема дотогава, дорде не оставя училището и дорде не стана чиновник при Митхад паша; а това

не може да бъде. Смил ще да остане честен човек до смъртта си.

— Ако станеш турски чиновник, то и аз те не ща — рекла Марийка, а из очите ѝ потекли едри сълзи.

Марийка говорила от чисто сърце. Това момиченце расло и порасло само, без любов към своите родители и без участие ни от една страна. Марийка гледала около себе си и нищо повече не могла да види освен болезнената фигура на майка си и развратното лице на баща си. Тя страдала заедно с майка си, но не можала да ѝ помогне и да я извади из тинята; майка ѝ сама желала своето унижение; тя била така възпитана. Майка си Марийка обичала, но обичала я с оная жалостива любов, с която обикновено майките обичат своите глупави и физически обезобразени деца, които са бездарни, глупави и обезобразени даже и пред техните родителски очи; а баща си тя просто ненавиждала.

— А какво щеме сега да правиме? — попитал Смил.

— Прави каквото знаеш, а аз ще да изпълнявам твоята воля. Баща ми иска да ме даде тебе, защото си богат и умен. Аз чух какво той говореше с майка ми: „Това момче има голямо богатство, следователно аз ще да употребя всичките си сили, за да го направя свой зет“, каза той. Гледай, Смилчо, да ме извадиш оттука, а после прави каквото знаеш. Аз съм готова да побягна с тебе и да оставя и Русчук, и родителите си.

Марийкините думи били свършени с една сладка целувка.

В това също време кир Георги размишлял така: „Това момче няма да ми се изплъзне из ръцете. Аз отдавна вече търся за своето момиче добър ергенин — и намерих го. Мъжът на моя Марийка трябва да е богат; а Смилчо има около пет хиляди лири. Аз би намерил в Русчук още по-богат зет, но богатите са или стари хора, или вдовци. Освен това Смил може да стане човек твърде лесно. Ако би аз имал в младостта си пет хиляди лири, то досега би станал най-първият човек в турското царство... Ненчо Тютюнджията ми говореше говореше да му дам дъщеря си и да го направя зет. Това би било твърде добро нещо; но Ненчо има около петдесет години и около десет хиляди лири. Ако Смилчо да бъде човек, то може за двайсет години да направи повече от триесет хиляди лири. По-добре е да я дам на Смилча. Колкото за училището, то аз твърде скоро ще да му турна крак... Моят зет не трябва да бъде учител. Страх ме е само да ми не развали работата онзи

стари дявол... Но нека е жив Митхад паша. Всичко ще да излезе добро“.

— Отваряй и очите, Георги! — казала Георгевица на своят господарин и климнала му с главата.

— Смилчо е наш — казал Георги и поухилил се така, както се хили конят, когато иска да ухапе някого.

— Когато той стана да си иде, то аз рекох на Марийка да иде при вратникът, да го срещне и да си поговори с него.

— Ти си голям майстор — рекъл Георги и ухилил се още повече.

— Кой не желае доброто на своето дете? — попитала стрина Георгевица. — Ако съм я пратила, то съм я пратила за нейното добро. Какво тя иска от нас повече? Смилчо е и богат, и от добър корен. Баща му не харчеше парата напразно. Когато покойният живееше, то не даваше да се внасят в къщата му кисело мляко, солена риба, сирене и кисело зеле, защото тия гозби хабили хлябът. Умен човек беше Смилов баща. Дано и синът се изметне на баща си. Когато умираше, то рекъл на жената си да даде на поповете само по един грош и по една краловска кърпа: но тя го не послушала и дала им по сто пари и по един липискански пош... А Исус Христос е рекъл на християните: „жената да се покорява на мъжът си.“ На седем попа по сто пари и по една липисканска кърпа — са коджа пари!

„Иди и печели, а когато умреш, то и поповете да те псуват!“, си помислил кир Георги и продължал с глас:

— Остави ти това и кажи ми, приготовила ли си всичко, щото е потребно за сватбата? Аз искам да направя голяма сватба, защото съм богат и „почетен“ човек в нашият град.

— А я ми кажи ти, кой ще да харчи за сватбата? — попитала Георгевица.

— Аз ще да харч. Сега са настанали такива времена, когато ергенинът иска не да харчи и да дава, а да харчат и да взема. Минаха се вече старите времена, когато младоженецът си купуваше невяста.

— Ние сме стари хора; а ако е така, то ще да направиме сватбата на децата си така, както са направили и бащите ни нашата. Нека харчи Смилчо, защото е по-богат от онази. Недей ти гледа какво прави светът. Когато дойде други път, то му кажи, че няма да похарчиш ни прибиена пара за сватбата му. Кажи му, че нямаш, че си изгубил, че са ти изяли хиляда жълтици. Слушаш ли?

„Моята жена е добра за чифутски сарафин“ — помислил Георги.

— Ако захванеме да харчиме и за сватбите на момчетата, то няма какво да оставиме на момчетата, които ще да ни гледат на стари години — продължала Георгевица. — Не давай ни една пара! Ако я вземе без пари, то хайде сбогом; а ако каже, че не ще да харпчи за сватбата си, то я дай на Тютюнджият. Няма да остане детето ни стара девица, защото е хубавичко и гиздавичко. Не давай пари. Ти трябва да помогнеш на момчетата, за да си отворят дюкяни и да станат хора. Тъй, Георги, тъй!

Момчетата, за които се грижила Георгевица, били така също далеч от майка си и от баща си, както и Марийка. Георги имал два сина, които се хранили със своят труд и които не обръщали внимание ни на бащините си съвети, ни на майчините си сълзи. На по-голямото момче името било Стоян, а на по-малкото — Цено. Българската пословица казва, че „крушката не пада далеч от коренът си“; а ние видиме, че в природата произхождат такива чудни явления, които са в състояние да унищожат всяко едно народно верование, всяко едно човеческо убеждение и всяка една мъдра пословица. Когато у нас се говори за някого, че той е от добър корен, то под тая дума разумяват, че той е из богата къща; а ние видиме, че синовете на богатите „дебелковци“ са до един чапкъни, пияници и нехранимайковци. „Чорбаджийският син става или хайдутин, или гайдарджия, или калугерин“, казва друга една пословица. Синовете на кир Георгия били из числото на ония хора, които нямат нищо общо ни с първата, ни с последната пословица, т.е. тия не приличали ни на родителите си, ни на чорбаджийските синове. Стоянчо презирал всяко богатство и смеял се на ония тлъсти шопари, които вдигали носове си нагоре и които се хвалили с откраднатите жълтички; а Цено постоянно се сърдил на човеческите слабости и обвинял и сиромасите, и богатите. „Всеки човек е обязан да бъде честен и да уважава своите човечески достойнства; но в това също време той е свободен и може да прави със себе си щото ще и щото му се види за по-полезно. Природата е дала всекому мозък, дала му е ум и разум, следователно всеки е длъжен да помага сам на себе си. Ние сме длъжни да помагаме само на слепите, на куците и на болните“, говорил твърде често Цено, а тая негова философия се не харесала ни на Стояна, ни на Смила.

— По твоите думи, или по твоето мнение, и турците не са криви, когато ни колят и безчестят, защо тия са свободни да правят онова, щото щат, и да живеят така, както им се види за по-добре — говорил Стоян.

— Разбира се, че не са криви. Крив е не онзи, който бие, а онзи, който дава да го бият. Природата е дала на волът рогове, а на човекът ръце и разум — говорил Цено.

— Но тая съща природа накарва даже и животните да се съединяват и да защитават своите интереси против общите неприятели — говорил Стил.

— Аз не казвам, че ние не трябва да защитаваме своите общи интереси; но не желая да ги защитавам аз и ти, а няколко милиона двукраки животни да чакат наготово и да точат зъбите си за печено прасе. Когато интересите са общи, то трябва да ги защитаваме всички, а когато са частни, то всеки да гледа за гушата си. Ако би аз някога намислил да се боря за общите интереси, то би накарал най-напред баща си да поведе нашата чета, защото неговият интерес е най-тясно свезан с народният. Ако се освободи България, то баща ми ще да бъде първи, който ще да се бори за чорбаджилък, т.е. за своите собствени интереси. Видите ли сега какви са моите убеждения? — говорил Цено и смеял се от всичкото си сърце.

Из гореприведеният разговор читателите ще видят, че между Смил и между негови бъдещи роднини е съществувала братска дружба, която е била свезана с тяхното развитие и с техните едноцелни идеи. Един ден Стил се разговорил с Цено, когато той обичал повече, и за своите намерения, или за своята женитба.

— Сестра ми е твърде добро момиче, но тя няма никакво развитие; а тебе е потребна такава една жена, която да ти помага във всичките твои предприятия. Дядовото Стойчово момиченце е по-добро, ако и да е сиромашко — рекъл Цено.

— Марийка е още млада; а младото може и да се развие, и да се поправи — рекъл Стил.

— Аз обичам да се препирам и да разсъждавам, следователно, ако някога погреша, то припиши всичкото това на моята страст. Слушай. Жената никога не забравя своето гнездо и своите женски наклонности. Никога любовта не може да я застави да се отрече съвършено от светът и от своите наклонности — даже и тогава, ако тя

сама пожелае да се бори против тях и когато светът и нейните наклонности се изправят като твърда стена между нея и нейният любовник. Мъжът може да приеме известно направление и по-късно, но жената трябва да се възпита така или другояче от малка, от дете.

— Не е то така — рекъл Свил.

— Ще видиме — отговорил Цено.

V.

Между Търново и Русчук се намира една горица, в която горял голям огън. Около тоя огън били изпрегнати няколко коля; а недалеч от тях на зелената тревица лежали три седла, които имали твърде чудна форма: луковите им били високи, а стремената им приличали на връшници. По-нататък от тях лежали такива предмети, които приличали на разтворена книга, когато я туриме с кориците надолу. Тия предмети са самари, които били кръстосани с дебели колани. Около огънят била постлана мечешка кожа и едно пиротско килимче. На дървото, което се намирало близо до огънят, били окачени юзди, камшици, дисаги и конски торби. Шест пушки били облежани на дървото, което се освещавало от огънят с червен пламник. Трите шишенета принадлежали в числото на ония, които се наричат „сливненски“, другите две били „даалийки“, а петата — „арнаутка“. Отгоре над пушките били окачени различни паласки, латинки, рогове с барут и няколко чанти. И от двете страни на огънят били вбиени полегато два кола, които имали на край си кукерица. На кукерицата висели два медника. Водата в медниците захващала вече да ври. На десет крачки от това място се намирала една полуразрушена къщица, която някога си носила име механа. Пред тая къщица стояло едно младо момче и разговаряло се с една бабичка. Тая бабичка пушила тютюн из едно малко чубученце, плювала час по час и отговаряла на момчето твърде сърдито. Лицето на тая жена било страшно и оригинално. Мене ми се чини, че нейното животописание би било още по-оригинално, ако то да би било известно на търновските куми, които обичат да окачат и на свинята звънче. Чертите ѝ били сухи и костеливи, бялата ѝ коса била още гъста, а в очите ѝ се светил енергически път нечаяно, то би помислил, че види пред себе си свръхестествено същество. Мнозина из околните села мислили, че тя е или врачка, или магьосница, или вещица.

— Преди три деня аз го видях в Бяла. „Ако дойде някой да те попита за мене, то му кажи, че ще да дойда в четвъртък през нощта при тебе“, каза той. Почакайте го. Днеска е четвъртък. Аз познавам

Петърча още от дете. Това момче никога не лъже — говорила бабичката и пушила своето чубуче.

— Ти твърде добре видиш, че аз не мога да чакам — говорило момчето.

— Още е рано. Нощта се е захванала преди един час; а той ми рече, че ще да дойде нощеска. Чуеш ли ме сега, или не? Който не може да търпи, той не е за никаква работа. Аз търпя цели шестдесет години и все чакам и чакам! Ще чакам и ще да дочакам. Ако хората да не би чакали, то не би ни живели. Аз живея само да чакам, а чакам да живея. Баба ти Нена няма да умре, дорде не запали свещ на своите джелати.

— А кои са твои джелати, бабо Нено? — попитало момчето.

— Ех, синко, дълга е моята приказница! Не питай ме. И аз съм била човек, и аз съм живяла като хората, и аз съм имала къща и покъщнина, и аз съм имала дечица. Бог да ги прости! Изядоха ги турците, изпиха им кръвта вашите русчушки чорбаджии, закопаха ги черните душици. Нека божето проклетие падне на главите им! Ако баба ти Нена поживее още малко, то ще да докаже на нашите юнаци, че нейната кръв е по-чиста и по-родолюбива от тяхната! Дошел дядо ти Стойчо, та ми разказва, че времето не било дошло, че българите не били пробудени, че гърците ни правили пакости, че турците били силни, че народът ни нямал пушки и че между юнаците ни нямало съгласие. Приказнички! Който е юнак и който е родолюбец, той трябва да допълни онова, щото ни не достига. Аз съм стара жена, но надеям се да изпълня желанието си и тогава вече да умра. Ако не мога да нося пушка и да въртя сабля, то ще да употребя отрова, примка, лъжа и най-после зъбите си. В челюстите ми са останали само два зъба, но и тия могат да прехапят гръклянът на един турчин. Ако вашите русчушки чорбаджии да не би предали моите синове, то досега много турски глави би се търкаляли по Стара планина. Погинаха моите соколчета, но погинаха като юнаци! Аз ги не оплаквам. Ако би ги родила още веднъж, то би ги пратива да измрат изново, така също, както умряха преди няколко години. Аз оплаквам само дъщерите си. Едната умря от мъки, а другата и до днес още е майка на турски деца... Баба ти Нена ще да намери и зетят си, и дъщеря си, и унучетата си. Дорде не умрат тия, то тя няма да умре. Не трябва тия да живеят. Когато умре моето чедо и когато издъхнат нейните копелета, то баба ти Нена ще бъде щастлива и ще да умре спокойно...

В това също време из гората се показали две човечески сенки, които се приближали към разговарящите твърде бързо. Месечината светила с всичката своя светлина и помогнала даже и на баба Нена да види тия лица и да каже:

— Ето и Петър иде... Видиш ли, синко, кой иде с него? Да не е Георгеовото момче? Очите ми са отслабнали от сълзи и не могат да го познаят.

— Цено иде... На Георги Пиперков синът — рекло младото момче на бабичката и тръгнало да посрещне своите приятели.

— Боже, боже! Научи ме какво да правя! Георги погуби моите деца, а аз трябва да погубя неговите. Око за око и зъб за зъб. Не бива... Нена има и сърце, и жалост даже и тогава, когато децата й лежат в черната земя неотмъстени, неосветлени, неоплакани! Сам бог ми праща утешение. Георгиевият син се събира с хайдуците! Търпи, Нено, и чакай — говорила бабичката сама със себе си и гледала към небето.

Когато тримата млади момчета се срещнали, то се хванали за ръка и отишли при огънят.

— А де е дядо Стойчо? — попитал един от новите, когато бабичката нарекла Петър.

— Тука е — отговорил един от дружината.

— Повикайте го да дойде по-скоро и да свършиме работата си, защото баща ми твърде лесно може да ме потърси — рекъл Цено.

— Дошли ли са всичките, които бяха повикани? — попитал Петър.

— Ще видиме сега — отговорил един от дружината и подсвирнал.

Около огънят се събрали около дваисет души млади българчета, които били до един добри юнаци.

— Всичко ли е готово, Смиле? — попитал дядо Стойчо.

— Готово е — отговорил Смил и извадил една хартия из пазухата си.

— Какво е това? — попитал Цено.

— Това е устав, по който трябва да се управляват членовете на нашето дружество. Аз мисля, че най-напред трябва да се прочете уставът, а после вече да се говори за други работи.

— Преди да захванеш да четеш, то аз ще да те попитам в какво положение се намират работите ни и имаме ли съчувствие по селата и

по градовете. Освен това аз би желал да зная с кого имам работа. Вардете се да не бъдем предадени — отговорил Цено.

— Ние не можеме да отговорим на своите въпроси, защото от днес захващаме нова работа — отговорил дядо Стойчо. Всичките наши членове са сега пред тебе. Ако някой из тия членове ти се не хареса, то те молиме да ни кажеш в очите и да ни разкажеш фактически неговите слабости.

— Трябва да бъдем осторожни и да избираме само такива юнаци, които са из нашият бостан — рекъл Петър.

— Между нази няма подозрителни личности. Хайде четете! — рекъл Цено.

Смил помълчал малко, погледал към небето и после проговорил:

— Целта на нашето дружество е да помагаме на сиромасите и да защитаваме народът си от турските злодейци и от нашите еднородни кръвопийци, които се наричат чорбаджии. Който е българин и който има българска душа и сърце, той трябва да бъде с нази и да посвети всичките си сили на народните цели и на народното благосъстояние. С една дума, нашето дружество трябва да бъде привременно правителство, което ще да наказва кривите и да спасява невинните. Предателите трябва да погинат, безчестните трябва да го изгонят изпомежду нази, а нерешителните трябва да се изведат „на път истинни“. Членовете на нашето дружество са длъжни още да бъдат честни, безприрастни, великодушни и правдолюбиви. Честният и добрият турчин трябва да бъде за нас по-приятен, нежели нашите кръстени турци, които носят българско име, но които са готови да продадат Христа за 30 сребърника. Който се реши да бъде член на нашето дружество, той трябва да бъде таени да работи енергически. Ние трябва да мислиме, да проповядаме и да сънуваме за своите цели; но да бъдем осторожни и да не хвъргаме бисерът си пред свинете. Съглашавате ли се, братия?

— Съглашаваме се — отговорили всичките юнаци и лицата им приели тържествено виражение.

Дядо Стойчо помладял.

— Деца мои! — рекъл той. — Старайте се да бъдете правдолюбиви, народолюбиви и благоразумни, ако желаете да бъдете щастливи и весели. Само народолюбивото сърце е чисто, само правдолюбивата душа е щастлива и само благоразумният човек

достига до добро бъдеще. Обичайте се между себе си, не карайте се, съединете се и нашето дело е свършено. Ако няколко милиона гърла извикат: „Дайте ни живот, очистете ни пътят, оставете ни на мира“, то никаква сила не е в състояние да затъкне тия честни гърла и да заглуши гласът на истината. Когато нашата цел стане за нас *религия*, то ние ще да бъдем честити и свободни. Свободолюбието и народолюбието са най-нравствените начала в нашият живот, а нравствеността е основание на всяка една религия. Както лошавото и безнравственото не може да бъде човеческо, така и нравственото не може да бъде човеческо, така и нравственото не може да бъде небожествено. И така, ние искаме своите права, които са дадени на всеки човек от самата природа. Природата ни е направила българи, а природата е освещено божество. Не вярвайте на гърците, които ви казват, че само гръцкият бог е бог, а боговете на всичките други народности са дяволи и антихристи. Както религиозните въпроси се решават най-вярно от разумните и естествените закони, така и господарствените въпроси трябва да се решат от разумните и естествените сили на природата. Безнравствеността не е религия. Разумната религия не угнетява съвестта и не бои се ни от лъжата, ни от джелатите, ни от зверските насилия. Обичайте своята народност и не бойте се от никакви шарлатани, от никакви проклетия и от никакви обвинения. Ако мъдреците говорят, че народностите не могат без религия, то аз ще да ви кажа, че всяка една религия трябва да бъде тясно свезана с народността на това или на онова племе. Другояче тя не е вече религия. И така, дорде ние не освободиме народът си, то не можеме да речем, че имаме религия или че имаме божество. Бъдете твърди на думата си, защото само в такъв случай ние ще да заслужиме добро име и съчувствие от другите народи и народности. Енергическият човек е всемогъщ, а твърдата воля качва човеците и народите на човеческият трон и дава им име хора и народи. Ако бъдем решителни и юнаци, то ще да променим срамът и безчестието на гордост и почитание и ще да се наречем хора. Само робовете не са в състояние да разберат, че съществува голямо различие между срамът на онзи човек, който съзнава своето човеческо достойнство, и равнодушието на онзи, комуто това чувство е непознато. Трябва да покажем на светът, че и ние сме хора: трябва да покажем и сами на себе си, че и ние имаме срам и сърце. Моето сърце се подмладява, като

ви гледам събрани тука с една цел и с една твърда воля; а милион пъти ще да бъда по-весел и по-щастлив тогава, когато ви видя пред народът с пряпорецът в ръка. Живейте, момчета! Нека господ да чуе молитвите ни!

— Амин! — извикали момчетата.

— Най-напред ние трябва да разделиме своите занятия и да се закълнеме, че ще да служим на целите си вярно и праведно — казал Цено.

— Ако би имали каква-годе организация, то би могли да разделиме занятията си; но ние я нямаме, следователно, трябва да оставим всекиго за време да работи така, както му се види за по-добре и щото може. Най-главната наша цел е да проповядаме на народът, да го будиме и да го научиме що да работи и как да работи — рекъл Смил.

— Смилчо има пълно право — рекъл дядо Стойчо. — Ние трябва да се закълнеме, че ще да работим вярно, тайно и енергически за своят народ; а всеки из нас е свободен да избира път, по който ще да върви. Закълнете се, братия, и да се захванем за работа.

Когато дядо Стойчо говорил, то из шумакът се показал един старец, приближил се до дружината, благословил я и проговорил:

— Нека господ и св. Богородица да ви бъдат на помощ! Нека св. Георги подкрепи десницата ви и нека ви бъде покровител и защитник. Целунете кръстът и закълнете се, че сте готови да пролеете и кръвта си за своето отечество и за Христовата черкова.

После това старецът извадил из пазухата си сребърен кръст, подал го на момчетата и захванал да чете тихо молитва. Момчетата целунали кръстът и заклели се.

— Нека бог да убие всеки един българин, който би позволи на турските поганци да безчестят Христовият храм и да се подиграват с народността ни! — рекъл Цено.

— Господ ще да чуе молитвата ти — казал дядо Стойчо.

След малко време всеки захванал да се приготвява за път. Няколко момчета, които в това време били търговци, натоварили сексените и качили се на конете си; а останалите, които били за време кираджии, спрегнали колата си и равницата опустяла. Останали само дядо Стойчо, Смил и старецът. Между тях хора произходил таен разговор. Кой знае какво са тях говорили и що им е било на сърцето?

Тия даже не забележили, че небето се е покрило с облаци и че над главите им висяла страшна буря. За десет минути всичкият небосклон се покрил с черна пелена. Вятърът, който до това време люлял само върховете на дърветата, захванал да свири. Старите дървета скърцали, младите се превивали, а сухите клончета се пребивали и падали на земята. Всичката гора заплакала, запищяла и захванала да се люшка ту на една страна, ту на друга; дъждът захванал да капе с едри капки, а разговарящите продължили своят разговор и не обръщали никакво внимание. Из всичко се видело, че тия хора са се срещали твърде често с природните явления и че тяхната кожа е привикнала да търпи и горещите лъчи на слънцето, и зимните снегове, и проливните дъждове, и едрият град. Най-напред се окопитил Смил.

— Мене ми се чини, че през тая нощ ще да се разиграят всичките дяволи — рекъл той.

— И самата природа ни учи какво да правиме — рекъл дядо Стойчо. — Я погледайте как тия хилядогодишни дървета се люшкат като пияни пред природната сила! Я погледайте как природата обаря гнилото и старото, за да даде живот на младото и новото! Който мисли да бъде нов човек, той трябва да изкорени старите препятствия и гнилите идеи.

— Но ние сме още слаби и не сме в състояние да се бориме и със своите, и с чуждите — рекъл старецът.

— Когато не можеме, то трябва да търпиме и да оплакваме отечеството си. Знаете ли вие, че турчинът се държи само с помощта на нашите чорбаджии и с помощта на калугерите?

— С гръцките — рекъл старецът.

— Аз мисля, че по-напред трябва да се очистят нашите чорбаджии-шпиони, а после вече да се предприема борба срещу правителството — казал Смил. — По-напред ти трябва да извадиш трънът из петата си, а после вече да тръгнеш на път. Ако питате мене, то аз ще да ви кажа, че в нашите нещастия са криви не турците и не турските чиновници. Кажете ми, крив ли е турският солдатин или турският чиновник, че ни бие и че ни безчести, когато самото правителство го изпровожда да бъде джелатин?...

Изведнъж завалял силен дъжд и гората се осветила с множество светкавици.

VI.

Георги Пиперков и Спиро Трантарът седели като всякога на миндерлъкът и разговаряли се живо и горещо. Георги махал сърдито с ръката си, удрял дясното си коляно, повдигал веждите си, подсмърчал, тупкал левия си крак о одърът и скърцал зъбите си, а Спиро му гледал в очите кочешки, чесал тилът си и старал се да успокои приятелят си. Из всичко се видело, че кир Георги е погълнал някоя горчива пахка, която не е могла да се смеле даже и в неговият всемелющи стомах.

— Трябва да се помисли — говорил Спиро и сукал мустакът си.

Георги не отговарял; той само мърждал челото си, хапал устната си и разговарял се сам със себе си, чегато се приготвял да каже нещо съвсем необикновено.

— Трябва да се помисли! — повторил Спиро.

— Какво ще да се мисли? Аз ти казвам, че работата е вече свършена. Аз ще да я дам на Ненча Тютюнджията и щото бъде, да бъде. Дошел отзарана и ми се разлигавил, че не желае да слуша никого и че ще да живее по своята воля! Гледай ти него! Хей, мой синко, ще да заиграеш ти ръченица пред бая си Георгия! Аз знам кой те учи, но трябва да се почака още малко... Митхад паша е майстор и да коли, и да беси, и да затваря. А Мария? — Мария ще да прави това, щото каже баща ѝ. Тъй е то. Всичко трябва да се поклони пред Георгия Пиперкова, всичко... Или ще да слуша бая си Георгия, или ще да бъде обесен на кривата върба. Марийо! — извикал Георги с всичкия си глас.

Марийка влязла, запряла се посред стаята и погледала на баща си с такъв поглед, с какъвто гледа агнето на своят джелатин. Тя видяла пред себе си онзи зловещи и кръвожадни поглед, който е приследувал още от самото ѝ рождение; но не уплашила се, защото сърцето ѝ било пълно с други усещания. Когато Георги видял своето дете, то лицето му приняло по-човеческо выражение. Той бил уверен в силата на своята деспотическа власт; но не пожелал да я употреби всичката пред покорните и пред безпомощните.

— Марийо — рекъл той, — аз ще да те дам за жена на Ненча Тютюнджията. Слушаш ли? Не ща аз вече да моля вагабонтите да ми

бъдат зетьове! Чичо ти Спиро ще иде да повика бая ти Ненча, а ти иди да се облечеш малко по-хубавичко. Хайде, върви.

Марийка стояла като каменна пред баща си и не решала се да проговори ни бяло, ни черно но очите ѝ блестели като елмаз, а долната ѝ устна треперала като от треска. Не преминали нито пет минути, а това момиче — което в продължението на петнайсет години било безответна робиня на своите домашни деспоти — добило свой характер и приготовило се за отчаяна борба. Марийка изправила главата си, погледала на баща си с презрение и проговорила:

— Доста сте си играли с мене... И родителската власт трябва да има свои граници!

Когато из гърдите на тая величествена жена излезли тия думи, то в нейният поглед било нещо велико, нещо съвсем човеческо. А знаете ли отде се е появила тая енергия и от кого се е научила Марийка да оцени своята личност и своето човеческо достойнство? Нейната енергия се е появила от това, защото тя е обичала горещо и защото бащините ѝ тиранства са били крайно големи. Любовта, която не признава на страх, ни препятствия, ни яки прегради, я е научила да се бори юнашки за своите лични права, а бащиният ѝ деспотизъм я е научил да бъде твърда в своите решения. Ако да не би била любовта, то Марийка би преклонила коленете си пред бащината си воля и нейните сили би погинали безследно за всякога; тя би изпълнила волята на баща си, подала би ръката си на Ненча Тютюнджията и угаснала би още в първата своя зеленина. Само любовта, чистата и свещената любов, дава на човека самостоятелност, якост и енергия; само душевното богатство накарва човекът да излезе из грубият домашен живот и да отблъсне от себе си хорските суеверия и предразсъдки. Разбира се, че у нас гледат на жената съвсем с друго око, нежели на мъжът. Когато енергията се появява у мъжът, то тя се похвалява; а когато се появява у жената, то ѝ се дава страшно име. Чегато достойнствата и нравствените проявления на човекът припознават различие между мъжът и жената! Кажете ми сега, има ли из вас такъв един човек, който би вземал от земята камък, за да го хвърли на такава една любов, която полага и душата си за друго? Но както и да е, а Мария усетила в сърцето си такова едно движение, което дава на хората право да се наричат човеци и да се отличават от овците.

— Аз ще да взема Смила, пред когото съм се заклела, че ще да го обичам до гробът — рекла тя.

— Какво ми казваш ти? Какво там бърбориш? — извикал Георги и позеленял като гушер.

— Аз ти казвам, че Смил ще да бъде мой мъж — проговорила Мария тихо.

— А аз ти казвам, че по-напред ще да те закопая жива в земята, а после вече ще да ти позволя да бъдеш жена на онзи бунтовник — казал Георги и скръцнал зъбите си така, както скръцат ненамазаните врата.

— Ех, Марийке, Марийке! Така ли се слуша баща? — проговорил Спиро внушително.

— Ти по-добре би направил, ако би научил своите деца — отговорила Мария.

— Еди, брате Спиро, и повикай Ненча — казал Георги и лицето му се изкривило от яд.

След половина час Спиро се върнал заедно с Ненча, които намерили и Мария, и баща ѝ в същото положение, в което ги оставил по-напред Спиро.

— Добър ден — казал Ненчо и погледал ухилено към Марийка.

Ненчо Тютюнджията бил един от ония хора, които посвещават всичкия си живот за пари и които употребяват всичките позволителни и непозволителни средства за тяхното добиване. Тоя човек бил малък, мършав, гърбав и кривоглед. Неговата коса и неговите мустаки били гъсти и черни; а главата му била устроена твърде чудно: тя приличала на такава камилавка, каквато носят гръцките калугери. Ако гореказаните коса и мустаки да би порасли на някой висок и гиздав шоп, то би били на своето място; но тия гъсти кории, които покривали главата на това малко човече, произвели на човекът тежко впечатление. Всеки, който би погледал на това чудовище, би трябвало да каже: „Ето ти съвсем ненормално явление! Или гората ще да изсъхне без храна и без материална сила — за такава гъста кория са потребни големи пространства и плодovitа земя, — или човекът ще да отслабне от тая кичеста гора, за която е потребен изобилен тор и жизнени сокове“. И наистина, чудно било да погледа човек как страшните корени от дългите и гъстите косми росли дълбоко по това маймунско лице, което било изпито от жадност за пари и от

различни други болести. Когато тая маймуна седнала, то Георги се обърнал към Марийка и рекъл ѝ:

— Ела и целувай ръка.

В това време Ненчо извадил из джебът си една кърпа, в която били везани два елмазени пръстена и едно ривце с маргатар. Тия неща му били заложени преди няколко години от един из многоменяемите русчушки паши за 130 лири.

— Ела, Марийке, да ти дам един богат дар — рекъл той. — Аз съм ги купил много скъпо. Хилядо жълтички чинят!

— Закачи ги на своята собствена шия — рекла Марийка и погледала с голяма ненавист към своят нови младоженец.

— Ако ти се не харесват, то аз ще да ти дам други, които са десет пъти по-хубави.

В това време влязла стрина Георгевица, приближила се до миндерлъкът, погледала на пръстените и на герданът и нейното завистливо сърце затреперило от жадност.

— Ах, каква е тая хубост! Ах, каква е тая големина! — ахала тя и въздишала като цигански мях. — За колко си го купил, кир Ненчо? За колко жълтици е купено герданчето? Аз мисля, че тия чинят повече от двесте жълтици.

— За петстотин и триесет жълтици съм ги купил — отговорил Ненчо горделиво и погледал още веднъж в очите на Марийка.

— Целувай ръка и вземи даровете — казал Георги още веднъж на Марийка.

— Никога Мария няма да бъде жена на тая гърбава маймуна — рекла Марийка и изскокнала из стаята.

Един от европейските мислители говори, че безверието, даже откритото отрицание на всичките божества, е много по-полезно за човекът, нежели грубото суеверие и безчовечните нрави и обичаи, които се освещават с всевъзможни религиозни обреди. Това е така. Всяко религиозно постановление може да бъде своето за човекът само дотогава, докато е то нравствено и човеческо: всеки един народен обичай намира съчувствие между човечеството само дотогава, докато отговаря на човеческите наклонности; най-последно, всяко народно проявление се уважава от хората само дотогава, докато облекчава животът на онзи народ, комуто то принадлежи. Аз мисля, че само чистотата и свещената истина е способна да намери отзив във всяко

време и у всяка народност. Да приведа един пример. Шарл Вандло е написал една „знаменита“ картина, която има такова съдържание: Сара довежда Авраму своята робиня Агар и съблазнява своят стари мъж да легне с нея на едно ложе. Агар е изобразена полугола, хубавица и привлекателна. Тая хубава жена се старае да възбуди сладострастие; Сара възхвалява нейните прелести, а старият патриарх като всеки възточен сластолюбец многозначително сочи с пръстът си към мекото ложе. Ако всичкото това може да се нарече религиозна нравственост, то трябва да се одобри и патриархалността на нашите бащи, които гледат на децата си като на свои роби и робини и които управляват съдбата им по своята собствена воля. Кой може да одобри действията на Георгия Пиперкова? Кой може да обвини Марийка и нейната решителност? „Всеки син и всяка дъщеря са длъжни да се покоряват на своите родители, да им не противоречат и да изпълняват волята им. Самата религия осъжда непокорните и непослушните деца. Ако някое дете не послуша бащините си съвети, то това дете ще бъде нещастно през всичкия си живот“ — говорят моралистите. Разбира се, че тия мъдри изречения приличат на гореказаната религиозна картина. Ако бащата или майката да би се ръководили в това отношение по здравият разум или по внушенията на родителската любов, то би било съвсем друго нещо; но ние знаеме, че множество честити родители избират за децата си не другари и не човеци, а богати идоли, които опропастяват рожбата им и които обарят свещената свобода на всяка една човеческа личност.

Когато Марийка излязла из стаята и когато оставила своят нови младоженец да показва на майка ѝ своите скъпоценни дарове, то размишляла така: „Това не може да бъде... Това никога няма да се случи... И аз съм човек... Намерете ми барем една жена, която би могла да обича такава една маймуна. Мога ли аз да послушам баща си и да стана жена на тоя вампирин, който няма нищо човеческо? Не мога. Нека ме убият...“

В това също време сухата кашлица на гърбавият урод и отвратителният глас на кир Георгия дошли до ушите на това невинно момиче и разтреперили всичкото му тяло.

Нещастна е съдбата на българската жена! Аз мисля, че българинът робува толкова столетия само за това, защото е робиня майка му. Робинята ражда и възпитава само робове. Българската жена прескача

през прагът на мъжът си само за това, за да приеме тежките къщни работи и да наслади животът на своят деспот. Най-голямото щастие на тая жена се заключава в телесните наслаждения на мъжът ѝ. Подобен живот е горчив, тежък и убийствен! Аз жалея българските жени и желая им по-добро положение и по-човечески живот, защото желая доброто и на бъдещият исторически живот на българският народ. Ако освободиме жената, то ще да освободиме и сами себе си. Но както и да е, а Марийка се намирала в незавидно положение: баща ѝ бил един от ония хора, които не търпят никакви противоречия; а майка ѝ гледала повече на даровете, нежели на зетят си, комуто давала своето дете.

Когато Марийка излязла из стаята, то кир Георги се обърнал към Ненча и рекъл му:

— Ти трябва да прибързаш със сватбата, защото аз яко-яко не обичам, когато една работа се влече недели и месеци. Чукай желязото, дорде е топло.

— Да не си помислил, че ние имаме пари! — говорила стрина Георгевица. — От пет-шест години насам ние ядеме само готови пари. Времената са станали твърде лошави. Преди пет години селяните ни донасяха всичко, щото беше потребно за една чорбаджийска къща; а тая година ние не видяхме на дворът си ни едно селско агне, ни едно прасе, ни една мисирка, ни едно кошленце с яйце, ни една кокошка. Чорбаджият е длъжен да ходи по конаците и да оправя селските работи, а кравите, телците, агнетата и кокошките си се разхождат из селата и боят се да надникнат през чорбаджийските вратници! Не може вече да се живее! Аз казвам на бая ви Георгия да остави чорбаджилъкът и да се захване за друга някоя работа. Кир Михалаки е само епитроп на черковата, а живее сто пъти по-добре от нази които се наричаме *виляет чорбаджилар*. А я погледайте на школският епитроп. Жената му се облача като кокона, а касапинът му отрязва най-дебелото месо. Тъй е то!

— Аз не ща много пари — рекъл Ненчо и погледал към стрина Георгевица така, както гледат калугерите към своите титори и приложници. — Направете сватбата, купете на булката всичко, щото ѝ трябва: дайте ѝ малко арашлък за „по-първите години“ — повече нищо не трябва.

— Аз ще да направя сватбата от свои пари и ще да ви дам колкото мога, а там — както знаете — рекъл Георги.

— Имаме и мъжки деца — казала стрина Георгевица жалостно и прехапала устната си, чегато се уплашила от своите собствени думи.

— Вие ще да дадете не мене, а на своето рождено дете — рекъл Ненчо. — Когато младата невяста донесе из бащината си къща барем нещичко, то и хората я почитат повече. Мене нищо не трябва: аз съм богат, но и вие не трябва да се срамите пред хората. Кой е Георги Пиперков? Георги Пиперков не трябва да бъде по-долен от никого. Ради Мишинката се ожени за момичето на пиени Къля, а взема цели седемнайсет хиляди гроша! Днес и най сиромашът гледа да даде някоя пара на момичетата си. Защо ми е хубост и гиздост, когато кесията е без дъно? Парата украсава и мъжът, и жената.

Ненчовите логически мисли произвели на слушателите му съвсем противоположни впечатления, както били противоположни и техните лични характери.

„Това момче мисли така, както мисля и аз. Марийка ще бъде щастлива с такъв един човек, който умее да варди парата“, мислила стрина Георгевица.

„Аз знам, че твоя милост е костилка; но и байо ти Георги знае какво прави! Уший си вулгия и пригответи се да жънеш в Георгевата нива! Ако аз да би имал намерение да давам пари на зетъве, то би избрал за детето си не тебе, а някое хубаво, младо и гиздаво момченце“, мислил Георги.

„Ако би аз бил баща на Георгеовото момиче, то не би го дал на тоя гръбльо. Парата е сладко нещо! Когато умре *моята* и когато се успокои Георги чорбаджи, то аз ще да взема за жена стрина Георгевица. Такава жена е по-млечна и от швейцарските крави“, мислил Спиро.

После един час всичко вече било свършено. Между Георгия Пиперков и между Ненча Тютюнджията съществувало пълно споразумение: сватбата била назначена след три недели; Георги се обещал да даде малко парици; а Марийка седяла в градинката си и проливала едри сълзи. Аз мисля, че България е видяла множество подобни сватби. Нека господ опази от подобна сватба всяко едно момиче!

VII.

Пашовските конаци никога не биват весели, никога не гледат на човекът гостоприемно, никога не успокояват. Аз мисля, че тия конаци навождат униние даже и на своите жилци, които се менят твърде често и които прескачат през техните прагове само са това, за да погледат от сиромашките сълзи и да се насладят от човеческите страдания. Да вземем себе си. Когато аз влязам в някой конак, в някоя канцелария или в някоя полиция, то сърцето ми тупка сърчено, а душата ми се възмущава до невероятна степен: мене се чини, че всеки, който е престъпил през прагът на тия здания, е забравил в тях нещо свое: сълзи, усмивка, прозивка, плач, радост или живот. В тия стаи почти всеки чиновник е господарин и над вази, и над ония неща, които се намират в ръцете му, а вие сте чужди всекому, даже и на ония чиновници, които са ваши братия и приятели. С една дума, вие се намирате не на своето място и боите се да кажете дума, както се боите да пиете вода из неумита чаша. А всичкото това би трябвало да бъде съвсем противоположно. В Америка съдилищата и канцелариите приличат на черкови, в които всяко наранено сърце и всяка полуубиена душа търси успокоение и добър съвет; а в нашето честито господарство почти всяко обществено здание се назначава за касапница, в която на чиновниците се дава пълно право да колят и да дерат, а на султанските верноподаници се повелява да играят ролята на телците, на кравите, на овцете и на агнетата.

Конакът на русчушкият валия прилича на всичките други конаци в Турция, както и Хасан ага прилича на Мехмед ефенди; а русчушкият валия в онова време е приличал на валията в 1873 година така също, както и станимашките свини приличат на казанлъшките. Във валийският конак влязъл кир Георги, казал на заптиите „добро вечер“ и упътил се във вътрешностите на къщата. Една жълта лампа и една лоева свещ му освещали пътят и той влязъл в едно дълго пространство, което се намирало между два реда стаи, т.е. между канцелариите, подканцелариите, писалищата и кафе-оджакът на валията. Пред една стая били наредени множество разнообразни емении, няколко европейски калоши и пет-шест тояги. Кир Георги се

позапрял пред тая врата, усекнал се, поправил си огърлето, поизправил си фесът, събул си калошите и влязъл вътре. Стаята, в която влязла неговата милост, била голяма и полуосвещена; миндерлъците ѝ били зелени, пердетата на прозорците — бели и килимите — пиротски; а боята на самата стая била жълта, но мухите успели да я нашарят и да ѝ дадат жълточерен вид. На един от столовете се намирал сахат, но тоя сахат стоял неподвижно така също, както е неподвижна и турската цивилизация. Въздухът бил твърде неприятен, защото чубуците и цигарите не били в състояние да победят оная воня, която е свойствена на конаците и на канцелариите. Митхад паша седял в кьошето на миндерлъкът и пушил наргиле, а пет-шест ефендиета пушили цигари, дремали класически и мълчали твърде умно. Когато кир Георги влязъл в „Темидините чертози“, то се навел дъгообразно, досегнал ръката си до одърът, после я турил на поясът си, на челото си и на главата си и проговорил:

— Вечерта ви да бъде щастлива!

— Думите ви да бъдат щастливи! — отговорило турското общество и погледало на вилаетския чорбаджия лениво и без особено внимание.

Митхад паша пушил, подмигал с дясното око и пышкал от ситост; а кир Георги стоял, гледал маслено в очите на своят благодетел и желал да го поканят да седне колкото се може по-скоро. Преминали пет минути. Султанският наместник в Дунавският вилает бил величествен, важен и замислен, както се замишляват почти всичките велики хора и всичките хаджикалчовци. С една дума, Митхад паша приличал на крава, която е изляла вече своето кърмиле и излязла е из оборът да погрее на слънце гърбът си. Мълчали и ефендиетата, защото малките хора имат обичай да подражават на големите. След пет минути Митхад паша посочил с пръстът си към едно празно място на миндерлъкът, а кир Георги, който отдавна вече познавал допотопните обичаи на тюркменската раса, се поклонил още веднъж и разседнал се между правосъдниците. Повторили се същите поздравления, но повторили се обратно, т.е. Митхад паша и неговите чиновници казали на Георгия: „Вечерта ви да бъде щастлива“, а кир Георги отговорил: „Думите ви да бъдат щастливи“. После тая господарствена церемония Митхад паша хвърлил пред „важният гяурин“ своята тютюнева кесия и извикал на слугите си да му донесат кафе. Когато било свършено всичко, т.е.

когато кир Георги запалил цигарата си и когато захванал да сърба кавето си, то Митхад паша погледал в очите му покровителствено и попитал го:

— Има ли нещо ново из градът?

— Аз съм ви донесъл големи новости — проговорил кир Георги.

— Какво е станало? Говори! — рекъл управителят на Дунавският вилает.

— Нашите чапкъни са съставили тайно общество... Съзаклятие има... Искат да въстанат... — говорил Георги и гледал на Митхада така, чегато гори къщата му.

Сънливото лице на Митхад паша се изменило, очите му приели кочешко виражение, долната му устна повиснала надолу, а главата му потреперала.

— Кои са тия чапкъни? Кой е съставил съзаклятие? Кой иска да въстава? Против кого да въстава? — питал той и гледал към кир Георгия така, както гледа касапинът на оная крава, която го е упободнала.

— Младите вагабонти... Смил и Иван... Казват, че и Стойчо Голият е с тях — говорил Георги и клатил главата си.

— Аз ще да им покажа кой е Митхад паша! Аз отдавна вече зная, че учителите са бунтовници, но доказателствата ми бяха още малки. Можеш ли ти да ми докажеш, че Смил е бунтовник? Ако ми докажеш, то аз ще ти дам голям дар. Мене отдавна вече се иска да пораздрънкам вашите училища и да поощипя крилата на вашите учители. Разказвай какво си открил — говорил Митхад паша и станал само от уши.

— Ненчо Тютюнджията ми разказа, че няколко млади вагабонти се събрали снощи в къщата на Стойча Голият и пели бунтовнически песни. Смил казал, че българите са длъжни да защищават своите права до последната капка кръв, а Стойчовата дъщеря запяла:

Стани, стани, пробуди се,
Хайде на балканът —
Няма добро от пашите,
Нито от султанът...

— Хей! — извикал Митхад паша и плеснал ръцете си.

Влезли двама заптии, поклонили се и очаквали велики приказания.

— Идете и повикайте Ненча Тютюнджията! — рекъл Митхад паша.

Заптиите излезли.

— Аз отдавна вече знаех, че Смил е опасен човек, но мене се искаше да го хвана в някоя работа и да сваля булото му, както трябва. Аз бях го излъгал, че ще да го направя зет, и стараех се да го изпитам що мисли и с кого има познанство, но той е хитър като лисица. Един ден дошел в къщата ми и захванал да ми разказва, че чорбаджиите са калпави бешлици, че пашите глобят светът, че правителството няма ни чест, ни съвест, че турците са кръвожадни вълци и че старите ръжди трябва да се избият. „А защо трябва да се избият?“ — попитах аз. „Защото продават и народът ни, и народността ни, и гордостта ни“, каза той. „Още веднъж да не си ми казал такива думи, защото аз съм верноподаник на султанът и обясан съм да те предам в ръцете на правосъдието“, казах аз. „Дорде в България съществуват подобни калпазани, то народът ни ще да търпи всевъзможни насилия и ще да влече тежкият ярем на турските варвари“, каза той.

„Той е имал пълно право“, помислил Митхад паша.

— Моя Марийка — продължал кир Георги — се беше zalюбила и молеше ме да я задомя за тоя вагабонтин; но кукувицата не ми е изпила още мозъкът. Отзарана я годих за Ненча Тютюнджията, който е и богат, и прочут човек. Не ща аз вагабонтин в къщата си!

„Не ще кум печена кокошка“, помислил Митхад паша.

— Из Румъния твърде често дохождат всякакви вагабонти, кондисват в къщата на Стойча Голият и съветуват се да направят бунт и да освободят България — продължал Георги и старал се да познае мислите на Митхад паша и да заслужи неговото разположение.

— А можеш ли ти да потвърдиш всичкото това пред истиндакът? — попитал валията.

— Мога — отговорил кир Георги. — Аз съм готов и да се закълна.

— А как можеме ние да откриеме всичките съзаклятници?

— Трябва да се нападне една нощ на Стойчовата къща, дето обикновено биват събранията.

— Щом узнаеш, че се е събрало това бунтовническо дружество, то трябва да ме известиш, а аз ще да се погрижа за останалото — казал

Митхад паша.

В това също време Ненчо Тютюнджията седял дома си и разговарял се с майка си, която в много отношения приличала на суха круша.

— Аз трябва да те поразпитам — ти ми си майка — говорил Ненчо и гледал на майка си в очите.

— Аз съм стара... Аз нищо не зная... мене не питай. Ако си намислил да се жениш, то ми дай някоя пара и прати ме при сестра си. Аз и сама зная, че ти стоя като трън в очите. Ти мислиш да вземеш момиче из богата къща, а майка ти е проста... Ненчо, Ненчо! — проговорила старата жена и няколко едри сълзи потекли по лицето ѝ.

— Аз те не пъдя, ама ти казвам да бъдеш отсега малко *по-отърсена* и малко *по-умна*. Ненчовата майка трябва да бъде за пред хората. Срамота е да те покажа пред светът! Я кажи ми ти, защо бягаш от хората? Никой няма да те изяде. Отваряй си очите. Ти си станала като дива.

— Прати ме при сестра си — повторила старата жена.

— А какво щат да кажат хората за мене после това? Ти мислиш, че за Ненча е все едно — хвалят ли го хората, или го корят. Дай си коприненият фустан на бояджията да го вапса. За кого го държиш? Де си дянала новата кърпа, дето ти я донесох от Джумаята преди пет години? Или и нея си дала на дъщеря си? Няма вече да печеля за чуждите хора. Защо си се разплакала? Ти мислеше, че синът ти ще да умре, а неговото имане, което е той спечелил с толкова мъки, ще да влезе в ръцете на зетят ти! Излъгала си се в своите хесапи. Синът ти ще да проживее още сто годин.

— Ненчо, Ненчо! — повторила още веднъж майката и излязла вънка.

„Няма вече да печеля за друго — мислил Ненчо. — Не мога да живея сам. Дявол да вземе всекиго!... Никого няма вече да слушам. Аз отсега ще да правя онова, щото ми се харесва, защото и аз имам своя глава и свой ум. Ще да се ожения и ще да поживея царски. Парички си имам, Марийка е хубавичка, хората ме почитат — какво искам повече?... Аз ще да седна на миндерлъкът, а Марийка ще да дойде и ще да седне при мене. Аз ще да пуша чубукът си, а тя ще да шие. Чистота, ред, блаженство! Тихо и мирно! Аз ще да се навъся, а тя ще да дойде и ще да ме прегърне. «Що си се замислил като мисир на

слънце?», ще да ми каже, а после ще да ме целуне със своите алени устници. Блаженство! Жененият човек не прилича на безкъщникът. Жененият човек знае, че в къщата му живее такова едно нещо, което... Нека вземат дяволите всичкият свят.“

Тия размишления разтресли Ненчовото тяло дотолкова, щото той забравил всичко на светът, забравил даже и своите богатства, за които мислив и ден и нощ, и насъне и наяве.

— Сватбата по-скоро, сватбата по-скоро! — извикал той и закрил лицето си с двете ръце; но в тая минута неговите сладки мисли били прекъснати изведнъж. Някой почукал на врата и след няколко минути влезли двамина от конашките заптиета и заповядали на Тютюнджията да върви колкото се може по-скоро при Митхад паша.

— Не знаете ли, аги, за какво ме вика пашата? — попитал Ненчо уплашено.

— Хайде върви! — извикал един от заптиите и без никакви церемонии хласнал младоженецът към вратата.

— Защо ме биете? — питал Ненчо час по час изкоренителите на злодействата и крачил към конакът, но тия справедливи мъже мълчали и постоянно хласкали с юмруците си нещастният гяурин, който в онова време бил достоен за оплакване.

— В коранът е казано, че трябва да се вардиме от ония хора, които са забележени от аллахът — рекъл единът заптия.

— А за какво? — попитал другият.

— Знаеш ли ти, че тоя гърбав таралеж е намислил да повдигне нож против царството? Знаеш ли ти, че той е събрал вече няколко хиляди гяури, които мислят да запалят градът и да изколят дин-ислямите? — питал първият.

— Това не може да бъде! Тоя гърбав дявол не е в състояние да убие ни мухата, а ти ми казваш, че той ще да изсече всичките дин-ислями! Ха, ха, ха! Чуден хайдутин! — говорил вторият и засмеял се от всичкото си сърце.

— Аз ти казах вече, че аллахът говори да се боиме само от забележените. Ако тоя дявол да би приличал на човек, то и дяволът не би му помагал. Тъй е то! Дяволът влиза в тялото само на ония хора, които е оставил ангелът и които не приличат на човеци — казал сериозно заптията и сиромас Ненчо изял още един добър юмрук по гърбата.

— Аз не съм бунтовник, аз не съм лошав човек; в мене не е влязъл ни един дявол, аз съм верноподаник на султанът — говорил Ненчо и старал се да бъде по-далече от приятелите на султанското верноподаничество; но неговите микроскопически крачки били безнадеждни пред турските гладиатори. Когато Ненчо Тютюнджията добил и дванайсетият юмрук, то влязъл в конакът и приготовил се да излезе пред светлите очи на Митхад паша.

— Влязай по-скоро! — казал един от заптиетата, които стоели пред вратата.

— Пашата те чака цял сахат — казал други и погледал на Ненча така, както гледат вдовиците на чуждите сватби.

— Ненчо влязъл и приготовил се да слуша.

— Ти ли си Ненчо Тютюнджията? — попитал Митхад паша, а после се обърнал към кир Георгия и продължал: — Кажи му да ми разкаже какво е произходило в Стойчовата къща.

Разбира се, че и кир Георги, както и всеки други чорбаджия, искал да покаже своята големина даже и пред зетят си и затова повдигнал очите си нагоре и проговорил:

— Не бой се, Митхад паша не прилича на ония паши, които искат да трепере пред тях и кривият, и правият. Митхад паша е добър човек и правдолюбив забитин. Той те вика да те пита какво се е говорило в Стойчовата къща и кои са най-главните съзаклятници. Говори и не бой се.

Ненчо Тютюнджията изведнъж променил лицето си или изражението си. Когато отивал в конакът на дунавският валия, то душата му слязла в петите; а когато чул от кир Георги, че опасност грози не на неговият гърбел, а на чуждите глави, то захванал да гледа яростно и да измишлява отмъщение. С една дума, Ненчо пожелал да отмъсти на по-слабите и за напразният свой страх, и за заптийските юмруци.

— Аз зная твърде добре, че съзаклятието е станало в Стойчовата къща и че в това съзаклятие са умешани около триесет души. Ако искате, то аз мога да ви явя и имената им.

— Ти трябва да идеш у Стойчови, да се подружиш със съзаклятниците и да им узнаеш всичките тайни. Другояче се не може. Аз искам да убия заецът в легловището му. Чуеш ли? Ако ми откриеш

тая работа, то ще да те наградя богато; а ако я не откриеш, то ще да те осъдя като съзаклятник.

— След няколко дена вие всичко ще да узнаете. Аз и сега мога да ви кажа кои са съзаклятниците, но не мога да ви кажа какви са намеренията им и каква е мрежата им.

После тоя разговор Георги станал и излязъл заедно със зетят си из валийските конаци.

VIII.

Била полунощ. Всичко спало, всичко дремало; не спали само няколко пияни адамови синове, няколко развратни жени и няколко турски стражари. А още кой не спи? — Ще видиме по-после. Нощта била темна и облачна; а подобна нощ бива приятна само за zalюбените и за крадците. Изпълняли ли са крадците в оная нощ своите обязанности, или не, аз не зная; зная само това, че зади Георгиевата къща, в градинката, са се намирали две млади и зелени същества, които никога не са ни помислили за ситните човечески страсти и за чуждото имане.

— Ти си за мене всичко — говорило мъжкото същество. — Зарад тебе аз съм готов да се откажа от всичкият свят, от всичката вселена, от всичките свои приятели, но в това също време аз не мога да ти помогна — аз съм длъжен да те оставя и да спася главата си. Ако остана в тоя проклет град и ако се предам в ръцете на нашите народни злодейци, то себе си ще да погубя, а тебе няма да помогна! Тука ме очават мъки, синджири, тумруци и бесилници... Аз трябва да търся спасение по чуждите земи и между чуждите хора. Тежко ми е!... Кой знае? Може да се случи и така, щото там аз да намеря и добри хора, и искрени приятели, и честни мъже, но без тебе никога не мога да бъда щастлив. Аз отивам само телесно, защото душата ми отдавна вече е посветена на България, а сърцето ми принадлежи само тебе.

Марийка, която стояла до това време като окаменяла, трепнала и затворила очите си със своите хубави и дълги клепачи, защото били пълни със сълзи. Тя се бояла да изкаже ония мисли, които в оная минута ѝ дошли в главата; но нерешителността и лъжовният срам не принадлежали на нейният характер. Тя твърде добре знаела, че нейното бъдеще и нейното щастие зависят само от една дума, и затова хванала Смила за ръката, стиснала тая мила ръка на гърдите си и проговорила с нежен, но с твърд и решителен глас:

— Аз ще да бъда твоя и после смъртта си. Ни една сила не може да ме накара да се откажа от твоята любов. Ако ми кажеш да бягам с тебе, то съм готова тутакси да изпълня желанието ти, ако кажеш да търпя и да чакам, то съм готова да стана мъченица; а ако ми кажеш да

се удавя, то Дунавът е под носът ми. Аз отдавна вече не живея за себе си. Казвай какво да правя!

Смил я стиснал на гърдите си и проговорил:

— Боже, какво чуя! Ти си готова да направиш онова, щото пожела аз и щото е добро и за мене, и за тебе? Ти сама ми предлагаш да направя онова, за което аз не смеех и да помисля!... Нека бъде! Но истина ли ми ти казваш? Истина ли се решаваш да оставиш всичко и да вървиш след мене? Истина ли се решаваш да пожертвуваш за мене и животът, и *честта* си? Казвай по-скоро!

— Честта си аз не жертвувам ни за бога. Всичко е твое, само честта остава моя собствена принадлежност — казала Марийка.

— Но ако ти побегнеш с мене, то хората ще да кажат, че си безчестна.

— Това не е безчестие. Аз би направила безчестие само тогава, когато би подала ръката си на Ненча Тютюнджията и когато би послушала бащините си съвети. Ако аз имам желание да бягам с тебе, то го имам и защото те обичам, и защото искам да увардя честта си. Нима не е безчестие да взема Ненча, от когото се гнуся и когото никога не би ни погледала, и да го лъжа през всичкия си живот? Нима не е безчестие да послушам баща си и да стана за смях и за презрение на светът? Хората търсят за себе си „лика-прилика“, а аз съм длъжна — за любовта на баща си или за любовта на неговите турски страсти — да подам ръката си на една богата маймуна! Това никога няма да бъде.

— И така, ти искаш да бягаш заедно с мене?

— Искам — отговорила Марийка енергически.

— Ако е така, то аз намирам изново своето изгубено щастие. Преминаха вече цели осем деня, откакто аз търся случай да те видя и да се разговоря с тебе. В продължението на това време аз съм претърпял много повече, отколкото съм търпял в продължението на всичкия си живот. Аз и досега още не мога да се начудя на баща ти. Тоя човек е готов да те даде и на циганин, ако само тоя циганин има пари и ако не иска от него прикя; а аз съм богат, богат съм дотолкова, щото свободно мога да затъкна устата и на най-лакомите скъперници. Каква причина е накарала баща ти да се откаже от своята дума, да те сгоди за Ненча и да ме преследува толкова безчовечно — аз и до днес още не зная.

— Баща ми е чул, че ти си умешан в някакво си съзаклятие. Сам Митхад паша му казал преди няколко деня, че вие се събирате в дядовата Стойчова къща и че сте намислили да въстанете против турците. Митхад паша е заповядал на баща ми и на *младоженецът* ми да гледат какво правите и тутакси да го известят, щом узнаят, че вие имате събрание. Оная вечер гърбави Ненчо дойде у нас и разказа на баща ми, че вие сте се събрали в Стойчовата къща и че между вази се намират и неговите синове. Когато баща ми чу тия думи, то насмалко щеше да полудее. „Мойте синове, мойте синове да станат вагабонти! Мойте синове да бъдат противни на правителството и на баща си!“, викаше той и попържаше всичкият свят. Ненчо го утешаваше и казваше му, че братията ми са отишли у Стойчови случайно и че тия не принадлежат в числото на съзаклятниците; но баща ми го не слушаше и продължаваше да се разхожда по собата и да вика колкото си може. Най-после той се обърна към Ненча и рече му: „Слушай, Ненчо! Никому да не си казал, че си видял моите синове у Стойчови. Ако кажеш някому, то никога няма да те пусна в къщата си... Ти знаеш кой е Георги чорбаджи. Сбирай си устата и размишлявай, когато говориш с някого. Мойте синове трябва да се оправдаят и пред правителството, и пред светът. Аз ще да кажа на Митхад паша, че съм ги пратил сам. Аз ще да му кажа, че съм ги пратил да разузнаят работата и да ми явят кои са главните членове на комитетът. Слушаш ли? Хайде върви си сега и дойди надвечер“. После това баща ми повика братията ми. Какво им е говорил и какво е правил с тях, аз не зная, зная само това, че когато тия излязоха из стаята, то той извика колкото си може: „Ще ме уморят. Няма вече живот за мене. Живи ще да ги закопая. Олеле, мале, защо си ме родила?... Олеле, олеле!...“ Когато влязохме вътре, а той лежи полумъртъв на миндерлъкът. Лицето му беше зелено, очите му бяха червени, а из устата му излизаше пяна. Повече нищо не мога да ти кажа. Нищо не зная. Докторът се бои да не полудее.

— Да не дава господ такова нещо и на най-големите ми неприятели — рекъл Смил. Аз от всичкото си сърце съжалявам тоя човек, ако той и да е най-големият мой гонител.

— Когато преминала полунощ, то Смил дошъл първи в себе си и рекъл:

— Аз би желал да се видя с братията ти и да се паразговоря с тях за едно, за друго. Аз трябва да ги видя колкото се може по-скоро,

защото времето не търпи. Можеш ли да ги разбудиш и да ги пратиш в градината при мене?

— Аз мисля, че и тия още не спят. Покачай малко — рекла Марийка и изгубила се; но след няколко минути тя се върнала назад, хванала Смила за ръката и повела го след себе си. Стил бил воведен в една малка стаица. Тая стаица била осветлена с едно кандилце, което горяло пред иконата и което било запалено от религиозната и чедолюбивата майка на Георгиевите деца. Това кандило се палило само в събота, следователно и произшествието, за което ви разказвам, се е случило в събота. На един от постланите на земята дюшеци седели Стоян и Цено и разговаряли се разпалено между себе си. Стоян седял умислено и сърдел се за нещо си, а Цено го утешал и старал се да му докаже, че отчаянието и малодушието са най-големите причини, които убиват нещастното човечество.

— Който се бои от мечката, той не трябва да ходи в гората за дърва; а който иска да живее покойно и да се наслаждава физически, той трябва да се „отурчи“, да продаде съвестта си на правителството и да къса жилите даже и на своите собствени деца — говорил Цено.

— Но *безплодните* страдания не могат да принесат никому никаква полза — казал Стоян.

— Аз не мога да нарека *безплодно* ни едно човеческо движение. Ако от едно какво и да е дело произлиза радост или страдание, то това дело не може да бъде мъртво. Аз всякога мога да кажа, че само оная радост може да се нарече радост, която е имала *предтечи* и страдания и тежки мъки. Който се радва всеки ден, за него са маловажни и най-големите радости. Гладният и ситият не могат да ядат с еднакъв апетит. Освен това сладкото или доброто се добива мъчно, а горчивото или лошавото расте само по себе си. Ако ние мислиме да достигнеме до своето щастие и добро без мъки, без страдания и без кръвопролития, то не трябва вече и да говорим за своето бъдеще. „Лозе не ще молитва, ами иска мотика“, казват старците. Кажи ми, кой е онзи народ, който е добил своята свобода без мъки, без неволи и без кръвопролития? Кажи ми, кой е оня земеделец, който е напълнил амбарите си, без да сее, без да оре, без да върше, без да се пече на слънцето и без да окаля обущата си? Най-последно, кажи ми, кой е онзи човек, който е прославил името си без главоболие и без душевни напрежения? Ако дядо ти и баба ти не са се постарали да обезпечат

животът ти, то трябва да го обезпечиш сам; а ако умреш, ако погинеш, ако бъдеш обесен, то ще да живее синът ти и унуката ти.

— А ако погина напразно? — попитал Стоян.

— Няма да погинеш напразно, защото смъртта на всеки един патриотин пробужда цели хиляди заспали личности. Ако Христос да не би бил разпнат на кръстът, то неговото учение не би се разпространило по всичкия свят.

Влязъл Смир, позапярл се при вратата, чул последните Ценови думи и рекъл:

— Всичкото това е истина, но неосторожните хора са най-големите глупци под синьото небе. Аз уважавам милион пъти повече убийците, нежели самоубийците; а неосторожният човек е и убиец, и самоубиец.

— Истина е така — рекъл Стоян.

— Добре би било, ако щастието на хората да би падало готово от небело и ако да би се можало без жертви, без убийства и без самоубийства! Другите народности са освободили земите си с цели реки кърви, а ние искаме да достигнеме до своите цели и без най-малкото глаболие! Да бъдат и козите сити, зелките цели! Така ли е? Аз мисля, че плашливите хора са най-осторожните същества на тоя свят; но тяхната свобода се намира през девет царства в десето — казал Цено и пригласил своят приятел да седне. След няколко минути разговорът на трите приятели принял съвсем друго направление.

— Ние сме издадени — рекъл Смир.

— Ние сме продадени — повторил Стоян.

— Аз не съм в състояние да разбера кой е онзи наш другарин, който се е решил да ни предаде на правителството. Чужд човек не би можал да разубнае ни тайните ни, ни намеренията ни. Ние сме продадени от своите собствени другари. Дядо Стойчо е затворен. Разказват, че Митхад паша е знаял имената на съзаклятниците още в онзи ден, когато ни един из нас не беше ни помислил да се кълне и да работи за освобождението на отечеството си. Какви са тия предателства?

— А аз те уверявам, че Митхад паша нищо още не знае — рекъл Цено. — Ние сме предадени от Ненча Тютюнджията, но Ненчо не знае ни кои са нашите другари, ни какви са нашите планове. Слушай каква е работата. Ненчо иска да вземе сестра ми, а ти му стоиш на пътят и

пречиш му да достигне целта си. Какви лайна е ровило това гърбаво животно със Спира Трантарът и какви мрежи е плело с баща ми, аз не зная, зная само това, че баща ми е приемал в това гнуснаво дело най-голямото участие. Ако Ненчо или баща ми да би знаели, че и ние ходиме у дядови Стойчови и че и ние сме приятели с учителите, то не би прибързали да явят на пашата своите мисли или своите открития. Но както и да е, а из снощният разговор на баща ми аз виждам твърде добре, че ни той, ни Ненчо, ни Спиро не са знаели нищо положително за нашите цели; тия са само желали да угодят на Митхад паша и да го накарат да затвори и тебе, и дяда Стойча, и по-първите учители, които се не покоряват на чорбаджиите и които се не кланят пред чорбаджилъкът. „Какво търсите в Стойчовата къща?“, попита баща ми. „Ние не сме вече малки деца и не желаеме да ти разказваме де ходиме, с кого се виждаме и с кого се разговаряме“, казах аз. „Жив ще да те закопая! — извика той. — Още веднъж кракът ти да не е стъпил в Стойчовата къща.“ „Аз ти казах вече, че ние не сме малки деца.“ „А-а-а! Вие мислите, че аз не зная какво правите в къщата на онзи вагабонтин? Аз всичко зная. Вие съставлявате съзаклатие! Живи ще да ви закопая!“ „Ако намислиме да направим съзаклатие, то ти нищо няма да знаеш. Не би разказали своите планове ни на твоите гнуснави приятели, които са готови да продадат народът си за една лула тютюн“, казах аз. „Когато ви поведат към бесилницата, то аз ще да хвърля след вас първият камен“, каза той сърдито и тупна с кракът си. „За подобен баща и аз няма да пожалея. Аз съветувам моите приятели да изколят не турците, а чорбаджиите, които са по-лошави и от анадолските башибозуци.“ „Стоене, кажи на тоя чапкънин да замълчи! Вие ще да ме уморите. Аз се грижа за вас, а вие се стараете да ме закопаете без време. Проклети да сте!“ „Легни, тато, легни, успокой се... Ти си болен“, говореше Стоян и трепереше като листо. „Кажи ми, кой ви е завел у Стойчови и кой ви е направил съзаклатници?“, попита той. „Аз ще да ти кажа само това, че ти си излъган от Ненча“, каза Стоян. Баща ми скокна и извика сърдито: „Аз ще да кажа на пашата, че съм ви пратил сам да изпитате работата и да направите добро на царството, а вие ще да потвърдите пред него думите ми.“ „Ние никога не сме били шпиони... Прати Ненча. Нека издаде и нази заедно с честните хора“, казах аз. Какво е произходило после това, и аз сам не помня.

— Отказвайте се — рекъл Сми́л. — Говорете, че нищо не знаете, и ние сме спасени. Известете и Ивана.

IX.

Който не е ходил в Русчук, той не е познат с турските кавенета; а който не е познат с турските кавенета, той не познава и турският народ. Хайде да влеземе в един от турските храмове, защото кавенето е за турчинът първостепенен храм. В един от тия храмове, който бил едно време берберница, седали няколко чалми и разговаряли се за „пулитиката“.

— Ако да не би бил московецът, то ние не би достигнали до тоя хал — казала една чалма и захапала мемето на чубукът си.

— И френците не са по-добри от московците. Ако московците и да ни бият твърде често, то тия ни барем не накарват да станеме гяури и да играеме с жените си френско хоро. Аз мисля, че ако да не би били френците, то нашият султан никога не би се съгласил да нарече гяурите свои деца и свои поданици. „Ти трябва да бъдеш баща и на най-малките свои поданици“, казват френците; а султанът иска да им направи кефът и отговаря им: „Готов съм да изпълня желанието ви“. Карагъозчелъци! Едно само е лошаво, че откогато Франца е захванала да се меша в нашите работи и да ни прави европейци, то гяурите са подигнали носът си твърде високо. Научили се там техният „бонжур“ и играят си с дин-ислямите! Ако повърви работата така, както се е тя захванала, то ние ще да оголееме като багдатски кучета. „Работи“, ни казват. „Ще да работя! Работата е дадена само за гяурите, а аз още не съм плюйнал на бащината си брада“, говорил друг един турчин, който приличал на чиновник, защото носил кирлива и покъсана униформа.

— Да вземе дяволът и френците, и московците, и всичките гяури, които живеят под светлите лучи на божието слънце — казал ходжата, който носил бяла чалба и жълт пояс. — Завчера си купих от един евреин за пет гроша кофарче; а баща ми разказваше, че едно време той е купувал за сто пари три чифта букаи. От една страна ни обират немците, а от друга ни не дават да спечелиме френците. Знаете ли вие, че ако да не би била биволицата, то „нашите“ би изпопукали от глад? На ти Европа! Цели три недели сме яли само варени тикви. Нашите цариградски големци трябва да са полудели! Я погледай какво се върши по царството ни! Турчинът е заприличал на гяурин и работи

като хамалин, а българинът е станал господарин и заповяда ни да го слушаме и да му се кланяме! Френци сме станали! Идете по дяволите със своите френци! Дорде бяхме мюсюлмани, то покорихме всичкия свят, а когато станахме френци, то захванаха да ни тъпчат и бабичките. Плюъ аз на брадите на всичките френци! Гяурите се бунтуват и търсят някакви си бащинии и дедовини; а нашето цариградско правителство се целува с френският цар и обещава му се да бъде кротко и справедливо. Ех, де са нашите еничари? Де са нашите делибашии? Де са нашите стари султани? Ако би живели тия наши юнаци със своите страшни бунчуци, то би накарали да прехапят устните си и московците, и френците, и ингелизите, и нашите гяури.

— Разказват, че на нашето царство се приближава вече краят. Истина ли е това, или не е? Истина ли щат да ни изпъдят в Анадол, ходжа ефенди? — попитал каведжият, който бил мършав и безобразно черноок човек.

— Това е истина — казал ходжата и навел главата си надолу. — А знаеш ли ти защо бог иска да ни накаже? Той иска да ни накаже за нашите грехове. Ние сме много грешни. „Всичко трябва да преклони главата си пред саблята на пророкът“, говори един от великите халифи; а ние сме захванали и сами да преклоняваме главите си пред свинският кебап и пред запрещеното вино. Няма от нас да бъде добро! В свещените книги е казано, че гяурите ще да плюйнат на брадите ни, че децата щат да си играят със саблите ни, че свинете ще да се разхождат из джамиите ни и че над коранът ще да стъпи невернически крак. Това време е настанало. Нашият валия е един от ония развратни хора, които са се огяурили до ушите. Преди една неделя той събра своите ефендиета и обяви им, че царят желае да ни направи френци и да облече френски дрехи даже и на моллите. Това е страшно! „Правете вие каквото знаете и каквото ви научи аллахът, а нас оставете на мира“, казал мюфтият. „Който не послуша султанските заповеди, той ще да бъде наказан така, както бяха наказани преди триесет и пет години еничарите“, казал валията. „Това не може да бъде“, рекъл мюфтията сърдито. „Султанът се е разговарял за това дело и с шех-юл-ислямът“, казал Митхад паша. „Не ща аз да зная ни за шех-юл-ислямът, ни за везиринът, ни за вашите министри. Аллахът е казал да бъдеме мюсюлмани и ние ще да бъдеме такива!“, рекъл мюфтият. Нашият

валия се разсърдил и изгонил из конакът си тоя свети човек. Ето каква е нашата работа!

— В старите времена мохамеданецът не само че ядеше и пиеше по гяурските къщя, но вземаше и дишпарасъ; а под дебелия сянка на Абдул Азиса го гонят с кобилиците даже и жените. Разказват, че българите са намислили да ни изколят и да завладеят и царството ни — казало ефендието.

— То е истина. Във влашката земя се е появила една комета, която е по-голяма и от Абдул Рахмана, и от Муса, и от Самсона, и от пъкълският змей. Тая комета имала такава една пушка, която можела да убие даже и ония мюсюлмани, които са се родили с риза, които имат хамаллии из Мека и Медина и които са благословени с ръкавът на хаджи Бекташа. Разказват още, че тая комета ще да роди такова едно дете, което ще да ни изгони из Урумелията и което ще да потъпче под краката си санджак-шерифът. Това ще да се случи на 77-та година, *етмиш битмиш*¹. Гяурите ще да владеят по тая земя около 500 години; а после аллахът ще да ни даде нова сила и ще да ни изпроводи да ги покориме изново и да ги изсечеме до един.

— А кой ще тогава да работи и да ни храни? — попитало ефендието.

— Тогава ще да се измени всичко. Разказват, че след 500 години всичките хора трябва да умрат и ще да идат или в ад, или в рай. Земята ще да стане златна, камъните — сребърни, а дърветата — елмазени; гаргите ще да станат славеи; реките ще да потекат с мляко и масло, а планините ще да станат от пилаф. Аллахът ще да слезе на земята и ще да се възцари в Мека, Мохамед пейгамбер ще да се възцари в Стамбул, Исса пейгамбер — в Ерусалим, а Абдул-абу-Бекир — в Пеща. Тогава ще да бъде една вяра, един език и еднаква младост: мъжете ще да бъдат не по-стари от 30 години, а жените щат да бъдат като майско цвете — ни една няма да бъде стара, ни една няма да бъде грозна, ни една няма да бъде руса. Всеки мохамеданин ще да си вземе по 77 женици и по 333 алаици. Телата на тия полуангели ще бъдат покрити с такова едно тънко платно, чрез което и най-слепите очи ще могат да се наслаждават от тяхната белота.

— А момчета ще ли да има? — попитал каведжият и захванал да засуква мустаките си.

— На всяка праведна душа ще да се дадат по седем момчета, които тая душа ще да употребява за къчещи, за чубукчий, за сеизи, за олани и за други неща... — отговорил ходжата и лицето му се лъснало като мокра шумка. — Един дервишин ми разказваше, че тия момчета ще бъдат не по-стари от 16 години и че хубостта им ще бъде по-голяма и от женската. Да ви кажа право, аз обичам сто пъти повече момчетата, нежели жените. Искаш ли да се промениме, Юсуф-аа?

— Как да се промениме? — попитал каведжият.

— Да ти дам 77 млади жени и 333 алаици, а ти да ми дадеш твоите седем момчета.

— Едно хубаво момченце струва повече и от 333 райски жени — отговорил каведжият и засукал мустаките си като миши опашки.

— А аз би променил и жените си, и момчетата си за петте немцойки, които свиреха с кеменчетата си преди една неделя в Исляхането — рекло ефендието и ухилило се така, както се ухилват пияните дервиши и лудите хора.

— Да ме опази аллахът от такъв един грях! — рекъл ходжата. — Немцойките са наистина добри, но тия са добри само за тоя свят; а нашите жени и нашите момченца ще да идат с нас и в раят. Немцойката не може да престъпи през прагът на райската градина. Но да оставиме това и да се попитаме, какво щеме ние да правиме, ако се побунят гяурите и ако захванат да ни колят?

— Не бой се. Гяурите са страховити като зайци — рекъл каведжият и отишел да вари кафе на новите гости, които влезли в кавенето мълчешката и които се курдисали на постланият с хасър миндерлък и захванали да правят цигари.

Кадият поклатил няколко пъти главата си и проговорил:

— Лошави времена са настанали! Ако „кометата“ захване да коли дин-ислямите, то трябва да се бяга в Анадол.

— Днеска са затворени десетина души „кометаджии“, които са намислили да секат дин-ислямите — рекъл един от новите гости.

Всичките очи били обърнати към онова лице, което донесло такова важно известие. Каведжият кръстосал ръцете си на поясът и слушал с особено внимание; ефендието станало само уши, а ходжата не можал да търпи и скокнал накраки.

— Казвайте по-скоро! Казвайте какво е станало! — извикала турската публика с един глас и приготвила се да слуша.

— Из влашката земя са преминали множество „комети“ и успели са вече да изколят множество мохамеданци. Войската отива да ги гони. Разказват, че нашият валия е открил голямо съзаклятие. Ненчо Тютюнджията, Спиро Трантарът и Георги чорбаджи, които са верни на царството и които желаят доброто на валията, донесли имената на завераджиите и открили гнездата им. Свищов, Търново, Русчук и много други градове са пълни със завераджии. Митхад паша мисли да иде в Търново, защото тамошните места са по-опасни за царството. Търновските забити хванали едно лице, което им е открило всичко... Нашите гяури очакват из влашката земя няколко „големи комети“, които им е изпроводила Русия и които са големи юнаци. Разказват, че една от тия „комети“ е преминала вече през Дунавът.

— А защо пашата не заповяда и на дин-ислямите да секат гяурите и да палят къщата им? — попитал каведжият.

— С гяурите е лесно, но какво щеме ние да правиме с „московските комети“ — попитал ходжата.

— Ако гяурите да не би имали помощници, то не би се решили да въстанат и да ни колят. Това е московска работа — рекло ефендието.

— Ако е това московска работа, то трябва да мълчиме и да се потаяме, защото работата ни е спукана. Кажете ми, кому е духала московска катана в шията? Аз съм се бил с московците и познавам твърде добре и техните катани, и техните ножове, и техните сиви очи. Ако си мирен и послушен, то московците те наричат „брат“ и дават ти ракийка; а ако си твърдоглав и „серт“ човек, то тия те закалят като куче. Московецът е чуден човек! Щом му се поклониш и щом му кажеш „амин“, то той те вече не бие и не коли. И така, ако е това московска работа, то ние трябва да бъдем мирни и послушни. Помните ли севастополският бой? Ако дойде московецът, то ще да дойде и френецът. Нека се колят между себе си, а ние да си гледаме рахатлъкът. Така е то! Френецът и ингелизинът никога няма да позволят на московците да ни вземат царството и да ни направят гяури — говорил ходжата.

В това време в кавенето влязъл един от турските офицери — който приличал на каче с масло и който имал воловска глава, — поклонил се на турската публика, вземал сам един дълъг чубук, продухал го, напълнил го, поискал от каведжията огън и проговорил:

— До какви сме времена достигнали! Нашите цариградски големци правят рахатлъкът си по Кехатханата, по Тавла и в харемлъците си, а ние сме длъжни да се биеме и да проливаме кръвтаси за бог да прости. „Гяурите са се възбунтували, «комета» се е появила, хайдуци са преминали през Дунавът“, казва валията и изпроважда ни да ги гониме, а войската не е получила заплатата си цели осем месеца. „Гладна мечка не играе“. Възбунтували са се гяурите! Нека се бунтуват! И ние твърде скоро ще да се възбунтуваме. В Цариград хвъргат парте в морето, а ние умираме от глад... Нека се бунтуват! Когато един човек види, че ще да умре от глад, то той не мисли ни за царства, ни за господарства. Ако на раята да би било добре, то тя не би се бунтувала и не би търсила по-добро щастие. И тя е оголяла като риба. А ако християните не могат да се прехранят, то и ние трябва да изпукаме от глад, защото ние се храним от техният гръб. Ние барем не работиме, а тия работят с кървав пот и пак не могат да прехранят децата си. Дай на правителството, дай на пашите, дай на агите, дай на войската, дай на заптиите, дай на попът, дай на чорбаджиите, дай на владиката, дай на училището, дай за черковата, дай за калдъръми и за пътища, дай за стражарите, работи ангария, плати за опело и за кръщение, плати и за много други неща. Да плати! А отде ще да ги намери? Ако повървят работите така, както са тия вървели досега, то и раята, и мюсюлманите, и циганите трябва да бягат из тая земя и да оставят огнищата на бащите си и гробовете на майките си. Цариград е станал такава една пиявица, която е в състояние да изпие кръвта даже из жилите на неродените деца. Нека възстават! Когато не могат да намерят правда и правосъдие в конаците, то нека я намерят на балканът. Царските войници няма да проливат кръвта си за кефът на султаните и на везирите. Кажете ми, защо и за какво да се биеме и защо да колиме ония хора, от които сме видели добро и които ни хранят като слепи?

— Това е истина — рекло ефендието.

— Лошави времена са настанали! — казал ходжата.

— А московците въстанали ли са? — попитал каведжият.

— Какви московци? Московците си живеят в къщата си и твърде малко се грижат за нашите работи — отговорил офицеринът. — Бунтува се раята, която е останала, както и ние, гладна и която няма с какво да покрие тялото си.

— А кой е „комета“? — попитал ходжата.

— „Комета“ се наричат ония християни, които се бунтуват против царството — отговорил офицеринът така, както отговарят умните и добре известните хора.

X.

В това също време, когато в кавенето произходил гореказаният дипломатически разговор, в къщата на Георги Пиперков произходила следующата сцена: Кир Георги лежал на миндерлъкът с везана глава и тежко пъшкар; стрина Георгевица седяла при него и час по час му подавала мокри кърпи; а Спира Трантарът стоял и утешал приятелят си.

— Не грижете се, кир Георги! — говорил той. — Бъди по юнак! Ако аз да би бил на твоето място, то би махнал с ръката си и рекъл би: „Кой каквото е търсил, това е и намерил.“ Ти си длъжен само да ги отгледаш и да ги направиш хора; а ако тия не са послушали твоите съвети, то ти не си им крив. Тъй е то! Не грижи се, кир Георги.

— Как да се не грижа! — казал болният. — Аз съм ги хранил и облачал, аз съм ги учил и възпитавал, аз съм ги направил хора, а тия забравиха длъжностите си и направиха ме „резил-маскара“! Не грижи се, казваш! Който няма деца, той не може да разбере какво е за един баща, когато види, че синовете му са излезли „харсъзи“. Олеле, боже, защо си ме направил? Кажи ти мене, какво ще аз да кажа сега на пашата? А? Аз ще да се убия от срам.

— Успокой се, Георги, успокой се! — говорила стрина Георгевица и треперала. От яд или от жалост? Кой я знае. Човеческите натури биват до такава степен чудни, щото ни един психолог не е в състояние да каже два и два четири. Тая жена била занята със своите цванчета дотолкова, щото забравяла и сама за себе си; но сегашното произшествие, за което говорил Спиро, било до такава степен необикновено, щото разтресло даже и нейната още по-необикновена душа. Ето какво се е случило. Когато Тотю Филип преминал през Дунавът, то синовете на Георги Пиперков, Иванчо и още няколко души младежи побягнали из Русчук и отишли с неговата чета. Трябва да забележа тука и това, че Георги не е знаел подробно за всичко, щото се е случило с неговите синове. Спиро и Ненчо му казали, че момчетата му са побягнали в Румъния, защото ги е потърсила полицията; но от стрина Георгевица нищо не могло да се укрие — тя знаела и много повече.

— Ако тия да не би побягнали — то аз би ги избавил — говорил Георги.

— И сега още не е късно — рекъл Спиро.

— Да ми помогне само господ да стана и да ида при пашата, то всичко ще да тръгне другояче. Митхад паша ми е приятел... Олеле, боже! Ще умра без време! Жлъчката ми се е повдигнала нагоре. Нека ходят по влашката земя без парче хляб! Нека просят милостиня! Нека гладуват, когато не са били хора! Мене не ми е за тях, ами ми е за срамът, който ме очаква, когато изляза из градът и когато погледам на пашата! Какво ще ми раче сега валията? „Ти казваш, че си верноподаник на султанът, а твоите синове са станали завераджий“, ще да ми каже той; а аз ще да стоя като пукал и ще да го моля да ми прости. Лошава е работата!

В това време в стаята влязъл Ненчо и извикал колкото си може:

— Знаете ли какво е станало? Знаете ли до какъв срам сме доживели и аз, и вие? Вашата дъщеря, ваша Марийка, побягнала във Влашко с онзи вагабонтин... Пашата го търси и под земята, а той откраднал момичето ви и побягнал през Дунавът. Каикчиите ми казаха сами... Прегърнали се като гълъби и побягнали. Аз ходих при пашата и помолих го да затвори каикчиите и да ги изпита, а той ми рече, че е готов да изпълни желанието ми...

Ненчо бърбал още дълго време, но никой вече не слушал неговото красноречие. Георги изпъшкар още веднъж и обърнал лицето си към стената; стрина Георгевица изкокнула из стаята и отишла да търси дъщеря си в градината; Спира Трантарът отишъл при своята вярна женица; а Ненчо тръгнал да си търси друга невеста.

В това също време, когато в Георгевата къща произходил гореказаният случай, то по всички България се разпространил слух, че някаква си „комета“, която желае да освободи българският народ от турските изедници, е преминала вече през Дунавът и отива към Балканът. Изведнъж турците станали по-меки и захванали да ставата приятели с българите. Старите турци обвинявали правителството; младите „гаджали“ се старали да оправдаят себе си и своите безчовечни действия; турчините носили своите драгоценности по българските къщи; младите турчета обвинявали бащите си и майките си, които са ги научили да ненавиждат българчетата и да ги бият с камъни; а Митхад паша строго запретил на „динслямите“ да наричат българите

„гяури“. С една дума, в Османската империя произлезли такива реформи, каквито не са в състояние да произведе ни най-умният велики везирин, ни най-добрият и най-човеколюбивият султан. А какво е мислил и какво е работил в онова време самият български народ. Той се е надеял да му пусне господ от небето печени кокошки. Когато Тотю Филип и Панайот Хитов преминали през Дунавът, том множество сърца захванали да тупкат сърчено, множество очи се повдигнали нагоре, множество уста шепнали тайно молитви; но ни едни из тия „доброжелатели“ не поискал да бъде действующе лице и да поддържа българските чети. Когато Тотювите и Панайотовите юнаци извадили свещените ножове за спасението на своите угнетени братия, то тия братия излезли спокойно на нивята си и по ливадите си и старали се да изкарат някоя пара и да я дадат на своите *повелители*. С една дума, народът бил *благоразумен*: той мислил, че ако Тотю и Панайот направят работа, то и неми ще да бъде добре и той ще да им каже „да сте живи“; а ако тия бъдат разбрани от турците: „Тия пезевенци са се решили да изгорят къщата ни и да осиромашат фамилиите ни“, говорил един дебел търговец. „Подобен срам не може вече да се търпи! Тия вагабонти искат да ни компрометират пред нашият благодетел и да ни убият окончателно“, говорил един от мусекословестнейшите учители. „аз ще да ги потурча“, говорил един от безгрешните чорбаджии. „Нека господ и св. Богородица да ни избавят от всякакво «зло»“, говорили храбрите християни. А защо всичкото това да бъде така, а не другояче? На тоя въпрос е твърде тежко да отговаря човек. Освен това в нашето отечество са се появили множество ненчовци, георгиевци, спировци, и пр., които са били по-лошави и от турците и които са се старали само за своята собствена гуша. Нека говори кой що ще, а аз ще да кажа, че преди да захванеме да лечиме тялото, ние сме длъжни да изрежем гнилото месо.

Но да оставиме това и да продължиме своят разказ. Близко при Върбовка Тотю и неговата чета седели и мълчали. Времето било добро, слънцето греело весело, а пиленцата пели сладкозвучно. Гората била облиена със светлите лучи на слънцето; а едно от българските села се беляло и жълтяло между зелените дървета и между разнообразните овошки.

— Аз се надеях, че множество наши селяни и граждани ще да ни дойдат на помощ; а сега видя, че ние сме били излъгани, че ние сме

оставени сами. Силите ни са малки... Ако не прибързаеме да се скриеме по Балканът, то всички ще да измреме напразно — говорел Тотю Филип печално.

— Ако вие да би известили народът по-рано, то би било съвсем друго. Тия неща не стават така. Едни се решават да правят бунт, а други и хабер нямат! Нашите селяни мислят, че ние сме прости хайдуци и че сме дошли да ги обираме и да палиме къщата им. Мнозина мислят, че ние сме турци. Ако сте се решили да направите революция, то е трябвало да се споразумеете с народът и да му явите своите желания — говорил Цено, който се съединил с Тотювата чета преди един ден.

— Имаш пълно право — казал Тотю. — А де е Смил? Аз се надеях, че той ще да тръгне първи след мене!

— Смил ще да събере още една чета и ще да ни дойде на помощ. Ако се удържиме няколко деня, то ще да имаме и съюзници, и помощници, и доброжелатели. Смил отиде в Румъния за някаква си работа и обща ми се да събере малка четица и да дойде тутакси след нази. Тоя човек не лъже — говорил Цено замислено.

— А какво стана с дяда Стойча? — попитал Тотю.

— Дядо Стойчо се помина в темницата от тежки мъки. Бог да го прости! Тоя човек беше в състояние да възкреси и мъртвите... Неговият живот е достоен за подражание. Ако ние да би имали подобни бащи, то отдавна би станали хора — говорил Стоян.

— А де се е дянало момичето му? — попитал Иванчо. — Аз отърсих всичкият свят и ниде не можах да я намеря! Да не е побягнала и тя в Румъния?

— Радка е отишла при баба Нена. Помниш ли ти оная бабичка, която ни се оплакваше от чорбаджиите? Аз мисля, че тя е роднина на дяда Стойча — рекъл Цено.

Ако в това време да би се качил някой на някое високо дърво, то би видял такава картина: по равницата кипяло ужасно сражение. Шестотин турчина нападнали на българските юнаци с голяма ярост и със страшни псувни; а тия юнаци ги посрещнали храбро и весело и доказали им, че петдесет умни и енергически хора почти всякога са по-силни от петстотин яки животни. Пушки гърмели, ножове блестели, коне цвилели, а турците викали из всичкото си гърло и псували и християнският бог, и неговите последователи. Българите се крили зади

дърветата и пушкали мълчешката: тия нямали ни военни тръби, ни тъпани, ни музиканти, за да въодушевяват войноците; тия нямали ни топове, за да плашат страховитите неприятели, следователно над техните глави се не повдигал бял дим; най-после, тия не имали коняници и червени шалвари, с които се ползува всяка редовна войска. Неопитното око би помислило, че тия хора си играят; а практическият човек би бил в състояние да разбере, че тоя бой е един от ония адски бойове, после които не остава ни една жива душа. Множество окървавени коси, ножове, колове и топори се търкаляли вече по земята; множество пушки, сабли и байонети били изпотрошени; зелената трева приняла вече съвсем червен цвят; а заходящото слънце се надсмивало на грубата сила, която е намислила да се бори с енергията и ненавистта...

И така, турските гласове, тържеството на българските юнаци, отмъщението и ненавистта се размесели с пърхането на конете, които захванали вече да припкат по полето съвсем свободно. След малко време черната нощ покрила бойното поле, по което се търкаляли няколко стотини човечески тела.

XI.

— В конакът на русчушкият валия било голямо тържество. Османлиите разказвали, че „кометата“ е вече разбиена, че множество „кометаджии“ са осъдени на смърт, че свищовските бунтовници ще бъдат изпроводени в Диарбекир на покаяние и че турската империя е обезпечена от всяка една страна.

— А аз се научих от едно достоверно място, че грланата „комета“ е побягнала и че едно отделение войници на отишли да я гонят — казало ефендие.

— Това не е истина — казал един заптия. Аз видях с очите си, че „кометата“ падна мъртва пред караката на юзбашията и че нашите низами ѝ отсякоха главата.

— А дека се е дянала тая глава? — попитало ефендието.

— А отде ще аз да зная? Разказват, че Митхад паша я е скрил в калето.

В това също време в конакът дошли Спиро Трантарът и Ненчо Тютюнджията и влезли при Митхад паша.

— Какво има? — попитал Митхад паша и подмигнал.

— Георги чорбаджи е полудял — отговорил Спиро.

— Истина ли неговите синове са отишли с хайдуците? — попитал Митхад паша.

— Истина.

— А дека е учителят?

— Побягнал е във Влашко заедно с Георгевото момиче.

— А защо вие да ми не кажете по-рано, че Георгевите синове се братимят с хайдуците и със завераджиите? Защо вие да ми не кажете по-рано, че в Русчук се приготвява въстание? А? Искате ли сега да ви туря по едни букаи на краката и по един синджир на вратът? Ако Георги и неговите синове са завераджии, то сте завераджии и вие. Изповядайте се по-скоро, ако не искате да пътувате към Диарбекир.

— Ние не сме криви — отговорил ненчо Тютюнджията. — Аз ходех у Георгеви само зарад дъщеря му. Ако аз да би знаел, че синовете на тоя бунтовник са завераджии, то през всичкия си живот не би прекрачил прагът на къщата им. Аз не съм от ония хора, които

гонят ветровете. Георги ми се молеше да ви не казвам нищо за синовете му, но аз съм верноподаник на султанът и нищо не искам да крия от вас. Аз не съм крив.

— Ще видиме — казал Митхад паша и плеснал ръцете си.

Влезли две заптиета.

— Вземете Ненча чорбаджи и хвърлете го в тумрукханата — рекъл Митхад, а после се обърнал към Спира със следующите думи: — Георги е добър човек. Кажи на моят доктор да иде и да го види. Сиромас Георги!

* * *

Такова е нашето положение, толкова е турското правосъдие, такъв е нашият живот. Ако съдържанието на моята повест е глупаво, то са глупави и самите обстоятелства, които ни окуражават и които се наричат *нова българска история*. Народният живот е богат само с горчиви страдания; а всеки повествовател е длъжен да фотографира всяко едно явление вярно и правдоподобно.

— А де е Смил? Де е Марийка? — ще да ме попитат мнозина.

— И аз ги търся.

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Мирослава Фъндъкова

Публикация:

Л. Каравелов, „Разкази, повести, мемоари“, Български писател С.
1973

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/4130>]

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

notes

1

И всичко е свършено!

Prestigio

Любен Каравелов

Богатият сиромах

ebooks.prestigioplaza.com

•

Любен Каравелов

I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

VII.

VIII.

IX.

X.

XI.

notes

1

Любен Каравелов

Богатият сиромас

Повестта „Богатият сиромас“ е обнародвана във в. „Свобода“ г. III, бр. 20–22, 11 ноември — 25 ноември 1872 г. и в. „Независимост“, г. III, бр. 23–37, 23 февруари — 2 юни 1873 г. I.

Щастлив е онзи човек, у когото е чиста и неокаляна съвестта; щастлив е онзи човек, който е доволен от онова, щото е собствено негово; щастлив е онзи човек, който може да погледа всекиму в очите и който може да каже: „Това парченце хляб, бяло или черно, меко или кораво, тая чиста и студена вода и това парченце сирене са мои, защото съм ги изработил с големи мъки и с едър пот.“ Заработеният обед е сладък, както е сладка и душевната тишина; разкошните обеда са горчиви, както е горчиво и угризението на съвестта. Там, гдето се появяват разкошества, трябва да заспи съвестта, защото чистата съвест няма нищо общо с богатите и с разкошните трапези. Хайдете да потърсиме доказателства. Георги Пиперков и Спиро Трантарът са

такива приятели, каквито и съветът още не е създавал: ако кихне Георги, то Спиро почти всякога му говори: „Нека ви е наздраве“; а ако кихне Спиро, то Георги му казва само „наздраве“. Освен това, ако Спиро пуши чубук, то и Георги пуши чубук; а ако Георги пуши цигара, то и Спиро пуши цигара. Когато Спиро станал чорбаджия, то и Георги станал чорбаджия; а когато Георги вземал от един селянин за нищо и за никакво хилядо гроша, то и Спиро поискал от друг селянин хилядо гроша. Селянинът му дава петстотин, дава му осемстотин, дава му деветстотин и петдесет — не ще. „По-малко от хилядо не мога да взема“, рекъл Спиро, и станало хилядо. Както Георги, така и Спиро обичат да ходят при владиката на гости, да пият мастика и да се разговарят с негово преосвещенство за вдовиците; а негово преосвещенство обича всякакви душеспасителни разговори така също, както котката обича прясната риба. Облеклото на Георги е еднаво с облеклото на Спира, защото сукното е отрязано от един топ, защото това сукно е скроено от едни ръце и защото и за едното, и за другото още не е заплатено. Гореказаното облекло е ушиено от Петра Инджето, който се нарича „френски терзия“, който е пиян седем пъти през неделата и който има дълга и мършава жена. Както Георги, така и Спиро се облачат по следующата програма: широки черни и лете жълти — панталони; сюртук от черно сукно със синеват дим; фес азизие, с широки поли, който има голямо сходство с новодомните тенджери; пръстен на указателният пръст; пояс, с който са вързани панталоните, из червена коприна, на когото крайовете висят на лявото бедро; елече из касимир, който се нарича и „лахур“; вратовезка червена или зелена; кундури лакови и т.н. Трябва да забележа тука като „нота бене“, че както Георги, така и Спиро обичат да седят на миндерлъкът и да чоплят краката си; а тия крака изпусват из себе си голям аромат.

Да кажа сега няколко думи и за нравствените достойнства на тия две достойно за уважение личности.

Една вечер Георги ходи у Спирови да се повиди със Спира; а друга вечер Спиро ходи у Георгиеви да се повиди с Георги — и това се продължава не дни и недели, а цели десетилетия. Когато се съберат между себе си, то тия два приятеля имат следующите занятия; първо, изпиват по две литри мастика; второ, тия изпусват по дванайсет лули тютюн; трето, тия чоплят носовете си и сучат мустаките си; четвърто, тия говорят за пашата, за кадият или за конят на билюкбашият.

Фигурата на кир Георги е необикновено важна и величествена; боят му е висок, лицето му е мурго, отнасянието му е *лесично*, а очите му — чегато постоянно търсят твърде сърчено. Той може да направи из своето лице всевъзможни виражения: доброта, ненавист, ласкателство, зверство и всичко, щото искате, ако неговото сърце и да дреме твърде спокойно в своето къошенце. Пред по-големите, т.е. пред по-богатите, той постоянно се усмихва, а пред по-малките, т.е. пред по-сиромасите, почти всякога се муси; пред по-силните той говори тихо, меко и ласкателно, а пред по-слабите — високо, грозно, повелително, даже и свирепо; пред големците той държи главата си малко настрана и ръцете си кръстосва на поясът, а пред сиромасите повдига главата си твърде високо, маха с ръцете си и неговото бясно наруване ехти като гръмотевица във времето на най-силните бури. С една дума, който би погледнал на кир Георги в онова време, когато той се намира в конакът и когато седи между царските чиновници, то той би си помислил, че тоя кир Георги е един из числото на небесните ангели, че неговата кротост е агнешка и че неговата душа е съвсем невинна; а ако би го вие срещнали на пътят, ако би го видели между раята, то всеки из вас би прочел на челото му зло, зверство и бездушие. Но ако искате да говоря право, то трябва да ви кажа, че жестокостта и зверството не са единствените страсти, които върлуват в утробата на тоя знаменит човек. Той обича парите и обича ги повече от жената си, от децата си, от честта си и от животът си. Той обича така също да се весели, но неговото веселие е грубо, низко и нечисто, както въобще бива веселието у турците и у отурчените християни: къочеци, циганки, коча музика, мастика и содомски страсти допълват неговото нравствено превъзходство. Разбира се, че когато той употребява всичките свои умствени способности и всичките законни и незаконни средства, за да удовлетвори своите желання, то той е длъжен да служи и като оръдие на другите. Ето защо турците почти всякога говорят, че кир Георги е умен и добър „пезевенкин“.

Спиро е израсъл в друга градина. Неговата шия е тънка и дълга като у щъркел; краката му са криви като новородена месечина; челото му е сплеснато и ниско като у маймуната; страните му са червени; носът му е покрит с пришки и прилича на червена царевица; долната му челюст е безобразно дълга; а всичкото му лице, вземено заедно, прилича на свинска зурла. Ленив на всичко, щото изисква

умствени напрежения и мозъчни размишления, той е деятелен и постоянен в различни телесни упражнения. Ако би вие влезли в къщата на тоя човек, когато пред него стоят трудолюбивите селачени и селаченки и очакват правосъдие, то би помислили, че се намирате в бърлогата на някой див звяр, когото нищо не може да укроти, когото ласкателствата привождат в ярост, а нападенията го правят съвсем безумен.

— Аз се чудя как тия два чорбаджия могат да живеят между себе си дружно и да помагат един другиму! — говорил един гражданин на своите съседи, които във времето на сълнечното захождане излезли на улицата и седнали пред своите вратници да си побъбрят за едно, за друго.

— А знаете ли вие, че Георги е готов за пари да се побратими и с дяволите? — попитал други, който имал обичай постоянно да лиже долната си устна.

Намерили сте кому да се чудите! — казал трети. — Един човек, който се не побоял да убие брата си, е способен да направи и най-лошавите престъпления, най-безсъвестните зверства! Когато един човек се реши да направи веднъж лошаво нещо, то той не може вече да се запре на полпът; той трябва да върви напред и да прави пакости и на мъжко и на женско, и на старо и на младо. Началото е мъчно, а средата и опашката вървят като намазано колело. Аз съм уверен, че за Георги е сто пъти по-лесно да убие брата си, нежели да помогне на падналият да стане.

— Ах ти, господи! Наистина ли е Георги убил своят братец? — попитала една жена, която излязла на улицата с една голяма лъжица в ръка; а тая лъжица свидетелствувала, че госпожата ѝ е дошла право из кухнята.

— А кой други ще да го убие, ако го не убие брат му! „Кой ти е извадил окото?“ „Брат ми“. „Затова е така дълбоко извадено“, рекъл русчушкият философин Минчо Тахтата, който умее твърде изкусно да бели турските кратуни и да бръсне българските бради.

— Аз не вярвам, че един човек, който е роден от майка, може да бъде дотолкова лошав, щото да убие и братът си — казал първият гражданин, който бил голям скептик.

Жената, която стояла с лъжицата в ръка, погледала на своят мъж кръвнишки, помахала главата си, хванала кълката си с лявата ръка,

махнала с лъжицата по въздухът и пропищяла:

— Той е у мене всякога такъв — неверни Тома и нищо повече. Преди една неделя аз му рекох, че в коремът ми живее жива жаба, а той ми казва да не ям боб! Ти по-добре послушай какво разказват умните хора и мълчи, защото аз съм вече сита от твоите хорати. Десет години ми разказваш, че това не е тъй, а онова не е онъй, че това не е истина, а онова не е за вяра!... Засрами се от боят си!

Дълготърпеливият скептик замълчал и захванал да чопли с пръстът си една дамджица, която се намирала на ръкавът му.

— Аз навярно зная, че Георги е убил братът си — казал философът важно и погледал на своите слушатели с особено удоволствие.

— Разкажи, разкажи — казала лъжицата и погледала към кухнята си, из която захванала да се разпространява миризма от препържена риба.

Ораторът се изкашлял, защитил носът си с два пръста и избрисал ги от полата на контошът си, а после захванал своето „повествование“.

— Преди десет години — продължал философът — Георги се отдели от своят брат Димитра и захвана да живее сам за себе си. Когато умрял баща им, то им оставил голямо богатство; а ако е така, то и дележът трябваше да бъде твърде мазен. Само чисти пари трябваше да си разделят повече от двеста хиляди гроша. Освен това тия имаха крави, кобили, овце, биволи, ниви, ливади, бостани и две къщи в Русчук. Дялбата стана в мехкемето, защото „едноутробните“ братия не можаха да си извадят очите миролюбиво — Георги беше лаком като всякога. Разбира се, че и после дележът между Георгия и Димитра не можа вече да се възцари мир и любов. Димитър беше кротък, трудолюбив и умен човек; а ако е така, то и работите трябваше да му вървят по-добре. Георги беше готов да полудее от завист. Веднъж Димитър отишъл на своето лозе, което се намиреше над самият Дунав. Била голяма горещина; слънцето пекло като нажежено желязо; а въздухът врял като вода. Димитру се поискало да се окъпе и той слязъл до Дунавът, съблякъл се и влязъл във водата. В това време Георги седял в своето лозе, което лежи малко по-доле от Димитровото, и гледал с ненавист на брата си. При Георги служеше един цинцарин, който никак не беше по-добър от своят господарин. Тоя цинцарин разбрал какви са мислите на Георгия и затова погледал в очите на

своят господарин и рекъл му: „Мога ли?“ „Можеш“, казал Георги. Какво е правил после това цинцаринът, аз не зная; зная само това, че в тоя същи ден из градът ни се разнесе глас, че Димитър се е удавил. А цинцаринът? — Цинцаринът беше намерен в един кладенец. Видите ли сега каква е работата? — попитал най-после философът и заципал носът си още веднъж.

— Чудни неща биват на тоя свят, ако кир Минчо казва истина — рекъл скептикът.

— Ето го, ето го пак... Погледайте го — каза лъжицата. — Тоя човек няма за пет пари вяра, а нарича се православен християнин! Аз ви казвам, че ако владиката да му не тури юздата, то той ще да захване да не вярва и на св. Марина. Един ден аз му казвам: „Днес е Св. Марина“; а той ми отговаря: „Днес е Св. Моасии.“ Такъв мъж е за напусчане. Оная година аз си купих умрела. „Защо ти е умрела?“, ме пита. „Да ме варди от дъждът и от слънцето“, казвам. „Ти и без умрела се скиташ по цял ден из махалата; а ако купих умрела, то моите очи ще да те гледат от събота на събота“, казва.

— Стига си бърбала — рекъл скептикът, — защото рибата ти изгоря на огънят.

— Ах, наистина — рекла лъжицата и влязла в къщата си; но след малко време тя се върнала пак и попитала философът: — А я кажи ми ти, като знаеш всичко, защо Георги обича дотолкова Смилча?

— Мисли да го направи зет — рекъл философът съвсем уверено. — Смилча се бръсне в моята берберница, следователно аз познавам и ушите му, и носът му и гушата му и сърцето му. Два чифта ножици изхабявам, когато му стрижа косата... Неговата коса е гъста като гората в Галилея. II.

Русчук е още млад и зелен град; а старците говорят, че плитката вода не повдига големи вълни. Разбира се, че старешкото изречение няма никакъв смисъл, защото Русчук и неговите валийски чиновници стърчат като пирамиди пред очите ни. Русчушките вълни биват до такава степен големи, щото кораблекрушенията са станали съвсем естествени явления. Когато Христос е рекъл, че „първите ще бъдат последни, а последните първи“, то той е мислил да създаде Русчук и да го направи столнина на България. Ако искате да чуete истината, то аз трябва да ви кажа, че Русчук прилича на столнина така също както и

Митхад паша на Херкулеса. А ако искате да добиете вярно понятие за тоя град, то трябва да се изкачите на някоя джамия и да погледате на неговите кочини и на неговите скелети, които се наричат верноподаници на дебелия сянка. Пред очите ви ще да се покаже твърде шарена картина. Двоекраки животни, които принадлежат на различни народности, в различни облекла и с различни физиономии, припкат по улиците и тъпчат нещастната земя; кал и боклук до колени, а къщя полуразвалени, дрипави и нещастни — каквото е и самото население. Такава е столнината на България, която разпространява образование и напредък до Балканът и до софийските полета — а Русчук е миниатюра от Цариград. Турската империя е твърде чудна държава; турското население е безобразно смешно; а Русчук е извънредно създание. Турците са до един Марси, Турция е военен лагер, туркинята е подойница, а Русчук е турско купище. Разбира се, че при подобно положение на работите раята е длъжна да се отличава твърде ярко от своите победители и господари. Българите приличат на мокри кокошки, между които се перчат турските мисири, за да ги кълват постоянно по главите. А чорбаджиите? — Българските чорбаджии се намират в такова неопределено положение, щото аз свободно мога да ги нарека н и щ о. Чорбаджиите така също, както и турците, се разхождат между мокрите кокошки горделиво и самонадеяно, държат главите си високо и гледат всекому право в очите; но тия твърде добре знаят, че ръцете им са кървави до лактите, че съвестта им е обременена със страшни престъпления и че приближава Христовото пришествие, следователно тяхната сила е призрачна. За честните, за живите и за големите души Русчук е тесен, Русчук е убийствен, Русчук е непривлекателен. Ние твърде често обвиняваме русчушката младеж, че тая младеж дреме, че тя не знае що прави, че тя се разваля все повече и повече; но ни веднъж не сме си задали такъв един въпрос: от що и от какво произхожда всичкото това? За младите и за живите личности в Русчук остава само едно спасение — да идат в лозята, да се напият като копачи и да подхат чист въздух. Хайдете и ние да идеме в лозята.

Бил гроздобер. Слънцето пекло твърде силно, но божиите създания не обръщали внимание на неговата топлина — и работили. Пчелата брънчала и събирала мед, врабчето търсило червечец или пшеничено зърно, гаргата яла грозде, а българинът постил и работил за

коремът на своят господарин. Всичко се намирало на своето място. Едно селско юначе водило своите сиви волове, които теглили една натоварена кола; а след тях припкали няколко боси момичета, които пели, викали и веселили се като на сватба. Аз и досега не мога да разбера, защо се радват младите и невинните души и когато им е тежко, и когато им е весело? Българката пее и когато работи ангария, и когато тъче чуждо, и когато умре баща ѝ, и когато жени синът си; но нейните песни приличат на плач, който къса сърцето на части. Но както и да е, а момичетата пели и веселили се; веселила се и всичката природа освен едно младо момченце, което седяло под орехът в едно лозе. Недалече от това момче спал под орехът един побелял вече старец, който имал дълга сива брада и който бил облечен в покъсани потури и в излизан от времето контош. Старецът бил запасан с бял пояс, в който бил втъкнат габровски нож, с бяло чиренче и с алена капия; а под главата му се намирала рошава овча шапка. Близко до това място, под черешата, седяло друго едно момче, което имало веселичко и хубавичко като есенна ябълка лице и което гледало насам-нататък твърде живо. Това момченце нямало повече от двайсет години, но било облечено твърде разкошно — видело се, че то не е знаяло още как се печелят парите. Дълго време младото момченце гледало на своят замислен другарин и най-после станало, отишло при него, хванало го за рамото, разклатило го насам-нататък и извикало:

— Хей, Смиле, що си се замислил като сираче на помен? Който те погледа, той трябва да си помисли, че гемиите ти са потънали в Черно море... Хей, засмей се или и аз ще да заплача като кукувица!

— Остави ме, Иванчо, не весели ми се. Остави ме да си помисля... Тежко ми е — казал Стил.

— Дявол да те вземе! Гледай да не станеш и ти философин. Ако да би били сега коледни пости, то аз би си помислил, че те е давил нощеска каракончо. Стани да идеме при момичетата и да ги попитаме що носят. Стани!

— Махни се оттук! Дай ми мира!

— Няма да те оставя!... Да видиме какво щеш да ми направиш!

— Остави ме, Иванчо, моля ти се. Бъди човек.

— Ако ми се молиш, то аз съм длъжен да те оставя... А я ми кажи ти, защо си се замислил? Не баба ти ли те е била, че си гонил петелът и той е разбъркал с краката си преждата ѝ? Не баща ти ли те е дънкал, че

си настъпил лулата му? Не майка ти ли те е измлатила, че не си отишъл на Св. Трифон в черкова? Кажи ми де?

— Остави ме, Иванчо, или аз ще да помисля, че ти си или луд, или пиян.

— Да те не е изпсувал някой турчин? — продължил Иванчо и смеял се от всичкото си сърце.

Смил погледал на своят другарин сърдито и сериозно; очите му блестели, а долната му уста треперала като листо.

— Който се шегува не навреме, той е добиче, той е безсловесно животно — рекъл той и плюйнал.

Смилчо помислил малко, повдигнал нагоре рамената си и рекъл:

— Ние цели петстотин години сме само дремали и шегували сме се! Стига вече. Трябва да помислиме малко по-човечески и да разгледаме своят мъченически живот. Що сме ние: хора ли сме, или сме бездушни тъпани, които едно време се окачваха в Цариград пред вратата на хановите? Когато някой желал да повика одабашията, то той удрял по тъпанът и будил го. А турците и ден, и нощ тъпат по нашите гърбове, а ние все още спиме и нехаеме! Нас бият, а ние се смееме; нас бесят, а ние се шегуваме; нас безчестят, а ние се хвалиме със своята нравственост; нас псуват, а ние благодариме; по нас тъпат, а ние обръщаме към тъпанаринът и здравата страна... Християнско смирение, което има овчи характер!

— А какво ти мислиш да правиме? Ако си кротък, мирен и послушен, то можеш барем да живееш; а ако захванеш да върлуваш и да се не покоряваш, то и въжето е готово — рекъл Иван.

— Ако природата не ти е дала ръце, то ти е дала зъби, с които можеш барем да ухапеш неприятелят си; но ние нямаме още онова, щото е потребно и на хората, и на животните — ние нямаме мозък, нямаме смелост, нямаме сърце, нямаме човечески понятия, нямаме храброст...

Старецът шавнал с кракът си.

— А знаеш ли какво говорят нашите старци? — Времето ще да дойде и само... А бабичките казват: „С рогатият да се не бодеш, с краставият да се не бориш, а с турчинът да се не караш“.

— Старците и бабичките са приготвили достойни за уважение унуки или достойни робове. Трябва да им се благодари... Ако би великият везирин имал в главата си зрял мозък, то той би трябвало да

даде на всичките наши старци и бабички по едно джубе и по една кола плява. Ако на тоя свят да не би се раждали робове, то деспотите и тираните би трябвало да станат „милосърдни сестри“.

— Стига си бърбал — рекъл Иванчо и подсвирнал си. — Аз ще да ида при момичетата да си попееме и да се повеселиме... Аз не съм философин... Който е болен, нека се лекува: а комуто е мъчно, нека търси спасение. Ако цял един народ търпи и живее, то и Иванчо трябва да търпи и да живее. Да ида при момиченцата...

— Иди, Иванчо, иди! Когато някой побие петелът, то той се качва на плетът и кукурига — това е за него голямо утешение: а ти предпочиташ да бъдеш петел, нежели заец. Иди при момичетата и покукуригай.

Смил се сърдил и късал в ръцете си орехова шума.

— А защо се сърдиш, Смиле? Ако аз приличам на петел, то ти приличаш на наш Караман. Когато тато побие Карамана, то той си отмъщава на някой стар хасър или на вратникът. Кажи ми, защо късаш шумата? Ако ти са криви турците, то орехът не е ни крив, ни дължен.

Смил побледнял още повече и проговорил тъжно и сърдито:

— Истина казваш! Когато мечката е окръжена със зайци, то тя захваща и сама да се бои от кучетата и от ловчийт; а ако тя бъде окръжена само с мечки, то ни кучетата, ни ловчийт не са опасни за нея.

Старецът си отворил едното око.

— Това е истина — рекъл Иванчо малко по-сериозно. — Но я кажи ми ти, какво би направили мечките, ако ги обиколят няколко стотини ловчии и няколко хиляди кучета?

— Тия би се борили с неприятелите си до последната капка кръв, защото от тяхното мъжество зависи почти всичко — техният живот, тяхната чест и тяхното съществуване. Животните имат по-големи достойнства или по-голямо самоуважение; тия имат по-велика душа и по-широко сърце; тия защищават и себе си, и децата си по-добре и по-храбро, нежели ние. Ако ти закачиш на свинята прасето, на котката котето, на кучката кушлето и на кравата телето, то трябва да вардиш кълките си: а наш Петко гледа твърде равнодушно как отнемат честта на дъщеря му, как турчат момченцето му и как безчестят жената му и надее се само на бога.

Когато Смил говорил това, то покрай тях преминала цяла купчина момичета, които вървели из пътят весело, които пели и викали и които

не мислили за човеческите нещастия. Иванчо погледал към момиченцата, поклатил насам-нататък главата си и рекъл:

— Ти, Смиле, преувеличаваш страданията на нашият народ. Я погледай на тия гълъбчета как се веселят, как гукат и как подскачат! Кажи ми де, видиш ли барем една капка неудоволствие на лицата им? Видиш ли барем един бръчкул на тяхното червено-бяло образченце?

— Това е така, но в тия песни се намират повече сълзи, нежели радост — казал Смил. — Над гробищата растат всякакви цветя. Нашият народ е дотолкова як, невинен и добросърдечен, щото и най-големите нещастия не могат да убият неговите радости. Щом нещастieto премине през главата ни, то ние захващаме да пееме своята тъжна песенчица, която повече прилича на погребално пение... Бъдещето е наше, както са наши и надеждите.

— А на кого се той надее, Смиле?

— На мене, на тебе, на Ивана, на Драгана, на себе си. Денят се приближава — тежко на неприятелите ни! Аз вече видя пътеводната звезда; а тая звезда непременно трябва да ни доведе до щастие.

Старецът станал, погледал насам-натам и проговорил:

— Звездата е вече близо; но ти не трябва да се сърдиш, не трябва да викаш и да обвиняваш другите. Всеки из нас желае доброто на отечеството си... Бъди, мой синко, по-умен, по-търпелив и по-безпристрастен. И Иванчо има свое право... Аз съм проживял на тоя свят твърде дълго време и видял съм цели милиони щастия и цели милиони нещастия. Моята съдба ме е хвъргала от едно място на друго, из един край в други и из едно царство в друго. Когато московците преминаха през Стара планина и упътиха се към Едирне, то аз мислех, че нашият ден е вече настанал, и бунтувах народът; но нашият ангел още спеше от дългият. Когато московците заключиха мир, то аз бях принуден да ида след тях и да спася главата си. В Русия аз претърпях големи мъки: глад, студ, сиромашия и всякакви беди. После това аз ходих в Сърбия, в Черна гора и в Гърция. Моята цел беше да се бия с турците и да търся против тях съюзници; но както ви казах по-горе, нашият ангел още спеше от дългият. Сърбия и Гърция бяха полусвободни; но Черна гора беше в състояние да ми даде всичко, щото търсеше душата ми. Ако Черна гора да беше близо до България, то аз би останал да живея в нея и да изстреблявам кукумявките; но на сърцето ми лежеше като тежък камък нещастният български народ и

поробеното наше отечество. Черна гора е гнездо на свободата, момченца! Черногорците не търпят турска миризма. Из Черна гора аз отидох във Влашко, поживях две години и после се върнах в Русчук, захванах да живея мирно и да робувам така също, както робуват и моите нещастни братия. Ожених се. Господ ми даде добра и хрисима жена, а още по-добра и по-хрисима дъщеря. Къщата ми от утринта до вечерта е пълна с веселие и с песни. Щом се пробудя, то в ушите ми звънти крехкият и милият глас на моето момиченце, което пее само моите любими песни: Слана е паднала, слана е паднала

Лете ми лете, лете по Гергьовден,

Та е усланила момци на планина,

момци на планина, на Игликовина,

та им замръзнали пушки гегалийки,

пушки гегалийки, сабли дамаскийки...

Весело бива човеку от тия песни, защото тия му напоминат нещо си, а в това също време тия го приготвяват за друг, по-добър живот. Такава е накратко историята на моят живот; а тая история е пълна и с добро, и със зло... Аз съм барем опитен, ако не повече... Те трябва да се сърдите, не трябва да се горещите, не трябва да викате и да кряскате, а да работите и да мълчите. Елате довечера у мене и да си поговориме за едно, за друго.

И старецът отишъл към градът.

— Тоя старец говори като Сократ — рекъл Смил.

— Остави ти Сократа и да си вървиме дома — рекъл Иванчо и запял: Момиче, момиче,

Де гиди, мряна рибо,

Не стой срещу мене,

Изгорях за тебе,
Като лен за вода,
Босилек за роса.
— Гори, либе, гори,
гори, та изгори:
моята мила майка
първа ми душманка —
на вода да ида,
либе да си вида,
и тя след мен дойде
вода да налива —
че сме изгорели
се за пуста вода.
В градина да вляза
цвете да набера,
китка да увия,
на либе да давам —
и тя след мен дойде
цвете да полива.

III.

Захванало да притемнява. Всичките живи същества се крили в своите легловища и приготвяли се да вечерят. Само няколко жени ходили още по пътят и търсили кравите си, само няколко мъже стояли пред кръчмите и разсъждали за новите вина и само няколко пияни турци газили калта и пели полекичка едно из ония маанета, които приличат за кочешко мякане. В това също време Смил и Иванчо вървели из пътят и влезли в къщата на дяда Стойча, който ги посрещнал посред дворът.

— Добре дошли, добре дошли! — рекъл старецът и повел момчетата към своята малка къщица, която била така също стара, както и нейният стопанин.

Стаята, в която влезли момчетата, била вехта; таванът ѝ бил дотолкова черен, щото никой не можал да определи от какво е той направен; но стените ѝ били бели като мляко, одърът — чист и вратата измити. По всичко се видело, че някоя жива и млада човеческа ръка е дала и на тая стародревна къщица нов вид.

Щом младите момчета седнали, то в стаята влезли две жени и поклонили им се като на отдавнашни познайници. Едната из тия жени била стара, но привлекателна; а другата била едно из ония ангелчета, които обикновено се изобразяват на черковните врата. Нейните черни очи блестели като елмази; нейното чисто и миловидно лице било съставено от кръв и мляко; нейната тънка и висока снага съставляла изключителна рядкост; нейните високи гърди свидетелствували, че тялото се ползува със здраве; а нейните алени устници се харесвали на всичките Ивановци, Николовци и Димитровци. Трябва да ви кажа и това, че в тая къща не знаели още що е гюргевска цивилизация и що е митхадпашовски напредък. Както дядо Стойчо, така и неговото домочадие работили от утринта до вечерта; месили и пекли хляб, плели, ткали, прели, копали, жънали, събирали и пели. Така също тия се облачали така, както се облача всеки българин и всяка българка, които живеят български и които се наричат българи. А от тежката работа и от големите мъки произходило само веселие, песни и щастие! Чудна е българската натура! Българският работник е жив, весел и

пъргав; а готованецът е намусен, ленив и волообразен. Между българският селянин и между българският чорбаджия съществува такова голямо различие, каквото съществува и между турчинът и човекът. Селянинът влече турският ярем с голямо страдание и с едри сълзи, но и с надежда на по-добро бъдеще, а чорбаджиият се хвали с това робство, гордее се със своето унижение и от всичкото си сърце ненавижда свободоумните хора. Чорбаджиите мислят само за своите откраднати и отнети богатства; а всяко едно народно движение е опасно за тяхното спокойствие така също, както е то опасно и за техните покровители турци.

Младите гости, които посетили дяда Стойча, не принадлежали нито в числото на чорбаджийският клас, нито в числото на селските работници. В последните трийсет години в България са се появили такива хора, които се наричат „младо поколение“ и които могат да се нарекат „предтечи на българският живот и надежда за бъдещите времена“. Тия хора са до такава степен нови, щото на тях не действуват ни чорбаджийската нечистота, ни турският разврат, ни фанариотското смирение.

Смил бил човек на двацет и пет години. Баща му бил богат търговец и желал да посвети и синът си в комерческите мъдрости; но непокорният син оставил бащината си къща, отишъл в Белград без ни една пара и свършил лицей без никакви средства. Единственото добро, което понесъл Смил из бащината сикъща, било неговото добро сърце и неговата честна и права душа; а тия драгоценности принадлежали на майка му. Аз мисля, че ако да не би били нашите майки, то ние би станали до един евреи и посветили би всичкия свой живот на аритметическите цифри и на моравите патладжени. Когато Смил свършил науките си, то ходил в Австрия, в Румъния и в Русия и най-после той се върнал в Русчук и станал учител. Той изпитал вече що е живот свобода и щастие и затова посветил животът си на своето поробено и нещастно отечество, което търпяло и от турци, и от фанариоти. Когато Смил виждал турските зверства, то хапал устните си и бледнял от ярост; а когато гледал на българското търпение и на чорбаджийското хладнокръвие, то бил готов да излезе сам против неприятелите и да погине като юнак и като защитник на правдата. Много пъти Иванчо успокоявал своят побратим и не давал му да погине без време. Иванчо бил Смилов ученик, ако и да бил само

четири години по-млад от своят учител. Най-напред Иванчо не можал да разбере що е свобода и щастие, защото бил убежден, че турците са родени за господари, а българите — за робове; но Смил успял да развие своят ученик дотолкова, щото той твърде скоро станал за него апостол Петър. Единствената причина, която стояла като твърда стена между двата приятеля и която им не позволявала да се сближат на последните граници, били техните възрасти и техните характери. Смил бил сериозен, мълчалив и печален, а Иванчо — весел, жив и безгрижен. Твърде често Смил мислил за Иванча така: „Това момче е страшливо като заец; а ако не е страшливо, то е безхарактерно, ветърничаво и лудоглаво“. Но Смил не познавал още своят приятел. Иванчо бил един из ония хора, които почти всякога са равнодушни, ако никой ги не закача; но когато тия излязат из търпение, то вървят и през огън, и през вода и запират се само тогава, когато смъртта им прекоси краката.

— Попремина ли ти малко, мой синко? Горещо сърце имаш... — казал дядо Стойчо Смилу.

— Който има човеческо сърце, той не може да бъде похладнокръвен — отговорил Смил.

— Но безполезните псувни са равни с бездействието. По-добре е да мълчиш и да работиш. „Дума дупка не проваля“, казва българската пословица.

— Думата е предтеча на дейността. Най-напред работи сърцето, после — устата, а най-после — ръката.

— Но разумът трябва да занимава първо място във всяко едно отношение.

— Махнете се със своите философии — рекъл Иванчо. — Аз съм дошел да се веселя, а не да слушам Менторови философии.

Иванчо запял: Засвирил ми е сив сокол

в Арбанаското усое —

то не ми е било сив сокол,

на ми е било млад юнак.

Млад юнак мома гонеше,

Момата му се молеше:

„Пусни ма, пусни, юначе,

азе съм твоя, та твоя,

на кривак съм ти рязана,

на кавал съм ти писана.“

И така Иванчо продължал да пее своята песен, а дядо Стойчо седнал по-близо до Смил и попитал го:

— Беше ли ти тия дни у Георгеви?

— Бях завчера.

— Говориш ли му ти за нашите предприятия и за нашите надежди?

— Нищо не съм му говорил.

— Варди се да не направиш някоя пакост. Георги е един от ония хора, които продават и децата си за едно горчиво кафе. Мене не ми е мило, като гледам, че ти ходиш в неговата къща. Проклетата е тая къща! Калдъръмът в тая къща е направен от човечески глави. Както щеш, Смилчо, а мене е страх и от тебе. Който се познава с Георги и който седи около една трапеза с него, той не може да бъде родолюбив човек. На честният човек трябва да преседне онзи залък, когото той гълта от Георгевата трапеза, защото тоя залък е част от някое българско тяло. Не ходи ти в къщата на тоя злодеец.

— Не мога да не ходя — казал Смил и навел главата си надолу.

— Сега вече видя, че хората говорят истина — казал дядо Стойчо.

— Каква истина? Какво говорят хората?

— Хората говорят, че ти ходиш не при Георги, а при момиченцето му. Истина ли е така? Варди се, Смилчо! Крушата пада недалече от коренът си. Искаме да работим големи работи, а ходиме да се залюбваме в неприятелските къщи! Не харесват ми се твоите дела... Ако искаш да се жениш, то си избери жена от добър сой и из честна къща...

— Нямам аз намерение да се женя.

— А защо ходиш в Георгиевата къща?

В това време Иванчо престанал да пее и попитал приятелите си:

— Пак ли сте захванали да философствувате?

Дядо Стойчо не отговорил нищо, а обърнал се към дъщеря си и рекъл ѝ:

— Радке, донеси ни малко ракийка и гледай да ни донесеш да по вечераме.

— Готово е — казала Радка и излязла из стаята.

След няколко минути малкото дружество седяло около трапезата, яло весело, смеяло се и разказвало различни приказнички. Само Смил бил замислен и незадоволен.

— Тебе е пак хванала дяволската немота — рекъл Иванчо Смилу. — Ако ти да нямаше ръце и крака, то аз би помислил, че си сом или шаран. Защо се не веселиш, когато се веселят и другите хора? Ти си чуден човек!

— Оставете го — рекъл дядо Стойчо. — Дай му позволение да си помисли и да дойде в себе си.

Смил мълчал.

Георгиевата дъщеря, за която споменал дядо Стойчо, било хубавичко и гиздавичко момиченце. Тя имала повече от шестнайсет години, но била простодушна и добросърдечна до последната степен. Бащините ѝ подлости не доходили до нейното невинно и правдолюбиво сърце. Веднъж тя посадила в градинката си едно дървенце; но това дървенце засъхнало и тя се старала да го съживи с „Отче наш“ и с „Богородице дево“. Един ден Смил видял с очите си, че тя стои около дървенцето, полива го със „света водица“ и гледа към небето. От онова време Марийка не излазяла из умът му. „Ако е бащата лошав човек, то не е крива дъщерята — мислил той. — Аз познавам множество добри хора, които имат лошави деца, и обратно. Човеческото сърце е такава една фабрика, която може да изработи каквото искате — и добро и зло, и чест и безчестие. Марийка е добро и невинно момиче, ако баща ѝ и да се счита за най-развален човек под синьото небе. Обязаността на всеки честен човек е да мисли и за доброто на своите ближни. Ако аз взема Марийка, то ще да спася една човеческа душа, която твърде лесно може да погине. Моята цел е свята и безгрешна — аз нямам лошави намерения и не срамувам се от своите

действия. Но дядо Стойчо мисли съвсем другояче; нему се не харесват моите убеждения! Какво да правя? Назад се вече не може, а напред е страшно! Как се случи всичкото това, и аз сам не зная!... Чакай, чакай! Преди две недели, когато горя долната махала, аз помогнах на дядовите Костови деца да изнесат имането си и да изгасят къщата си. Когато отидох на другият ден у Георгеви, то всички захванаха да хвалят моето юначество и да ми говорят, че аз съм великодушен човек, когато съм отишъл да помагам на просящите. Марийка мълчеше. «Ако би дядовите Костови деца изгорели, то за дяда Коста би било по-добре, защото той никак не може да ги изхрани», рече Георги. «Смилчо е направил добро, без да попита себе си кому го прави и защо го прави», рече Георгевица. Това красноречие ме разсърди и аз рекох: «Вие ме хвалите само за това, че аз съм се родил човек и че моята човещина ме е накарала да помогна на своят близни да спаси тялото си и имането си! Ако би биби наместо дядовите Костови деца някои богати хора или някои русчушки ефендиета, то вие би ми казали, че аз съм изпълнил своята обязаност, и нищо повече. Аз не мисля така. Хората живеят заедно само за това, за да помагат един другиму. Ако съм аз помогнал вчера на двете Костови деца, то дядо Коста ще да помогне мене утре или в други ден. Когато човек иска да направи добро, то трябва да го направи всекиму, който има нужда; а ако човек мисли кому ще да помогне, то неговото добро е прост егоизъм.» Когато аз говорех, то Марийка ме гледаше в очите и ловеше всяка моя дума. Тя беше твърде хубава в онова време; аз видях, че тя не е равнодушна към мой разговор и сърцето ѝ тайно приемаваше участие в дядовата Костова съдба. След два деня аз дойдох у Георгеви и намерих Марийка сама. Когато аз влязох в стаята, то срещнах едно радостно, едно щастливо лице. Никога аз в животът си не съм срещал подобно лице! И сам не зная как се случи, а аз изгубих умът си. Когато се поопомних малко, то Марийка обиви ръцете си около шията ми, притисна главата ми на гърдите си и искаше да ми каже нещо, но заплака и аз почувствувах, че нейните сълзи се леят на моето лице. Аз не помня вече какво е било и как съм оставил Георгевата къща. От онова време аз ходя като пиян; главата ми е като шемедена; ръцете ми и краката ми са станали тежки; а мечтите ми летят дотолкова високо, щото аз и сам не зная где летят и защо летят...“

— Ти, Смиле, в последно време си заприличал на овен, който блее само тогава, когато види кърмилото. Аз се боя от ония хора, които мълчат и които се не смеят. Засмей се малко, Смилчо!

— Остави ме, Иванчо! Не ми е до смях.

— Да те оставя, Смилчо! Хайде, Радке, да си попееме и да оставиме старците да говорят за Мустафа паша. Пей де! Аз обичам само ония хора, които пеят, когато им е весело, и които работят, когато трябва да се работи. Който се весели, той и работи. Пейте или ще ме накарате да плача като сираче на сирно заговяване — говорил Иванчо и смеял се от все сърце.

Радка погледнала към Иванча умилно, въздъхнала и рекла:

— Аз съм готова всякога и да пея, и да играя, и да работя.

— Ти си умно и работно момиче — рекъл дядо Стойчо и подмигнал на детето си.

— Не е лъжа — рекъл Иванчо. IV.

В една из богатите русчушки къща било весело и щастливо. В тая къща, на миндерлъкът, преминувал своите „мазни и дебели“ дни Георги Пиперков, т.е. един от щастливите и угоените чорбаджии, които мислят само за своето шкембе. На същият миндерлък седяла госпожа Георгевица, която била суха, висока и тънка жена. Между Георгия и Георгевица седял нашият стари познайник Смил и разгледвал шарките на пиротският килим, който покривал всичкия одър. „Нашите българи и до днес още не могат да шарят... Няма симетрия!“, мислил Смил, ако тоя въпрос и да го занимавал не повече от ланският сняг. Георги пушил чубукът си и нищо не мислил; а Георгевица не могла да реши: петелът ли да заколи за утре, или черната кокошка. Влязла Марийка, донесла сладко на един поднос, подала най-напред Смилу, а после на баща си и на майка си. Майката бутнала с ръка подносът и климнала си главата; а това означало, че тя няма намерение да яде напразно от онова сладко, което чини цели пет парички. Георгевица била една от ония жени, против които викат и слугите, и слугините, и техните собствени деца. „Тоя свят никак не може да се наяде; все е гладен и жеден“, бърбрала постоянно Георгевица и подавала обгризените кости на слугите си. „Стрина Георгевица е чисто злато — мислил Спиро Трантарът, — а моята делва изпива по три оки вино и по една ока мастика на денят. Ако би била стрина Георгевица моя жена, то аз би

станал по-богат и от Сапатуча. Умните хора трябва да си търсят мирни и послушни жени; а аз съм вземал такъв един арнаутин, който ми не дава ни да охам. Аз я познах още после венчилото, но нямаше какво да правя. Когато излязахме из черковата, то аз настъпих фустанът ѝ, а тя се обърна към мене, погледа ме сърдито и рече ми: «Отваряй си очите! Или си спял?... Иди после това и вземай дебел българин!» «Боже мой! — си помислих аз. — Тая жена няма да мирува. Попадна се, кир Спиро!»“ Из всичкото това се види, че госпожа Георгевица е рядко създание, което с достойнство украсява короната на кир Георги.

Когато Смил изял сладкото и когато изпил кавето, то се обърна към Георгия и рекъл му:

— Аз би желал да остана и занапред учител... Защо съм се учил, ако не разделя своето знание с моите едноутробни братия?

— А аз ти казвам да оставиш тия лудости и да гледаш за джebът си. Учителството не храни. Учители стават само чапкъните и нехранимайковците. „Аз искам да стана апостол и да отварям очите на простият народ“, казваш ти; а аз те уверявам, че простият българин обича не ония, които му помагат, а ония, които го бият и които му заповядват. Ако искаш да заслужиш между народът чест и почитание, то гледай да го уплашиш и да го накараш да трепере от твоя поглед. Но да оставиме това. Аз съм забележил, че ти се събираш с градските чапкъни и ходиш по подозрителните кѐщя. Варди се! Кажи ми ти, защо ходиш в къщата на Стойча Голият и защо се събираш с Ивана? Не знаеш ли ти, че Стойчо е един от ония хора, от които бяга всеки домакин и всеки честит търговец? Стойчо едно време беше хайдутин и едвам спаси главата си от въжето; а ти ходиш в къщата му и ядеш хлябът му! Ако искаш да се веселиш, то гледай да си избереш подобри другари, защото е срамота от хората. Аз те обичам и затова ти казвам в очите твоите погрешки. Гледай да се изправиш! Онзи ден аз говорих с Митхад паша. Тоя човек е твърде честит. Гледай да му се харесаш, ако искаш да станеш човек и да бъдеш щастлив. Митхад паша ще да те направи чиновник и ще да ти даде добра заплата.

— Не накарвайте ме, г. Георги, да бъда онова, което не е за мене и за което нямам никакви способности. Оставете ме да си бъда учител и да си живея мирно и спокойно. Вие и сами твърде добре знаете, че нашият народ презира турските чиновници и затваря пред тях

вратникът си; а мене е най-драгоценна народната любов и народното внимание — рекъл Смил.

— Ако е така, то аз трябва да потърся друг ергенин за момичето си. Моят зет трябва да бъде не вагабонтин, а честен гражданин и добър стопанин на къщата си.

— Аз ще да се попремисля малко и после ще да ти отговоря — рекъл Смил и станал да си иде.

— Помисли си и отговори ми по-скоро, защото Митхад паша очаква и моят отговор. Чуй ме, Смилчо! Послушай ти бая си Георгия и няма да се разкаеш. Ти си умен, богат и здрав човек; а ако е така, то скоро ще да станеш пръв човек в градът ни. Остави ти училищата и читалищата по дяволите. Каква полза имаш ти от тия училища и от тия читалища? Ако би тия училища или тия читалища имали по-големи доходи и ако би касата им била в твоите ръце, то аз и сам би ти казал да бъдеш народолюбец.

— Не ща аз чуждото, а още повече общественото богатство, което е събрано пара по пара и над което текат народни сълзи. Баща ми остави такова богатство, което аз не мога да изхарча, дорде съм жив. Не трябва ми повече.

— Но ти ще да имаш жена и деца, за които трябва да се харчи твърде много. Колкото един човек има повече, толкова за него е по-добре. Парата и маслото не развалят на човекът стомахът.

— Прощавайте — рекъл Смил и излязъл из стаята. В онова време сърцето на това честно момче било готово да се разкъса на части; но различни причини го заставляли да мълчи, да търпи и да гълта горчиви хапове. Когато Георги му разказвал за употреблението на училищните и читалищните каси, то Смил бил готов да скокне, да го хване за гушата и да го удави; но Марийка преминала под прозорците и укротила разсърденият лев. Марийка чакала Смил при вратникът, за да му каже „лека нощ“ и да го попита за своята собствена съдба.

— Добро или зло? — попитала тя.

— Зло, Марийке, зло. Баща ти иска да ме направи подобен на себе си; той иска да убие моята честност и моята съвест, иска да ме унизи пред светът и пред тебе, иска да унищожи чистотата на сърцето ми и тогава вече да ми подаде ръката ти. Аз те обичам повече и от животът си, но не мога да приема неговите условия. Честта се жертвува; а съвестта се не продава. Из всичко се види, че аз трябва да се откажа от

тебе и да търся щастие на друго място. Поседях у вас половина час и сърцето ми е наранено на десетина места от бащините ти стрели; а ако остана ден или два във вашата къща, то трябва да се опростя и с животът си. Прости ме, Марийке! Аз не съм за тебе и ти не си за мене...

— Не оставяй ме, Смилчо! Избави ме! Не оставяй ме в ръцете на майка ми и на баща ми... Аз не съм за тях и тия не са за мене. Баща ми е развален човек, а майка ми мисли само за мангърите и за огризените кости. Вземи ме и избави ме от тая къща и аз ще да те обичам повече и от себе си. Кажи ми да скокна за тебе в Дунавът, и аз ще да скокна.

— Но баща ти няма да ми позволи да те взема дотогава, дорде не оставя училището и дорде не стана чиновник при Митхад паша; а това не може да бъде. Смил ще да остане честен човек до смъртта си.

— Ако станеш турски чиновник, то и аз те не ща — рекла Марийка, а из очите ѝ потекли едри сълзи.

Марийка говорила от чисто сърце. Това момиченце расло и порасло само, без любов към своите родители и без участие ни от една страна. Марийка гледала около себе си и нищо повече не могла да види освен болезнената фигура на майка си и развратното лице на баща си. Тя страдала заедно с майка си, но не можала да ѝ помогне и да я извади из тинята; майка ѝ сама желала своето унижение; тя била така възпитана. Майка си Марийка обичала, но обичала я с оная жалостлива любов, с която обикновено майките обичат своите глупави и физически обезобразени деца, които са бездарни, глупави и обезобразени даже и пред техните родителски очи; а баща си тя просто ненавиждала.

— А какво щеме сега да правиме? — попитал Смил.

— Прави каквото знаеш, а аз ще да изпълнявам твоята воля. Баща ми иска да ме даде тебе, защото си богат и умен. Аз чух какво той говореше с майка ми: „Това момче има голямо богатство, следователно аз ще да употребя всичките си сили, за да го направя свой зет“, каза той. Гледай, Смилчо, да ме извадиш отука, а после прави каквото знаеш. Аз съм готова да побягна с тебе и да оставя и Русчук, и родителите си.

Марийкините думи били свършени с една сладка целувка.

В това също време кир Георги размишлял така: „Това момче няма да ми се изплъзне из ръцете. Аз отдавна вече търся за своето момиче

добър ергенин — и намерих го. Мъжът на моя Марийка трябва да е богат; а Смилчо има около пет хиляди лири. Аз би намерил в Русчук още по-богат зет, но богатите са или стари хора, или вдовци. Освен това Смил може да стане човек твърде лесно. Ако би аз имал в младостта си пет хиляди лири, то досега би станал най-първият човек в турското царство... Ненчо Тютюнджията ми говореше говореше да му дам дъщеря си и да го направя зет. Това би било твърде добро нещо; но Ненчо има около петдесет години и около десет хиляди лири. Ако Смилчо да бъде човек, то може за двацет години да направи повече от триесет хиляди лири. По-добре е да я дам на Смилча. Колкото за училището, то аз твърде скоро ще да му турна крак... Моят зет не трябва да бъде учител. Страх ме е само да ми не развали работата онзи стари дявол... Но нека е жив Митхад паша. Всичко ще да излезе добро“.

— Отваряй и очите, Георги! — каза Георгевица на своя господарин и климнала му с главата.

— Смилчо е наш — казал Георги и поухилил се така, както се хили конят, когато иска да ухапе някого.

— Когато той стана да си иде, то аз рекох на Марийка да иде при вратникът, да го срещне и да си поговори с него.

— Ти си голям майстор — рекъл Георги и ухилил се още повече.

— Кой не желае доброто на своето дете? — попитала стрина Георгевица. — Ако съм я пратила, то съм я пратила за нейното добро. Какво тя иска от нас повече? Смилчо е и богат, и от добър корен. Баща му не харчеше парата напразно. Когато покойният живееше, то не даваше да се внасят в къщата му кисело мляко, солена риба, сирене и кисело зеле, защото тия гозби хабили хлябът. Умен човек беше Смилов баща. Дано и синът се изметне на баща си. Когато умираше, то рекъл на жената си да даде на поповете само по един грош и по една краловска кърпа; но тя го не послушала и дала им по сто пари и по един липискански пош... А Исус Христос е рекъл на християните: „жената да се покорява на мъжът си.“ На седем попа по сто пари и по една липисканска кърпа — са коджа пари!

„Иди и печели, а когато умреш, то и поповете да те псуват!“, си помислил кир Георги и продължал с глас:

— Остави ти това и кажи ми, приготовила ли си всичко, щото е потребно за сватбата? Аз искам да направя голяма сватба, защото съм

богат и „почетен“ човек в нашият град.

— А я ми кажи ти, кой ще да харчи за сватбата? — попитала Георгевица.

— Аз ще да харч. Сега са настанали такива времена, когато ергенинът иска не да харчи и да дава, а да харчат и да взема. Минаха се вече старите времена, когато младоженецът си купуваше невеста.

— Ние сме стари хора; а ако е така, то ще да направиме сватбата на децата си така, както са направили и бащите ни нашата. Нека харчи Смильчо, защото е по-богат от онази. Недей ти гледа какво прави светът. Когато дойде други път, то му кажи, че няма да похарчиш ни прибиена пара за сватбата му. Кажи му, че нямаш, че си изгубил, че са ти изяли хиляда жълтици. Слушаш ли?

„Моята жена е добра за чифутски сарафин“ — помислил Георги.

— Ако захванеме да харчиме и за сватбите на момчетата, то няма какво да оставиме на момчетата, които ще да ни гледат на стари години — продължала Георгевица. — Не давай ни една пара! Ако я вземе без пари, то хайде сбогом; а ако каже, че не ще да харпчи за сватбата си, то я дай на Тютюнджият. Няма да остане детето ни стара девица, защото е хубавичко и гиздавичко. Не давай пари. Ти трябва да помогнеш на момчетата, за да си отворят дюкяни и да станат хора. Тъй, Георги, тъй!

Момчетата, за които се грижила Георгевица, били така също далеч от майка си и от баща си, както и Марийка. Георги имал два сина, които се хранили със своят труд и които не обръщали внимание ни на бащините си съвети, ни на майчините си сълзи. На по-голямото момче името било Стоян, а на по-малкото — Цено. Българската пословица казва, че „крушката не пада далеч от коренът си“; а ние видиме, че в природата произхождат такива чудни явления, които са в състояние да унищожат всяко едно народно верование, всяко едно човеческо убеждение и всяка една мъдра пословица. Когато у нас се говори за някого, че той е от добър корен, то под тая дума разумяват, че той е из богатата къща; а ние видиме, че синовете на богатите „дебелковци“ са до един чапкъни, пияници и нехранимайковци. „Чорбаджийският син става или хайдутин, или гайдарджия, или калугерин“, казва друга една пословица. Синовете на кир Георгия били из числото на ония хора, които нямат нищо общо ни с първата, ни с последната пословица, т.е. тия не приличали ни на родителите си, ни на чорбаджийските синове.

Стоянчо презирал всяко богатство и смеял се на ония тлъсти шопари, които вдигали носовете си нагоре и които се хвалили с откраднатите жълтички; а Цено постоянно се сърдил на човеческите слабости и обвинял и сиромасите, и богатите. „Всеки човек е обязан да бъде честен и да уважава своите човечески достойнства; но в това също време той е свободен и може да прави със себе си щото ще и щото му се види за по-полезно. Природата е дала всекиму мозък, дала му е ум и разум, следователно всеки е длъжен да помага сам на себе си. Ние сме длъжни да помагаме само на слепите, на куците и на болните“, говорил твърде често Цено, а тая негова философия се не харесала ни на Стояна, ни на Смила.

— По твоите думи, или по твоето мнение, и турците не са криви, когато ни колят и безчестят, защо тия са свободни да правят онова, щото щат, и да живеят така, както им се види за по-добре — говорил Стоян.

— Разбира се, че не са криви. Крив е не онзи, който бие, а онзи, който дава да го бият. Природата е дала на волът рокове, а на човекът ръце и разум — говорил Цено.

— Но тая съща природа накарва даже и животните да се съединяват и да защитават своите интереси против общите неприятели — говорил Стил.

— Аз не казвам, че ние не трябва да защитаваме своите общи интереси; но не желая да ги защитавам аз и ти, а няколко милиона двукраки животни да чакат наготово и да точат зъбите си за печено прасе. Когато интересите са общи, то трябва да ги защитаваме всички, а когато са частни, то всеки да гледа за гушата си. Ако би аз някога намислил да се боря за общите интереси, то би накарал най-напред баща си да поведе нашата чета, защото неговият интерес е най-тясно свързан с народният. Ако се освободи България, то баща ми ще да бъде първи, който ще да се бори за чорбаджилък, т.е. за своите собствени интереси. Видите ли сега какви са моите убеждения? — говорил Цено и смеял се от всичкото си сърце.

Из гореприведеният разговор читателите ще видят, че между Смила и между негови бъдещи роднини е съществувала братска дружба, която е била свързана с тяхното развитие и с техните едноцелни идеи. Един ден Стил се разговорил с Цено, когато той обичал повече, и за своите намерения, или за своята женитба.

— Сестра ми е твърде добро момиче, но тя няма никакво развитие; а тебе е потребна такава една жена, която да ти помага във всичките твои предприятия. Дядовото Стойчово момиченце е по-добро, ако и да е сиромашко — рекъл Цено.

— Марийка е още млада; а младото може и да се развие, и да се поправи — рекъл Смил.

— Аз обичам да се препирам и да разсъждавам, следователно, ако някога погреша, то припиши всичкото това на моята страст. Слушай. Жената никога не заборава своето гнездо и своите женски наклонности. Никога любовта не може да я застави да се отрече съвършено от светът и от своите наклонности — даже и тогава, ако тя сама пожелае да се бори против тях и когато светът и нейните наклонности се изправят като твърда стена между нея и нейният любовник. Мъжът може да приеме известно направление и по-късно, но жената трябва да се възпита така или другояче от малка, от дете.

— Не е то така — рекъл Смил.

— Ще видиме — отговорил Цено. V.

Между Търново и Русчук се намира една горица, в която горял голям огън. Около тоя огън били изпрегнати няколко коля; а недалеч от тях на зелената тревица лежали три седла, които имали твърде чудна форма: луковите им били високи, а стремената им приличали на връшници. По-нататък от тях лежали такива предмети, които приличали на разтворена книга, когато я туриме с кориците надолу. Тия предмети са самари, които били кръстосани с дебели колани. Около огънят била постлана мечешка кожа и едно пиротско килимче. На дървото, което се намирало близо до огънят, били окачени юзди, камшици, дисаги и конски торби. Шест пушки били облежани на дървото, което се освещало от огънят с червен пламник. Трите шишенета принадлежали в числото на ония, които се наричат „сливненски“, другите две били „даалийки“, а петата — „арнаутка“. Отгоре над пушките били окачени различни паласки, латинки, рогове с барут и няколко чанти. И от двете страни на огънят били вбиени polegato два кола, които имали на край си кукерица. На кукерицата висели два медника. Водата в медниците захващала вече да ври. На десет крачки от това място се намирала една полуразрушена къщица, която някога си носила име механа. Пред тая къщица стояло едно

младо момче и разговаряло се с една бабичка. Тая бабичка пушила тютюн из едно малко чубученце, плювала час по час и отговаряла на момчето твърде сърдито. Лицето на тая жена било страшно и оригинално. Мене ми се чини, че нейното животописание би било още по-оригинално, ако то да би било известно на търновските куми, които обичат да окачат и на свинята звънче. Чертите ѝ били сухи и костеливи, бялата ѝ коса била още гъста, а в очите ѝ се светил енергически път нечаяно, то би помислил, че види пред себе си свръхестествено същество. Мнозина из околните села мислили, че тя е или врачка, или магьосница, или вещица.

— Преди три деня аз го видях в Бяла. „Ако дойде някой да те попита за мене, то му кажи, че ще да дойда в четвъртък през нощта при тебе“, каза той. Почакайте го. Днеска е четвъртък. Аз познавам Петърча още от дете. Това момче никога не лъже — говорила бабичката и пушила своето чубуче.

— Ти твърде добре видиш, че аз не мога да чакам — говорило момчето.

— Още е рано. Нощта се е захванала преди един час; а той ми рече, че ще да дойде нощеска. Чуеш ли ме сега, или не? Който не може да търпи, той не е за никаква работа. Аз търпя цели шестдесет годинки и все чакам и чакам! Ще чакам и ще да дочакам. Ако хората да не би чакали, то не би ни живели. Аз живея само да чакам, а чакам да живея. Баба ти Нена няма да умре, дорде не запали свещ на своите джелати.

— А кои са твои джелати, бабо Нено? — попитало момчето.

— Ех, синко, дълга е моята приказница! Не питай ме. И аз съм била човек, и аз съм живяла като хората, и аз съм имала къща и покъщнина, и аз съм имала дечица. Бог да ги прости! Изядоха ги турците, изпиха им кръвта вашите русчушки чорбаджии, закопаха ги черните душици. Нека божето проклятие падне на главите им! Ако баба ти Нена поживее още малко, то ще да докаже на нашите юнаци, че нейната кръв е по-чиста и по-родолюбива от тяхната! Дошел дядо ти Стойчо, та ми разказва, че времето не било дошло, че българите не били пробудени, че гърците ни правили пакости, че турците били силни, че народът ни нямал пушки и че между юнаците ни нямало съгласие. Приказнички! Който е юнак и който е родолюбец, той трябва да допълни онова, щото ни не достига. Аз съм стара жена, но надеям се да изпълня желанието си и тогава вече да умра. Ако не мога да нося

пушка и да въртя сабля, то ще да употребя отрова, примка, лъжа и най-после зъбите си. В челюстите ми са останали само два зъба, но и тия могат да прехапят гръклянт на един турчин. Ако вашите русчушки чорбаджии да не би предали моите синове, то досега много турски глави би се търкаляли по Стара планина. Погинаха моите соколчета, но погинаха като юнаци! Аз ги не оплаквам. Ако би ги родила още веднъж, то би ги пратива да измрат изново, така също, както умряха преди няколко години. Аз оплаквам само дъщерите си. Едната умря от мъки, а другата и до днес още е майка на турски деца... Баба ти Нена ще да намери и зетят си, и дъщеря си, и унучетата си. Дорде не умрат тия, то тя няма да умре. Не трябва тия да живеят. Когато умре моето чедо и когато издъхнат нейните копелета, то баба ти Нена ще бъде щастлива и ще да умре спокойно...

В това също време из гората се показали две човечески сенки, които се приближали към разговарящите твърде бързо. Месечината светила с всичката своя светлина и помогнала даже и на баба Нена да види тия лица и да каже:

— Ето и Петър иде... Видиш ли, синко, кой иде с него? Да не е Георгеовото момче? Очите ми са отслабнали от сълзи и не могат да го познаят.

— Цено иде... На Георги Пиперков синът — рекло младото момче на бабичката и тръгнало да посрещне своите приятели.

— Боже, боже! Научи ме какво да правя! Георги погуби моите деца, а аз трябва да погубя неговите. Око за око и зъб за зъб. Не бива... Нена има и сърце, и жалост даже и тогава, когато децата й лежат в черната земя неотмъстени, неосветлени, неоплакани! Сам бог ми праща утешение. Георгиевият син се събира с хайдуците! Търпи, Нено, и чакай — говорила бабичката сама със себе си и гледала към небето.

Когато тримата млади момчета се срещнали, то се хванали за ръка и отишли при огънят.

— А де е дядо Стойчо? — попитал един от новите, когато бабичката нарекла Петър.

— Тука е — отговорил един от дружината.

— Повикайте го да дойде по-скоро и да свършиме работата си, защото баща ми твърде лесно може да ме потърси — рекъл Цено.

— Дошли ли са всичките, които бяха повикани? — попитал Петър.

— Ще видиме сега — отговорил един от дружината и подсвирнал. Около огънят се събрали около дваисет души млади българчета, които били до един добри юнаци.

— Всичко ли е готово, Смиле? — попитал дядо Стойчо.

— Готово е — отговорил Смил и извадил една хартия из пазухата си.

— Какво е това? — попитал Цено.

— Това е устав, по който трябва да се управляват членовете на нашето дружество. Аз мисля, че най-напред трябва да се прочете уставът, а после вече да се говори за други работи.

— Преди да захванеш да четеш, то аз ще да те попитам в какво положение се намират работите ни и имаме ли съчувствие по селата и по градовете. Освен това аз би желал да зная с кого имам работа. Вардете се да не бъдем предадени — отговорил Цено.

— Ние не можеме да отговорим на своите въпроси, защото от днес захващаме нова работа — отговорил дядо Стойчо. Всичките наши членове са сега пред тебе. Ако някой из тия членове ти се не хареса, то те молиме да ни кажеш в очите и да ни разкажеш фактически неговите слабости.

— Трябва да бъдем осторожни и да избираме само такива юнаци, които са из нашият бостан — рекъл Петър.

— Между нази няма подозрителни личности. Хайде четете! — рекъл Цено.

Смил помълчал малко, погледал към небето и после проговорил:

— Целта на нашето дружество е да помагаме на сиромасите и да защитаваме народът си от турските злодейци и от нашите еднородни кръвопийци, които се наричат чорбаджии. Който е българин и който има българска душа и сърце, той трябва да бъде с нази и да посвети всичките си сили на народните цели и на народното благосъстояние. С една дума, нашето дружество трябва да бъде привременно правителство, което ще да наказва кривите и да спасява невинните. Предателите трябва да погинат, безчестните трябва да го изгонят изпомежду нази, а нерешителните трябва да се изведат „на път истинни“. Членовете на нашето дружество са длъжни още да бъдат честни, безприастни, великодушни и правдолюбиви. Честният и добрият турчин трябва да бъде за нас по-приятен, нежели нашите кръстени турци, които носят българско име, но които са готови да

продадат Христа за 30 сребърника. Който се реши да бъде член на нашето дружество, той трябва да бъде таен да работи енергически. Ние трябва да мислиме, да проповядаме и да сънуваме за своите цели; но да бъдеме осторожни и да не хвъргаме бисерът си пред свинете. Съгласявате ли се, братия?

— Съгласяваме се — отговорили всичките юнаци и лицата им приели тържествено изражение.

Дядо Стойчо помладял.

— Деца мои! — рекъл той. — Старайте се да бъдете правдолюбиви, народолюбиви и благоразумни, ако желаете да бъдете щастливи и весели. Само народолюбивото сърце е чисто, само правдолюбивата душа е щастлива и само благоразумният човек достига до добро бъдеще. Обичайте се между себе си, не карайте се, съединете се и нашето дело е свършено. Ако няколко милиона гърла извикат: „Дайте ни живот, очистете ни пътят, оставете ни на мира“, то никаква сила не е в състояние да затъкне тия честни гърла и да заглуши гласът на истината. Когато нашата цел стане за нас *религия*, то ние ще да бъдеме честити и свободни. Свободолюбието и народолюбието са най-нравствените начала в нашият живот, а нравствеността е основание на всяка една религия. Както лошавото и безнравственото не може да бъде човеческо, така и нравственото не може да бъде човеческо, така и нравственото не може да бъде небожествено. И така, ние искаме своите права, които са дадени на всеки човек от самата природа. Природата ни е направила българи, а природата е освещено божество. Не вярвайте на гърците, които ви казват, че само гръцкият бог е бог, а боговете на всичките други народности са дяволи и антихристи. Както религиозните въпроси се решават най-вярно от разумните и естествените закони, така и господарствените въпроси трябва да се решат от разумните и естествените сили на природата. Безнравствеността не е религия. Разумната религия не угнетява съвестта и не бои се ни от лъжата, ни от джелатите, ни от зверските насилия. Обичайте своята народност и не бойте се от никакви шарлатани, от никакви проклетия и от никакви обвинения. Ако мъдреците говорят, че народностите не могат без религия, то аз ще да ви кажа, че всяка една религия трябва да бъде тясно свезана с народността на това или на онова племе. Другояче тя не е вече религия. И така, дорде ние не освободиме народът си, то не

можеме да речеме, че имаме религия или че имаме божество. Бъдете твърди на думата си, защото само в такъв случай ние ще да заслужиме добро име и съчувствие от другите народи и народности. Енергическият човек е всемогъщ, а твърдата воля качва човеците и народите на човеческият трон и дава им име хора и народи. Ако бъдем решителни и юнаци, то ще да променим срамът и безчестието на гордост и почитание и ще да се наречем хора. Само робовете не са в състояние да разберат, че съществува голямо различие между срамът на онзи човек, който съзнава своето човеческо достойнство, и равнодушието на онзи, комуто това чувство е непознато. Трябва да покажем на светът, че и ние сме хора: трябва да покажем и сами на себе си, че и ние имаме срам и сърце. Моето сърце се подмладява, като ви гледам събрани тука с една цел и с една твърда воля; а милион пъти ще да бъда по-весел и по-щастлив тогава, когато ви видя пред народът с пряпорецът в ръка. Живейте, момчета! Нека господ да чуе молитвите ни!

— Амин! — извикали момчетата.

— Най-напред ние трябва да разделим своите занятия и да се закълнем, че ще да служим на целите си вярно и праведно — казал Цено.

— Ако би имали каква-годе организация, то би могли да разделим занятията си; но ние я нямаме, следователно, трябва да оставим всекиго за време да работи така, както му се види за по-добре и щото може. Най-главната наша цел е да проповядаме на народът, да го будиме и да го научиме що да работи и как да работи — рекъл Смил.

— Смилчо има пълно право — рекъл дядо Стойчо. — Ние трябва да се закълнем, че ще да работим вярно, тайно и енергически за своят народ; а всеки из нас е свободен да избира път, по който ще да върви. Закълнете се, братия, и да се захванем за работа.

Когато дядо Стойчо говорил, то из шумакът се показал един старец, приближил се до дружината, благословил я и проговорил:

— Нека господ и св. Богородица да ви бъдат на помощ! Нека св. Георги подкрепи десницата ви и нека ви бъде покровител и защитник. Целунете кръстът и закълнете се, че сте готови да пролеете и кръвта си за своето отечество и за Христовата черкова.

После това старецът извадил из пазухата си сребърен кръст, подал го на момчетата и захванал да чете тихо молитва. Момчетата целунали кръстът и заклели се.

— Нека бог да убие всеки един българин, който би позволи на турските поганци да безчестят Христовият храм и да се подиграват с народността ни! — рекъл Цено.

— Господ ще да чуе молитвата ти — казал дядо Стойчо.

След малко време всеки захванал да се приготвява за път. Няколко момчета, които в това време били търговци, натоварили сексените и качили се на конете си; а останалите, които били за време кираджии, спрегнали колата си и равницата опустяла. Останали само дядо Стойчо, Смил и старецът. Между тях хора произходил таен разговор. Кой знае какво са тях говорили и що им е било на сърцето? Тях даже не забележили, че небето се е покрило с облаци и че над главите им висяла страшна буря. За десет минути всичкият небосклон се покрил с черна пелена. Вятърът, който до това време люлял само върховете на дърветата, захванал да свири. Старите дървета скърцали, младите се превивали, а сухите клончета се пребивали и падали на земята. Всичката гора заплакала, запищяла и захванала да се люшка ту на една страна, ту на друга; дъждът захванал да капе с едри капки, а разговарящите продължили своят разговор и не обръщали никакво внимание. Из всичко се видело, че тях хора са се срещали твърде често с природните явления и че тяхната кожа е привикнала да търпи и горещите лъчи на слънцето, и зимните снегове, и проливните дъждове, и едрият град. Най-напред се окопитил Смил.

— Мене ми се чини, че през тая нощ ще да се разиграят всичките дяволи — рекъл той.

— И самата природа ни учи какво да правиме — рекъл дядо Стойчо. — Я погледайте как тях хилядогодишни дървета се люшкат като пияни пред природната сила! Я погледайте как природата обаря гнилото и старото, за да даде живот на младото и новото! Който мисли да бъде нов човек, той трябва да изкорени старите препятствия и гнилите идеи.

— Но ние сме още слаби и не сме в състояние да се бориме и със своите, и с чуждите — рекъл старецът.

— Когато не можеме, то трябва да търпиме и да оплакваме отечеството си. Знаете ли вие, че турчинът се държи само с помощта

на нашите чорбаджии и с помощта на калугерите?

— С гръцките — рекъл старецът.

— Аз мисля, че по-напред трябва да се очистят нашите чорбаджии-шпиони, а после вече да се предприема борба срещу правителството — казал Смил. — По-напред ти трябва да извадиш трънът из петата си, а после вече да тръгнеш на път. Ако питате мене, то аз ще да ви кажа, че в нашите нещастия са криви не турците и не турските чиновници. Кажете ми, крив ли е турският солдатин или турският чиновник, че ни бие и че ни безчести, когато самото правителство го изпровожда да бъде джелатин?...

Изведнъж завалял силен дъжд и гората се осветила с множество светкавици. VI.

Георги Пиперков и Спиро Трантарът седели като всякога на миндерлъкът и разговаряли се живо и горещо. Георги махал сърдито с ръката си, удрял дясното си коляно, повдигал веждите си, подсмърчал, тупкал левия си крак о одърът и скърцал зъбите си, а Спиро му гледал в очите кочешки, чесал тилът си и старал се да успокои приятелят си. Из всичко се видело, че кир Георги е погълнал някоя горчива пахка, която не е могла да се смеле даже и в неговият всемелющи стомах.

— Трябва да се помисли — говорил Спиро и сукал мустакът си.

Георги не отговарял; той само мърждал челото си, хапал устната си и разговарял се сам със себе си, чегато се приготвял да каже нещо съвсем необикновено.

— Трябва да се помисли! — повторил Спиро.

— Какво ще да се мисли? Аз ти казвам, че работата е вече свършена. Аз ще да я дам на Ненча Тютюнджията и щото бъде, да бъде. Дошел отзарана и ми се разлигавил, че не желае да слуша никого и че ще да живее по своята воля! Гледай ти него! Хей, мой синко, ще да заиграеш ти ръченица пред бая си Георгия! Аз знам кой те учи, но трябва да се почака още малко... Митхад паша е майстор и да коли, и да беси, и да затваря. А Мария? — Мария ще да прави това, щото каже баща ѝ. Тъй е то. Всичко трябва да се поклони пред Георгия Пиперкова, всичко... Или ще да слуша бая си Георгия, или ще да бъде обесен на кривата върба. Марийо! — извикал Георги с всичкия си глас.

Марийка влязла, запряла се посред стаята и погледала на баща си с такъв поглед, с какъвто гледа агнето на своят джелатин. Тя видяла пред себе си онзи зловещи и кръвожадни поглед, който е приследувал още от самото ѝ рождение; но не уплашила се, защото сърцето ѝ било пълно с други усещания. Когато Георги видял своето дете, то лицето му приняло по-човеческо виражение. Той бил уверен в силата на своята деспотическа власт; но не пожелал да я употреби всичката пред покорните и пред безпомощните.

— Марийо — рекъл той, — аз ще да те дам за жена на Ненча Тютюнджията. Слушаш ли? Не ща аз вече да моля вагабонтите да ми бъдат зетьове! Чичо ти Спиро ще иде да повика бая ти Ненча, а ти иди да се облечеш малко по-хубавичко. Хайде, върви.

Марийка стояла като каменна пред баща си и не решала се да проговори ни бяло, ни черно но очите ѝ блестели като елмаз, а долната ѝ устна треперала като от треска. Не преминали нито пет минути, а това момиче — което в продължението на петнайсет години било безответна робиня на своите домашни деспоти — добило свой характер и приготовило се за отчаяна борба. Марийка изправила главата си, погледала на баща си с презрение и проговорила:

— Доста сте си играли с мене... И родителската власт трябва да има свои граници!

Когато из гърдите на тая величествена жена излезли тия думи, то в нейният поглед било нещо велико, нещо съвсем човеческо. А знаете ли отде се е появила тая енергия и от кого се е научила Марийка да оцени своята личност и своето човеческо достойнство? Нейната енергия се е появила от това, защото тя е обичала горещо и защото бащините ѝ тиранства са били крайно големи. Любовта, която не признава на страх, ни препятствия, ни яки прегради, я е научила да се бори юнашки за своите лични права, а бащиният ѝ деспотизъм я е научил да бъде твърда в своите решения. Ако да не би била любовта, то Марийка би преклонила коленете си пред бащината си воля и нейните сили би погинали безследно за всякога; тя би изпълнила волята на баща си, подала би ръката си на Ненча Тютюнджията и угаснала би още в първата своя зеленина. Само любовта, чистата и свещената любов, дава на човека самостоятелност, якост и енергия; само душевното богатство накарва човекът да излезе из грубият домашен живот и да отблъсне от себе си хорските суеверия и

предразсъдки. Разбира се, че у нас гледат на жената съвсем с друго око, нежели на мъжът. Когато енергията се появява у мъжът, то тя се похвалява; а когато се появява у жената, то ѝ се дава страшно име. Чегато достойнствата и нравствените проявления на човекът припознават различие между мъжът и жената! Кажете ми сега, има ли из вас такъв един човек, който би вземал от земята камък, за да го хвърли на такава една любов, която полага и душата си за друго? Но както и да е, а Мария усетила в сърцето си такова едно движение, което дава на хората право да се наричат човеци и да се отличават от овцете.

— Аз ще да взема Смила, пред когото съм се заклела, че ще да го обичам до гробът — рекла тя.

— Какво ми казваш ти? Какво там бърбориш? — извикал Георги и позеленял като гущер.

— Аз ти казвам, че Смил ще да бъде мой мъж — проговорила Мария тихо.

— А аз ти казвам, че по-напред ще да те закопая жива в земята, а после вече ще да ти позволя да бъдеш жена на онзи бунтовник — казал Георги и скръцнал зъбите си така, както скръцат ненамазаните врата.

— Ех, Марийке, Марийке! Така ли се слуша баща? — проговорил Спиро внушително.

— Ти по-добре би направил, ако би научил своите деца — отговорила Мария.

— Еди, брате Спиро, и повикай Ненча — казал Георги и лицето му се изкривило от яд.

След половина час Спиро се върнал заедно с Ненча, които намерили и Мария, и баща ѝ в същото положение, в което ги оставил по-напред Спиро.

— Добър ден — казал Ненчо и погледал ухилено към Марийка.

Ненчо Тютюнджията бил един от ония хора, които посвещават всичкия си живот за пари и които употребяват всичките позволителни и непозволителни средства за тяхното добиване. Тоя човек бил малък, мършав, гърбав и кривоглед. Неговата коса и неговите мустаки били гъсти и черни; а главата му била устроена твърде чудно: тя приличала на такава камилавка, каквато носят гръцките калугери. Ако гореказаните коса и мустаки да би порасли на някой висок и гиздав шоп, то би били на своето място; но тия гъсти

кории, които покривали главата на това малко човече, произвели на човекът тежко впечатление. Всеки, който би погледал на това чудовище, би трябвало да каже: „Ето ти съвсем ненормално явление! Или гората ще да изсъхне без храна и без материална сила — за такава гъста кория са потребни големи пространства и плодovitа земя, — или човекът ще да отслабне от тая кичеста гора, за която е потребен изобилен тор и жизнени сокове“. И наистина, чудно било да погледа човек как страшните корени от дългите и гъстите косми расли дълбоко по това маймунско лице, което било изпито от жадност за пари и от различни други болести. Когато тая маймуна седнала, то Георги се обърнал към Марийка и рекъл ѝ:

— Ела и целувай ръка.

В това време Ненчо извадил из джебът си една кърпа, в която били везани два елмазени пръстена и едно ривце с маргатар. Тия неща му били заложени преди няколко години от един из многоменяемите русчушки паши за 130 лири.

— Ела, Марийке, да ти дам един богат дар — рекъл той. — Аз съм ги купил много скъпо. Хилядо жълтички чинят!

— Закачи ги на своята собствена шия — рекла Марийка и погледала с голяма ненавист към своя нов младоженец.

— Ако ти се не харесват, то аз ще да ти дам други, които са десет пъти по-хубави.

В това време влязла стрина Георгевица, приближила се до миндерлъкът, погледала на пръстените и на герданът и нейното завистливо сърце затреперило от жадност.

— Ах, каква е тая хубост! Ах, каква е тая големина! — ахала тя и въздишала като цигански мях. — За колко си го купил, кир Ненчо? За колко жълтици е купено герданчето? Аз мисля, че тия чинят повече от двете жълтици.

— За петстотин и триесет жълтици съм ги купил — отговорил Ненчо горделиво и погледал още веднъж в очите на Марийка.

— Целувай ръка и вземи даровете — казал Георги още веднъж на Марийка.

— Никога Мария няма да бъде жена на тая гърбава маймуна — рекла Марийка и изскокнала из стаята.

Един от европейските мислители говори, че безверието, даже откритото отрицание на всичките божества, е много по-полезно за

човекът, нежели грубото суеверие и безчовечните нрави и обичаи, които се освещават с всевъзможни религиозни обреди. Това е така. Всяко религиозно постановление може да бъде своето за човекът само дотогава, докато е то нравствено и човеческо: всеки един народен обичай намира съчувствие между човечеството само дотогава, докато отговаря на човеческите наклонности; най-после, всяко народно проявление се уважава от хората само дотогава, докато облекчава животът на онзи народ, комуто то принадлежи. Аз мисля, че само чистотата и свещената истина е способна да намери отзив във всяко време и у всяка народност. Да приведа един пример. Шарл Вандло е написал една „знаменита“ картина, която има такова съдържание: Сара довежда Авраму своята робиня Агар и съблазнява своят стари мъж да легне с нея на едно ложе. Агар е изобразена полугола, хубавица и привлекателна. Тая хубава жена се старае да възбуди сладострастие; Сара възхвалява нейните прелести, а старият патриарх като всеки възточен сластолюбец многозначително сочи с пръстът си към мекото ложе. Ако всичкото това може да се нарече религиозна нравственост, то трябва да се одобри и патриархалността на нашите бащи, които гледат на децата си като на свои роби и робини и които управляват съдбата им по своята собствена воля. Кой може да одобри действията на Георгия Пиперкова? Кой може да обвини Марийка и нейната решителност? „Всеки син и всяка дъщеря са длъжни да се покоряват на своите родители, да им не противоречат и да изпълняват волята им. Самата религия осъжда непокорните и непослушните деца. Ако някое дете не послуша бащините си съвети, то това дете ще бъде нещастно през всичкия си живот“ — говорят моралистите. Разбира се, че тия мъдри изречения приличат на гореказаната религиозна картина. Ако бащата или майката да би се ръководили в това отношение по здравият разум или по внушенията на родителската любов, то би било съвсем друго нещо; но ние знаеме, че множество честити родители избират за децата си не другари и не човеци, а богати идоли, които опропастяват рожбата им и които обарят свещената свобода на всяка една човеческа личност.

Когато Марийка излязла из стаята и когато оставила своят нови младоженец да показва на майка ѝ своите скъпоценни дарове, то размишляла така: „Това не може да бъде... Това никога няма да се случи... И аз съм човек... Намерете ми барем една жена, която би

могла да обича такава една маймуна. Мога ли аз да послушам баща си и да стана жена на тоя вампирин, който няма нищо човеческо? Не мога. Нека ме убият...”

В това също време сухата кашлица на гърбавият урод и отвратителният глас на кир Георгия дошли до ушите на това невинно момиче и разтреперили всичкото му тяло.

Нещастна е съдбата на българската жена! Аз мисля, че българинът робува толкова столетия само за това, защото е робиня майка му. Робинята ражда и възпитава само робове. Българската жена прескача през прагът на мъжът си само за това, за да приеме тежките къщни работи и да наслади животът на своят деспот. Най-голямото щастие на тая жена се заключава в телесните наслаждения на мъжът ѝ. Подобен живот е горчив, тежък и убийствен! Аз жалея българските жени и желая им по-добро положение и по-човечески живот, защото желая доброто и на бъдещият исторически живот на българският народ. Ако освободиме жената, то ще да освободиме и сами себе си. Но както и да е, а Марийка се намирала в незавидно положение: баща ѝ бил един от ония хора, които не търпят никакви противоречия; а майка ѝ гледала повече на даровете, нежели на зетят си, комуто давала своето дете.

Когато Марийка излязла из стаята, то кир Георги се обърнал към Ненча и рекъл му:

— Ти трябва да прибързаш със сватбата, защото аз яко-яко не обичам, когато една работа се влече недели и месеци. Чукай желязото, дорде е топло.

— Да не си помислил, че ние имаме пари! — говорила стрина Георгевица. — От пет-шест години насам ние ядеме само готови пари. Времената са станали твърде лошави. Преди пет години селяните ни донасяха всичко, щото беше потребно за една чорбаджийска къща; а тая година ние не видяхме на дворът си ни едно селско агне, ни едно прасе, ни една мисирка, ни едно кошленце с яйце, ни една кокошка. Чорбаджият е длъжен да ходи по конаците и да оправя селските работи, а кравите, телците, агнетата и кокошките си се разхождат из селата и боят се да надникнат през чорбаджийските вратници! Не може вече да се живее! Аз казвам на бая ви Георгия да остави чорбаджилъкът и да се захване за друга някоя работа. Кир Михалаки е само епитроп на черковата, а живее сто пъти по-добре от нази които се наричаме *виляет чорбаджилар*. А я погледайте на школският епитроп.

Жената му се облача като кокона, а касапинът му отрязва най-дебелото месо. Тъй е то!

— Аз не ща много пари — рекъл Ненчо и погледал към стрина Георгевица така, както гледат калугерите към своите титори и приложници. — Направете сватбата, купете на булката всичко, щото ѝ трябва: дайте ѝ малко арашлък за „по-първите години“ — повече нищо не трябва.

— Аз ще да направя сватбата от свои пари и ще да ви дам колкото мога, а там — както знаете — рекъл Георги.

— Имаме и мъжки деца — казала стрина Георгевица жалостно и прехапала устната си, чегато се уплашила от своите собствени думи.

— Вие ще да дадете не мене, а на своето рождено дете — рекъл Ненчо. — Когато младата невяста донесе из бащината си къща барем нещичко, то и хората я почитат повече. Мене нищо не трябва: аз съм богат, но и вие не трябва да се срамите пред хората. Кой е Георги Пиперков? Георги Пиперков не трябва да бъде по-долен от никого. Ради Мишинката се ожени за момичето на пиени Къля, а взема цели седемнайсет хиляди гроша! Днес и най сиромашът гледа да даде някоя пара на момичетата си. Защо ми е хубост и гиздост, когато кесията е без дъно? Парата украшава и мъжът, и жената.

Ненчовите логически мисли произвели на слушателите му съвсем противоположни впечатления, както били противоположни и техните лични характери.

„Това момче мисли така, както мисля и аз. Марийка ще бъде щастлива с такъв един човек, който умее да варди парата“, мислила стрина Георгевица.

„Аз зная, че твоя милост е костилка; но и байо ти Георги знае какво прави! Уший си вулгия и пригответи се да жънеш в Георгевата нива! Ако аз да би имал намерение да давам пари на зетьове, то би избрал за детето си не тебе, а някое хубаво, младо и гиздаво момченце“, мислил Георги.

„Ако би аз бил баща на Георгеовото момиче, то не би го дал на тоя гръбльо. Парата е сладко нещо! Когато умре *моята* и когато се успокои Георги чорбаджи, то аз ще да взема за жена стрина Георгевица. Такава жена е по-млечна и от швейцарските крави“, мислил Спиро.

После един час всичко вече било свършено. Между Георгия Пиперков и между Ненча Тютюнджията съществувало пълно

споразумение: сватбата била назначена след три недели; Георги се обещал да даде малко парици; а Марийка седяла в градинката си и проливала едри сълзи. Аз мисля, че България е видяла множество подобни сватби. Нека господ опази от подобна сватба всяко едно момиче! VII.

Пашовските конаци никога не биват весели, никога не гледат на човекът гостоприемно, никога не успокояват. Аз мисля, че тия конаци наводжат униние даже и на своите жилци, които се менят твърде често и които прескачат през техните прагове само са това, за да погледат от сиромашките сълзи и да се насладят от човеческите страдания. Да вземем себе си. Когато аз влязам в някой конак, в някоя канцелария или в някоя полиция, то сърцето ми тупка сърчено, а душата ми се възмуцава до невероятна степен: мене се чини, че всеки, който е престъпил през прагът на тия здания, е забравил в тях нещо свое: сълзи, усмивка, прозивка, плач, радост или живот. В тия стаи почти всеки чиновник е господарин и над вази, и над ония неща, които се намират в ръцете му, а вие сте чужди всекому, даже и на ония чиновници, които са ваши братия и приятели. С една дума, вие се намирате не на своето място и боите се да кажете дума, както се боите да пиете вода из неумита чаша. А всичкото това би трябвало да бъде съвсем противоположно. В Америка съдилищата и канцелариите приличат на черкови, в които всяко наранено сърце и всяка полуубиена душа търси успокоение и добър съвет; а в нашето честито господарство почти всяко обществено здание се назначава за касапница, в която на чиновниците се дава пълно право да колят и да дерат, а на султанските верноподаници се повелява да играят ролята на телците, на кравите, на овците и на агнетата.

Конакът на русчушкият валия прилича на всичките други конаци в Турция, както и Хасан ага прилича на Мехмед ефенди; а русчушкият валия в онова време е приличал на валията в 1873 година така също, както и станимашките свини приличат на казанлъшките. Във валийският конак влязъл кир Георги, казал на заптиите „добро вечер“ и упътил се във вътрешностите на къщата. Една жълта лампа и една лоева свещ му освещали пътят и той влязъл в едно дълго пространство, което се намирало между два реда стаи, т.е. между канцелариите, подканцелариите, писалищата и каве-оджакът на

валията. Пред една стая били наредени множество разнообразни емени, няколко европейски калоши и пет-шест тояги. Кир Георги се позапърлял пред тая врата, усекнал се, поправил си огърлето, поизправил си фесът, събул си калошите и влязъл вътре. Стаята, в която влязла неговата милост, била голяма и полуосвещена; миндерлъците ѝ били зелени, пердетата на прозорците — бели и килимите — пиротски; а боята на самата стая била жълта, но мухите успели да я нашарят и да ѝ дадат жълточерен вид. На един от столовете се намирал сахат, но тоя сахат стоял неподвижно така също, както е неподвижна и турската цивилизация. Въздухът бил твърде неприятен, защото чубуците и цигарите не били в състояние да победят оная воня, която е свойствена на конаците и на канцелариите. Митхад паша седял в кьошето на миндерлъкът и пушил наргиле, а пет-шест ефендиета пушили цигари, дремали класически и мълчали твърде умно. Когато кир Георги влязъл в „Темидините чертози“, то се навел дългообразно, досегнал ръката си до одърът, после я турил на пояса си, на челото си и на главата си и проговорил:

— Вечерта ви да бъде щастлива!

— Думите ви да бъдат щастливи! — отговорило турското общество и погледало на вилаетския чорбаджия лениво и без особено внимание.

Митхад паша пушил, подмигал с дясното око и пъшкар от ситост; а кир Георги стоял, гледал маслено в очите на своят благодетел и желал да го поканят да седне колкото се може по-скоро. Преминали пет минути. Султанският наместник в Дунавският вилает бил величествен, важен и замислен, както се замишляват почти всичките велики хора и всичките хаджикалчовци. С една дума, Митхад паша приличал на крава, която е изляла вече своето кърмиле и излязла е из оборът да погрее на слънце гърбът си. Мълчали и ефендиетата, защото малките хора имат обичай да подражават на големите. След пет минути Митхад паша посочил с пръстът си към едно празно място на миндерлъкът, а кир Георги, който отдавна вече познавал допотопните обичаи на тюркменската раса, се поклонил още веднъж и разседнал се между правосъдниците. Повторили се същите поздравления, но повторили се обратно, т.е. Митхад паша и неговите чиновници казали на Георгия: „Вечерта ви да бъде щастлива“, а кир Георги отговорил: „Думите ви да бъдат щастливи“. После тая господарствена церемония Митхад паша

хвърлил пред „важният гяурин“ своята тютюнева кесия и извикал на слугите си да му донесат кафе. Когато било свършено всичко, т.е. когато кир Георги запалил цигарата си и когато захванал да сърба кавето си, то Митхад паша погледал в очите му покровителствено и попитал го:

— Има ли нещо ново из градът?

— Аз съм ви донесъл големи новости — проговорил кир Георги.

— Какво е станало? Говори! — рекъл управителят на Дунавският вилает.

— Нашите чапкъни са съставили тайно общество... Съзаклятие има... Искат да въстанат... — говорил Георги и гледал на Митхада така, чегато гори къщата му.

Сънливото лице на Митхад паша се изменило, очите му приели кочешко виражение, долната му устна повиснала надолу, а главата му потреперала.

— Кои са тия чапкъни? Кой е съставил съзаклятие? Кой иска да въстава? Против кого да въстава? — питал той и гледал към кир Георгия така, както гледа касапинът на оная крава, която го е упободнала.

— Младите вагабонти... Смил и Иван... Казват, че и Стойчо Голият е с тях — говорил Георги и клатил главата си.

— Аз ще да им покажа кой е Митхад паша! Аз отдавна вече зная, че учителите са бунтовници, но доказателствата ми бяха още малки. Можеш ли ти да ми докажеш, че Смил е бунтовник? Ако ми докажеш, то аз ще ти дам голям дар. Мене отдавна вече се иска да пораздрънкам вашите училища и да поощипя крилата на вашите учители. Разказвай какво си открил — говорил Митхад паша и станал само от уши.

— Ненчо Тютюнджията ми разказа, че няколко млади вагабонти се събрали снощи в къщата на Стойча Голият и пели бунтовнически песни. Смил казал, че българите са длъжни да защищават своите права до последната капка кръв, а Стойчовата дъщеря запяла: Стани, стани, пробуди се,

Хайде на балканът —

Няма добро от пашите,

Нито от султанът...

— Хей! — извикал Митхад паша и плеснал ръцете си.

Влезли двама заптии, поклонили се и очаквали велики приказания.

— Идете и повикайте Ненча Тютюнджията! — рекъл Митхад паша.

Заптийте излезли.

— Аз отдавна вече знаех, че Смил е опасен човек, но мене се искаше да го хвана в някоя работа и да сваля булото му, както трябва. Аз бях го излъгал, че ще да го направя зет, и стараех се да го изпитам що мисли и с кого има познанство, но той е хитър като лисица. Един ден дошел в къщата ми и захванал да ми разказва, че чорбаджиите са калпави бешлици, че пашите глобят светът, че правителството няма ни чест, ни съвест, че турците са кръвожадни вълци и че старите ръжди трябва да се избият. „А защо трябва да се избият?“ — попитах аз. „Защото продават и народът ни, и народността ни, и гордостта ни“, каза той. „Още веднъж да не си ми казал такива думи, защото аз съм верноподаник на султанът и обясан съм да те предам в ръцете на правосъдието“, казах аз. „Дорде в България съществуват подобни калпазани, то народът ни ще да търпи всевъзможни насилия и ще да влече тежкият ярем на турските варвари“, каза той.

„Той е имал пълно право“, помислил Митхад паша.

— Моя Марийка — продължал кир Георги — се беше zalюбила и молеше ме да я задомя за тоя вагабонтин; но кукувицата не ми е изпила още мозъкът. Отзарана я годих за Ненча Тютюнджията, който е и богат, и прочут човек. Не ща аз вагабонтин в къщата си!

„Не ще кум печена кокошка“, помислил Митхад паша.

— Из Румъния твърде често дохождат всякакви вагабонти, кондисват в къщата на Стойча Голият и съветуват се да направят бунт и да освободят България — продължал Георги и старал се да познае мислите на Митхад паша и да заслужи неговото разположение.

— А можеш ли ти да потвърдиш всичкото това пред истиндакът? — попитал валията.

— Мога — отговорил кир Георги. — Аз съм готов и да се закълна.

— А как можеме ние да откриеме всичките съзаклятници?

— Трябва да се нападне една нощ на Стойчовата къща, дето обикновено биват събранията.

— Щом узнаеш, че се е събрало това бунтовническо дружество, то трябва да ме известиш, а аз ще да се погрижа за останалото — казал Митхад паша.

В това също време Ненчо Тютюнджията седял дома си и разговарял се с майка си, която в много отношения приличала на суха круша.

— Аз трябва да те поразпитам — ти ми си майка — говорил Ненчо и гледал на майка си в очите.

— Аз съм стара... Аз нищо не зная... мене не питай. Ако си намислил да се жениш, то ми дай някоя пара и прати ме при сестра си. Аз и сама зная, че ти стоя като трън в очите. Ти мислиш да вземеш момиче из богатата къща, а майка ти е проста... Ненчо, Ненчо! — проговорила старата жена и няколко едри сълзи потекли по лицето ѝ.

— Аз те не пъдя, ама ти казвам да бъдеш отсега малко *по-отърсена* и малко *по-умна*. Ненчовата майка трябва да бъде за пред хората. Срамота е да те покажа пред светът! Я кажи ми ти, защо бягаш от хората? Никой няма да те изяде. Отваряй си очите. Ти си станала като дива.

— Прати ме при сестра си — повторила старата жена.

— А какво щат да кажат хората за мене после това? Ти мислиш, че за Ненча е все едно — хвалят ли го хората, или го корят. Дай си коприненият фустан на бояджията да го вапса. За кого го държиш? Де си дянала новата кърпа, дето ти я донесох от Джумаята преди пет години? Или и нея си дала на дъщеря си? Няма вече да печеля за чуждите хора. Защо си се разплакала? Ти мислеше, че синът ти ще да умре, а неговото имане, което е той спечелил с толкова мъки, ще да влезе в ръцете на зетят ти! Излъгала си се в своите хесапи. Синът ти ще да проживее още сто годин.

— Ненчо, Ненчо! — повторила още веднъж майката и излязла вънка.

„Няма вече да печеля за друго — мислил Ненчо. — Не мога да живея сам. Дявол да вземе всекиго!... Никого няма вече да слушам. Аз отсега ще да правя онова, щото ми се харесва, защото и аз имам своя глава и свой ум. Ще да се ожения и ще да поживея царски. Парички си имам, Марийка е хубавичка, хората ме почитат — какво искам

повече?... Аз ще да седна на миндерлъкът, а Марийка ще да дойде и ще да седне при мене. Аз ще да пуша чубукът си, а тя ще да шие. Чистота, ред, блаженство! Тихо и мирно! Аз ще да се навъся, а тя ще да дойде и ще да ме прегърне. «Що си се замислил като мисир на слънце?», ще да ми каже, а после ще да ме целуне със своите алени устници. Блаженство! Жененият човек не прилича на безкъщникът. Жененият човек знае, че в къщата му живее такова едно нещо, което... Нека вземат дяволите всичкият свят.“

Тия размишления разтресли Ненчовото тяло дотолкова, щото той забравил всичко на светът, забравил даже и своите богатства, за които мислив и ден и нощ, и насъне и наяве.

— Сватбата по-скоро, сватбата по-скоро! — извикал той и закрил лицето си с двете ръце; но в тая минута неговите сладки мисли били прекъснати изведнъж. Някой почукал на врата и след няколко минути влезли двамина от конашките заптиета и заповядали на Тютюнджията да върви колкото се може по-скоро при Митхад паша.

— Не знаете ли, аги, за какво ме вика пашата? — попитал Ненчо уплашено.

— Хайде върви! — извикал един от заптиите и без никакви церемонии хласнал младоженецът към вратата.

— Защо ме биете? — питал Ненчо час по час изкоренителите на злодействата и крачил към конакът, но тия справедливи мъже мълчали и постоянно хласкали с юмруците си нещастният гяурин, който в онова време бил достоен за оплакване.

— В коранът е казано, че трябва да се вардиме от ония хора, които са забележени от аллахът — рекъл единът заптия.

— А за какво? — попитал другият.

— Знаеш ли ти, че тоя гърбав таралеж е намислил да повдигне нож против царството? Знаеш ли ти, че той е събрал вече няколко хиляди гяури, които мислят да запалят градът и да изколят дин-ислямите? — питал първият.

— Това не може да бъде! Тоя гърбав дявол не е в състояние да убие ни мухата, а ти ми казваш, че той ще да изсече всичките дин-ислями! Ха, ха, ха! Чуден хайдутин! — говорил вторият и засмеял се от всичкото си сърце.

— Аз ти казах вече, че аллахът говори да се боиме само от забележените. Ако тоя дявол да би приличал на човек, то и дяволът не

би му помагал. Тъй е то! Дявволът влязъл в тялото само на ония хора, които е оставил ангелът и които не приличат на човеци — казал сериозно заптията и сиромах Ненчо изял още един добър юмрук по гърбата.

— Аз не съм бунтовник, аз не съм лошав човек; в мене не е влязъл ни един дявол, аз съм верноподаник на султанът — говорил Ненчо и старал се да бъде по-далече от приятелите на султанското верноподаничество; но неговите микроскопически крачки били безнадеждни пред турските гладиатори. Когато Ненчо Тютюнджията добил и дванайсетият юмрук, то влязъл в конакът и приготовил се да излезе пред светлите очи на Митхад паша.

— Влязай по-скоро! — казал един от заптиетата, които стоели пред вратата.

— Пашата те чака цял сахат — казал други и погледал на Ненча така, както гледат вдовиците на чуждите сватби.

— Ненчо влязъл и приготовил се да слуша.

— Ти ли си Ненчо Тютюнджията? — попитал Митхад паша, а после се обърнал към кир Георгия и продължал: — Кажи му да ми разкаже какво е произходило в Стойчовата къща.

Разбира се, че и кир Георги, както и всеки други чорбаджия, искал да покаже своята големина даже и пред зетят си и затова повдигнал очите си нагоре и проговорил:

— Не бой се, Митхад паша не прилича на ония паши, които искат да трепере пред тях и кривият, и правият. Митхад паша е добър човек и правдоллюбив забитин. Той те вика да те пита какво се е говорило в Стойчовата къща и кои са най-главните съзаклятници. Говори и не бой се.

Ненчо Тютюнджията изведнъж променил лицето си или изражението си. Когато отивал в конакът на дунавския валия, то душата му слязла в петите; а когато чул от кир Георги, че опасност грози не на неговият гърбел, а на чуждите глави, то захванал да гледа яростно и да измишлява отмъщение. С една дума, Ненчо пожелал да отмъсти на по-слабите и за напразният свой страх, и за заптийските юмруци.

— Аз зная твърде добре, че съзаклятието е станало в Стойчовата къща и че в това съзаклятие са умешани около триесет души. Ако искате, то аз мога да ви явя и имената им.

— Ти трябва да идеш у Стойчови, да се подружиш със съзаклятниците и да им узнаеш всичките тайни. Другояче се не може. Аз искам да убия заецът в легловището му. Чуеш ли? Ако ми откриеш тая работа, то ще да те наградя богато; а ако я не откриеш, то ще да те осъдя като съзаклятник.

— След няколко деня вие всичко ще да узнаете. Аз и сега мога да ви кажа кои са съзаклятниците, но не мога да ви кажа какви са намеренията им и каква е мрежата им.

После тоя разговор Георги станал и излязъл заедно със зетят си из валийските конаци. **VIII.**

Била полунощ. Всичко спало, всичко дремало; не спали само няколко пияни адамови синове, няколко развратни жени и няколко турски стражари. А още кой не спи? — Ще видиме по-после. Нощта била темна и облачна; а подобна нощ бива приятна само за zalюбените и за крадците. Изпълняли ли са крадците в оная нощ своите обязанности, или не, аз не зная; зная само това, че зади Георгиевата къща, в градинката, са се намирали две млади и зелени същества, които никога не са ни помислили за ситните човечески страсти и за чуждото имане.

— Ти си за мене всичко — говорило мъжкото същество. — Зарад тебе аз съм готов да се откажа от всичкият свят, от всичката вселена, от всичките свои приятели, но в това също време аз не мога да ти помогна — аз съм длъжен да те оставя и да спася главата си. Ако остана в тоя проклет град и ако се предам в ръцете на нашите народни злодейци, то себе си ще да погубя, а тебе няма да помогна! Тука ме очават мъки, синджири, тумруци и бесилници... Аз трябва да търся спасение по чуждите земи и между чуждите хора. Тежко ми е!... Кой знае? Може да се случи и така, щото там аз да намеря и добри хора, и искрени приятели, и честни мъже, но без тебе никога не мога да бъда щастлив. Аз отивам само телесно, защото душата ми отдавна вече е посветена на България, а сърцето ми принадлежи само тебе.

Марийка, която стояла до това време като окаменяла, трепнала и затворила очите си със своите хубави и дълги клепачи, защото били пълни със сълзи. Тя се бояла да изкаже ония мисли, които в оная минута й дошли в главата; но нерешителността и лъжовният срам не принадлежали на нейният характер. Тя твърде добре знаела, че

нейното бъдеще и нейното щастие зависят само от една дума, и затова хванала Смила за ръката, стиснала тая мила ръка на гърдите си и проговорила с нежен, но с твърд и решителен глас:

— Аз ще да бъда твоя и после смъртта си. Ни една сила не може да ме накара да се откажа от своята любов. Ако ми кажеш да бягам с тебе, то съм готова тутакси да изпълня желанието ти, ако кажеш да търпя и да чакам, то съм готова да стана мъченица; а ако ми кажеш да се удавя, то Дунавът е под носът ми. Аз отдавна вече не живея за себе си. Казвай какво да правя!

Смил я стиснал на гърдите си и проговорил:

— Боже, какво чуя! Ти си готова да направиш онова, щото пожела аз и щото е добро и за мене, и за тебе? Ти сама ми предлагаш да направя онова, за което аз не смеех и да помисля!... Нека бъде! Но истина ли ми ти казваш? Истина ли се решаваш да оставиш всичко и да вървиш след мене? Истина ли се решаваш да пожертвуваш за мене и животът, и *честта* си? Казвай по-скоро!

— Честта си аз не жертвувам ни за бога. Всичко е твое, само честта остава моя собствена принадлежност — казала Марийка.

— Но ако ти побегнеш с мене, то хората ще да кажат, че си безчестна.

— Това не е безчестие. Аз би направила безчестие само тогава, когато би подала ръката си на Ненча Тютюнджията и когато би послушала бащините си съвети. Ако аз имам желание да бягам с тебе, то го имам и защото те обичам, и защото искам да увардя честта си. Нима не е безчестие да взема Ненча, от когото се гнуся и когото никога не би ни погледала, и да го лъжа през всичкия си живот? Нима не е безчестие да послушам баща си и да стана за смях и за презрение на светът? Хората търсят за себе си „лика-прилика“, а аз съм длъжна — за любовта на баща си или за любовта на неговите турски страсти — да подам ръката си на една богата маймуна! Това никога няма да бъде.

— И така, ти искаш да бягаш заедно с мене?

— Искам — отговорила Марийка енергически.

— Ако е така, то аз намирам изново своето изгубено щастие. Преминаха вече цели осем деня, откакто аз търся случай да те видя и да се разговоря с тебе. В продължението на това време аз съм претърпял много повече, отколкото съм търпял в продължението на всичкия си живот. Аз и досега още не мога да се начудя на баща ти.

Тоя човек е готов да те даде и на циганин, ако само тоя циганин има пари и ако не иска от него прикя; а аз съм богат, богат съм дотолкова, щото свободно мога да затыкна устата и на най-лакомите скъперници. Каква причина е накарала баща ти да се откаже от своята дума, да те сгоди за Ненча и да ме преследува толкова безчовечно — аз и до днес още не зная.

— Баща ми е чул, че ти си умешан в някакво си съзаклатие. Сам Митхад паша му казал преди няколко деня, че вие се събирате в дядовата Стойчова къща и че сте намислили да въстанете против турците. Митхад паша е заповядал на баща ми и на *младоженецът* ми да гледат какво правите и тутакси да го известят, щом узнаят, че вие имате събрание. Оная вечер гърбави Ненчо дойде у нас и разказа на баща ми, че вие сте се събрали в Стойчовата къща и че между вази се намират и неговите синове. Когато баща ми чу тия думи, то насмалко щеше да полудее. „Мойте синове, мойте синове да станат вагабонти! Мойте синове да бъдат противни на правителството и на баща си!“, викаше той и попържаше всичкият свят. Ненчо го утешаваше и казваше му, че братията ми са отишли у Стойчови случайно и че тия не принадлежат в числото на съзаклатниците; но баща ми го не слушаше и продължаваше да се разхожда по собата и да вика колкото си може. Най-после той се обърна към Ненча и рече му: „Слушай, Ненчо! Никогу да не си казал, че си видял моите синове у Стойчови. Ако кажеш някому, то никога няма да те пусна в къщата си... Ти знаеш кой е Георги чорбаджи. Сбирай си устата и размишлявай, когато говориш с някого. Мойте синове трябва да се оправдаят и пред правителството, и пред светът. Аз ще да кажа на Митхад паша, че съм ги пратил сам. Аз ще да му кажа, че съм ги пратил да разузнаят работата и да ми явят кои са главните членове на комитетът. Слушаш ли? Хайде върви си сега и дойди надвечер“. После това баща ми повика братията ми. Какво им е говорил и какво е правил с тях, аз не зная, зная само това, че когато тия излязоха из стаята, то той извика колкото си може: „Ще ме уморят. Няма вече живот за мене. Живи ще да ги закопая. Олеле, мале, защо си ме родила?... Олеле, олеле!...“ Когато влязохме вътре, а той лежи полумъртъв на миндерлъкът. Лицето му беше зелено, очите му бяха червени, а из устата му излизаше пяна. Повече нищо не мога да ти кажа. Нищо не зная. Докторът се бои да не полудее.

— Да не дава господ такова нещо и на най-големите ми неприятели — рекъл Смил. Аз от всичкото си сърце съжалявам тоя човек, ако той и да е най-големият мой гонител.

— Когато преминала полунощ, то Смил дошъл първи в себе си и рекъл:

— Аз би желал да се видя с братията ти и да се паразговоря с тях за едно, за друго. Аз трябва да ги видя колкото се може по-скоро, защото времето не търпи. Можеш ли да ги разбудиш и да ги пратиш в градината при мене?

— Аз мисля, че и тия още не спят. Покачай малко — рекла Марийка и изгубила се; но след няколко минути тя се върнала назад, хванала Смила за ръката и повела го след себе си. Смил бил введен в една малка стаица. Тая стаица била осветлена с едно кандилце, което горяло пред иконата и което било запалено от религиозната и чедолюбивата майка на Георгиевите деца. Това кандило се палило само в събота, следователно и произшествието, за което ви разказвам, се е случило в събота. На един от постланите на земята дюшеци седели Стоян и Цено и разговаряли се разпалено между себе си. Стоян седял умислено и сърдел се за нещо си, а Цено го утешал и старал се да му докаже, че отчаянието и малодушието са най-големите причини, които убиват нещастното човечество.

— Който се бои от мечката, той не трябва да ходи в гората за дърва; а който иска да живее покойно и да се наслаждава физически, той трябва да се „отурчи“, да продаде съвестта си на правителството и да къса жилите даже и на своите собствени деца — говорил Цено.

— Но *безплодните* страдания не могат да принесат никому никаква полза — казал Стоян.

— Аз не мога да нарека *безплодно* ни едно човеческо движение. Ако от едно какво и да е дело произлиза радост или страдание, то това дело не може да бъде мъртво. Аз всякога мога да кажа, че само оная радост може да се нарече радост, която е имала *предтечи* и страдания и тежки мъки. Който се радва всеки ден, за него са маловажни и най-големите радости. Гладният и ситият не могат да ядат с еднакъв апетит. Освен това сладкото или доброто се добива мъчно, а горчивото или лошавото расте само по себе си. Ако ние мислиме да достигнеме до своето щастие и добро без мъки, без страдания и без кръвопролития, то не трябва вече и да говорим за своето бъдеще.

„Лозе не ще молитва, ами иска мотика“, казват старците. Кажи ми, кой е онзи народ, който е добил своята свобода без мъки, без неволи и без кръвопролития? Кажи ми, кой е оня земеделец, който е напълнил амбарите си, без да сее, без да оре, без да върше, без да се пече на слънцето и без да окаля общата си? Най-последно, кажи ми, кой е онзи човек, който е прославил името си без главоболие и без душевни напрежения? Ако дядо ти и баба ти не са се постарали да обезпечат животът ти, то трябва да го обезпечиш сам; а ако умреш, ако погинеш, ако бъдеш обесен, то ще да живее синът ти и унуката ти.

— А ако погина напразно? — попитал Стоян.

— Няма да погинеш напразно, защото смъртта на всеки един патриотин пробужда цели хиляди заспали личности. Ако Христос да не би бил разпнат на кръстът, то неговото учение не би се разпространило по всичкия свят.

Влязъл Смир, позапярал се при вратата, чул последните Ценови думи и рекъл:

— Всичкото това е истина, но неосторожните хора са най-големите глупци под синьото небе. Аз уважавам милион пъти повече убийците, нежели самоубийците; а неосторожният човек е и убиец, и самоубиец.

— Истина е така — рекъл Стоян.

— Добре би било, ако щастието на хората да би падало готово от небело и ако да би се можало без жертви, без убийства и без самоубийства! Другите народности са освободили земите си с цели реки кръви, а ние искаме да достигнеме до своите цели и без най-малкото главолие! Да бъдат и козите сити, зелките цели! Така ли е? Аз мисля, че плашливите хора са най-осторожните същества на тоя свят; но тяхната свобода се намира през девет царства в десето — казал Цено и пригласил своят приятел да седне. След няколко минути разговорът на трите приятели принял съвсем друго направление.

— Ние сме издадени — рекъл Смир.

— Ние сме продадени — повторил Стоян.

— Аз не съм в състояние да разбера кой е онзи наш другарин, който се е решил да ни предаде на правителството. Чужд човек не би можал да разубнае ни тайните ни, ни намеренията ни. Ние сме продадени от своите собствени другари. Дядо Стойчо е затворен. Разказват, че Митхад паша е знаел имената на съзаклятниците още в

онзи ден, когато ни един из нас не беше ни помислил да се кълне и да работи за освобождението на отечеството си. Какви са тия предателства?

— А аз те уверявам, че Митхад паша нищо още не знае — рекъл Цено. — Ние сме предадени от Ненча Тютюнджията, но Ненчо не знае ни кои са нашите другари, ни какви са нашите планове. Слушай каква е работата. Ненчо иска да вземе сестра ми, а ти му стоиш на пътят и пречиш му да достигне целта си. Какви лайна е ровило това гърбаво животно със Спира Трантарът и какви мрежи е плело с баща ми, аз не зная, зная само това, че баща ми е приемал в това гнуснаво дело най-голямото участие. Ако Ненчо или баща ми да би знаели, че и ние ходиме у дядови Стойчови и че и ние сме приятели с учителите, то не би прибързали да явят на пашата своите мисли или своите открития. Но както и да е, а из снощният разговор на баща ми аз виждам твърде добре, че ни той, ни Ненчо, ни Спиро не са знаели нищо положително за нашите цели; тия са само желали да угодят на Митхад паша и да го накарат да затвори и тебе, и дяда Стойча, и по-първите учители, които се не покоряват на чорбаджиите и които се не кланят пред чорбаджилъкът. „Какво търсите в Стойчовата къща?“, попита баща ми. „Ние не сме вече малки деца и не желаеме да ти разказваме де ходиме, с кого се виждаме и с кого се разговаряме“, казах аз. „Жив ще да те закопая! — извика той. — Още веднъж кракът ти да не е стъпил в Стойчовата къща.“ „Аз ти казах вече, че ние не сме малки деца.“ „А-а-а! Вие мислите, че аз не зная какво правите в къщата на онзи вагабонтин? Аз всичко зная. Вие съставлявате съзаклятие! Живи ще да ви закопая!“ „Ако намислиме да направим съзаклятие, то ти нищо няма да знаеш. Не би разказали своите планове ни на твоите гнуснави приятели, които са готови да продадат народът си за една лула тютюн“, казах аз. „Когато ви поведат към бесилницата, то аз ще да хвърля след вас първият камен“, каза той сърдито и тупна с кракът си. „За подобен баща и аз няма да пожалея. Аз съветувам моите приятели да изколят не турците, а чорбаджиите, които са по-лошави и от анадолските башибозуци.“ „Стоене, кажи на тоя чапкънин да замълчи! Вие ще да ме уморите. Аз се грижа за вас, а вие се стараете да ме закопаете без време. Проклети да сте!“ „Легни, тато, легни, успокой се... Ти си болен“, говореше Стоян и трепереше като листо. „Кажи ми, кой ви е завел у Стойчови и кой ви е направил съзаклятници?“, попита той. „Аз

ще да ти кажа само това, че ти си излъган от Ненча“, каза Стоян. Баща ми скокна и извика сърдито: „Аз ще да кажа на пашата, че съм ви пратил сам да изпитате работата и да направите добро на царството, а вие ще да потвърдите пред него думите ми.“ „Ние никога не сме били шпиони... Прати Ненча. Нека издаде и нази заедно с честните хора“, казах аз. Какво е произходило после това, и аз сам не помня.

— Отказвайте се — рекъл Смил. — Говорете, че нищо не знаете, и ние сме спасени. Известете и Ивана. IX.

Който не е ходил в Русчук, той не е познат с турските кавенета; а който не е познат с турските кавенета, той не познава и турският народ. Хайде да влеземе в един от турските храмове, защото кавенето е за турчинът първостепенен храм. В един от тия храмове, който бил едно време берберница, седели няколко чалми и разговаряли се за „пулитиката“.

— Ако да не би бил московецът, то ние не би достигнали до тоя хал — казала една чалма и ухапала мемето на чубукът си.

— И френците не са по-добри от московците. Ако московците и да ни бият твърде често, то тия ни барем не накарват да станеме гяури и да играеме с жените си френско хоро. Аз мисля, че ако да не би били френците, то нашият султан никога не би се съгласил да нарече гяурите свои деца и свои поданици. „Ти трябва да бъдеш баща и на най-малките свои поданици“, казват френците; а султанът иска да им направи кефът и отговаря им: „Готов съм да изпълня желанието ви“. Карагъозчелъци! Едно само е лошаво, че откогато Франца е захванала да се меша в нашите работи и да ни прави европейци, то гяурите са подигнали носът си твърде високо. Научили се там техният „бонжур“ и играят си с дин-ислямите! Ако повърви работата така, както се е тя захванала, то ние ще да оголееме като багдатски кучета. „Работи“, ни казват. „Ще да работя! Работата е дадена само за гяурите, а аз още не съм плюйнал на бащината си брада“, говорил друг един турчин, който приличал на чиновник, защото носил кирлива и покъсана униформа.

— Да вземе дяволът и френците, и московците, и всичките гяури, които живеят под светлите лучи на божието слънце — казал ходжата, който носил бяла чалба и жълт пояс. — Завчера си купих от един евреин за пет гроша кофарче; а баща ми разказваше, че едно време той е купувал за сто пари три чифта букаи. От една страна ни обират

немците, а от друга ни не дават да спечелиме френците. Знаете ли вие, че ако да не би била биволицата, то „нашите“ би изпопукали от глад? На ти Европа! Цели три недели сме яли само варени тикви. Нашите цариградски големци трябва да са полудели! Я погледай какво се върши по царството ни! Турчинът е заприличал на гяурин и работи като хамалин, а българинът е станал господарин и заповяда ни да го слушаме и да му се кланяме! Френци сме станали! Идете по дяволите със своите френци! Дорде бяхме мюсюлмани, то покорихме всичкия свят, а когато станяхме френци, то захванаха да ни тъпчат и бабичките. Плюъ аз на брадите на всичките френци! Гяурите се бунтуват и търсят някакви си бащинии и дедовини; а нашето цариградско правителство се целува с френският цар и обещава му се да бъде кротко и справедливо. Ех, де са нашите еничари? Де са нашите делибашии? Де са нашите стари султани? Ако би живели тия наши юнаци със своите страшни бунцуци, то би накарали да прехапят устните си и московците, и френците, и ингелизите, и нашите гяури.

— Разказват, че на нашето царство се приближава вече краят. Истина ли е това, или не е? Истина ли щат да ни изпъдят в Анадол, ходжа ефенди? — попитал каведжият, който бил мършав и безобразно черноок човек.

— Това е истина — казал ходжата и навел главата си надолу. — А знаеш ли ти защо бог иска да ни накаже? Той иска да ни накаже за нашите грехове. Ние сме много грешни. „Всичко трябва да преклони главата си пред саблята на пророкът“, говори един от великите халифи; а ние сме захванали и сами да преклоняваме главите си пред свинският кебап и пред запрещеното вино. Няма от нас да бъде добро! В свещените книги е казано, че гяурите ще да плюйнат на брадите ни, че децата щат да си играят със саблите ни, че свинете ще да се разхождат из джамиите ни и че над коранът ще да стъпи невернически крак. Това време е настанало. Нашият валия е един от ония развратни хора, които са се огяурили до ушите. Преди една неделя той събра своите ефендиета и обяви им, че царят желае да ни направи френци и да облече френски дрехи даже и на моллите. Това е страшно! „Правете вие каквото знаете и каквото ви научи аллахът, а нас оставете на мира“, казал мюфтият. „Който не послуша султанските заповеди, той ще да бъде наказан така, както бяха наказани преди триесет и пет години еничарите“, казал валията. „Това не може да бъде“, рекъл мюфтията

сърдито. „Султанът се е разговарял за това дело и с шех-юл-ислямът“, казал Митхад паша. „Не ща аз да зная ни за шех-юл-ислямът, ни за везиринът, ни за вашите министри. Аллахът е казал да бъдеме мюсюлмани и ние ще да бъдеме такива!“, рекъл мюфтият. Нашият валия се разсърдил и изгонил из конакът си тоя свети човек. Ето каква е нашата работа!

— В старите времена мохамеданецът не само че ядеше и пиеше по гяурските къщя, но вземаше и дишпарасъ; а под дебелията сянка на Абдул Азиса го гонят с кобилиците даже и жените. Разказват, че българите са намислили да ни изколят и да завладеят и царството ни — казало ефендието.

— То е истина. Във влашката земя се е появила една комета, която е по-голяма и от Абдул Рахмана, и от Муса, и от Самсона, и от пъкълският змей. Тая комета имала такава една пушка, която можела да убие даже и ония мюсюлмани, които са се родили с риза, които имат хамаллии из Мека и Медина и които са благословени с ръкавът на хаджи Бекташа. Разказват още, че тая комета ще да роди такова едно дете, което ще да ни изгони из Урумелията и което ще да потъпче под краката си санджак-шерифът. Това ще да се случи на 77-та година, *етмиш битмиш*¹. Гяурите ще да владеят по тая земя около 500 години; а после аллахът ще да ни даде нова сила и ще да ни изпроводи да ги покориме изново и да ги изсечеме до един.

— А кой ще тогава да работи и да ни храни? — попитало ефендието.

— Тогава ще да се измени всичко. Разказват, че след 500 години всичките хора трябва да умрат и ще да идат или в ад, или в рай. Земята ще да стане златна, камъните — сребърни, а дърветата — елмазени; гаргите ще да станат славеи; реките ще да потекат с мляко и масло, а планините ще да станат от пилаф. Аллахът ще да слезе на земята и ще да се възцари в Мека, Мохамед пейгамбер ще да се възцари в Стамбул, Исса пейгамбер — в Ерусалим, а Абдул-абу-Бекир — в Пеща. Тогава ще да бъде една вяра, един език и еднаква младост: мъжете ще да бъдат не по-стари от 30 години, а жените щат да бъдат като майско цвете — ни една няма да бъде стара, ни една няма да бъде грозна, ни една няма да бъде руса. Всеки мохамеданин ще да си вземе по 77 женици и по 333 алаици. Телата на тия полуангели ще бъдат покрити с

такова едно тънко платно, чрез което и най-слепите очи ще могат да се наслаждават от тяхната белота.

— А момчета ще ли да има? — попитал каведжият и захванал да засуква мустаките си.

— На всяка праведна душа ще да се дадат по седем момчета, които тая душа ще да употребява за къочеци, за чубукчии, за сеизи, за олани и за други неща... — отговорил ходжата и лицето му се лъснало като мокра шумка. — Един дервишин ми разказваше, че тия момчета ще бъдат не по-стари от 16 години и че хубостта им ще бъде по-голяма и от женската. Да ви кажа право, аз обичам сто пъти повече момчетата, нежели жените. Искаш ли да се промениме, Юсуф-аа?

— Как да се промениме? — попитал каведжият.

— Да ти дам 77 млади жени и 333 алаици, а ти да ми дадеш твоите седем момчета.

— Едно хубаво момченце струва повече и от 333 райски жени — отговорил каведжият и засукал мустаките си като миши опашки.

— А аз би променил и жените си, и момчетата си за петте немцойки, които свиреха с кеменчетата си преди една неделя в Исляхането — рекло ефендието и ухилило се така, както се ухилват пияните дервиши и лудите хора.

— Да ме опази аллахът от такъв един грях! — рекъл ходжата. — Немцойките са наистина добри, но тия са добри само за тоя свят; а нашите жени и нашите момченца ще да идат с нас и в раят. Немцойката не може да престъпи през прагът на райската градина. Но да оставиме това и да се попитаме, какво щеме ние да правиме, ако се побунят гяурите и ако захванат да ни колят?

— Не бой се. Гяурите са страховливи като зайци — рекъл каведжият и отишел да вари кафе на новите гости, които влезли в кавенето мълчешката и които се курдисали на постланият с хасър миндерлък и захванали да правят цигари.

Кадият поклатил няколко пъти главата си и проговорил:

— Лошави времена са настанали! Ако „кометата“ захване да коли дин-ислямите, то трябва да се бяга в Анадол.

— Днеска са затворени десетина души „кометаджии“, които са намислили да секат дин-ислямите — рекъл един от новите гости.

Всичките очи били обърнати към онова лице, което донесло такава важно известие. Каведжият кръстосал ръцете си на поясът и

слушал с особено внимание; ефендието станало само уши, а ходжата не можал да търпи и скокнал накраки.

— Казвайте по-скоро! Казвайте какво е станало! — извикала турската публика с един глас и приготвила се да слуша.

— Из влашката земя са преминали множество „комети“ и успели са вече да изколят множество мохамеданци. Войската отива да ги гони. Разказват, че нашият валия е открил голямо съзаклятие. Ненчо Тютюнджията, Спиро Трантарът и Георги чорбаджи, които са верни на царството и които желаят доброто на валията, донесли имената на завераджиите и открили гнездата им. Свищов, Търново, Русчук и много други градове са пълни със завераджии. Митхад паша мисли да иде в Търново, защото тамошните места са по-опасни за царството. Търновските забити хванали едно лице, което им е открило всичко... Нашите гяури очакват из влашката земя няколко „големи комети“, които им е изпроводи́ла Русия и които са големи юнаци. Разказват, че една от тия „комети“ е преминала вече през Дунавът.

— А защо пашата не заповяда и на дин-ислямите да секат гяурите и да палят къщата им? — попитал каведжият.

— С гяурите е лесно, но какво щеме ние да правиме с „московските комети“ — попитал ходжата.

— Ако гяурите да не би имали помощници, то не би се решили да въстанат и да ни колят. Това е московска работа — рекло ефендието.

— Ако е това московска работа, то трябва да мълчимо и да се потаяме, защото работата ни е спукана. Кажете ми, кому е духала московска катана в шията? Аз съм се бил с московците и познавам твърде добре и техните катани, и техните ножове, и техните сиви очи. Ако си мирен и послушен, то московците те наричат „брат“ и дават ти ракийка; а ако си твърдоглав и „серт“ човек, то тия те закалят като куче. Московецът е чуден човек! Щом му се поклониш и щом му кажеш „амин“, то той те вече не бие и не коли. И така, ако е това московска работа, то ние трябва да бъдем мирни и послушни. Помните ли севастополският бой? Ако дойде московецът, то ще да дойде и френе́цът. Нека се колят между себе си, а ние да си гледаме рахатлъкът. Така е то! Френе́цът и ингелизинът никога няма да позволят на московците да ни вземат царството и да ни направят гяури — говорил ходжата.

В това време в кавенето влязъл един от турските офицери — който приличал на каче с масло и който имал воловска глава, — поклонил се на турската публика, вземал сам един дълъг чубук, продухал го, напълнил го, поискал от каведжията огън и проговорил:

— До какви сме времена достигнали! Нашите цариградски големци правят рахатлъкът си по Кехатханата, по Тавла и в харемлъците си, а ние сме длъжни да се биеме и да проливаме кръвтаси за бог да прости. „Гяурите са се възбунтували, «комета» се е появила, хайдуци са преминали през Дунавът“, казва валията и изпроважда ни да ги гониме, а войската не е получила заплатата си цели осем месеца. „Гладна мечка не играе“. Възбунтували са се гяурите! Нека се бунтуват! И ние твърде скоро ще да се възбунтуваме. В Цариград хвъргат парте в морето, а ние умираме от глад... Нека се бунтуват! Когато един човек види, че ще да умре от глад, то той не мисли ни за царства, ни за господарства. Ако на раята да би било добре, то тя не би се бунтувала и не би търсила по-добро щастие. И тя е оголяла като риба. А ако християните не могат да се прехранят, то и ние трябва да изпукаме от глад, защото ние се храним от техният гръб. Ние барем не работиме, а тия работят с кървав пот и пак не могат да прехранят децата си. Дай на правителството, дай на пашите, дай на агите, дай на войската, дай на заптиите, дай на попът, дай на чорбаджиите, дай на владиката, дай на училището, дай за черковата, дай за калдъръми и за пътища, дай за стражарите, работи ангария, плати за опело и за кръщение, плати и за много други неща. Да плати! А отде ще да ги намери? Ако повървят работите така, както са тия вървели досега, то и раята, и мюсюлманите, и циганите трябва да бягат из тая земя и да оставят огнищата на бащите си и гробовете на майките си. Цариград е станал такава една пиявица, която е в състояние да изпие кръвта даже из жилите на неродените деца. Нека възстават! Когато не могат да намерят правда и правосъдие в конаците, то нека я намерят на балканът. Царските войници няма да проливат кръвта си за кефът на султаните и на везирите. Кажете ми, защо и за какво да се биеме и защо да колиме ония хора, от които сме видели добро и които ни хранят като слепи?

— Това е истина — рекло ефендието.

— Лошави времена са настанали! — казал ходжата.

— А московците въстанали ли са? — попитал каведжият.

— Какви московци? Московците си живеят в къщата си и твърде малко се грижат за нашите работи — отговорил офицеринът. — Бунтува се раята, която е останала, както и ние, гладна и която няма с какво да покрие тялото си.

— А кой е „комета“? — попитал ходжата.

— „Комета“ се наричат ония християни, които се бунтуват против царството — отговорил офицеринът така, както отговарят умните и добре известните хора. **X.**

В това също време, когато в кавенето произходил гореказаният дипломатически разговор, в къщата на Георги Пиперков произходила следующата сцена: Кир Георги лежал на миндерлъкът с везана глава и тежко пъшкал; стрина Георгевица седяла при него и час по час му подавала мокри кърпи; а Спира Трантарът стоял и утешал приятелят си.

— Не грижете се, кир Георги! — говорил той. — Бъди по юнак! Ако аз да би бил на твоето място, то би махнал с ръката си и рекъл би: „Кой каквото е търсил, това е и намерил.“ Ти си длъжен само да ги отгледаш и да ги направиш хора; а ако тия не са послушали твоите съвети, то ти не си им крив. Тъй е то! Не грижи се, кир Георги.

— Как да се не грижа! — казал болният. — Аз съм ги хранил и облачал, аз съм ги учил и възпитавал, аз съм ги направил хора, а тия заборавах длъжностите си и направиха ме „резил-маскара“! Не грижи се, казваш! Който няма деца, той не може да разбере какво е за един баща, когато види, че синовете му са излезли „харсъзи“. Олеле, боже, защо си ме направил? Кажи ти мене, какво ще аз да кажа сега на пашата? А? Аз ще да се убия от срам.

— Успокой се, Георги, успокой се! — говорила стрина Георгевица и треперала. От яд или от жалост? Кой я знае. Човеческите натури биват до такава степен чудни, щото ни един психолог не е в състояние да каже два и два четири. Тая жена била заета със своите цванчета дотолкова, щото заборавяла и сама за себе си; но сегашното произшествие, за което говорил Спиро, било до такава степен необикновено, щото разтресло даже и нейната още по-необикновена душа. Ето какво се е случило. Когато Тотю Филип преминал през Дунавът, то синовете на Георги Пиперков, Иванчо и още няколко души младежи побягнали из Русчук и отишли с неговата чета. Трябва да

забележа тука и това, че Георги не е знаел подробно за всичко, щото се е случило с неговите синове. Спиро и Ненчо му казали, че момчетата му са побягнали в Румъния, защото ги е потърсила полицията; но от страна Георгевица нищо не могло да се укрие — тя знаела и много повече.

— Ако тия да не би побягнали — то аз би ги избавил — говорил Георги.

— И сега още не е късно — рекъл Спиро.

— Да ми помогне само господ да стана и да ида при пашата, то всичко ще да тръгне другояче. Митхад паша ми е приятел... Олеле, боже! Ще умра без време! Жлъчката ми се е повдигнала нагоре. Нека ходят по влашката земя без парче хляб! Нека просят милостиня! Нека гладуват, когато не са били хора! Мене не ми е за тях, ами ми е за срамът, който ме очаква, когато изляза из градът и когато погледам на пашата! Какво ще ми рече сега валията? „Ти казваш, че си верноподаник на султанът, а твоите синове са станали завераджии“, ще да ми каже той; а аз ще да стоя като пукал и ще да го моля да ми прости. Лошава е работата!

В това време в стаята влязъл Ненчо и извикал колкото си може:

— Знаете ли какво е станало? Знаете ли до какъв срам сме доживели и аз, и вие? Вашата дъщеря, ваша Марийка, побягнала във Влашко с онзи вагабонтин... Пашата го търси и под земята, а той откраднал момичето ви и побягнал през Дунавът. Каикчиите ми казаха сами... Прегърнали се като гълъби и побягнали. Аз ходих при пашата и помолих го да затвори каикчиите и да ги изпита, а той ми рече, че е готов да изпълни желанието ми...

Ненчо бързал още дълго време, но никой вече не слушал неговото красноречие. Георги изпъшкар още веднъж и обърнал лицето си към стената; стрина Георгевица изкокнула из стаята и отишла да търси дъщеря си в градината; Спира Трантарът отишъл при своята вярна жена; а Ненчо тръгнал да си търси друга невеста.

В това също време, когато в Георгевата къща произходил гореказаният случай, то по всички България се разпространил слух, че някаква си „комета“, която желае да освободи българският народ от турските изедници, е преминала вече през Дунавът и отива към Балканът. Изведнъж турците станали по-меки и захванали да ставата приятели с българите. Старите турци обвинявали правителството;

младите „гаджали“ се старали да оправдаят себе си и своите безчовечни действия; турчините носили своите драгоценности по българските къщи; младите турчета обвинявали бащите си и майките си, които са ги научили да ненавиждат българчетата и да ги бият с камъни; а Митхад паша строго запретил на „динслямите“ да наричат българите „гяури“. С една дума, в Османската империя произлезли такива реформи, каквито не са в състояние да произведе ни най-умният велики везирин, ни най-добрият и най-човеколюбивият султан. А какво е мислил и какво е работил в онова време самият български народ. Той се е надеял да му пусне господ от небето печени кокошки. Когато Тотю Филип и Панайот Хитов преминали през Дунавът, том множество сърца захванали да тупкат сърчено, множество очи се повдигнали нагоре, множество уста шепнали тайно молитви; но ни едни из тия „доброжелатели“ не поискал да бъде действующе лице и да поддържа българските чети. Когато Тотювите и Панайотовите юнаци извадили свещените ножове за спасението на своите угнетени братия, то тия братия излезли спокойно на нивята си и по ливадите си и старали се да изкарат някоя пара и да я дадат на своите *повелители*. С една дума, народът бил *благоразумен*: той мислил, че ако Тотю и Панайот направят работа, то и неми ще да бъде добре и той ще да им каже „да сте живи“; а ако тия бъдат разбрани от турците: „Тия пезевенци са се решили да изгорят къщата ни и да осиромашат фамилиите ни“, говорил един дебел търговец. „Подобен срам не може вече да се търпи! Тия вагабонти искат да ни компрометират пред нашият благодетел и да ни убият окончателно“, говорил един от мусекословестнейшите учители. „аз ще да ги потурча“, говорил един от безгрешните чорбаджии. „Нека господ и св. Богородица да ни избавят от всякакво «зло»“, говорили храбрите християни. А защо всичкото това да бъде така, а не другояче? На тоя въпрос е твърде трудно да отговаря човек. Освен това в нашето отечество са се появили множество ненчовци, георгиевци, спировци, и пр., които са били по-лошави и от турците и които са се старали само за своята собствена гуша. Нека говори кой що ще, а аз ще да кажа, че преди да захванеме да лечиме тялото, ние сме длъжни да изрежем гнилото месо.

Но да оставим това и да продължим своят разказ. Близо при Върбовка Тотю и неговата чета седели и мълчали. Времето било добро, слънцето греело весело, а пиленцата пели сладкозвучно. Гората била

облиена със светлите лучи на слънцето; а едно от българските села се беляло и жълтяло между зелените дървета и между разнообразните овошки.

— Аз се надеях, че множество наши селяни и граждани ще да ни дойдат на помощ; а сега видя, че ние сме били излъгани, че ние сме оставени сами. Силите ни са малки... Ако не прибързаеме да се скриеме по Балканът, то всички ще да измреме напразно — говорел Тотю Филип печално.

— Ако вие да би известили народът по-рано, то би било съвсем друго. Тия неща не стават така. Едни се решават да правят бунт, а други и хабер нямат! Нашите селяни мислят, че ние сме прости хайдуци и че сме дошли да ги обираме и да палиме къщата им. Мнозина мислят, че ние сме турци. Ако сте се решили да направите революция, то е трябвало да се споразумеете с народът и да му явите своите желания — говорил Цено, който се съединил с Тотювата чета преди един ден.

— Имаш пълно право — казал Тотю. — А де е Смил? Аз се надеях, че той ще да тръгне първи след мене!

— Смил ще да събере още една чета и ще да ни дойде на помощ. Ако се удържиме няколко деня, то ще да имаме и съюзници, и помощници, и доброжелатели. Смил отиде в Румъния за някаква си работа и обща ми се да събере малка четица и да дойде тутакси след нази. Тоя човек не лъже — говорил Цено замислено.

— А какво стана с дяда Стойча? — попитал Тотю.

— Дядо Стойчо се помина в темницата от тежки мъки. Бог да го прости! Тоя човек беше в състояние да възкреси и мъртвите... Неговият живот е достоен за подражание. Ако ние да би имали подобни бащи, то отдавна би станали хора — говорил Стоян.

— А де се е дянало момичето му? — попитал Иванчо. — Аз отърсих всичкият свят и ниде не можах да я намеря! Да не е побягнала и тя в Румъния?

— Радка е отишла при баба Нена. Помниш ли ти оная бабичка, която ни се оплакваше от чорбаджиите? Аз мисля, че тя е роднина на дяда Стойча — рекъл Цено.

Ако в това време да би се качил някой на някое високо дърво, то би видял такава картина: по равницата кипяло ужасно сражение. Шестотин турчина нападнали на българските юнаци с голяма ярост и

със страшни псувни; а тия юнаци ги посрещнали храбро и весело и доказали им, че петдесет умни и енергически хора почти всякога са по-силни от петстотин яки животни. Пушки гърмели, ножове блестели, коне цвилели, а турците викали из всичкото си гърло и псували и християнският бог, и неговите последователи. Българите се крили зад дърветата и пушкали мълчешката: тия нямали ни военни тръби, ни тъпани, ни музиканти, за да въодушевяват войноците; тия нямали ни топове, за да плашат страховитите неприятели, следователно над техните глави се не повдигал бял дим; най-после, тия не имали коняници и червени шалвари, с които се ползува всяка редовна войска. Неопитното око би помислило, че тия хора си играят; а практическият човек би бил в състояние да разбере, че тоя бой е един от ония адски бойове, после които не остава ни една жива душа. Множество окървавени коси, ножове, колове и топори се търкаляли вече по земята; множество пушки, сабли и байонети били изпотрошени; зелената трева приняла вече съвсем червен цвят; а заходящото слънце се надсмивало на грубата сила, която е намислила да се бори с енергията и ненавистта...

И така, турските гласове, тържеството на българските юнаци, отмъщението и ненавистта се размесели с пърхането на конете, които захванали вече да припкат по полето съвсем свободно. След малко време черната нощ покрила бойното поле, по което се търкаляли няколко стотини човечески тела. **XI.**

— В конакът на русчушкият валия било голямо тържество. Османлиите разказвали, че „кометата“ е вече разбиена, че множество „кометаджии“ са осъдени на смърт, че свищовските бунтовници ще бъдат изпроводени в Диарбекир на покаяние и че турската империя е обезпечена от всяка една страна.

— А аз се научих от едно достоверно място, че грланата „комета“ е побягнала и че едно отделение войници на отишли да я гонят — казало ефендие.

— Това не е истина — казал един заптия. Аз видях с очите си, че „кометата“ падна мъртва пред караката на юзбашията и че нашите низами ѝ отсякоха главата.

— А дека се е дянала тая глава? — попитало ефендието.

— А отде ще аз да зная? Разказват, че Митхад паша я е скрил в калето.

В това също време в конакът дошли Спиро Трантарът и Ненчо Тютюнджията и влезли при Митхад паша.

— Какво има? — попитал Митхад паша и подмигнал.

— Георги чорбаджи е полудял — отговорил Спиро.

— Истина ли неговите синове са отишли с хайдуците? — попитал Митхад паша.

— Истина.

— А дека е учителят?

— Побягнал е във Влашко заедно с Георгевото момиче.

— А защо вие да ми не кажете по-рано, че Георгевите синове се братимят с хайдуците и със завераджиите? Защо вие да ми не кажете по-рано, че в Русчук се приготвява въстание? А? Искате ли сега да ви туря по едни букаи на краката и по един синджир на вратът? Ако Георги и неговите синове са завераджии, то сте завераджии и вие. Изповядайте се по-скоро, ако не искате да пътувате към Диарбекир.

— Ние не сме криви — отговорил ненчо Тютюнджията. — Аз ходех у Георгеви само зарад дъщеря му. Ако аз да би знаял, че синовете на тоя бунтовник са завераджии, то през всичкия си живот не би прекрачил прагът на къщата им. Аз не съм от ония хора, които гонят ветровете. Георги ми се молеше да ви не казвам нищо за синовете му, но аз съм верноподаник на султанът и нищо не искам да крия от вас. Аз не съм крив.

— Ще видиме — казал Митхад паша и плеснал ръцете си.

Влезли две заптиета.

— Вземете Ненча чорбаджи и хвърлете го в тумрукханата — рекъл Митхад, а после се обърнал към Спира със следующите думи: — Георги е добър човек. Кажи на моят доктор да иде и да го види. Сиромаш Георги!

* * *

Такова е нашето положение, толкова е турското правосъдие, такъв е нашият живот. Ако съдържанието на моята повест е глупаво, то са глупави и самите обстоятелства, които ни окуражават и които се наричат *нова българска история*. Народният живот е богат само с

горчиви страдания; а всеки повествовател е длъжен да фотографира всяко едно явление вярно и правдоподобно.

— А де е Смил? Де е Марийка? — ще да ме попитат мнозина.

— И аз ги търся.

notes 1

И всичко е свършено!

Prestigio

Любен Каравелов

Българи от старо време

ebooks.prestigioplaza.com

•

Любен Каравелов

I. Хаджи Генчо

II. Дружбата на Хаджи Генча с дяда Либена

III. Сватовство

IV. Копривщенските свахи

V. Годеж

VI. Разкъсвало се

VII. И у ония хора, които са порасли в робство, понякога се появява енергия

VIII. Заключение

notes

1

2

Любен Каравелов

Българи от старо време

(За памет на Братя Миладинови и на Н. Герова)

I. Хаджи Генчо

Хаджи Генчо е такъв един българин, какъвто се рядко ражда и на Еньовден: такъв човек ти не можеш намери ни в Ингелизко. Хаджи Генчо е твърде почтен човек, твърде добър, много учен и разумен; той всичко знае и на всичко е готов да ти отговори, защото е жива душа и пъргаво сърце. По всичко се види, че тоя човек не е напразно имал уши и очи и не е напразно гълтал просеника! Между българите такъв един човек е чисто злато: у другите българи небосклонът е не твърде обширен и това, щото тия знаят, знаят го в еднакъв смисъл, който е останал у тях от дядо и от баба, а хаджи Генчо не е такъв, той обработва своето знание и ако е майка му знаяла три, то той знае цели триесет. Когато ти попиташ някой други българин за нещо, то той ще

да ти каже това, щото е чул от майка си, а хаджи Генчо ще да ти разкаже за всичко подробно, като по книга. Е, например попитай го:

— Дядо хаджи, а дека живее дяволът?

— В Тартара! — ще да отговори важно дядо ти хаджия и като владишкия ерокирик ще да ти разкаже за всичко на тънко, чегато книга чете: как там дяволите живеят, как ядат, как спят, как се умиват и все нататък...

В черкова хаджи Генчо ходи всеки ден; в неделя и по големите празници той седи в големия трон при пангала и продава свещи, а през делниците пее на певницата, защото копривщенският псалт Никита Вапцилката се занимава в делник с бояджийско изкуство. Трябва да забележа, че в българските черкови, които са създадени по образа и по подобие на гръцките архиправославни храмове, не стоят, а седят и това седалище се нарича трон. Тия тронове са продадени, препродадени и изпродадени на богатите граждани, а ония люде, които нямат пари или които не желаят да седат — стоят. Такава е вънкашната наредба на българската черкова; а колкото до вътрешната, то всичката българска черковна йерархия се състои само от един свещеник: няма ни дякони, ни архидякони; но затова всяка копривщенска черкова има по десетина попа. Само попът има право да рече, че той е български пастир...

И така, хаджи Генчо пее на певницата. А как пее тоя хаджи Генчо — за чудо и за приказ! „Господи, възвах тебе“ — извика така сладко и така умилно, щото всеки верующи опули очи, раззине уста и слуша с благоговение и със страх божи.

— Ако тоя хаджи Генчо да не пееше малко с носа си като грък, то и глухите би се събрали да го слушат — казваше дядо Филчо, който беше ходил в Русията.

— В Русията такива псалтове няма — отговаряше хаджи Славчо и хаджи Генчовата слава растеше все повече и повече.

Наустницата, псалтира и апостола, даже и светчето хаджи Генчо знаеше наизуст и ако някой поп се сбърка в нещо, както то бива твърде често, то хаджи Генчо всякога го поправя, „Блядоволиши“ — каже поп Ерчо. „Бла-го-воли-ши“ — извика хаджи Генчо от пангала. „Сраха Рада юдейска“ — каже хаджи поп. „Стра-ха ра-ди ю-дей-ска!“ — извика хаджи Генчо от пангала. Хаджи поп беше клисурец...

Всичките хаджи Генчови книги бяха из Киево, защото той не обичаше московския печат и всякога казваше: „Московските книги са за нищо и за никакво, а *червенословките* им и в ръка не вземай... Ако би ти напечатал в Киево псалтира на такава хартия, каквато е московската, то би можал и на владиката да го подадеш и да се не засрамиш от негова милост.“

Освен черковнославянските писания хаджи Генчо знае още влашки, малко руски, малко турски, малко гръцки, с една дума, той се счита за най-учен човек не само в Коприщица, а и в Стрелча, и в Краставо село, и в Татар Пазарджик, и по Мараша в Пловдив. Когато кадият дойде в Коприщица и когато рече на коприщенци да му изпроводят някой по-умен от самите коприщенци човек, за да си поговори с него да мъртвото тяло или за някоя друга работа, то коприщените, като умни и опитни хора, всякога му пращат хаджи Генча. И ето, иде хаджи Генчо при кадията, разговаря се с него, много говори, сладко говори така, щото кадият почти всякога прехапе устната си и рече: „*Окумуш адам* (учен човек) е тоя хаджи Генчо!“ — Повече не знае и що да каже, не намира думи.

Хаджи Генчо е учител в Коприщица: него всеки познава като червеното яйце, всеки го почита и всеки се бои от негова милост — и първите, и последните. Попитай за него даже и Пейча слепия — който живее при черковата и който в събота и в неделя събира милостиня, а в другите дни я пропива в кръчмата, с една дума, онзи Пейчо, който твърде хубаво свири с гусли и пее песни за Крали Марко и за деветте змея, — то и той ще да ти каже:

— Иди ти там през Герджиковия мост, в бялата къщица с дългите стрехи и със стъклените прозорци, там ще и да го намериш. А защо ти е хаджията? — пита най-послед Пейчо като всеки любознателен човек.

— Да ми напише писъмце до мой Станя — казваш ти.

— Той ще да ти напише... Той хубаво пише — ще да каже Пейчо и ще влезе пак в механата.

Щом хаджи Генчо стане утринта от постелята си, то тоя си час отива в черкова, а из черкова, щом се свърши службата, си отива право у дома и нийде се не запира: само в събота и в неделя закъснява по малко: в събота той събира пшеничка за душата на блаженопочиващите, а в неделя отива у някого на гости, за да поопита греяната и да пиине кавенце.

У коприщенските старци, както е вече назначено от най-старите времена, съществува такъв християнски обичай, щото в събота, когато излязат из черкова, после службата, да седнат пред черковата под стряхата на дървения миндерлък и да гълтат за „бог да прости“. Седнат старците под стряхата, изваждат из пазухите си или из поясите си своите сини с бели звездици кърпи, двата края воврат в пояса, а другите два държат в ръка, а бабичките и момчетата изнасят из черковата освещената пшеница, която е смешена с мед, с тълчени орехи, със смокини, с печено кукурузено или пшенично брашно и със захар, и със своята попова лъжичка раздават тая пшеница на старците и на свещениците, за да поменат умрелите им родители. От другата страна, като царските войници, стоят наред и поповските, и непоповските момченца и чакат и за своето гърло пшеничка и щом я вземат в ръка, внасят я по-скоро в устата, щото даже и време нямат да проговорят обичното според обредите желание: „Бог да прости мъртви души!“ На старците и на децата бабичките дават по една лъжичка, а хаджи Генчу по две, и то за това, че той им пише помениците. Ех, да би вие знаели как тоя хаджи Генчо пише тия поменици! — С окиси, с вари и с титли, като да са напечатани, и даже поп Георги, който често обича да бърка словото божие, чете хаджи Генчовите писания като вода и никога не казва „Габа“ вместо „Гана“.

Когато се върне из черкова дома, то хаджи Генчо опече на жаравата едно парченце месо, налее си малко червено винце, вземе соленицата и седне, както говори той сам, да пооправи червата си; но преди да захване да яде, той отреже едно малко парченце месо и нахрани своя приятел дебели котурак, който прилича повече на прасе, нежели на котка. Опашката на котурака е отрязана на свети Харалампия, а за удостоверение на това свидетелствува самата опашка, която е обвита в една хартийка, а на тая хартийка е написано: „На свети Харалампия, през деня, в 1841 година аз отрязах опашката на моя котурак и нарекох ему име Бундук. Аз хаджи Генчо, милостию божию учител в Коприщица.“ Котурака си хаджи Генчо много обича, защото тоя котурак, както се види из много исторически факти, е бил единственото същество, което се е ползувало от хаджи Генчовата любов и което е можало да се нарече негов другарин. Но тука се появява един философически въпрос: когато хаджи Генчо е обичал своя котурак, то защо му е отрязал опашката? Нима той не знае, че

всяко едно рязане причинява болест и мъки? — Всичкото това хаджи Генчо не е искал и да знае, защото той обича всичко, щото е извънредно и *старовременско*, и затова боляло ли е котуракът му, или не, а той му отрязал опашката твърде хладнокръвно! Но да ви кажа право, хаджи Генчо не всякога разделява своя залък със своя котурак — той понякогаж го храни с бял, а в празник с чер дроб. Тоя дроб той взема от един касапин за дар, защото учи сина му Нонча да чете велико повечерие и да пише *рокам*. Хаджи Генчо никога не позволява на жената си и на децата си да участвуват на неговата трапеза; тия ядат отделно и ядат ръжен хляб и сухо бито сирене, из което маслото или хранителните частици са били извадени още тогава, преди то да захване да се нарича сирене.

Като пояде, хаджи Генчо взема напръстека си, иглата си, въдицата си и своите стари шалвари и отива в училището. Хаджи Генчовите стари шалвари се отличават от всичките други коприщенски шалвари, защото другите коприщенци носят синьо или черно, а хаджи Генчо се облича някак си по-гиздаво; неговите шалвари, които е изтакала баба хаджийка в млади години със своите собствени ръце, са изткани из червена, бяла, синя и черна вълна. Трябва да ви кажа, че хаджи Генчовите шалвари са били ушити първи път преди московците, а сега ги той прекроява и прешива дванайсети. „Не трябва да стои човек със скръстени ръце и да чака наготово, защото всякоя лоза, яже не приносит плод, се изгаря в огъня“ — казва хаджи Генчо и прешива своите шалвари в това също време, когато изображава и възпитава българското юношество. Но преди да ви разкажа етнографията на старите хаджи Генчови шалвари, то трябва да ви явя, че той има още два чифта, едните са нови и наричат се чекшири, а другите са чохени. Чохоните шалвари хаджи Генчо облича само на Великден, на Коледа, на Богоявление и на Голяма задушница. Тия шалвари имат кафеен цвят и харизани му са от чорбаджи Вълка. Да ви разкажа сега и историята на старите шалвари. Тия шалвари са на едни места по-вехти, а на други по-нови и на тия места, кои са по-нови, някогаж си са били различни джебове: един за кърпата, други за ножа, трети за топката и така нататък.

Вие, както ми се чини, ще да се зачудите и ще да ме попитате: а защо е на тоя благочестив и любомъдър мъж топка? Да си не играе тоя Синтип философ с топката? — Играе си зер, и играе си твърде

чудновато. С топката той умирява немирните деца и учи ги ум и разум. Когато някое детенце се пошегува, то и хаджа Генчо се пошегува: хвърли топката, удари с нея детенцето и извика му гръмогласно: „Донеси топката!“ Момченцето заносва на дяда хаджия тая знаменита топка, па се връща назад плачешката и духа на длановите си.

Хаджи Генчо е добрейше същество. Той не пропуска ни една сватба, ни един помен, а понякогаж и сам чете псалтир за починалите; не пропуска той така също ни едно кръщение, ни една понуда, ни един Бабинден. Ако никой из коприщенските чорбаджии дава зефет или ако повика гости в къщата си, то без хаджи Генчо се не може — хаджи Генчо трябва да е на челото.

Във времето на московските бойове с турците той ходил с московците във Влашко, купил там две брашовски големи бъклици и донесъл ги в Коприщица. И ето, когато някому дотрябва голяма бъклица, то той праща сина си у хаджи Генчови да я поиска от дяда хаджия.

— Дядо хаджия — казва момченцето, — тато ме проводи при тебе да ми дадеш своята жълта бъклица.

— А нима вие нямате бъклица? — пита хаджи Генчо.

— Имаме... Нима бива къща без бъклица? Нашата е малка.

— А защо ви е голяма бъклица?

— Трябва ни... Тато гощава своите ортаци и своите приятели и трябва да се занесе вино малко повече.

— А де той, твой баща, събира приятелите си на зефет?

— При Салчовата воденица, в градината, на къшката.

— Там е мястото добро... Добро е, прохладно е и по-настрана е...

А кажи ти мене: твой тато нищо повече ли ти не каза да ми речеш?

— Нищо.

— Не каза ли ти така: „Кажи на дяда си хаджия да дойде и той при нас, да пояде малко и да си попийне винце.“

— Не, той ми не каза нищо.

— Е, ако е така, то иди и поразпитай го малко по-добре, ти, както ми се чини, си забравил нещо... Ха, върви по-скоро! Кажи още на баща си да не забравя да вземе със себе си малко медец. Кажи му: „Вземи медец, защото дядо хаджия преди обед обича медена ракия.“ Тъй да му кажеш... Ха върви!

Момченцето се връща при хаджи Генча втори път и сега вече добива бъклицата. Хаджи Генчо я изнесе сам, подаде я на момченцето и поопне го малко за ухото или за перчемчето, за да не забравя още веднъж бащините си думи, а особено когато баща му го праща по такива важни работи, като например да иска дядовата Хаджиева бъклица и да калеса заедно с нея и дяда хаджия за зефета. Опиия го за ухото още и за това, че туй забравихаджия момче е играло преминалата неделя в черкова и че е било с шапката си Пениното щрепелаче по главата.

Хаджи Генчо е голям оракул. Идете при него и разкажете му своя сън или му обадете, че дланта ви сърби, че лявото или дясното око ви играе, че клепката ви трепери или че сте кихнали на Сурова година — и той тоя си час ще да ви обясни значението на тия важни сръхестествени явления, които смушават неразумния живот на човека. Веднъж Найда Гиздина дошла при дяда хаджия и рекла му:

— Чичо хаджия, аз видях насъне, че ме захапа едно куче.

— Черно или бяло? — попитал хаджи Генчо.

— Черно като катран.

— Това не е на добро — рекъл хаджи Генчо и погледал към небето. — Ти ще да ожениш сина си и ще доведеш в къщата си зла и непослушна снаха.

И наистина след месец Найда оженила сина си и нейната снаха била такава, каквато предсказал сънят...

Освен това хаджи Генчо знае кои са черни и кои са бели дни и веднъж рекъл на Лулча Крадлин да не купува овце през горещниците. Лулчо не послушал хаджи Генча и овцете му измрели от шапа.

Хаджи Генчо обича студена водица, и то от Арнаутския чучур, но обича я не за това, защото я пие — той пие краставоселско вино, — а за това, че му се харесва, когато се тя намира в къщата му; а освен това нему се иска да даде никоя работа на учениците си. И ето: праща той едного от ученици на Арнаулец да налее водица с двете жълтозелени гледжосани стовни; но най-напред го побие малко, за да не строши стовните.

— Трябва да го побиеш, дорде не е разбил стовните — говори често хаджи Генчо, — а когато ги разбие, то ти го бий, колкото искаш, а стовните няма вече да бъдат цели.

Но да ви кажа право, хаджи Генчо в това отношение само философствува, както е философствувал някога си и Настрадин Ходжа, а на практика бива съвсем друго, т.е. когато момченцето разбие стовните, то хаджи Генчо му изправя кръста твърде немилостиво. Но както и да е, а хаджи Генча обичат всичките коприщенци и наричат го справедлив човек. Един от коприщенските любители на правосъдието оценил хаджи Генча твърде добре, завел го в Ерусалим на поклонение, окъпал го „во Йордане реке“ и Генчо Кукумявката станал почтени хаджи Генчо. Трябва да забележа тука, че хаджи Генчо никога не казва: „Аз съм хаджия“, а всякога говори: „Аз съм поклонник.“ Хаджи Генчо се много сърди и често се кара на поп Ерча, който почти всякога, когато свети вода в къщата на хаджи Генча, казва само:

— О здравии Генча.

— Генчо поклонник! — вика хаджи Генчо.

— Генчо поклонник — повтаря и поп Ерчо — и Генчовица поклонница!...

— Цона не е поклонница — казва хаджи Генчо и кръсти се. — Тебе би трябвало отдавна вече да разпопиме... Нека само да дойде владиката и аз ще да ти покажа кой е хаджи Генчо!

— Прости ме, хаджи; пиан съм малко — казва поп Ерчо и главата му трепере като на копач.

— А кажи ми ти, кога не си пиан? — пита хаджи Генчо и гледа на поп Ерча като някой керкенец. — Ти си всякога пиан! Ти мислиш, че аз не зная какво си направил завчера у дядови Крайови! Кажи ми ти: де се в чуло и разбрало да се пее „Во Йордане крешающуся“ когато се износва мъртвец?

— Прости ме, хаджи! — казва поп Ерчо жалостно.

— Прости ме, хаджи! Няма да те простя... Аз хилядо пъти съм ти рекъл да оставиш онова „аннадънма“, а ти пак си гледаш своя кеф. Захванал си завчера да четеш евангелието, па го четеш като някой дервишин... „Во время оно, аннадънма, рече господ, аннадънма¹, ко пришедшим к нему иудеом, аннадънма...“ Е, кажи ми, ти, кой поп чете слового божие като тебе? А?

— А пък владиката, когато чете нещо, то всякога казва „филан“. „То керо екино филан.“²...

— Владиката е владика, а ти си поп Енчо — казва хаджи Генчо и подкривя се на нещастния йерей.

Хаджи Генчо твърде много обича сладките неща, а още повече ги обича той тогава, когато тия му се дават от някого харизма. В хаджи Генчовата къща се намира цял пазар, защото хаджи Генчо внимателно събира всичко, щото и да му се попадне подръка — и нужно, и ненужно. Господи боже мой, колко различии — и дървени, и хартиени, и даже глинени — кутийки ще да намериш ти в хаджи Генчовата къща! И всичките тия кутийки са пълни с такива неща, каквито ти не би намерил и у Яка купеца! Хаджи Генчо не пропуска нито един пазар и да не купи някоя кутийка, ако само се не намери такъв добър човек, който да му я хариже, но когато на тоя свят се намират твърде много добри люде, то такива добри люде се намират и на пазара и кутийките на хаджи Генча са почти до една подарени. В тия кутийки има и сушени крушки, и сушени сливи, и смилки (кайсии), и дренки, и ябълки, и вишни, и череши, и орехи, и лешници, и големи смокини, и малки смокини; освен тях всякакви миризливи треви и плодове: чубрица, сминдух, канела, кимион, бахар, чер пипер, даже бяла и черна гвачка. Сливите и кайсиите хаджи Генчо употребява за ядене, а гвачката, която се употребява само от туркините и момичетата, той не гваче, но и не хвърга я. Гвачката хаджи Генчо е получил дар от един чифутин, който веднъж се укрил от дъжда под хаджи Генчовата стряха и не измокрил купето си. Трябва да ви кажа, че ако между чифутина и хаджи Генчо и да произлезли някои си неспоразумения, най-после и двамината останали твърде доволни един от други и гвачката станала собственост на хаджи Генча.

Из всичкото това вие ще да разберете, че хаджи Генчо е голям економ... Той не знае що ще да се каже — да презира човек, щото и да е; той никога нищо не хвърга, не излива, не разваля. Но да не помислите, че той прави всичко това от скъперничество — съвсем не от скъперничество. Хаджи Генчо знае твърде добре, че ако нему и да не дотрябват някои неща, то щат да дотрябват другиму. Често се случва да дотърчи при него никое момиченце и да му рече:

— Дядо хаджия, мама е болна и иска и се да пояде сухи кайсийки... Дай ни малко за пощанка, молиме ти се.

— А защо си вие не купихте през лятото? — пита хаджи Генчо.

— Забравихме — казва момиченцето.

— И аз забравих да си купя... И аз нямам — казва хаджи Генчо.

— Нам казаха, че ти имаш и имаш много... Ти си дал на Нонча Орлето и Нончовица ни каза, че у вас има цели кола и кайсийки, и дренчици.

— Нямам, нямам, ни една литра нямам — казва хаджи Генчо сърдито. — Тогава имах, а сега нямам...

Момиченцето се оскърбява, обръща си към хаджи Генча гърба и мисли да се върне назад и без кайсийки, но хаджи Генчо го забира и захваща да говори малко по-весело и по-сладко:

— Я чуй ма, Танке! Я кажи ти дяду си хаджию: когато вие заколите сурата свиня, то щете ли да повикате и дяда си хаджия да я поопита, или не? Аз чух, че вие сте я хранили само с кукуруз, а месото от кукурузените свине е сладко! А? Аз обичам свинския кебап...

— Добре, дядо хаджия, ние ще да те повикаме да поядеш кебапец — казва момиченцето и обръща се пак към дяда си хаджия с надежда на очите.

— Ха, ха, ха, ще да те повикаме! Всичките хора така казват, когато им трябват кайсийки, а като ги вземат, то и забравят дяда си хаджия.

После това хаджи Генчо рови из главата си и най-напокон си припомнюва, че веднъж у Стаменови заклали един жълт мисир.

— А защо ме не повикахте, когато заклахте жълтия мисир, когото бяхте отхранили с орехи? А? Вие го бяхте заклали в онова време, когато ви докараха червеното вино. Помня аз... Забравихте да ме повикате... Така ли е?

— Ние, дядо хаджия, заклахме мисира на коледно заговяване, а на заговяване никого не викат на гости... Ако ние и да би те повикали, то ти и сам не би дошъл.

— Така е то... Аз знаех, че е така! Аз знаех, че вие нарочно го не заклахте по-напред, а чакахте да настъпи заговяване, за да не повикате дяда си хаджия! Е, а виното когато докарахте, то защо ме не викахте? А? Кажи ми де, защо?

Момиченцето мълчи.

— Що ти, дяволско дете, мълчиш! Види се, че не сте щели да повикате дяда си хаджия! Така ли е? Помни да кажеш на майка си, че дядо ти хаджия ви дава кайсийки само за това, за да не го забравяте и вие. Разбра ли ме сега?

После това хаджи Генчо влиза в музея, дека се съхраняват в долапите, в сандъците и в раклите всичките негови рядкости. Ето,

погледайте: по стените са направени полички, а на тия полички се намират всевъзможни и разновидни неща. Всичко е непременно в нещо обвинено, всичко е в нещо облечено, всичко е в нещо обвезано, всичко е турено на своето място, и то под номер, а понякогаж и с някои обяснения и примечания, като например опашката на котурака. И така, под първия номер стои топор, който е обвит в мушама, под втория номер — мотика, под третия — тривон, а по-нататък стоят: свредли — различна величина, канелки за бъчви и за каци; още по-нататък — различни чинии, паници, бъклицы, шишенца, чашици, гърнета, сахани, делви и много още други дреболии — всичко не може човек нито да разкаже, нито да опише. Трябва да ви кажа, че в тая стая хаджи Генчо никого не пуща, даже и своята жена.

— Как да я пуснеш, когато тя не е от сой! — казва хаджи Генчо. — Не трябва да я пушам, защото тя обича да лапа като хърватин. Ако би аз пушал всякого в моето скривалище, то досега там нищо не би останало...

Хаджи Генчо обвинил в една хартийка малко кайсии, а на хартийката написал: „Сіи каісіи одатися кіріу Стоімену Таралешът во імя Отца и Сына и Святаго Духа, амин. От Хаджи Генча.“ Това послание той дал на момиченцето, което чакало зади вратата:

Хаджи Генчо има яка воля и твърд характер. Но кога тоя Кралевити Марко не пада с духа си, от никого се той не бои, никого не пише на рабуша си. Ако ти му направиш някое зло, ако го с нещо оскърбиш или ако му се присмееш, то той трябва да ти отмъсти — бога ми ти казвам, че ще да ти отмъсти! Веднъж той купил една магарица и пратил сина си по някоя си работа. Синът му възседнал магарицата и минал покрай дядови Вълкови; а дядо Вълко беше голям шегаджия и като седял пред вратника си на стола и видял, че иде хаджи Генчовият син, то го попитал:

— Найдене бре! Де закарваш майка си?

Найден се върнал дома си и плаче, че са го оскърбили, а хаджи Генчо се разсърдил като глиган. На другия ден той продал магарицата на циганите и купил магаре, ако и да изгубил цели триесет гроша. Когато всичко било готово, то хаджи Генчо казал Найдену:

— Хайде сега, синко, възседни магарето и премини покрай къщата на дядо си Вълка, а ако дядо ти Вълко те види и ако те

попита — де закарваш баща си, то му рече: „Закарвам го при жената ти.“

Хаджи Генчовият син послушал бащините си наставления, изпълнил своите obligations, както трябва, и дядо Вълко никога вече се на шегувал с хаджи Генча.

Ето защо коприщенци яко-яко не обичат да имат вземане-даване с хаджи Генчо, а децата се боят от него като от чумата. Ако хаджи Генчо види, че нечийи деца играят на орехи, то и тая невинна детинска игра му не дава да мирува, и тя го оскърбява, и тя мъчи неговото пъргаво сърце. Приближи се той полекичка до тях като котка, повдигне тоягата си и извика:

— Отде сте вие, пьси синове, вземали орехи? А?

— Мене ми ги даде мама и каза ми да си поиграя с Неделча — казва едно от момченцата, на което носенцето се е зачервило като панджар от студа.

— Мене тато даде пет пари и аз си купих орешки от Петра Митрова — казва другият, който е турил на главата си рошавата бащина си шапка.

Хаджи Генчо хване за ухото първото момченце, потегли го малко нагоре и захване с насмешка да му говори:

— Ти, пьси сине, орехите си откраднал от майка си. Казвай истината! Откраднал ли си ги, или не? А?

— Не съм ги откраднал, дядо хаджия, не съм ги откраднал!... Оле-ле-ле-ле, дядо хаджия! Аз не сам никога крал. Мама ми ги даде... Оле-ле-ле-ле, дядо хаджия! Боли, дядо хаджия! Оле-ле, ушенце, оле-ле! Дядо хаджия, боли ме!

— А защо те аз бия, ако не за да те боли? Аз те бия да те боли, а не бия те да ти е сладко. Разбираш ли?

Такава също операция хаджи Генчо произвежда и над другото момченце и после продължава своето пътешествие с радостно сърце и с утешена душа, защото, по неговото мнение, децата са се вече научили що е право и що е неправо и че хаджи Генчовото благонравно семе е посеяно вече в сърцата им. Но да ви кажа право, той не всякога бие момченцата и понякогаж, например на Великден и на Коледа, не само че не повдига над хорските уши ръката си, а сам учи и другите да не бият никого, защото е възкреснал Христос.

— Христос възкресе! — казва хаджи Генчо. — „Правда, мир и любов възкресоша днес и бити людіе господне не подобаєт.“

Но тука всичката хитрост се заключава в това, че децата по тия празници донасят на хаджи Генча, като на свой учител и възпитател, кравай, червени яйца, черек с ракия и други неща. Хаджи Генчо сам посреща даровете и взема кравая, а после помилва ученика си по образа и рече му:

— Да порастеш, мой синко, до тавана!

Но твърде често навикът е много по-силен и от волята, и от разума и хаджи Генчо понякога забравя за празника и със зло сърце опиня ушите на ония момчета, които му не са донесли кравай; ако е така, то тия не смеят нито да играят, нито да припкат по улицата, не смеят ни да се чукат с яйцата си; но най-повече той ги бие за това, защото не знаят науст „Христос възкресе“ и „Ангел вопияше“.

Хаджи Генчо обича да доказва фактически. Веднъж той тръгнал с чича Петра да иде в Карлово и тия преминали през Клисуре. Когато вървели през това село, то хаджи Генчо рекъл на чича Петра да го почака малко на пътя, па бутнал коня си и скрил се в кривите и тесните клисурски улици. След малко време той се върнал назад и донесъл един цедилник.

— Отде взема цедилника? — попитал чичо Петър.

Хаджи Генчо захванал да разказва историята на тоя цедилник и разказвал я чак до Карлово, т.е. той разказал отде е била купена вълната, де е била тя острижена, де е била вапцана и така нататък; а чичо Петър мислил за своите търговски работи и бил твърде невнимателен към хаджи Генчовите открития. Когато двата приятеля влезли в Карлово, то чичо Петър пак попитал хаджията:

— Байо хаджия, ти пак ми не каза: отде взе цедилника?

Тоя вопрос твърде оскърбил хаджи Генча и той извикал:

— А кое куче ти лае от Клисуре до Карлово?

Хаджи Генчо обича да гради къщи и всякакви кочети и сенници. Рядко се минува година, през която тои да не направи някое помещение; а още по-рядко се случва, щото някой от съседите му да го не повика на съд пред кадията за това, че тоя „нечестив човек“ е надвисил своите стрехи над чуждите дворове. Но всичките кадийски или, по-вярно да кажа, съседски съдопроизводства обикновено са се свършвали така, щото всичките хаджи Генчови къщици стоят и до днес

на своето място и техните стрехи са надвисени, като крилата на квачката, над чуждите дворове и съседските кокошки благославят хаджи Генча, че тоя „добър човек“ им е направил убежище, дето тия могат спокойно да се скриват със своите пиленца от дъжда, от южното парливо слънце и от всичките лошави явления на природата.

Щом влезеш през вратника на хаджи Генчовата къща, то пред очите ти се представляват всевъзможни картини: надясно се намира градинка, в която хаджи Генчо лежи по празниците под кичестата круша, прохлаждава се и си пие ракийка, а в делник прекопава градинката, седи цветя и зеле, плодови дървета и лук. Хаджи Генчо се гордее със своята градинка и с пълно съзнание на нейното и на своето достойнство той вика гостенина да влезе при него в градинката и да се почуди... Трябва да ви кажа и това, че когато хаджи Генчо се намира в своята градинка, то той заборава за хорските слабости и за нравоучителните дела и без церемония вика и мъжете, и жените да влязат в градинката му, ако лятната горещина и да му не позволява да облече гореописаните шарени шалвари.

— Хората се раждат на света да се радват — казва хаджи Генчо, — а не да се мъчат.

— Ти, хаджи, барем пред Петковица не трябва да излизаш на бели гащи... Петковица ще каже на Петка, а Петко ще да се разсърди и няма вече да ти харизва вино — казва баба хаджийка.

Хаджи Генчо помисли малко и рече:

— Гащите ми са чисти...

— Не са чисти — каже само баба хаджийка и оставя непокорния си мъж.

Зъди градинката е издълбан кладенец, а тоя кладенец най-вярно може да ни изобрази характера на хаджи Генча. Кладенецът е направен под самите прозорци на къщата и хаджи Генчо може чрез неговите отворени „устия“ без никакво затруднение да спуща своето ястие и питие да се поразхладят. Той везва с едно въже своята червена бъклица, която е пълна с бяло вино, а за друго въже е везана една торба, в която се намира голяма стрелешка диня. Това е, както видите, неговото студено лятно мезенце! И ето, около кладенеца стърчи една голяма къща, в която се намират само две одаи и един пруст, а зади нея, по дългия двор, са наредени като коловете на ливадата всякакви

кочеци, кочини, обори, амбари, даже и фурна, а на лявата страна стоят пък други малки къщици, сенници и зимници.

Хаджи Генчо не обича циганите и ако му излезе насреща някой Мено или някоя Хайша, то той ги праща при Нейча касапина, за да им одере кожата. По тая, а още и по други различни причини нашите коприщенци са запретили на циганите да минуват покрай черковата, не позволява им се така също да излазят на горния път и да се греят на слънце.

— Горният път е близо до черковата, а Христовата вяра не търпи цигански дух — казва хаджи Генчо.

Когато Мено цигуларинът поискал да се кръсти, то нашите коприщенци повикали хаджи Генча и рекли му да потърси в черковните книги — позволяват ли съборите да се кръщава циганин. Хаджи Генчо вземал най-старата книга, ровил я, ровил я и най-последно рекъл:

— По-напред трябва да му одереме кожата, а после вече да го кръстиме.

И Мено си останал пак циганин.

В своя чифлик, който се нарича училище, хаджи Генчо храни всевъзможни животни, а най-повече мисирки, гъски, кокошки, патки и осем сури свине с къдра четина и за удивление на всичкото човечество той ги храни, без да харчи никакъв капитал. Както у поповете играят най-голямата роля порязаниците и посварите, то у хаджи Генча играе още по-завидна роля училището. Хаджи Генчовото училище е Калифорния! В хаджи Генчовото училище има голямо множество ученици, които, когато дойдат утринта в училището, донасят със себе си хляб и различни ястията и обядват в училището. И ето, когато някоя кокошка, гъска или мисирка измъти пилета, мисирчета или патета, то хаджи Генчо се качи на трибуната и захване да говори на учениците си:

— Ето, мои деца и ученици, че с божията помощ нашата кокошка излюпи „единадесет“ пилета, ази на всинца ви ще да харижа по едно пиленце, ала и вие трябва да ми бъдете благодарни и да храните своите храненичета колкото се може повече.

В хаджи Генчовото училище се учат около двесте деца и в къщата на тоя многоучен учител почти нищо се не е работило без това, щото децата да не приложат към общите дела и своите отделни сили и да не

станат верноподаници на хаджи Генчовата монархия. И ето с помощта на тая деятелна сила и с могъщественото братско участие хаджи Генчовите пиленца твърде скоро стават петли и кокошки. С една дума, всекиму и на всичко било добре, мило и утешително, т.е. и на учениците било весело, и хаджи Генчу — полезно, и на пиленцата — сито. Хаджи Генчо се радвал, че пиленцата растат, и мислил си, че тия пилета не произвождат на учениците му никаква тежест, а децата, които на драго сърце платили данока си, в най-малкото дело се приготвяли за големи и славни подвиги: тия от малки се приучвали да обичат пилетата и мисирчетата, а после тая любов преминувала и в по-големите неща — тия се научавали да обичат ближните си, да обичат и сами себе си. Аз мисля, че само самолюбивите хора биват полезни и за другиго! Благодариме ти, стари хаджи Генчо, за твоите пилета и мисирчета!...

Децата с радост хранят пилетата и с голямо удоволствие забележават, че храненичетата растат и гоят се; но една заран най-хубавото, най-тлъстото и най-голямото пиле се изгубва — чегато е в земята потънало. Момченцето търси своето пиленце, своето скъпоценно хранениче, за да го нахрани, да го помилва, да го погледа, но всичките му мъки и старания остават напразни, защото това хранениче в това също време, както се види, се вари в черното котле с червеното превезло, а хаджи Генчо, като някой ахчия по турските конаци, с лъжицата в ръка ходи около котлето и кряска на баба Хаджийка:

— Притури малко лучец, притури малко масълце... И червен пиперек би трябвало още малко — мъ-ъ-ничко! Отваряй си зъркелите, защото огънят е голям и лукът може да прегори... Не туряй много дърва, Хаджийке, по-добре е, когато гозбата се вари полекичка... Оризът за чорбата трябва да се очисти добре! Помниш ли, че лани щях да си изкъртя един зъб от тоя проклет ориз? А кой е мислил, че и в сармата има камъни?

Момченцето отивало с плач при хаджи Генча и говорило му:

— Дядо Хаджия, знаеш ли каква премежда ми е минала през главата? Знаеш ли ти, че няма моето пиленце?... Никола казва, че един орел се въртял вчера над къщата ви... Той трябва да го е погълнал, проклетникът! Камъни да яде, да го отрови!

Хаджи Генчо оставя лъжицата, хваща ученика си за ръка, влече го в училището и като се прокашля по-напред два-три пъти, захваща да говори:

— Слушайте, деца! Вие отдавна вече знаете, че черната наша кокошчица беше излупила твърде хубави пиленца — едни из тях бяха герести, а други гашати — и аз, като човек с добро сърце и с милостива душа, ви харизах на всинца ви по едно пиленце; но харизах ви ги, за да имате и вие добри сърца и милостиви души; дето ще да се каже, харизах ви ги да ги храните добре, да ги обичате като свои братия и сестри и да ги вардите от орлите и от керкенезите, но аз се излъгах — вие ме излъгахте и подиграхте се със старостта ми. Тия дни гледам, че бялото пиле с черното крило, което имаше в опашката си две черни пера, захваща да мършавее и да се замислюва нещо си. „От какво ще да бъде това? — помислих. — Да не го е хванала пипката? Да не го е хванала гърлицата и то повече, без да може да каже де го боли? Хванах го и гледам — няма нищо. Побарах му гушицата — празна!... А, а, а! Така твоите ученици хранят пилетата ти! — си помислих. — А ти, глупави старчо, хаджи Генчо, още ги харизваш на такива нехранимайковци!...“ И така аз вземах и заклах пиленцето. А и що можех аз да направя? Не искате ли вие да го оставя да пукне от глади! От бога би било грехота, а от хората би било срамота. Ала дядо ви хаджия е добър и правдолюбив човек и затова аз трябва да ви кажа, че и той е малко кривичек в тая работа. Кой знае, може Пейо да не е имал вчера много хляб, може майка му вчера да не е месила, а може и да е заборабил да нахрани храненичето си! Ето защо аз съм намислил да изправа погрешката си и да утеша Пея, колкото ми позволяват силите. Нека Пейо да не плаче и да не жали, че съм му заклал пиленцето, защото аз ще да му харижа нещо по-добро, аз ще да му харижа жълтата мисирка; дето я купих от циганката за триесет пари и за две кожи; оная мисирка, ако помните, за която се карахме със Стефлека, че ужка циганката я била откраднала от него. И така, за днеска харизвам тая мисирка на Пея, но харизвам му я, ако я той храни като поп.

Когато хаджи Генчо свършва своята проповед, то поплясква момченцето по образите, потупва го по главата и казва му:

— Целувай ръка и поблагодари ме, че наместо пиле ти добиваш цяла мисирка.

Момченцето целува щедрата десница на хаджи Генча, а хаджи Генчо се обръща към учениците и, вика им: „Четете бре!“ — а после излязая из училището, припка към огнището и залавя се пак за лъжицата. В това време хаджи Генчо е твърде радостен и утешава се, че момченцето е останало доволно, а мисирката ще да му дотрябва за месно заговяване.

Ако да оставиме настрана всичките достоинства на правдолюбивия и достойния наш хаджи Генчо, то трябва да ви кажа, че коприщенците разказват за него и много непохвални неща: тия разказват, че в неговия характер има и твърде лошава страни. Изпърво, у него съществува свойствена страст да бъде от всичко недоволен, постоянно да бърби и да се меша в чуждите работи; второ, той никога не влиза в кръчмата, за да почерпи приятеля си, а ако влезе, то влиза да го почерпят, и най-после той твърде обича да дава съвети, ако и да го не питат — и всякога не во време.

Българите са научени от малки да бият кучетата с камъни, а тая страст остава в тях през всичкия им живот. Веднъж един от бившите хаджи Генчови ученици, Петко Ослеков, намислил да си опече гювеч: накупил го със зелени чушки и с патлиджени и занесъл го на фурната. Когато гювечът се изпекъл, то бай Петко го вземал на главата си и понесъл го по улицата, но пред един вратник той видял куче. Петко оставил гювеча на земята, вземал един камък и хвърлил да удари кучето, но кучето се не уплашило, а мъжествено нападнало на Петка. Захванала се една из пуническите войни между Петка и Гуджа — Гуджо напада, а Петко се защитава! Във времето на тая страшна борба Петко стъпил в гювеча и разсипал го в калта, а хаджи Генчо стоял пред вратника си като Галиогабъл, гледал как се вдига към небето парата от гювеча и справедливото му сърце не можало вече да гледа на големите пагуби, които произходили на несправедливата война. Той се приближил до Петка, хванал го за ухото и извикал му:

— Не подобае човеку съ псами боритя, зане песь естъ безсловесенъ.

Петко Ослеков заборавил навреме Гуджа и обърнал се към хаджи Генча.

— А кажи ми ти защо ме биеш — рекъл той.

— Бия те, да те боли — отговорил хаджи Генчо. — Я погледай си гювеча...

На Петка притемняло пред очите: той разсипал гювеча си, изгорил краката си, бил победен от Гуджа, а хаджи Генчо дошъл още да го опиня за ушите! Търпението му пукнало и той грабнал гювеча и нахлупил го хаджи Генчу на главата. **II. Дружбата на Хаджи Генча с дяда Либена**

В Копривщица няма плодовита земя — само камъни, пясък и глина; но както се види, по причина на тая неблагоприятна и сиромашка почва Копривщица е едно от най-живите и от най-деятелните села. Нейната безплодна земя, която изисква големи трудове и изобилен пот, не е допуснала човеците да потънат в сънливата азиатска бездеятелност, но, напротив, водила ги е постоянно към силната воля, към енергията и към постоянния труд и създала е из тях деятелни промишленици и многополезни мислители. Гигантските планини със своите голи върхове със своите гористи поли са прегърнали от всичките страни това българско село като майка, която се грижи за своята челяд, а нависналите над него скали, които чегато час по час искат да паднат, приучават човека от най-ранната му младост да се не бои от никакви опасности. Като зъмя се спуща от планината река Тополка, прави всякакви криволици и своеволни полукръгове и с шумотевица и гърмеж приемава в своите води малките речици, които със сърдито жуборене бързат към нея и отляво, и отдясно. Върбите, които са се надвисили над реката, мият своите зелени клонове във водата, а под сянката на тия клонове, които блестят със своята богата зеленина, се крият цели стада патки и гъски. Гъските хладнокръвно стоят на един крак, пощят се и вовират си главите под крилата, а недалече от тях се разхожда гиздавият пролетни хубавец щъркел със своите алени и дълги крака и със своя алени клон и търси си някой добив — жаба, гущер или зъмя усойница. По улиците се разхождат кокошки под предводителството на своите горделиви султани-петли; мирно и глупаво стоят по бреговете на Тополка кравите, греят се на слънце, облизват своите измършавели ребра и очакват говедаря, който в това също време ходи из къща в къща, дека го черпят с ракия и дават му хляб, сирене, пържена сланина и други подобни ястията, и той, за да угоди на стопаните, които му дават „наястися и напийтися“, говори: „Вашата крава е чалашкѣн добиченце — все си пасе! Другите крави се гонят, бодат се, щръклеят, а вашето добиченце си пасе, пасе си!“

Разбира се, че дяде Петър повтаря тия думи във всяка една къща, а ракийката се излива в гърлото му.

Цели пилешки свят и милиони жаби безпокоят със своето цвърчене, пеене и квакане тихата балканска нощ, а вятърът си играе над селото. Няма никакво съмнение, че тая разкошна природа не е могла да не подеждва и на човека. Но най-хубавият маргатар в тая природа, най-хубавото нейно украшение, което, както ми се чини, е най-много способствало за високото нравствено величие в местния обществен живот — е коприщенската жена.

Българската песен пее за българската девица така: Мощно ми са мили българските моми

цял ден тия жънат под яркото слънце

от утро до вечер все на крака стоят

веслата си махат и снопове везват,

ставици си правят, като славеи пеят

А настане вечер, дома си се връщат

Като еребици ситно, мило припкат,

па са заловяват за моминско хоро.

Моми ми са бели, като бяла книга,

образи червени — охридска ябълка.

Но колкото хубавица и гиздосия и да е българката въобще, то балканската жена е като трендафил посреди голямата градина. Кунино, Радьовене, Горня и Долна Скравена, Ихтиман и Коприщица се славят с красотата на жените; а последното из тия села и градове е наречено даже от турците аврат-аалън, т.е. женска красота. Черни и тънки като гайтан вежди, бяло и умно лице, високо чело, гиздава снага, живост в

движенията, която е свойствена само на южните народи, черна или руса къдра главица, дълга като коприна коса, която живописно и привлекателно виси на здравите плешки, мерджанени устници, големи очи и високи и яки гърди — ето каква е коприщенската жена. А ако вие погледате малко по-внимателно и по-отблизо на тия очи и на това лице, то ще да намерите проста и любяща душа, у която думите никога не противоречат на сърцето и на мислите, а всякога служат като выражение и на едното, и на другото. В природата съществува някакъв си сляп инстинкт, някакво си безсъзнателно стремление да бъде разположено всичко така, щото да се харесва на хората, а балканските планини са създадени само за блаженство...

И ето, пред очите ни стърчи Коприщица. Южното слънце е съживило вече и балканската природа и донесло е закъснялата пролет. Било утро и слънцето осветлявало вече всичкото село. Бил празник. Росата още лежала по тревата и блестяла като едър маргатар; от всяка една страна се чували бръмчания от пчели и бръмбали, чуруликане и пеене от пиленца, а тия пиленца били цели стада; гората, която е пълна с благоухание, се представлявала като истинно жилище на самодивите, по въздуха се преносвала миризма от младите треви и бурени, а източният вятър разносил тия миризми по всички България. А знаете ли какъв е тоя вятър? Тоя вятър нежи човеческото чувство и приводи човека в някакво си непонятно блаженство. Ралата вече браздят полетата, от всяка една страна изскачат цели стада овце, крави, кози и цели ергелета коне. Слънцето се търкаля весело над човеческите глави, а човекът, като погледа как е около него хубаво и мило, моли се и остава с пълна надежда, че и неговият беден и тежък живот след време ще да бъде еднакъв с естествените природни явления...

Обичам те, мое мило Отечество! Обичам твоите балкани, гори, сипеи, скали и техните бистри и студени извори! Обичам те, мой мили краю! Обичам те от всичката си душа и сърце, ако ти и да си обречен на тежки страдания и неволи! Всичко, щото е останало досега в моята осиротяла душа, добро и свято — всичко е твое! Ти си оная благословена земя, която цъфти, която е пълна с нежности, със сияния и величие, следователно ти си ме научило да обичам и да плача над всяко едно човеческо нещастие — а това е вече много за един човек... И досега още чувствавам възродението на твоя миризлив зеленчук, който изпълва всичкото пространство, на която страна и да хвърли

човек окото си; аз и досега чуя песента на славеите и чуруликанието на ластавиците; най-последно, аз и досега слушам крехкия глас на българското момиченце, което мете двора си с бръскалката и пее си своята народна песенчица: Черней, горо, черней, душе,

двама да чернеем;

ти за листе, горо,

аз за пързо либе...

Друго едно момиченце върви с копанчето на глава да изхвърли на купището падналата от дърветата шума; а едно младо ергенче седи под кичестата върба, суче мустака си, ухилва се и гледа на това, щото е под копанчето. Бабичките се връщат из черкова с празни сахани, с празни цедилници и още с по-празни бъклицы, в които е била варена пшеничка, хляб, сирене, мед, ракия, вино, тутманик и джуркан боб и които тия са раздавала по гробищата на просящите, на поповете, на старците и на децата, за да добият благословението им и да им се каже: „Бог да прости мъртви души.“ Поповете вървят и люшкат се, а старците се клатят след тях и разказват си за чумавата година. Младите жени вървят, две по две и разговарят се весело, а бабичките се запират час по час и предумват света. Така например бабичките разказват, че Пенчо Туртата е човек без чест и без жалост — пие като копач, а жената му носи покъсан контош. А Пенчовица, т.е. жената на бая Пенча, продала в понеделник на пазара петдесет аршина сукно, не е можала да си ушие контош! А Иван Будахът купува по една литра месо и за да го не измъкне из ръцете му някое куче, всякога носи в ръката си една дебела тояга; а Цоковица, жената на Цока Мангърчето, изткала такива тесни и редки месали, с които не е възможно и котка да се отрие. И много още разказват кумите между себе си, но говорят си вече тайно, говорят си на ухо...

Времето вървяло и преминвало, слънцето захванало вече силно да нагрява земята и росата се повдигнала нагоре — а всичкото това било предвестие, че денят ще да бъде светъл и весел.

В Коприщица, която занимава място около един и половина часова ходба, са разпръснати по доловете и бърдата около хилядо и петстотин къщи. Къщите са на два ката: стълба, която се намира на лицевата страна на къщата, води на втория кат право под стряхата; тежкият керемиден покрив е твърде много наклонен към предната страна и служи като щит против вятъра и лошавото зимно балканско време; къщите почти всичките са обърнати с лицето към възток, дето се намира по един голям къшк, на който седат и спят лете. Всяка къща е заградена с каменна стена като кале или с висок дървен стобор — такъв е обичният вънкашен вид на всичките български села и градове. По къшкото вече успели да се появят гиздавите невести със своите трандафилови бузици и с чашата в ръка, за да почерпят свекърите си и гостите си.

На един из тия къшкове, който бил постлан с килимчета и ямболчета и по когото били наредени шарени възглавници, седял с кръстосани крака като турски кадия дядо Либен. Дядо Либен пъшкар и брисал челото си, защото в това време той тамам си бил дошел из черкова и едвам успял да свали от главата си своята голяма овча шапка; от главата му се повдигала пара като от котела, в когото бабите парят дрехите. Когато дядо Либен поседи малко, то обикновено туря на главата си бяло платнено фесленце, което е поръбено с ибришим, и съблича синия си контош. Освен контоша и шапката дядо Либен носи кафеен цвят шалвари, зелено елече и широк бял пояс. Но това облекло той носи само тогава, когато му дойде на ума да се покае; а в другите времена той е като делия: зелени шалвари, червен пояс, зелена ачмалия аба, голям червен фес и пр., и пр. Дядовите Либенови пищови са арнаутски, а ножът му е сомкамзалия.

Дядовата Либенова къща е изградена на една джоглина, следователно — дядо Либен може да види всичкото село. Около тая знаменита къща растат в голямо изобилие люляци, трендафили и други миризливи цветя и дървета. От лявата страна на дядовата Либенова, къща се намира една твърде голяма градина, която е пълна до най-крайната степен с всякакви плодови и неплодови дървета: ябълки, круши, дренки, череши, вишни, праскови, сливи, драгуни, а така също и едно орехово дърво и круша, дотолкова висока и кичеста, щото вие не можете и да си я въобразите, с една дума — рай и нищо повече.

Дядовата Либенова брада е обръсната, а дългите му и изкуствено засуканите му мустаци стърчат на горнята му устна така, както стърчат и мустаките на най-големия рак. В България всеки човек бръсне брадата си освен поповете, калугерите и старците, които не живеят вече с жените си мнозина благочестиви мъже говорят, че дядо Либен би трябвало отдавна вече да си отпусне брадата, но той не ще нито да чуе хорските съвети, щото никак му се не иска да изгуби своя юнашки вид, а освен това и по други още много причини...

При дяда Либен седи хаджи Генчо, а около тях подскачат дечицата на най-стария дядов Либенов син и хаджи Генчо им раздава катърки, симид и мекички които е той купил пред черковните врата — а това произшествие е довело дяда Либена до едно много голямо недоумение. Но за нази това дело се обяснява твърде просто и ние, които познаваме твърде добре хаджи Генча, нямаме право да се чудиме, ние твърде добре знаеме, че хаджи Генчо е умен човек и че ако той гощава децата, то ги не гощава, защото ги обича, а за да гостят и него малко повечко. Хаджи Генчо се ръководи по мъдрото изречение, което казва: „Обичай децата, за да те обичат родителите им.“ И така, още в онова време, когато хаджи Генчо гощава децата, той се вече облизва с твърдо убеждение, че за обед родителите на тия деца щат да изнесат от старото винце, а не от новата „мътеница“ — така хаджи Генчо нарича новите вина, — и той отрано вече чувства онова сладко блаженство, което ще да му принесе очакваното угощение, и захваща да говори:

— А що, байо Либене, кое вино е по-добро: пастушеското ли, едренското ли, или салъвкиевското? — пита хаджи Генчо и приготвява устата си.

Трябва да забележа тука, че хаджи Генчо всякога нарича дяда Либена „байо“, ако той и да е по-стар от него — това той прави из уважение към тоя знаменит човек, който има стари вина.

— Салъвкиевското е по-добро, хаджи — отговаря дядо Либен.

— Да ме простиш, байо Либене, аз всякога можа да ти кажа, че пастушеското винце е много по-добро.

— А аз ти казвам, че салъвкиевското е по-добро от всичките вина в Уруменлията. Салъвкиевското вино ти гъделичка гърлото и пощипва те по езика, а пастушеското ти окиселява само малкото езиче.

— Е-е-е! Аз това не мога да кажа; мене сто пъти повече ми се харесва онова вино, което окиселява само малкото езиче и което ти

преминува по всичките жили, когато го ти поопиташ на гладно сърце. Ала за да се не препираме напразно, аз би те помолил да донесеш по една чашка и от едното, и от другото и да ги попитаме. Аз мисля, че вие имате и от едното, и от другото... Наляхте ли си, байо Либене, тая година и пастушенско вино, или не? — пита хаджи Генчо и гледа на дядо Либена така, както гледа юнакът на своята млада невеста.

— Налял съм зер, налях и от едното, и от другото и от третото. Шестнайсет бѣчви съм налял тая година, хаджи! И краставоселско винце налях една бѣчвица — знаеш, за измекарите.

— Аз, байо Либене, мисля, че старите вина не са дотолкова добри, доколкото са добри новите, а най-паче за това, че тая година се е уредило такова вино, такова вино, което не прилича на вино, а на червени сълзи, на искри, на огън...

— Да ме простиш, хаджи. Старите вина са сто пъти по-добри от новите. Старо вино, стар тютюн и стар приятел са всякога по-добри от новите. Пий си старо винце и не бой се! — казва дядо Либен и смее се.

— А аз мисля съвсем другояче. Аз в много къщи съм опитвал старите вина, но все ми се чини, че всичките тия стари вина миришат на *ургут*. Ала аз никак не ща да се препирам с тебе и да ти доказвам, че и твоето старо вино е такова, защото аз твърде добре знам, че вие отбирате от вино и претакате го, когато трябва; а освен това вашето лозе е старо лозе. Аз мога всякога, байо Либене, да ти кажа, че като вашето лозе няма в цяла Уруменлия; твоето лозе е по-добро и от лозята в Кана Галилейска.

Когато дядо Либен чуе как неговият гостенин хвали скъпоценното му лозе, то от радост търка дланите си и отива сам в зимника да наточи от старото винце; а хаджи Генчо се смее, радва се и от удоволствие щипе гушата си с два пръста.

Дядо Либен налива с вино пет-шест пукала, а после се връща назад, сяда на своето място, гледа на хаджи Генча някак си лукаво и с усмивка говори:

— Почакай, хаджи, да видиме с какъв език щеш да ми заговориш, когато си посърбнеш от моето винце! Аз отсега вече мога да ти кажа, че ти изведнџ ще да измениш своя ум за моите стари вина. Аз знам, че ти ще да ми кажеш правичко — пил ли си, или не си пил такова винце, каквото е моето... А що, хаджи, аз мисля, че не би било лошаво, ако ние с тебе, знаеш, пинеме сега по малко ракийка и да похапнем по

нещо до обед? Аз мисля, че е добро нещо, когато човек умори червека малко по-рано. От коя ракия искаш да пинеш, хаджи? Садефлиена ли, гръцка ли, или българска? Обичаш ли ракия, която е киснала в дренки?...Каж ми, от коя искаш? Ти си ми един от ония гости, които са мили на всеки стопанин.

— Аз обичам ракия с медец — казва почти всякога хаджи Генчо и замислюва се.

— А аз обичам греяна ракия само зиме — казва дядо Либен.

— А аз я обичам всякога — казва хаджи Генчо.

Дядо Либен повиква своята най-млада снаха и шепне и на ухото:

— Иди, булка, и налейте едно шишенце от най-хубавата ракия. Налейте в едно джезвенце ракия, размесете я с медец, ала медацът да е, знаеш, повечко, па я сварете на огъня така, знаеш, мъничко я поогрейте... Каж там на майка си да извади и една зелка, да я посипе с червен пиперец, ала, знаеш, да не е много пиперът... Я донесете и малко смокини, и сухо гроздице! Опечете там и малко ягнешки джигерец и нарежете малко луканчица, ала, знаеш, да я нарежете тъничко... Вижте там, има ли още нещо за мезенце — донесете щото има. Ние, знаеш, трябва да гостиме хаджи Генча като викан гостенин, защото чичо ти хаджи е за мене скъпоценен човек. Знаеш ли, булка, че хаджията е учен човек! Знаеш ли ти, че той има хубавичко момиченце? Сещаш ли се?

Когато дядо Либен даде още десетина подобни приказания, то той се връща назад и сяда пак на мястото си, а в това също време той си пее от радост с носа полекичка: Синьото цвете цъфтеше,

малка го мома береше,

та го на китки виеше,

всекиму китка даваше,

мене си китка не даде!

А хаджи Генчо захваща пак да хвали дяда Либена, защото той твърде добре знае, че всяка похвала ще да донесе на къшка ново

ядене или нов пукал със старо вино.

— Добър кон имаш ти, байо Либене! — казва хаджи Генчо. — Снощи те аз видях, когато ти отиваше в черкова, и загледах се на твоето конченце. Ако искаш да ти кажа право, то аз ще да ти кажа, че твоят кон не е кон, а змей шестокрили... Аз зная, че ти не си скъпо заплатил за него. А как пърха тоя змей, как се перчи тая хала-халетина, като мисир се перчи; а подскача като Шарка — като коня на Кралевича Марка! Добър кон! Хат ли е, байо Либене?

— Хат е, хаджи! Ех, хаджи, хаджи, мурафетът не е да купиш добър кон, а да го купиш евтино — отговаря дядо Либен с голямо възхищение. — Аз се радвам не когато купя добър кон, но когато заплатя малко, а купя добро нещо. Аз, хаджи, съм голям бинеджия и разбирам на конските работи. Когато дохождаха московците, то аз си купих от тях една катана за триста гроша заедно със седлото, а продадох я за хилядо, и то без седло... Седлото се намира и досега в пруста.

— Тъй, тъй, дядо Либене, ти си голям бинеджия и разбираш що купуваш и що продаваш. А помниш ли? Ти имаше един зелен хат и момчетата бяха полудели за него... Аз, да ти кажа право, не разбирам защо го ти продаде!

— А знаеш ли що, хаджи? Ти не знаеш що е кон и кой кон е по-добър! За конете ти питай мене. Истина, че зеленият кон беше златен кон, ала и той си имаше своите кусури: когато бил в ергелето, то му разделили едното ухо; освен това тоя кон имаше много вихрове, а кон, който има много вихрове, донася нещастие на сайбия си. Ти, хаджи, си учен човек и трябва тия неща да знаеш. Има ли да се пише в книгите за тия неща, хаджи?

— Има... Добре, добре, байо Либене! Аз се съгласявам с тебе, а кажи ми ти: защо ти продаде врания вихрогон? Добър кон беше онзи черни дявол!...

— Аз го не продадох, хаджи, а трампих го. Ето, видиш ли, хаджи, у Петра Будина беше тая пушка с червения ремик, дето виси на стената, и един чифт арнаутски пищови — казва дядо Либен и сочи с пръст към стената, на която висят много пушки, пищови и ножове.

— Хубава пушчица — казва хаджията.

— Не пушката се мене хареса, а пищовите — казва дядо Либен. — Аз поисках да ги купя, а Петър ми казва: „Дай ми, дядо

Либене, «Черната стрела» и носи ги със здраве“. Аз му дадох „Черната стрела“ и вземах пищовите, оная пушка и сто гроша напангон. Видиш ли, хаджи, каква е работата!

Дядо Либен, който отбира кои пушки са по-хубави, кои коне са по-добри, не е напразно проживял своите млади години. Дядо Либен през своя живот е видял и голямо щастие и голямо нещастие, и зло и добро, и сиромашия и богатство, и кървави сълзи и извънредна радост... Той е бил и хайдутин и чорбаджия, и капасъзин и мирен и справедлив гражданин; в младостта си той ходил по шумата и изстреблял турците, а после се съединял с турците, ходел с кърджалиите, делибашиите и арнаутите и клал християните; бунтувал се против правителството и помагал на Карафезията. Но при всичкото това дядо Либен имал и една малка слабост: той обичал своето отечество, но не всичкото, а само Коприщица. Когато кърджалиите или делибашиите мислили да направят някоя пакост на Коприщица, то дядо Либен отивал напред в своето рождено селце, извещал жителите, че им грози опасност, и накарвал ги да бягат и да оставят къщите си. И така ту с обири, ту с хайдутлук, ту с беглихчилък — с последний занаят той се занимавал малко по-късно — той печелил големи богатства, но тия богатства се унищожали лесно защото лесно се и добивали. Когато дядо Либен напълвал кесията си, то той оставял и кърджалиите, и хайдутлука, дохождал си в Коприщица и захващал да харчи своите махмудии. Дядо Либен живял богато, а понякога харчил даже и съвсем на вятъра: той събирал в къщата си цяло стадо хрътки и копои, цели ергелета коне и цяла тайфа измекари, оруженосци (ясакчии), чубукчии и така нататък.

Ето, гледайте, отива той на лов, за да се поразходи малко, а след него вървят до петдесет души слуги и пазаргидени.

Ако би някой из съвременното ситно човечество или някой европейец погледал в онова време на дядо Либена, то той би помислил, че това не е днешният дядо Либен, а някой рицар, граф или крал, който отива да се бие със своя съсед и да превземе Люксембург. Тогавашната младеж наричала дядо Либена „Муса Кеседжия“, а днешната го нарича само „Дядо Бобатин“. Но аз казах вече, че дядо Либен е бил в ония щастливи времена голям човек и хората твърде лесно са могли да си помислят за него, че той е крал или рицар, но такова едно заключение тия са могли да направят само тогава, ако би и баба Либеница приличала колко-годе на кралица или на рицарица и ако би тя седяла

със скръстени ръце и нищо би не работила: а то, напротив, баба Либеница плела чорапи, продавала ги на пазара и старала се да отгледа децата си. Дядо Либен не обичал да се меша в къщните работи, следователно — не обичал и пари да дава за тия работи; той си живял, както знае, а тя — както намери.

Когато дядо Либен се връщал от лов, то той събирал на една поляна всичките млади циганки-чергарки и накарвал ги да му играят и да му пеят, а циганите му свирили със зурлите си и блъскали му с тъпаните си, щото от тая свирня ехтяло всичкото село. „На поляната при Кесяковци — това разказва баба Либеница, т.е. там, дето се намира богатата къща на Кесяковци — момчетата кладяха огън и печеха рогачи, сърни и диви свине, а дядо ви Либен седеше като цигански царибашия, ядеше, пиеше и веселеше се; а децата ми ядяха кукурузник.“

Когато дядо Либен насищал своето „алчуще чрево“, то се качвал на коня, отивал от къща в къща и искал да го почерпят, а циганите и циганките вървели преди него, свирили му и пели: Я посрещни, момне ле Цвето,

юнаците;

я изнеси, момне ле Цвето,

руйно вино!

Момичетата и невестите износвали по един пукал с вино и подавали го дяду Либену, а дядо Либен накарвал момчетата да пушкат за здравето на домакина и на домакинята, а циганките и циганите пели и играли.

Най-любимата дядова Либенова песен била тая: Доста сме ходиле, доста сме шетале,

доста сме шетале по равна Шумадия,

доста сме гинале клетки сиромаси,

я развивай байрак ти, Мануш войводо!

Ох, нашите майки черни кърпи носат,

а нашите жени — черни кукувици,

а нашите бащи небричени ходат,

а нашите сестри неплетени ходат,

нашите дечица у турце робе ходат.

Доста сме ходиле, доста сме шетале,

доста сме гинале черни сиромаси,

доста сме крачили по равна Шумадия,

доста сме си яле печени ягнета,

доста сме си пили това руйно вино,

доста сме си яли печени погачи!

Хайде да ударим на турския табур —

и да избавиме наши дребни деца!

И така дядо Либен ходил из къща в къща дотогава, дорде, както се говори, се не разцъфтявал като кукурмяк, т.е. дорде се не напивал като селски терзия.

Когато дядо Либен свършвал своите махмудии, то той отивал пак по печалба и никой в онова време не знаел дека се той намира, какво работи и с какво се занимава освен неколцина из неговите юнаци, които той водил със себе си; но тия юнаци по-напред би се съгласили

да бъдат обесени, нежели да явят де са били и що са правилу с дядо Либена.

Дядо Либен не обича да разказва за своите млади години, не дава и другиму да разказва за тях. Даже и сега, когато няма от що да се бои и от кого да се бои, то страшно се сърди на поп Генча, когато поп Генчо захване да разказва как дядо Либен щял насмалко да го убие посред черковата... Това се случило така. Дядо Либен се изповядал пред поп Генча и разказал му за някои и други свои грехове; а поп Генчо, като истинен и непогрешим пастир божи, рекъл на големия грешник, че законът му запрещава да причести такъв един капасъзин, какъвто бил дядо Либен. Дядо Либен не разсъждавал много, а измъкнал из пояса си един от своите арнаутски пищови и извикал:

— Дай ми комка или ще да те пратя при дяволите!

Поп Генчо изпълнил желанието на дядо Либена и останал твърде доволен, защото получил от грешния човек цели две масърки.

Дядо Либен се оженил тогава, когато му чукнала четиресетата Коледа на вратата, а такава сватба почти никога не става в България, а най-малко в Коприщица. Когато дядо Либен станал домакин и направил си харемлък, то всичките коприщенци помислили, че той ще да се откаже вече от скитническия живот и ще да заживее като истинен домочадец, но излъгали се в своите надежди: дядо Либен продължал да живее по ергенски калъп и само старостта и дебелината били в състояние да го накарат да седне при домашното огнище.

Но ако дядо Либен и да бил вече стар с тялото, то неговата душа си останала и при старостта му млада, даже старостта не можела да унищожи неговите юнашки навици. Често се случва и сега, щото дядо Либен да седи пред оджака, да пуши своя дълъг чибук, да си вари кавенце, да си грее винце, да си пече кестенци, да си грее ръцете и да си пее с носа: Момиче момиче,

де гиди, мряна рибо!

Не стой срещу мене,

изгорях за тебе —

като лен за вода,

босиле за роса!

Па после изведнџ да подскокне, да грабне пушката си и да пушне из коминя. Освен това дядо Либен и на стари години държи няколко слуги и има в обора си няколко коня. Когато един из дядовите Либенови синове посъветувал баща си да продаде конете си и да отпусне слугите си, то дядо Либен му рекъл:

— Когато умра, то закопайте и конете ми в моя гроб... Аз се съгласявам да изгоня и жената си, и децата си, а Ивана — никога.

Дядо Либен обичал Ивана, както обикновено големите хора обичат своите кученца или своите котураци, защото и Иван е едно от ония същества, които са сляпо привязани към своите господари. Иван е живял у дядо Либена цели двацет и четири години, но само веднџ е имал причина да бъде недоволен от своя господарин. Това се случило така. Веднџ дядо Либена втресло и той попитал Ивана:

— Иване бре, не знаеш ли как се лекува треска?

— Не сърди се много, и треската ще да ти премине... Ти си сърдит човек и затова те тресе — рекъл Иван.

Преминали цели пет години и Иван заборабил вече за това произшествие, но дядо Либен го помнил. Веднаж втресло Ивана и той не дошел да подава на господаря си вино. Когато дядо Либен яде, то Иван трябва да стои пред него диван чопраз и да му подава вино на едно малко сребърно тасенце.

— Где е Иван? — попитал дядо Либен.

— Втресло го е — казала баба Либеница.

— Викай го да дойде!

— Плюскай и без него. Остави човека да полежи. Човек ли си ти, или си дявол?

— Викай го да дойде тука! — извикал дядо Либен и баба Либеница отишла да изпълни волята на своя деспот.

Когато Иван дошел пред светлите очи на своя господарин, то тоя господарин го попитал:

— Що ти е, Иване?

— Тресе ме, дядо Либене!

— Попей ми малко!

— Не мога, дядо Либене!

— Пей, магаре! — извикал дядо Либен и грабнал пищова.

Иван запял: Ку-ку-не, мо-ми-че,

е-е-рген де-де-во-й-че,

ка-а-ме ме-но-пол-че!...

И Иван пял в продължението на всичкото време, в което дядо Либен обядвал или вечерял, и това се продължило чак дотогава, дорде Иван не оздравял. Когато Иван оздравял, то дядо Либен му рекъл:

— Никога отсега да се не подсмиваш на болните хора!

Днес за днес дядо Либен живее само със своите упоминания и твърде много обича своето старо юнашко облекло. В одаята, в която той ношува зиме — през лятото той спи на къошка или на двора под синьото небе, — са окачени по кукериците всякакви дрехи: червени шалвари, нашарени със златни цветя, сини и зелени чепкени, бели либадета, джамадани (елеци) с големи сребърни петелки, дълги копринени ентерии и други такива: но всичките тия украшения дядо Либен никога не облича, защото и Коприщица си има свои модни времена. Заедно с тия дрехи на стената висят още: арнаутски ризи, турски шалове и тарабулузи, македонски кебета и обшити със злато и с коприна шеврета. Но главното дядово Либеново богатство се намира в пруста. В пруста са окачени по стените различен вид пушки, пищови, сабли, ножове, кабурлуци, латинки, паласки, юзди, торби и гerdани: а долу на земята се намират седла, конски покривала, дисаги и други принадлежности, които са нужни на един човек за неговото пътуване или за неговото ходене на лов.

Когато дядо Либен се метне на коня и отива в черкова или при някой свой приятел на гости, то двама слуги вървят с него пеши и държат го и от двете страни, защото: първо, старостта е вече победила юнашкото сърце и изменила е неговите навици, а, второ, дядо Либен обича турските обичаи и иска му се и на стари години да продава краставици на коприщенските селски терзии и механджии, които от самото си рождение не са се качвали на кон. Кой не знае историята на дяда Хвърга и на дяда Костадина? А тия две знаменити личности са

били селски терзии. Дядо Хвърго и дядо Костадин отишли в Стрелча да си купят зеле с една стара кобила. Когато се приближили до селото, то дядо Хвърго се качил на кобилата, а дядо Костадин припкал преди него и викал на жените: „Хей-й-й, бягайте настрана мари, да не уплашите кончето!“

Когато дядо Либен дойде в черкова, то един от слугите му го води под мишницата до самия трон — всичкото това се прави от кабадайлък, — а другият слуга остава да развожда коня. Когато се свърши черковната служба, то дядо Либен се връща дома си, пояде малко, пине си ракийка и кавенце и после подаде на унуките си по десет парици да си купят мекички. После това дядо Либен се качва пак на коня и отива на воденицата, за да види има ли много вода, има ли работа и още да почерпи воденичаря си с ракийка; но дорде дойде до воденицата, то в калаеното черече не остава ни капка. Всичката тая трагикомедия става така: когато дядо Либен отива към воденицата, то той си мисли така: „Ех, как ли ще да се зарадва Ненчо, когато му донеса от стрелешката ракийка? Ала мене ми се чини, че моята бабичка му е наляла много; а ако е тъй, то той може да пине малко повечко, да се понапие и после да заборава да клепе камъка. Хайде аз да пина мъничко и това ще да бъде малко по-добре...“ И дядо Либен домъкне до устните си череченцето, поцърне си малко и пак върви нататък; но от немай-къде той припоминава наново своето понапрежно заключение и пак си поцърква по малко — а защото от къщата му и до воденицата е далеч, то той почти всякога дохожда при Ненча чак тогава, когато в черечето му не остава нито една глътка. От воденицата дядо Либен се връща дома и като пообядва малко, ляга да си поспи; а когато стане, то пак сяда на коня си и отива да прегледа нивята, ливадите, овцете и говедата и, разбира се, че и там не ходи без ракия.

— Трябва да почерпя овчарите и говедарите — казва дядо Либен на своята бабичка, когато овчарите и говедарите пият не повече от воденичаря.

Но както и да лъже дядо Либен своята бабичка, то тя твърде добре знае в чие гърло се излива ракийката и често не ще да му налее. В такъв случай дядо Либен се приемава за най-крайните средства: той се навъсва, събира си веждите заедно и вика с висок и гръмовит глас:

— Мълчи, жено, защото... Ти можеш да разсърдиш и най-кроткия човек със своя инат. Аз не мога вече да те търпя и ще да те пратя у Корлини, при майка ти и при баща ти. Щом дойде владиката в Коприщица да си събира владичината, то аз ще да го помоля да ни разкъсне... Ти си жена за напусчане.

Когато баба Либеница чуе тия страшни думи, то изведнъж налива будненцето, ако и да знае, че дядо Либен се шегува. Баба Либеница отдавна вече се е убедила, че дядо Либен не може да я напусне, защото, ако той направил тоя подвиг, то не би имало кой да му шије ризи, не би имало кой да го завива и да му втика зади гърба кебето, а най-после не би имало ни кой да го пощи на слънце, освен това баба Либеница знае, че нейните родители, Корлини, отдавна вече не съществуват на света; знае и това, че нейните синове никога би я оставили да умре от глад... Когато дядо Либен добие черечето из собствените ръце на баба Либеница, той се позасмее малко и рече:

— Уплаши ли се, Дело? Тъй, тъй, Дело, ти си у мене добра и хрисима женица... Аз тебе не променявам ни за хаджи Бозовите жълтици.

Дядо Либен не може нито да види ситните търговци, които разносват едно-друго по селото, а ако тия купчии са из друго село или из друг град, то ги гони, както са гонили фарисеите Христа. „Тия хора са дошли да обират селото ни — вика дядо Либен. — От тях сиромашките хора щат да осиромашеят още повече, гонете ги из селото!“ А ако някоя селянка из Краставо село или из Душанци донесе на гърба си сушени круши, сливи, дренки или орехи и да ги продава според обичая за вълна, то дядо Либен — за да не крадат децата вълна от майките си и да я не променяват за нищо и за никакво — вземе от бедната селянка торбата с всичкото нейно купе, изтърси това купе на улицата и извика на децата.

— Берете, момчета! Яжте, момчета, орешки за здравето на дяда си Либена! Целувайте ми ръка!

Освен това дядо Либен не обича врачките, магьосниците, билерите и хекимите „Всичките тия пезевенци са лъжливи хора, калпави души и дяволско семе“ — казва дядо Либен и стиска песницата си. По тая причина, когато той чуе, че в Коприщица е дошъл някой билерин или някоя врачка, то вдига всичкото село на главата си. Когато той чул, че неговата невеста ходила при Янаки — който беше

дошъл из Янина да лекува българските немощи, — за да се посъветва с него как да стане плодородна и да умножи дядовото Либеново коляно откъм мъжката линия, то дядо Либен повикал билерина на конака и повелил на турската власт да му удари триесет тояги по щапалите. Когато естествоизпитателят добил своето награждение, то дядо Ли бен му рекъл да иде тутакси из селото и да върне на снаха му жълтицата, която неговата безплодна снаха свалила от ухото си и подарила я на гърка за бъдещия успех. „Жената не е нива, не е ливада, не е бостан, нея не може човек да натори — викал дядо Либен. — Ако господ не и е дал деца, то и Янина не може да и помогне...“

Дядо Либен има три сина: двоицата са женени, а единът е унак (ергенин) и баба Либеница огледва вече за него момиче. А всичкото това е оная побудителна причина, която е накарала дяда Либена да се побратими с хаджи Генча. Хаджи Генчо има в къщата си едно хубаво, прехубаво, гиздаво, прегиздаво момиченце: червеничко и беличко, като мак, като кръв с мляко, чернооко и черновеждо — вежди като пиявици, очи като вишни-череша, зъби като маргатар, а снага като фидан в овградина. Но при всичките тия телесни красоти това пиленце е още и работно, умно, пъргаво, весело и добра въртокъщнице. Така описва това момиченце и сам дядо Либен, а ако е така, то кажете ми може ли той да не подмамя хаджи Генча? Дядо Либен обича само онова, щото е здраво и хубаво, той за тоя предмет почти всякога говори така: „В моята къща не трябва да живее онова, щото е грозно, за да ми не плаши кокошките“ И така, у дяда Либена и конете, и петлите, и патките и снахите, и децата им трябва да са хубавички. „Закалям ги, ако не са хубавички“, говори дядо Либен и маха с ръцете си. Дядо Либен се много гордее със своите две снахи, но и последното негово предположение за хаджи Генчовото момиченце не ще да бъде не на своето място. „Мене дай хубавичка и разумничка снашица, а всичкото друго е празна работа. Аз не почитам хорските думи, които казват: вземи куче от копаня, а момиче от добър корен. За кой дявол ми е нейният корен, когато *месечината* и е като решето? Нейният добър корен не е написан на челото и, а красотата, гиздавината и умът и изведнъж се видят“. Такова е мнението на дяда Либена, а това негово убеждение и дяволът не би можал да му извади из главата.

Дошла по-младата дядова Либенова снаха, донесла едно четириуголно столче, накрила го с червена липисканска кърпа и гудила

отгоре му греяната ракийка и мезенцето. Хаджи Генчо изпил една чашка и рекъл:

— Аз в своя живот не съм пил такава хубава ракия! Да ти кажа ли право, байо Либене? Аз мисля, че тая ракия варят у вази магьосниците — и сладка, и приятна!

И хаджи Генчо се ухилил така, щото едната му вежда се вдигнала нагоре, а другата се отпуснала надолу.

— Тъй е, хаджи, тъй е! Аз самичек варя ракията и затова мога да ти кажа в очите, че тя е варена, както трябва. Когато дохождаха московците, то аз ги почерпих с такава ракия, щото тия, когато се върнали назад в своята Московия, разказвали за нея даже и на самия московски цар, и на Суворина, и на Тьомкина и Тьомкин рекъл: „Ех, ракийка! Трябва голям юнак да е тоя дядо ви Либен, когато той пие такава ракия!“ Всичкото това ми разказа един московски калугерин, странник, който премина през Коприщица и отиваше за Света гора. Той живя у мене цели два месеца...

Хаджи Генчо твърде добре знаел, че или дядо Либен лъже, или калугеринът е имал обичай да разказва за пътуването на св. Агапия по райските места, но не противоречил на своя приятел, защото обедът още не бил готов; той само фъфлал под носа си:

— Ай, ай, ай! Добро, добро, хубаво, байо Либене! Аз видя сега, че тебе и в Московията знаят! Ех, добро нещо е, когато познават човек и в Московията! Тъй те искам, байо Либене!

— Как да ме не знаят! Знаят ме, хаджи, знаят ме! — повторил дядо Либен и горделиво погледал към тавана.

После обед разговорът на двата приятеля принял съвсем друго направление.

— А я кажи ми, байо Либене, Българията ли е по-добра, или Влашката земя? — попитал хаджи Генчо.

— Аз, хаджи, не съм ходил във Влашката земя, ала мога да ти кажа, че България е по-хубава от Сърбия.

— Да ме простиш, байо Либене, аз съм ходил и по Сърбия, и по Влашко и затова мога всякога да ти кажа, че Влашката земя е по-добра от България и че власите са много по-добри от българите: техните яденета и тяхното вино са по-добри и от твоите.

— А аз ще да ти кажа, хаджи, че ти лъжеш като брадат циганин! — извикал дядо Либен сърдито — Кажи си истината, хаджи,

кажи си истината!... Тури си ръката на сърцето и кажи ми: лъжеш ли, или не? Кажи ми, хаджи, че си ме излъгал! Когато дохождаха московците — продължил дядо Либен, — то аз пих и московско вино, и влашко вино, и сръбско вино и мога като поп да ти кажа, че московските и влашките вина не са ни за божеците, а ракията им мирише на сливи.

— Аз никак, байо Либене, не мога да се съглася с тебе и повтарям ти още веднъж, че влашкото вино е като кръв: гъсто като катран, а приятно, така приятно — един бог знае колко е то приятно.

— Ти, хаджи, си бръщолевиш каквото ти дойде на ума! Знаеш ли ти, че аз не съм от ония хора, които не знаят що е хубаво и що е лошаво? Моя милост всичко знае и от всичко отбира, защото аз съм обиколил всичката турска земя: аз съм ходил и в Сърбия, и в Босна, и в Арнаутлука, и в Измир, и в Енишеир, и дяволът не знае де съм още ходил и по кои страни не ме е носил вятърът — и затова мога да ти кажа, че ти нищо не знаеш. От едренското вино по-добре никъде няма — нито ще и да бъде. Ти по-добре би направил, ако би гледал своята работа и не размишлял би за такива неща, за които нямаш никакво понятие. Аз мисля, че ти хилядо пъти по-добре би направил, ако би гледал своите слова, „буке а ба, веде а ва, глаголе а га“, и да нагледваш децата си и школото си, а конете и виното да оставиш мене.

— Аз тия неща зная по-добре, защото съм учен човек, а твоя милост, байо Либене, и до днес пишеш на рабуш... Мене за каквото и да ме попиташ, то на всичко мога да ти отговоря, а ти не можеш, понеже и обаче ти си неучен и прост човек...

В това време хаджи Генчо се радвал като дете, защото щастието му е помогнало да наддума дядо Либена и ухилвал се твърде приятно, а дядо Либен се сърдил, както обикновено се сърдят всичките побеждени войнствени духове. Дълго време дядо Либен мислил и държал палеца си в устата, но изведнъж повдигнал главата си и с весело лице и с маслена ухилка рекъл:

— Повярвай ми, хаджи, че аз ти говоря истина и че ти си бърбиш на вятъра. Хайде де, кажи ми ти: у кого са пушките по-добри — у московците ли, или у турците?

— Аз мисля, че московските пушки и московски те сабли са по-добри, обаче московците са българи (християни), а турците са турци

(мохамедани) — рекъл дядовият Либенов противник и мигнал с лявото око.

Дядо Либен се изкикотил и захванал да се плези на хаджи Генча, т.е. да му показва езика си.

— Не е то така, хаджи, не е то така! Хиляди пъти ти казвам, че това не е тъй — рекъл дядо Либен. — Аз видя, че ти от тия неща нищо не отбираш... Когато дохождаха московците, то аз с очите си видях как тия купуват турски сабли, купуваха и пушки. Вземат тия турската пушка в ръката си, повъртят я, повъртят я и рекат: „Харашо“. А тая дума ще да рече на техния московски език хубаво.

— А аз ще да ти кажа, че това не е така. Истина е, че московците купуват турските пушки и турските сабли, но тия ги купуват не за това, защото са добри, а за да се похвалят пред роднините си и пред приятелите си: „Аз убих един турчин и вземах му пушката.“ Ето каква е работата!

И така дума след дума, а между приятелите се захваща кавга и всякакви псувни; а най-повече от това, че тия приятели са успели вече да се нарежат от старото винце и да развежат езиците си.

— Ти си джанабетин, хаджи Генчо!

— А твоята пушка за нищо нехела и твоите московци нехелат, не са добри хора... Крадат много.

— Ти си дявол, хаджи Генчо!

— Московските пушки са по-добри от турските, а твоят кон не е кон, а клепоуха свиня!

— Ахмак! — извикал дядо Либен и потреперал ог яд, като листо.

— Как! Аз съм ахмак? Аз, хаджи Генчо, ахмак? — извикал от своя страна и хаджи Генчо и като грабнал тоягата си, побягнал въвн.

Но у дядо Либена сърцето е добро и меко и затова, когато той видял, че хаджи Генчо се е разсърдил не на шега, то потърчал след него и извикал, колкото се може:

— Хаджи, а хаджи, знаеш ли ти, че господ се сърди, когато се карат божиите люде! Ти сами хилядо пъти си ми говорил за божиите работи, а сега се сърдиш като нерез! Върни се, хаджи, върни се!

Но хаджи Генчо е твърдоглав и ушите му не чуят ни молби, ни заплашвания.

— Защо ти, шеметни сине, се скара с хаджи Генча? — пита баба Либеница дяда Либена и клати си главата на кавга. — Ти със своите

коне и със своето салтъвкийевско лозе ще да накараш хаджи Генча да даде момиченцето си другиму, а нашият син да остане неженен! Видиш ли сега, стари каракончо, какво си направил! Припкай по-скоро и помири се с човека, припкай!

И баба Либеница скоро подаде дяду Либену шапката и тоягата.

Дядо Либен излязъл на улицата и помислил си: „А как ще аз сега да се помирят с хаджи Генча? А трябва да се помирят... Момиченцето му е, хе-хе-хе-хе! Сега ти мой Либене, трябва да се помириш, пукни, тресни, а помири се; ако се не помириш, то твоята женица жив ще да те зарови в гроба. Иди и моли за прошка.“

Дорде дядо Либен размишлявал за тия важни дела, то той, без да се усети и сам, се изтърсил пред хаджи Генчовата къща.

„Ами как да вляза? Срам ме е да вляза. Не, трябва малко да походя по пътя, а после да вляза“ — помислил дядо Либен и захванал да ходи нагоре-надолу. Дълго време той ходил назад-напред, дълго време гледал ту на врабците, които се ровили из праха, ту на гъските, които се поскали край реката; много пъти той изваждал из пояса си своя туплест часовник, който десет пъти повече приличал на рапон, нежели на ръкосътворение от Жоржа Париола, ако тоя часовник и да бил купен във времето на московското наводнение — но пак се не решал да влезе.

В това също време хаджи Генчо гледал из прозореца и наблюдавал, като някой астроном: не играят ли по улиците някои нехранимайковци, за да ги поопне за ушите за *безчинето*, а освен това да види не е ли дошел и дядо Либен да се мири, както то бивало обикновено всякога. И ето, когато той видял дядо Либена, то захванал да говори сам със себе си: „Ха-а-а! Дошъл е старият прангишин и бои се да влезе! Аз сега трябва да му отмъстя за неговото твърдоглавство: не ща да го каня да влезе — нека постои на улицата.“ И хаджи Генчо се скрил, за да го не види сърдитият старец, а дядо Либен се приближил до вратника, хванал чучето, за да почука, но не почукал, а измъкнал се назад и тръгнал пак из улицата. В това време той мислил така: „Не, не ща аз да влазям, срамотно ми е да вляза! Изпсувах човека за нищо и за никакво, а сега отивам да се миря и да искам прошка!“

Но ако дядо Либен и да разсъждавал така, то твърде скоро припомнил сърдитата си жена и хаджи Генчовото момиченце, а тия две сили били достаточни да го върнат пак назад и да му подадат наново

чучето в ръката. Той дошъл пак да потропа, но наново отстъпил назад и най-после се върнал дома си и сърдил се на всичкият свят.

Но тука се захващат вече хаджи Генчовите мъки: хаджи Генчо се разкалял защо не е повикал своя приятел да влезе и от яд гонил кокошките. „Може тоя капасъзин и съвсем да се разсърди и тогава «прощавай, старо винченце» — мислил хаджи Генчо и хапал си долнята устна. — А неговото старо вино е добро вино, чудесно вино...“ Марко пие вино тригодишно,

кон му пие вино двегодишно,

подава му софишка девойка...

Когато хаджи Генчо запял тая песен, то излязъл на улицата и отишел у дядови Либенови, чегато между него и между дяда Либена в тоя ден нищо не произходило.

И ето, сядат пак тия два старца и захващат да се черпят и от „старото“, и от „новото“ и техният приятелски разговор нарушава само баба Либеница, която час по час вика дяда Либена настрана и казва му на ухо:

— Послушай ме, Либене, послушай ме, стари капасъзино, поговори с хаджията за момиченцето му... Чуеш ли, или си оглушал?

— Слушам, Дело, слушам, ще да му поговоря после вечерята... Не мога аз да говоря на гладно сърце... Под лъжичката ме боли от глад. **III. Сватовство**

Ето, гледайте, дядо Либен седнал, кръстосал краката си и приготовил се да говори; а хаджи Генчо стоял, разгледвал една дамаска сабя, която откачил от стената, и цъкал с езика си, т.е. чудел се. Хаджи Генчо в своите широки шалвари и със своята дълга и тясна обръсната глава приличал на кошер или на захарна глава и дядо Либен имал пълно право да го погледа отсам-оттатък и да си помисли: „Я гледай ти — какъв е тоя мях: няма ни бой, ни гиздост, ни снага; носят му е като краставоселска краставица, очите му са подпухнали и почервенели от лой и от ракия като у някой вепирин, устните му са като у някой арапин, а дъщеря му? — Ех, дъщеря му е толкова

хубавичко и гиздавичко момиченце, което прилича като две капки вода на ластавичка-гнидавичка! Аз и в Мората не съм виждал такива гиздосии и такива гълъбици. Какви чудесии не биват по тоя свят!“

Когато дядо Либен свършил своите размишления, то захванал да говори с глас:

— Послушай, хаджи, мене ми се чини, че би било твърде добре, ако ние седнеме малко и да си поговориме като братия и приятели.

— Пак за пушките и за конете... За пушките ли байо Либене? Не ща, не ща аз вече да те слушам, не ща вече да говоря за тая проклета пушка. Тая пушка насмалко щеше да ми донесе беля на главата! Аз, байо Либене, онзи ден се уплаших от тебе и мислех, че ти щеш да ми отрежеш главата като на вол... Ти, да ти кажа право, си човек несправедлив, сърдит и инатин и аз не ща вече отсега да говоря с твоя милост за големи работи...

— Не, хаджи, не пушката и не саблята ми се върти в главата, а съвсем друго нещо... Аз искам да си поговоря с тебе за една приятелска работа.

Хаджи Генчо закачил саблята на стената, дошъл при дядо Либена и курдисал се при него като цигански пищов.

— Казвай де! — казал той, па кръстосал ръцете си и приготовил се да слуша своя другарин.

Дядо Либен захванал да говори, но някаква си невидима сила му свезала езика и повеляла му да онемее. Той дълго време разгледвал хаджи Генча от главата до петите, дълго време си мърдал устните нагоре-надолу, дълго време си опинал мустаките и чоплил зъбите си, дълго време пъшкар като тежка жена; а из всичкото това се видело, че нему е тежко да говори и че той би се решил хилядо пъти по-скоро да иде с кърджалиите и да пали селата, нежели да се поразговори с хаджията приятелски. Най-послед дядо Либен потеглил десния си мустак и изгърмал:

— Чуй ме, хаджи! Аз съм човек неучен и не мога да пея в черковата; а ако е така, то не мога и да говоря учено и сладкогласно... Да ти кажа просто: ти имаш момиченце, а аз имам ергенче... Не би било лошаво, хаджи, добро би било... Я хайде да станеме роднина, хаджи! Аз тебе, хаджи, обичам и почитам, защото ти си учен и умен човек... И тъй, дай ми, хаджи, ръката си и да ударим пазарлъка... Дай ръката си и нека го вземе дявола...

Хаджи Генчо се ухилил така, както се ухилва длъжникът, когато неговият кредиторин се съгласи да почака още няколко месеца. Нему било приятно да стане роднина с дяда Либена; а хилядо пъти му било още по-приятно и още по-мило да чуе от дяда Либена похвала, защото дядо Либен никога и никого не хвалил освен себе си. Какво щеш да му правиш, когато той са бил родил такъв!...

— Ето, байо Либене, какво мисля аз: ти си, да ти кажа право, златен и сребърен човек — казал хаджи Генчо, защото на похваления всякога се иска да похвали и той своя хвалител — това е природно нещо. — Да ти кажа право, байо Либене, аз никога не съм мислил, че ти си такъв алмаз; истина ти казвам, не съм мислил! Ах, зачуди ме ти, утеши ме!... Грешни хаджи Генчо може да ти каже, че „днес ест празник его“.

Сега дошъл ред да се радва и дядо Либен. Когато дядо Либен чул хаджи Генчовите похвалби, то той с радост се постарал да покаже на свата зъбите си; а устата му припнали и достигнали чак до ушите: той захванал да оценява още по-високо своето достойнство и да мисли, че приятелят му изведнъж ще да одобри неговото предложение.

— И така, хаджи, ти приемаш моята дума? Ех, дявол да го вземе, ще да направиме такава една сватба, която ще да разиграе и самодивите! Ние с твоя милост хаджи, ще да зачудиме всичкия поднебесен свят; всичкото село ще да разбере кой е дядо Либен и кой е „Генчо поклонник“... Всичкото село ще да отвори уста и ще да рече: „Уха-а-а! Дявол да ги вземе!“

Хаджи Генчо погледал на дяда Либена лукаво и рекъл с голямо достойнство:

— Всичкото това е истина... Бог ми е дал умна, работна и хубавичка дъщеря, а вас е обдарил с работен и с умен син... Моя Лила е гълъбица „поднебесная“, а ваш Павлин е „сив ясен сокол“. Аз пристаям, байо Либене, ала, знаеш, трябва по-напред да поговоря за тая работа с хаджийката и с невестата, па тогава вече да се удариме по длановете.

— Твоята хаджийка пристая, хаджи! Моята бабичка се видяла с нея в черкова и свахите скроили работа — рекъл дядо Либен и почесал си врата.

— А аз нищо не мога да ти кажа, дорде не поговоря сам с жената си и с момиченцето си. Ти, дядо Либене, твърде добре знаеш, че аз

обичам да се съветувам с всичкото си домочадие... Трябва да попитам и Найдена, защото Найден е умен и образован човек — седем годинки се е учил.

Но Хаджи Генчо лъгал: в своята къща той бил исти персидски шах или димотишки кадия и никога с никого не се съветувал. Да ви кажа право, хаджи Генчо имал съвсем други намерения: той мислил да продължи малко повече решението на тоя маловажен вопрос и да поизпие малко повече от старото винченце. Дълго време двата приятеля говорили за гореказания предмет, но техният разговор не принесъл никакво заключение и тия свършили разсъжденията си пак със старото вино.

— Това вино е петнайсетгодишно, хаджи, и аз не съм го купувал, а набрал съм го от моето пастушеско лозе.

— А много ли имате от старото вино, дядо Либене?

— Около триесет ведра, хаджи!

— И така, аз утре ще да ти кажа — съгласно ли е моето домочадие да приеме твоето предложение, или не... Утре ще аз да дойда тука, знаеш, така, преди обед. Прощавай, свате!

— Иди сбогом, свате! Много здраве си носи! — отговорил дядо Либен и поухилил се.

Когато хаджи Генчо отивал дома си, то броил на пръстите си: „Триесет ведра... Ако да пие човек на деня по две оки, то той за един месец ще да изпие шест-десет оки, за два месеца — сто и двацет, а за половин година — шестстотин окици! И така, след половин година... Но дядо Либен ми каза, че има около триста оки или около триесет ведра... А може той да има и повече от триесет ведра! Нека бъде тъй, нека бъде за половин година; след половин година аз ще да кажа на дяда Либена съгласно ли е моето домочадие, или не... а дотогава ни гък-гък... Аз ще да му дохождам всеки ден на гости и ще да протакам онова — другояче се не може; аз зная, че той е твърдоглав и сърдит старец; зная и това, че той яко-яко ме не обича и щом свършиме сватбата, то той ще да затвори вратата си... Лъжеш се ти, байо Либенчо, лъжеш се ти, стари приятелю! Хаджи Генчо е старо врабче и не влязая в капана!...“

И хаджи Генчо се обърнал към дядовата Либенова къща и показал и палеца си изпомежду указателния и средния пръст. „Това ще да бъде добро нещо — продължал той да размишлява. — Да дам Лила на

такова богато и на такава хрисимо ергенче — не е шега!... Дръж се, хаджи Генчо! Твоето момиченце ще да вземе такъв един юнак, когото би желали да вземат най-първите коприщенски момиченца... Тия мислят, че хаджи Генчовото семе е по-долно от тяхното и че неговото момиченце не може да стане снаха на дяда Либена... На ви вам, мои мили момиченца!“ — извикал хаджи Генчо, а после извадил езика си и посочил го към Ламбовската махала. С това той искал да подразни момиченцата, които мислили да отнемат богатия му и умния му зет.

Хаджи Генчо влязъл в къщата си, а баба хаджийка го посрещнала и погледала на своя султан боязливо; но когато видяла, че нейният деспот има кеф, то го попитала:

— Де беше днеска, хаджи?

— Аз, хаджийке, бях на гости и нося ти добри гласове, пригответи се да ги послушаш.

— Казвай, хаджи, аз слушам.

— А тебе се иска да знаеш?

— Е, казвай де, казвай, моля ти се!... Да не си добил от момчето ми, от Костадинча, писъмце? Какво прави той? Какво прави моето детенце, моят гълъб? Здрав ли е?

И баба хаджийка се мъчила да прочете що-годе в очите на мъжа си:

— Не, хаджийке, не е това.

Веселостта, която виразвала майчината любов и женската нежност, изчезнала изведнъж по лицето на баба Хаджийка и тя попитала своя мъж, но не с онова вече голямо любопитство, с което го питала по-преди:

— Е, както щеш, хаджи, тъй и прави, ако искаш да кажеш, то добре, а ако не щеш — то прави каквото щеш.

— А ако е така, то аз искам да те помъча... Няма да ти го разкажа до утре.

— Да ти кажа, хаджи, ти не си добър човек; аз знаех това още тогава, когато те вземах за мъж... Ти никога не си приличал на другите хора — казала баба хаджийка печално.

— А де е Лила? — попитал хаджи Генчо.

— Тя отиде на чучура за вода — отговорила баба хаджийка.

— А защо е тя отишла толкова късно за вода? Да ти кажа, хаджийке, това не е добро... Ти, хаджийке, я мъчи твърде много,

защото тя е останала у нас сама-саменичка. Ти би по-харно направила, ако би пратила на чучура някого от учениците: тия урсузи нищо повече не правят, а само хляба хабят.

— А нима си ти заборабил, че днеска е празник и че учениците ти не са дохождали да се учат в школото? А аз съм вече стара, а Лила е у нас само една работница — малко ли работа има в цяла една къща!...

На читателя ни може да се покаже чудно, че дъщерята на хаджи Генчо е отишла за вода на чучура нощеска, когато дядо Либен и хаджи Генчо вече успели и да повечерят. В България, дето няма гърци и турци, момичетата и младите невести почти всякога ходят за вода после захожданието на слънцето: стоят там дълго време, весело разговарят с другарките си и с посестримите си и разгледват юнаците, които дохаждат да си огледват невести. На българския ергенин всеки честен баща е готов да довери дъщеря си и никога няма да му дойде в главата, че тоя ергенин ще да злоупотреби даденото му доверие. С една дума, българският народ няма донжуани и затова момичетата и жените до късна вечер могат да ходят по улиците така също безопасно, както би тия ходили и в своята собствена къща. Тежко и горко томува, който би посмеял да ги оскърби с каквато и да е недобра или нечестна дума! Ако се случи това нещо, то момичето или жената трябва само да повикат проходящите на помощ и тия страшно щат да накажат безобразника; понякогаж честните българи и съвсем го махнат от света.

— А вие още не сте вечеряли? — повитал хаджи Генчо своята бабичка.

— Не сме още.

— А аз, хаджийке, вече повечерях.

— Това ли искаше да ми кажеш, хаджи?

— Не, не това, хаджийке!... Почакай малко, хаджийке, и като дойде чедото ми, то аз ще да ви кажа всичко, щото зная... Аз ще да ви кажа едно голямо и радостно нещо...

Но хаджи Генчо не дочакал прихода на своята дъщеря и захванал да открива на жената си своите тайни.

— Ех, хаджийке — захванал той, — ти твърде добре знаеш, че аз съм умен и учен човек; а още по-добре знаеш, че аз съм направен от бога за големи работи; всичкият свят знае тия неща. Знае ли, хаджийке?

— Знае, хаджи, знае... А какво ще да бъде по-нататък, хаджи?

— А по-нататък ще да бъде това, че наша Лила ще да се нарече домакиня на богато ергенче.

— Кажу ми, хаджи: кой ще да вземе нашето момиче? Кой я иска?

— Кой? Не ща да ти кажа кой; аз обичам да помъча малко жените, за да се научат да търпят и да не разужават за всичко. Всяка една жена трябва да знае малко, а да разбира много.

— Аз съм майка, хаджи, и искам да зная какви дни очакват децата ми и кой ще да им бъде стопанин.

Дорде старците се разговаряли така, то в стаята влязло едно момиченце, което било около шестнайсет години: черните му очи блестели някак си живо и весело; тия били пълни с нежност, с енергия и с душевна топлина и били покрити с дълги и къдри клепачи; черните му вежди представляли правилен полукръг; мъничките му устца били украсени с алени устни; откритото му и високото му чело било ясно и хубаво; няколко аленовата червенина светили на бялото му като хартия лице; образи — като прасквици с наежинки и с ямки; и най-послед главица, покрита с темноруса като коприна коса, която се вила по плещите му и приемала по краищата къдрав вид. Притурете при всичкото това висок и прав бой, тънка и гиздава снага, която била стегната с копринено коланче и със сребърни чопразчета. Главата на това ангелче била забрадена с червена стамболска, тънка като було кърпица; освен това Лила била облечена във вълнен домашен сукман, който бил нашарен с копринени кенета; контохчето ѝ било от червена чоха и било нашарено така също с бели копринени кенета. Сукманът и закривал само шеята и плещите; но в това също време той откривал високите и гърди, които били покрити само с едни тънки копринени нагръдки; а над тия нагръдки висели роскошно и сладострастно мъниста и мерджаново герданче. Тя носила и в двете ръце по една стовна с вода; едната стовна била жълта със зелени дамги, а другата — зелена.

Когато хаджи Генчо видял своята дъщеря, то той станал и срещнал я; но когато това негово нежнолюбимо чедо видяло баща си, че върви къде него, то дотолкова се уплашило, щото насмалко щяло да изпусне стовните. Лила твърде добре знаела, че ако нейният нежни родител се приближава към нея то се приближава само за това, за да я потегли за ушите или да ѝ удари една родителска плесница — тия две

неща служили у хаджи Генча и като наказание, и като галене. Но да ви кажа право, у хаджи Генча се намирали и по-силни наказания, ако само ставала за тях нужда; и когато хаджи Генчо се решавал да накаже някого с тия силни средства, то без никакво съмнение наказаният не трябвало вече да живее на тоя свят: това наказание изпитали неговите непослушливи синове. Хаджи Генчо имал пет сина; а двамата той твърде рано успял да отправи на онзи свят: одного за това, защото той припкал по улицата и играл с децата, а другия за това, защото той убил с камък Панчовия петел. Третия си и най-непослушния си син хаджи Генчо пратил на конака и повелел на агата да му удари петдесет тояги по краката за непокорност. Биеният се срамувал да живее вече в Коприщица, побягнал във Влашко и даже и до тая минута не е написал на баща си де се намира, какво работи и здрав ли е; а хаджи Генчо не ще и да чуе за него. „И прошка не иска от баща си, пъсият син! Аз съм се отказал вече от него, аз съм го проклел, аз неща да и да чуя за него“ — говори твърде често хаджи Генчо.

И така, Лиля се уплашила от баща си, но твърде скоро познала своята погрешка: хаджи Генчо сега и не мислил да опиня уши и да удря плесници. Той хванал дъщеря си с два пръста за гушката и рекъл й със засмеяно лице и със сладък глас:

— Е-е-е, Лилко! Честитявам ти радост! Баща ти ти е намерил такова едно ергенче, каквото ти и насъне не си виждала. Целувай по-скоро ръка и поклони ми се седемдесет и седем пъти!

Лилка целунала ръката на баща си и без да проговори нито една дума, отдалечила се, а хаджи Генчо говорил след нея: „Идете, растете, плодете се и умножете земята“, и когато прочел своята молитва, върнал се и седнал на своето място.

— Кажи ми, хаджи, кажи ми: за кого искаш да задомиш детето ми? Кому искаш да дадеш чедото ми? Моля ти се, хаджи, кажи ми, ако само вярваш в бога и ако обичаш къщата си — молила баба хаджийка своя почтен мъж и плакала.

— Ако ти аз разкажа всичко, щото зная, то ти или щеш да полудееш, или щеш да остарееш без време — рекъл хаджи Генчо и търколил се в къшето под иконостаса.

Нежният домочадец скоро захъркал. Баба хаджийка завила мъжа си с едно синьо и рошаво кебе, па въздъхнала и отишла в „къщи“ при

чедото си. Лила седяла около огнището и готвила вечеря. Когато тя видяла майка си, то се позасмеяла малко и рекла и:

— А що, мамо, тато е днеска много весел. Аз отдавна не съм го видяла дотолкова весел.

— Весел е — отговорила баба хаджийка, — много е весел. Той иска да те даде в чужда къща...

Лила погледнала надолу и зачервила се.

— Не зная само за кого ще да те даде — продължала майката, — дебелоглавият старец и мене не щя да каже, ала аз се сещам и сама... Знаеш ли, Лило за кого?

Момичето мълчало.

— Е, ако не знаеш, то аз ще да ти кажа: за Павлина, за Либеновия син. Павлин е добро ергенче, умно момче и от добър корен.

Лила почервения още повече обърнала назад главата си, за да ѝ не види майка ѝ лицето; но изведнъж очите и се напълнили със сълзи и тя прегърнала остарялата си майка и заплакала.

— Защо плачеш, мое мило детенце, или Павлин ти се не харесва? Знаеш ли ти Павлина, Лило? Аз мисля, че ти го знаеш. Знаеш ли го? — питала майката чедото си и гледала му нежно в очите.

— Зная го, мамо, зная го — проговорила Лила тихо и със сълзи на очите, — той много пъти ми е вземал *цветето* и много пъти е *напивал водата ми*.

— Е, ако е така, то да ми кажеш като на майка: харесва ли ти се той, или не?

— Харесва ми се, мамо, много ми се харесва...

Дълго време се продължал разговорът между тия две нежни и любящи сърца и тия весело и щастливо седнали да вечерят.

Хаджи Генчовица имала добра, мека и любяща душа, каквито на тоя свят се срещат твърде рядко; но всичките тия прекрасни и драгоценни нейни качества се появявали на видело само тогава, когато тя била заедно с децата си и без мъжа си; пред очите на мъжа си тя била сурова, мрачна и навъсена като Стара планина или като Черно море. Около полунощ майката се разстанала с дъщеря си, поцелувала я по челото и отишла да спи.

Сега вече видите как хаджи Гепчо обича да се съветува със своето домочадие; а дядо Либен мислил, че тоя хаджи Генчо го лъже! Да ви кажа право, Лила би се съгласила да вземе и най-последния човек, да

вземе вдовец, да вземе недомакин и безкъщник само и само да се избави от своето бащино огнище и от бащините си нежности или от бащиния си деспотизъм; но когато тя узнала, че баща и я дава на Павлина, то от радост не могла да затвори очите си цяла нощ.

„Стига съм се мъчила, стига съм вече патила! — мислила тя и плакала. — За нищо не ми е жално, нищо ме не тегли към бащината ми къща нищо ми не е мило в тая къща! Един камък само тегне на сърцето ми: мене ми е тежко само да оставя бедната си майка; тежко ще да й бъде да остане сама с баща ми! А аз ще да бъда щастлива: моят мъж е добър човек; а свекъра ми и свекървата ми всичкият свят хвали. Аз ще да помоля Павлина да купи на мама карловска кърпа, кафеен цвят, и ще да я накарам да хвърли старата си зехтинлийка, която, както ми се чини, тя носи още от моето рождение. А как ще тя да се зарадва, когато аз и донеса новата кърпица! Аз ще да я скрия в пазухата си, па ще да дойда при нея и ще да й река. «Мамо, знаеш ли що съм ти донесла?» А тя ще да ми каже: «Не зная, синко, не зная, чедо!» А аз тогава ще да извадя кърпата, ще й я подам и ще да й река: «На ти, мамо, тая кърпица... Мой Павлин ти купи тая кърпа за това, защото си ме обичала, защото си била добра... Той ще да ти купи и посталци... Носи ги, мамо, на здраве!» А какво да харижа на тата? — Не зная. Или нему нищо не трябва да се харизва?... Ала да кажа право, мене ми е жално и за баща ми, ако той и да е зъл човек и ако да ни не обича. Аз ще да помоля Павлина да му купи шапка от добро къръмско ягне; а на братата ми да купи ботуши: той обича дълги ботуши... Но ето ти бела: когато тато види, че брат ми е обул ботуши, то и господ не знае какво би той направил! Аз мисля, че е по-добре да му се купят хубави еменийки с гиздави уши, защото баща ми казва: «Емении носят добрите въртокъщници, а чизми носят само чапкъните.»“

Въображението на младото и невинното момиченце се разигравало все повече и повече; то през тая нощ всичко премислило, всичко пречувствувало.

Разгърнала Лила в мислите си и всичката картина на нейната сватба: как ще тя да се облече, как ще да иде в черкова, как щат да я гледат хората; а ней ще да бъде срамотно, необикновено, стеснително, страшно, а после весело и мило... „После сватбата — продължала тя да мисли — свекърва ми ще иде в черкова, а аз и Павлин ще да вървиме след нея. В това време хората щат да ни видят и щат да рекат:

«Хубава лика-прилика, чегато са със свещ търсили един другиго!» А как ще аз да обичам свекъра си и свекървата си! Как ще аз да обичам етървите си, деверите си и калинките си! Все ще да ги наричам гълъби, гълъбици, мили и драги!“

Когато Лила се понаситила от тия сладки мечти, то си скрила лицето във възглавницата и пренесла се в онзи блажен сън, в който заспиват само невинните ангелчета. **IV. Копривщенските свахи**

— А що, Павлине, време е вече да те ожениме, синко! Аз изжених твоите братия, за да ме гледат жените им на стари години, а тия ми нараждаха един билюк деца... Тия си гледат дечицата, а старците нека умират на купището. Майка ти е вече стара и не може да ми шета. Трябва да и се вземе помощница — говорил дядо Либен на своя син и гледал му весело в очите...

— Добре, тато! Ако е време, то нека е време... Когато ми ти казваш, че трябва да се ожения, то аз съм готов за твоята воля и десет пъти да се ожения...

— Е-е-е, синко, ти не си турчин, та да се жениш десет пъти! Я гледай ти него! Нима си петел бре? — казал дядо Либен и изкикотил се.

Павлин бил хубаво и гиздаво ергенче: той имал умно лице, високо чело и руси големи очи, а всичкото това виражало душевна доброта и откровенен характер. Образите му били пълни и гладки, а тялото му — право и гиздаво.

Дълго време дядо Либен се кикотил и плакал от смях и най-последно принял сериозен вид и рекъл:

— Аз видя, мой синко, че ти си готов вече за женене; иска ти се жененето... Ако да би те пратил да покосиш ливадата или ако да би те турил да ми прекроиш кантоша, то ти би побягнал чак в Загорето; а когато е работата за женене, то ти тичаш към нея като муха на мед. Ех, ама си юнак! „Хайде, Манго, да пасеме овцете!“ „Студено е, овчарко!“ „Хайде, Манго, да ядеме.“ „Да ядеме зер, нали сме дружина, да се слушаеме!“ А знаеш ли, мой синко, чие момиче искам да ти взема?

— Не, татко, не зная!

— Ако не знаеш, то аз ще да ти кажа; ала ти по-напред трябва да ми се поклониш и да ми целунеш ръката.

Павлин изкавалил три поклона и приближил се към баща си да му целуне ръката; но дядо Либен му повелил да почака и рекъл му:

— Почакай, синко, тъй се хората не кланят — тъй се кланят само турците през байрама; аз искам да ми се поклониш така, както се кланя сиромашът пред селския чорбаджия. Удари си челото по одъра.

Павлин се поклонил наново три пъти, треснал челото си о одъра, целунал ръката на баща си, па скръстил ръцете си и гледал му право в очите.

— Що си опулил очи като заклан овен? — казал дядо Либен и позасмял се. — Иди по-скоро, та целуни ръката на майка си, и после дойди при мене да ти кажа коя ще бъде твоята невеста.

И дядо Либен запял с носа си една предипотопна турска песен. Павлин отишъл при майка си, целунал и ней ръката и върнал се назад.

— Изправи се, синко, пред мене и слушай... Изправи се право и скръсти си ръцете на пояса! Не, ръцете не така, не така; ти трябва да скръстиш ръцете си над самия пояс. Дясната отгоре! Е-е-е, малко по-долу. Ха, ето тъй, тъй... Искан да се жени, а не знае как да стои пред баща си! Ти, както ми се чини, и пред кума си щеш да стоиш така! Ако си ти, мой синко, такъв, то е срамота и пред хора да те изведе — мечка, като две пари мечка!...

И още дълго време дядо Либен чел на своя син „параклис“, и още дълго време синът му стоял пред него с почитание, чоплил си носа, сукал си мустака, премествал се от крак на крак и пак не можал да разузнае онова, щото му се искало да чуе от баща си. Най-после дядо Либен го попитал:

— А що, Павлине, знаеш ли ти чича си хаджи Генча?

— Кой хаджи Генчо? — попитал Павлин, чегато в Коприщица били двамина хаджи Генчовци.

— Ех, хаджи Генчо, на когото прякорът е „Кукумявка“.

— Зная.

— А знаеш ли, че той има дъщеря?

— Зная — отговорил синът и погледал си на посталите.

— Е добре — отговорил дядо Либен и намигнал на сина си с дясното око. — А защо ти, мой синко, гледаш надолу като мисир на слънце през марта? Ти трябва да държиш главата си право: нашето коляно, ти знаеш, е почтено, то държи главата си високо и очите му не мигат ни пред една жена. Такъв беше и баща ти в млади години, такъв

да бъдеш и ти... Ех, млади години, млади години! Хайде, върви си сега — стига ти толкова; иди сега, мой синко, и поработи нещо. Дъщерята на хаджи Генча — Лила, тъй, мисля, ѝ е името — ще бъде твоя жена.

Ето, гледайте как и дядо Либен се е съветувал със семейството си и как се е обяснил със сина си; той даже и не помислил да го попита: харесва ли му се невестата, или не; но неговата любяща майка отдавна вече успяла да му обади защо хаджи Генчо дохожда в къщата им да пие от старото вино. И така, Павлин отдавна вече знаел какво ще да му каже баща му; но в това също време той бил длъжен да изпълни обичните приличия, да остави всичко настрана и рабски да слуша каквото щат да му заповядат, ако всичкото това и да му било твърде неприятно.

Павлин се виждал с Лила почти всеки ден; тоя я знаел чак от онова време, когато бил ученик в хаджи Генчовото училище и когато тя била още две педи човеченце. Иде Лила вечерта за вода на Арнаутец, а Павлин излезе на улицата и чака я при бояджийницата на Никита Вапцалката. Смръкне се и месечината засвети, Лила се връща от чучура и погледва насам-нататък, а Павлин чака и не може да я дочака. Но ето я... Щом Лила се приближи до Павлина, то Павлин иде при нея и помоли я да му даде стовната си да пине водица. Лила му подава стовната си и като обърне към него страната си, поправя си кърпата на главата; а Павлин я изгледва от всяка една страна така, както изгледват бабите пукнатото корито. Разбира се, че тия млади и зелени люде нищо не говорят между себе си; а като постоят малко, всеки отива в своята къща замислен. По някой път (в неделя) Лила отива за вода, но по-напред накланя главата си с цвете; а Павлин се приближава до нея, моли и се да му даде едно цветице и като го получи, с жадност и с удоволствие го крие в пазухата си. Такива са всичките zalюбени хора! Лили така също отдавна вече си харесва Павлин: тя много пъти е мислила за него: и когато ляга да спи, и когато стане утринта, и когато седи в къщи и работи. Хвърли тя понякогаж контоша си, засуче ръкавите си, наклада огъня, окачи менците на веригите, насече лук, очисти ориз и стотви обед; а сърченцето ѝ тупка и тупка — не може да заборава Павлина. Иде дене на реката да пере дрехите: бухалката така ѝ трещи в ръцете ѝ; а Павлин никак не излазя из ума ѝ. А и как то да излезе, когато е сам непрестанно пред очите ѝ?

Тя пере, а той стои под върбите, гледа на нейните хубавички, боси и почервенели от водата крачка и сърцето му е готово да изскокне. С една дума, любов между двете млади и невинни сърца се захванала и вървяла все напред и напред, без никаква задна мисъл с всичката своя искреност — каквато съществува само в младите и неразвалените души.

Но ако тая любов и да била невинна и ако отношенията на двете млади и невинни същества и да били ангелски, то коприщенските свахи захванали вече да разпространяват за нея твърде лошава слухове. Няма на тоя свят нещо по-лошаво от езика на коприщенската богата бабичка. Сиромасите си имат работа и стараят се с кървав пот и с тежки мъки да изработят една пита хляб; майките са заети със своите дечица; момиченцата шетат по къщите си, садят цветице в градинките си и пеят своите песенчици: Садил мома ран-бял босилек,

хем го садил, хем го пазил...

А мъжете имат големи работа и всичкото си свободно време жертвуват на кръчмата. Не са такива бабичките! Коприщенските стари чорбаджийки нищо не работят и от утринта до вечерта само хората предумват. Да ви опази господ да се попаднете на техния езичец! Коприщенските свахи вие можете да срещнете при всеки мъртвец, дето тия плачат за умрелия и плачат действително, плачат от всичкото си сърце: от тях живите място не могат да намерят — и в гроба ги намира езикът им; а за мъртвия тия свахи всякога намират и сълзи, и кръстове, и молитви.

Трябва да забележа, че женското население в Коприщица е многочислено от мъжкото; последното ходи по света да прави търговия и да печели за зимска. Коприщенските мъже се занимават повече с абаджилък, със скотоводство и с беглихчилък — коприщенското масло и сирене се славят и в Цариград. Ето защо в Коприщица твърде често остават само селските терзии, купците, берберинът, поповете, клисаринът и копачите. Всичките земеделчески домашни работи изпълняват жените и работниците.

И ето, на бабичките се открива свободно поле да дъвчат от немай-къде всичко, щото е живо и младо, всичко, щото не е бабичка. Една из

тия свахи, Бенъовица Вишнева — тлъста и бѣчвообразна маса лой, с бяла коса и с мъничка главица, която била забрадена с черна кърпа с червени колелчета — тая кърпа служила за знак, че Бенъовица се е отказала вече от света и посветила е себе си на черковата, — когато излазяла из черкова, то разказвала, че Павлин и Велика (Ли́ла) правят не твърде похвални неща, че Павлин прилича на баща си и закача момите и вдовиците и че той би намерил за себе си и по-добра, и по-хубавичка невеста, отколкото била дъщерята на кривокълки хаджи Генча.

— Е, това не е тъй! — казала друга една чорбаджийка, която имала обикновение да носи голяма чифутска чалма. — Ти това не казвай, стрино Бенъовице, тя е момиче хубавичко, гиздавичко и въртокъщниче, а освен това тя е и от добър корен.

— Що ти, Калъовице? Що ми ти разказваш? — казала Дона Цѣклина, или *лалата* на Бенъовица, която събирала селските произшествия за своята господарка. — У хаджи Генчови нищо не става като у честитите хора: тия си турят зеле после коледно заговяване и купуват си ситен рапон. Когато всичките хора си купуват едра и твърда зимовина от стрелчените, то хаджи Генчови си купуват всичко от душанчени — и рапон, и чукундур, и зеле им докарва един турчин. Да ти кажа право, това е ерес, чиста ерес; това е такава ерес, за която оная неделя ни разказва поп Михалъо — помните ли? За фарисеите. Кажете ми: де сте видели вие такава къща, в която бащата да си купува чоха за контош и за шалвари, а дъщерята и майката да седят по цял ден със скръстосани ръце? Нима тия не могат да му изтъчат сукно за шалвари? Ако върви работата им така то на сиромасх Павлина ще да бѣде твърде лошаво — той е добър ергенин и кротка душа, — когато жената му рече: „Аз не мога да работя и ти трябва да си купиш и сукно за шалвари, и пояс, и купешко платно за ризи.“ А може тя да му каже да купи и за нея ризи и месали. Срам!

— Срам, голям срам за нашето село — рекла Бенъовица и подпряла се на тоягата си, а главата и треперала като габърска шумка. — Ако Велика стане Павлиница, то клисурците щат да помислят, че Коприщица е полуляда! Срам, голям срам! А какво ли щат да помислят за нас сопотненци? Срам!

— Щото е истина, то е истина — казала голямата чалма, — но момичето не е криво, а бащата, който му не дава да работи като хората.

„Аз — казва той — ще да си купя сукно, а вие работете друго нещо — плетете чорапи за продан.“ А когато хаджи Ганчовица му рече, че хората й се смеят, то старият се така развиква, щото бягай вълн. „Глупави сте вие жените — казва той, — сукното чини по петдесет гроша аршина и е много по-хубаво, а вашите шаяци чинят седемдесет и не са за нищо.“ Видите ли сега, че Лиля и хаджийката в нище не са криви?

— Ти най-напред узнай какъв е тоя хаджи Генчо, а после вече говори, че той не е лошав човек. Хаджи Генчо е чифутин и греховен човек!... — извикала Бенъовица, па ударила тоягата си о земята и затреперала от яд. — Да ме прости господ! Тоя хаджи Генчо има работа с чифутите, които са распели Христа, ако и да пее на певницата. Един калугерин ми каза, че хаджи Генчо продал на чифутите едно момченце, за да си направят от кръвта му комка, а тия му дали за това всякаво купе. Видите ли сега каква е работата!

— А защо е на чифутите момченцето? Каква комка тия правят от него? — попитала една стара, дрипава и мършава жена, която стояла недалече от свахите, която слушала с голямо внимание, що тия разказват, и която чоплила носа си с указателния пръст.

— Как защо? — отговорила Бенъовица така, както отговаря всеки учен и разумен човек. — Чифутите купуват български деца, хранят ги със захар, с масло и с мляко; а когато тия се угоят, то ги турят в една бѣчва, в която са набити игли и ножове, после търкалят бѣчвата от някой връх и момченцето се посветява. Тялото му тия хвъргат на кучетата, а кръвта му събират в Соломоновата чаша и комкват се. У чифутите светото причастение е кръв, у турците маслина, а у ерменците — лайно. Мене всичкото това разказа Тончо Славей.

— Не е то тъй, мамо! — рекла хубавичката и младичката Бенъовичина снаха. — Ако Лилин баща и да е грешен човек, ако той да е чифутски приятел, то Лилия в нищо не е крива.

— Ти, булка, си още млада и нищо не разбираш — казала Бенъовица с достойнство. — Аз съм стара и твърде добре разбирам как вървят тия работи. Знаете ли ти какво говорят старите хора? Крушата пада недалече от корена си. Това е истина.

— Ти, стрино Бенъовице, говориш истина, но аз ще да ти кажа, че това бива не всякога. Я погледай ти на Пейча и на Пейчовите синове:

бащата е голям пиенец и върли хайдутин, а дечицата му са добри, хрисими и работни — казала голямата чалма.

— Ти се лъжеш, моя гълъбице — рекла Бенъовица. — Ако Пейчо и да е голям пиенец и върли хайдутин, то той не е барем греховен, а хаджи Генчо е продал душата си на дявола. Знаеш ли ти това? В неговата къща и таласъм вече се е появил! Ако ми не вярваш, то питай Тонча Славея.

— Истина ли е? Ах, ти, господи Света Богородице троеручице, и ти, света Петко и Недельо, спасите нас! — се чуло от всичките страни.

— Аз ви не лъжа, а казвам ви истината — продължала Бенъовица; — мене ми разказа всичкото това Найденица, която е негова комшийка: вие знаете, че от нейния къшк се види дворът на хаджи Генча. Това се е случило до първи петли. Събудила се Найденица — тя спала на къшка — и чуе шумотевица. „Не дъжд ли вали?“ — си помислила тя и слязла на двора да събере дрехите, които били оставени да се сушат на стобора в градинката. Гледа, не дъжд вали, а нещо шумти и кряска по хаджи Генчовия двор. Качила се тя пак на къшка и гледа: сред двора седи циганин и прави клинци, а други мънички циганчета-ковачета духат огъня със 77 духала. Малките циганчета били не по-големи от една педя, а брадите им — бели. Когато тия работили, то пели страшни песни. Найденица е научила тяхната песен науст.

— Коя е тая песен? Кажй я и нам, ако я знаеш!...

— Молиме ти се, бабо Бенъовице! — извикали всичките слушатели с един глас.

— Почакайте, аз отдавна вече зная тая песен. Той пял, как беше... Не мога да припомня... Стара съм вече, мои гълъбици, стара съм; поживях вече аз на тоя свят, дълго време вече поживях. Когато бях аз още млада и когато ходех по седенките, то знаех около сто песни: тогава бяха много песни и много песнопойци, тогава бяха много приказници и много разказвачи, а сега...

— Ние тия неща и сами знаеме. Ти ни кажи по-добре какво пееше таласъмът. Попей ни неговата песен, а после вече ни разказвай за старите времена — казала голямата чалма.

— На, на, помня, помня.

И старата сваха навела главата си, захванала да чука с тоягата по земята и заняла полекичка: Клан, клан, недоклан,

дран, дран, недодран,

уши ми са лопатури,

зъби ми са иглитури,

очи ми са тарулци:

кого стигна, кого бодна,

кого бодна — кръв пуца.

Когато коприщенските свахи получили толкова положителни известия, то употребили всичките си средства да дойдат до истината и отишли да разпитат за тия дела по-подробно и Найденица; но тя нищо повече не можала да им обясни. Тя им казала само, че никога нищо не е видяла и никакви песни не е слушала, чула само, че нещо шумяло в хаджи Генчовия двор, което приличало на гъша борба. И така, Найденичните сведения били нищожни, но свахите уверявали света, че Найденица видяла със своите собствени очи как на Св. Иван Коприван, около полунощ, из коминя на хаджи Генчовата къща изхвъркнал един огнен змей, който имал около седемдесет и седем глави. Но както и да е, а на другия ден в училището дошла само едната половина от учениците, на третия — четвъртината, а след една неделя — само триесет души!

— Никой не знае какво може да се случи. Всякакви злини биват на тоя свят! — говорили бабите, лелите, наните, стрините и майките на домакинците. — Ние не пушаме детето си. Койчо не трябва да ходи в това проклето школьо; нека по-добре иде да шие пантофи или да вари сапун... Стига му толкова учение — поп няма да стане; а на баща му е потребен работник в сапунджийницата.

И сътворил се такъв един грях, който убивал щастието на една къща. Хаджи Генчо и неговата къща били окаляни, а щастието на неговото семейство било дамгосано с дамгата на дявола. Колкото за Павлина, то жените продължали да го разхваляват; мъжете им се

съгласявали с тях и разказвали, че той е добър и хрисим, но твърде кротък и женкаст ергенин; а момичетата — изключваме из това правило само ония, които били вече годени — мълчали и въздишали.

* * *

Хаджи Генчо, според своето обещание, се явил на другия ден пред светлите очи на дядо Либена и, разбира се, до обед, и когато дядо Либен го попита: „А що, Хаджи, какво щеш да ми кажеш за момиченцето?“ — той отговорил:

— Аз ще да ти кажа, байо Либене, че пристаям; ела и искай я... и жената ми е съгласна, и синът ми е съгласен, и сама „дщерь моя бога всевышняго хвалить, зане онъ сподобиль ея есть обрести такого свекра, якоже еси ти, байо Либене“!

А каква е била тая причина, която е накарала хаджи Генча да се съгласи да даде своето девойченце на Павлина, когато вчера, по неговата сметка, той трябвало да се съгласи чак след шест месеца? Може неговото родителско сърце за една нощ да е станало дотолкова нежно, щото той е пожелал колкото се може по-скоро да направи щастливо своето чедо? А може неговите домашни да са го накарали да постъпи другояче и да заборава старото вино и печения кебап? — Не е ни едното, ни другото. Хаджи Генчо просто на просто мислил така: „Ако аз да повлека работата надалеч, то твърде лесно може да се случи тоя стари Либен може да измени своето намерение и да ожени сина си за друго момиче, а аз тогава ще да остана с дълъг нос и ще да заприличам на кекаво мисирче. Десет пъти е по-добре да године децата сега, а сватбата да се продължи дотогава, дорде се не изпият пет-шест бурилченца. А ако байо Либен каже, че трябва да се направи сватбата по-скоро, то аз ще да му кажа, че премияната още не е готова, че ризите за кума и за кумата не са още поръбени, че контошчето още не е подплатено, и още много неща могат да се измислят — сватбата не е малко нещо, тя има много кривулички.“

— А кога да дойда да я искам, хаджи? — попитал дядо Либен.

— Ако искаш, то ела и днеска, свате! — отговорил хаджи Генчо.

— Е, ако е така, то аз ще да дойда така надвечер; а сега да поядеме и да поспиме мъничко.

Когато двата приятеля пообядвали, то хаджи Генчо отишъл дома си, а дядо Либен легнал, поспал мъничко и като се пробудил, повикал

баба Либеница да дойде и да седне при неговото дясно коляно.

— Дело — казал той, — хаджи Генчо пристая да ни даде дъщеря си. Я иди ти и кажи на булката Ральовица да набере в градината малко цветице и да увие една голяма китка: тя е у мене умна и разумна снаха и всичко ѝ иде отръки. На ти и жълтица да я вежете на китката! — И дядо Либен извадил из кесията си една махмудия и хвърлил я пред баба Либеница.

— А емиш да донеса ли? — попитала баба Либеница.

— Донеси. Може ли се без емиш? Донеси малко ябълчици, малко големи смокинки, малко рожковци, малко сушено грозде, малко леблебийка: донеси още захарни петленца, бадемец и колелченца.

Когато всичкото това било донесено, то дядо Либен го турил в една липисканска кърпа, втъкнал в пояса си китката заедно с жълтицата и тръгнал да пътешествува. Когато дядо Либен излязъл на улицата, то повдигнал главата си нагоре като селски камзамалин и ухилвал се под мустак; той вървял горделиво, перчил се като паун, гледал насам-нататък с достойнство и мислил си, че всичките хора гледат само на него и говорят: „Ха-ха-ха, дядо Либен! Я гледай ти него! Видиш ли ти сега какъв е той баща? Искан да жени сина си за такава хубаво момиченце!“

Но няма нищо.

Хаджи Генчо очаквал дядо Либена и затова облякъл новия си контош и препасал се с червения пояс. Дядо Либен влязъл или, да кажа по вярно, преприпнал през прага, а хаджи Генчо му излязъл насреща.

— Добър ти ден, свате! — казал дядо Либен.

— Дал ти бог добро, свате! — отговорил хаджи Генчо. — Живо ли сте? Здравно ли сте? Нехае ли?

— Нищо, свате, добре сме.

— Да даде господ! Какво прави баба Либеница? Нехае ли?

— Нищо, свате, нищо.

— А какво правят децата?

— Нищо, свате, нищо.

— А унуките ви? Подскачат ли?

— Нищо, свате, нищо. А твоята Хаджийка какво прави? Здрава ли е?

— Нищо, свате, бога хвалим.

Дълго време приятелите поздравляли един другия и вървели напред и най-после се изтърсили в една из постланите одаи в хаджи Генчовия дворец. Когато дядо Либен влязъл в стаята, то си свалил шапката и турил я на пешта. Българите нямат обичай да си свалят шапките, когато влязат в някоя къща, но дядо Либен не прилича на другите хора; той и дома си, и по чуждите къщи сваля шапката си, защото такава едно нещо правят и всичките големи хора. „Московците — казва дядо Либен — свалят шапките си, когато влязат в някоя къща; свалят ги даже и в механата и почти всякога се кръстят... Кръстят се, кръстят, а най-после се и напият като копачи; а за виното не плащат...“

Така дядо Либен говори за руските войници, ако той и да ги обича безкрайно; освен това и той „во време оно“ е платил за виното не по-честно от войниците.

Стаята, в която влязъл дядо Либен, приличала на всичките други стаи, в които живеят българи и българки; четириъгълна, с два прозореца и с такава пеш, която прилича на дебела бабичка и която е излепена с вар или с червена глина. На самия връх на тая пеш е залепена паница нагоре с дъното за украшение. На десния ъгол в тая одая се намирал иконостас, а в него били залепени няколко хартиени икони и една дървена, която изобразявала св. Архангел с огнения меч. От едната страна на иконостаса била втъкната върбата от Връбница, а от другата — няколко свещи от Богоявление и от Великден. Пред иконостаса висяло едно червено яйце от Великий четвъртък в едно шарено торбенце, което било направено от хартия. Кандилото висяло в иконостаса на средата, а кандилницата била окачена за опашката на един гвозд. По всичките четири стени в стаята били направени дървени полици с шарени крайове, а на тях се намирали наредени, като царските войници, всякакви паници, сахани, тарулчета и синии, между които се отличавал онзи сахан, в който баба Хаджийка носила в черкова варена пшеничка. Стените на тая стая били залепени с бял вар; на одъра била постлана една шарена плъст, а край дясната страна — една черга, която била изтъкана от Лилините ръчици из червена, жълта, зелена, синя и бяла вълна; под самия иконостас било постлаено едно шилте, което било покрито със синьо ямболче, а това ямболче било купено още в млади години, когато хаджи Генчо бил само Генчо Кукумявката. На това шилтенце хаджи Генчо успокоява своите стари

кости после обед. Столове и столици няма, няма ни миндерлъци, с които се отличават по-първите коприщенски сараи. В цяла Коприщица съществува само една къща, в която се намират столове и столици; а тая къща е на едного из беглихчиите, който хиляди пъти е разплаквал сиромасите. В хаджи Генчовата стаица нямало така също ни картини, ни други каквито и да е украшения освен литографическия портрет на Юрия Венелина и едно огледало, на което черчевенцето било нашарено с всякакви бои и на което мухите достатъчно вече успели да притурят и своите живописни способности. В тая стая се събирали обикновено най-почтените хаджи Генчови гости.

На шилтето под иконостаса седнали дядо Либен и Тодар Радин. Тодар Радин е онзи Тодар Радин, който едно време беше селски чорбаджия и който поиска от селото за хартия и за мастило две хиляди гроша, които трябвали за неговата селска канцелария. В противоположния ъгол седнал Тончо Славей и Янаки екимина. Тончо Славей седнал турски и облегнал се с десния лакът на една от шарените жълточерни възглавници.

Тоя Тончо е твърде знаменита личност и аз трябва да опиша, доколкото е възможно, неговото животописание. Тончо, за когото коприщенските свахи говорили така благосклонно и за когото разказвали, че той знае всичко на света, бил селски терзия, вестникарин, сайтарджия и пр. и пр. Той бил на вид по-голям от Индже войвода; боят му бил твърде висок: мустаките му били дълги, руси и рунтави, а лицето му било нашарено от сипаницата и децата се бояли от него и казвали, че са го кълвали мисирките. Неговите очи били подпухнати от вино и от лой и така подло и лукаво се въртели насам-нататък, щото старците и благоразумните хора имали пълно право да кажат: „Тончовите очи подскочат насам-нататък, като у дявола, когато той прави зефет във воденицата.“

Гостите седнали и възцарило се мълчание. Дядо Либен пъшкал и сукал мустаките си, хаджи Генчо държал корема си и с двете ръце и говорил или, по-правилно да кажа, мукал своего любимо „хъ-хъ-хъ“, Тончо чистил ухото си с една чемширена ушечистка, Тодар Радин приводил в движение своята устна с помощта на указателния пръст и гледал към тавана, а Янаки си чесал врата. Влязла баба хаджийка и като се поклонила към дяда Либена, рекла:

— Добър ден, байо Либене, за многая лета!

Последното поздравление тя заимствувала от мъжа си, който така също го заимствувал от московците; той го получил из Киево заедно със славянския псалтир и с палустера.

— Здраве и добро! — отговорил дядо Либен.

— Как живее баба Либеница? Що прави? Дечицата здрави ли са?

— Нищо.

— Дай, боже, и ти, света Богородице!

И хаджи Генчовица така също седнала и замълчала. Дядо Либен и хаджи Генчо били занята с важни размишления и мълчанието дълго време би се продължило, ако бръщолеви Тончо да не би захванал да философствува:

— А що, дядо Либене, чухте ли вие, че чумата е пак захванала да мори хората? Тя се появила в Анадоллука и молепсала и ингелизите в Лондра.

— Това не е чудно! Види се, че тя, жива и здрава, медена и маслена, е пак побягнала... Тя, да ви кажа право, е хитра жена — казал дядо Либен.

— Това е тъй... Побягнала е — рекъл Тончо.

— Ако и да говорят, че тия ингелизи са умни хора и хитри дяволи, но аз ще да ви кажа, че не са, истина ви казвам, не са; истина, че тия хванаха чумата и затвориха я в шише, това е добро; а какво излезе от това, когато не са можали да я удържат! Кажете ми де! Не е мурафет да хванеш някого, а да го удържиш. Ето каква е работата. Московците, да ви кажа аз вам, не са такива: тия, както ми се чини, са по-умни в тия работи и ако хванат нещо, то во веки веков го не пущат... Пукни, тресни, разнижи се, а тия пак те не пущат. „Подиграваш се, стара беззъбетино — казват тия, — ние те добре познаваме — седи си там в шишенцето и мълчи си!“

— Да ме простиш, байо Либене — казал хаджи Генчо и отпуснал с едната ръка корема си и махнал с нея по въздуха, — ингелизите са по-умни от московците — питай когото щеш.

— А аз ще ти кажа — рекъл Тончо, — че ингелизите и московците са ни риба, ни месо; а френците са най-умният народ на света. Хе-хе-хе, тия са всичките големи майстори и дяволски унуки!

— А защо? — попитал дядо Либен.

— А за това, че един френец — не мога сега да му припомня името — искал с една плесница веднъж да махне, веднъж да удари със

саблята си и всичкия свят да очисти от света... Като рапон да изреже всичките човеци... Юнак!

— Хайде, чичо Либене, да видиме, какво ще да отговориш на това? — казал Тодар Радин.

Дядо Либен се засмеял така гръмогласно, щото гълъбите, които седели покойно на керемидите, се уплатили и улетели, чегато човеческите смехове не били мили и драги на това невинно животно! — Не мога да ви кажа истината.

— Ех, Тончо, ти, да ти кажа право, щеш да ми покъсаш червата от смях — истина ти казвам! Името на твоя френец беше Панапарт и ако той и да имаше три сърца, но московският цар, Кутузин и Саваров се не уплашили от него, а хванали го, заковали го в седемдесет и седем вериги и пратили го в пъкъла да прави плочи на дяволите. Видиш ли сега каква е работата! — рекъл дядо Либен и скачал от радост.

— А ако да не са ингелизите, то кой ще да ни прави игли? — попитал хаджи Генчо. — А всеки вече знае, че иглата е умно и разумно нещо.

— Ех, чудна работа! Аз мисля, че иглата е малка работа: и нашите цигани могат да направят игла — рекъл Янаки.

— А знаете ли какво ще аз да ви кажа? Ингелизите пратили на московеца една игла и рекли му: „Я гледай ти какви работи правиме ние!“ А московецът я вземал, направил си от нея чибуче и върнал я на ингелизите. „А ние с такива игли пушиме тютюн; пушете и вие и чудете се“ — казал московецът.

Когато дядо Либен разказвал тия чудеса, то насмалко щял да заплаче от радост; нему било твърде мило да докаже, че неговите московци са най-умни и най-изкусни на света, и продължал:

— Аз видях ингелизите в Цариград и мога да ви кажа, че тия са такива глупци, каквито и светът не е създавал. Дойде ингелизинът в някой дюкян да си купи хляб или сирене и ти не можеш да го разбереш... Той ти говори едно, а ти му даваш друго! А знаете ли и това, че повечето ингелизи са неми като немците?

Когато дядо Либен изговорил и това, то лицето му разцъфтяло като мак; неговата старешка душа се подмладила; неговата охладняла кръв се запалила и той насмалко щял да полудее от радост и да съдере ямболчето. Дядовите Либенови противници били победени и мълчали.

Когато се свършили и тия обяснения, то разговорът потънал в Тополка: дядо Либен мислил как да захване работата, а другите очаквали да чуят неговото красноречие, т.е. да чуят как ще той да иска Лила. Дълго време дядо Либен пъшкар и мислил и никак не се решал да продума първата дума.

— С какво да те гостиме, байо Либене? — попитал Хаджи Генчо за това, за да захване наново разговор.

— С ракийка, хаджи!

Хаджи Генчовица станала, излязла и донесла из другата стая такова едно калаено будненце, което приличало на риба нагоре с опашката. Тая риба баба хаджийка оставила на пещта. Влязла Лила, облечена в новите дрехи, донесла едно малко столченце, покрила го с алена кърпа, турила на него „рибата“, която била пълна с ракия, турила още една чиния със сушено грозде и една чашка, която приличала на гъба, и пак излязла, без да се поклони някому и без да проговори нито една дума. В Коприщица момичетата се не кланят никога и никому, защото майките изпълняват и техните обязанности, т.е. тия се кланят и поздравляват четворно.

Когато дядо Либен пинал и хапнал, то отворил устата си. Ако искате да знаете истината, дядо Либен би промълчал още дълго време, но неговото „чувство“ се отказало да му се покорява и захванало да курка: нему се искало да вечеря, а хаджи Генчо, както било известно всекиму, нямал обичай да гощава своите гости с вечеря.

— Знаете ли, хаджи, и ти, хаджийко, защо съм дошъл? — попитал той.

— За каквото си дошъл — ти щеш да ни кажеш, а ние ще да послушаме — рекли щастливите домочадци с един глас.

— Вие знаете ли, че аз имам неженен син?

— Знаеме, знаем, байо Либене! Време е вече да го ожените и да го задомите — това е християнска длъжност.

— А знаете ли още, че вие имате момиченце?

— Знаеме, как да не знаем!

— И така, на моя син се харесва вашата дъщеря — и мене се тя харесва... Ех, да го носи дявола, не би било лошаво да ожениме нашите прасета и да поиграеме на сватбата им.

— Добро е, байо Либене! Ако е писано на небето да станем сватове, то наздраве; ние няма да бъдем противни; трябва само да

попитаме и Ли́ла — иска ли Па́влина, или не.

— Питайте я, питайте! — отговорил дядо Ли́бен и бил твърде доволен, че свалил от шията си тежкия ярем, който му тегнал като воденичен камък. Той станал по-весел.

— Велико! — извикал хаджи Генчо на момичето си. — Ела тука!

Ли́ла влязла и запряла се посреди стаята; тя държала ръцете си кръстосани на пояса и гледала надолу.

— Що, мое чедо, харесва ли ти се дядо ти Ли́бен? — попитал хаджи Генчо. — Той е добър баща.

— Харесва ми се — рекла Ли́ла и почервеняла.

— А баба Ли́беница харесва ли ти се?

— Харесва ми се.

— А техен Па́влин харесва ли ти се?

Ли́ла мълчала.

— Е, кажи, кажи и не срамувай се! Той е умно и хрисимо момченце и аз ще да те дам нему, ако само искаш ти сама — рекъл бащата.

— Както ти искаш, тато, и както иска мама; аз ще да слушам вази.

— Е, ако е така, то целуни ръката на свекъра си като *невеста* — ти си вече невеста.

Ли́ла изкавалила три поклона и целунала гигантската ръка на дядо Ли́бена; а дядо Ли́бен я целунал по челото и дал ѝ китката и кърпата с емиша. Ли́ла ги вземала, оставила ги на пещта, поклонила се още три пъти пред дядо Ли́бена и отишла пред баща си; а когато направила и пред него още три поклона, то целунала и нему ръката, и така нататък. Хаджи Генчо дал на своето чедо една масърка, а Тодар Радин, Тончо и Янаки — по едно сребърно грошле. Когато Ли́ла изпълнила и тоя обряд, то отишла в градинката; там тя набрала няколко китки, везала ги с червен вълнен конец, привезала на тях по една малка монета и раздавала ги на гостите.

— Ех, хаджийке — казал хаджи Генчо, като се решил да наруши веднъж в живота си реда и като прокълел по-напред ония обряди, които назначали каквито и да е угощения, — идете с Ли́ла и донесете да повечеряме; трябва да гостиме свата колкото се може по-добре.

След един час на стола се появили: кисела кокоша чорба, пържен пресол със сланина, печена кокошка, пържени яйца, които били наръсени с овчо сирене, кисело мляко, тутманик и вино — ако и да

било ново, а все било добро вино. Лила не седнала да яде — такава свобода ней не била дозволена: всяка една годеница трябва да се мъчи и да работи, за да се покаже пред свекъра си колкото се може по-достойна. Лила подавала и износила яденето, наливала из пукала вино и подавала всекому в ръка. Старците пили най-напред за здравето на младоженците; после за здравето на дяда Либена и на баба Либеница, пили и за хаджи Генча и за неговото семейство и най-после за гостите, за конете, за воловете и за кокошките и пили дотогава, дорде дядо Либен се не нализал добре и дорде не заприличал и сам на мокра кокошка. **V. Гodeж**

На другия ден после сватането Павлин увил една китка цвете и отишъл в къщата на своята годеница. Това станало утринта рано. Веселото и невинното пеене на пиленцата посрещнало пробуждението на великата природа; дългите сенки на крушите, на върбите, на сливите и на дъбовете се разпространяли още далече по полетата, а полетата били покрити със сребърна бисерна роса; гъстият и миризливият орех, под когото можели да се скрият от слънцето около хилядо овце заедно с кучетата, с конете и овчарите, разпространял около себе си със своята млада шумица живот и здраве; зелената и дългата шума на прасквите и на кайсиите, които приличат на най-роскошната коса на най-хубавичката девическа главица, пуцали така също от себе си миризмица и утринна пара. Реката шумяла весела между зелените брегове и отразявала и зелените върби, които висели над водата, и кичестия лещак, и всичко, щото се намирало над брега. С една дума, наоколо било добро и весело, навсякъде мило и велико — и на небето, и на земята; весело било и на Павлиновото сърце. Той влязъл в къщата на хаджи Генча, поцелувал му ръката, а така също и ръката на хаджи Генчовица; в Лила, като видяла, че иде Павлин, излязла в другата стая.

— Що, мой синко? Какво ми носиш? — попитал хаджи Генчо.

— Мене ме прати тато да ви донеса някои дарове — отговорил Павлин.

— А за кого са тия дарове?

— За вашата къща.

— Аз зная вече, че тия дарове не са за мене, ами са за моето момиче. Почакай малко да повикам Лила, за да се поразговориш с

нея — и хаджи Генчо излязъл, но скоро се върнал назад и довел дъщеря си за ръка.

— На ти един безценен камък — казал той, — когото съм аз вардил като гледача на окото си, варди го и ти мой синко!

После това той хванал ръката на Павлина, подал му малката и гиздава Лилина ръчица и захванал да плаче. Не трябва да ви разказвам, че хаджи Генчо плакал с чужди сълзи — обичая ради!

Старците излезли из стаята и оставили младоженците сами, тия им дали воля да си поговорят между себе си, да се позапознаят и да открият един другиму душите си. Когато старците изчезли, то Павлин и Лила дълго време седели, гледали надолу и мълчали: Павлин час по час погледвал на своята бъдеща другарка с упоение, а Лила воздишала и кършела пръстите си. Най-после Павлин с голямо волнение и с разтреперано сърце рекъл:

— Какво искаш да ти купя за годежа, Лило? Копринена ли кутния за фустан, или чоха за кожух?

— Каквото ти искаш, това и да купиш — казала тя.

— А що, Лило, драго ли ти е, че ще да бъдеш моя невеста? Обичаш ли ме, или не?... Драг ли съм ти?

— Много, Павлине, много, аз съм дотолкова радостна, щото, чини ми се, от радост ще да полудея. Аз, да ти кажа право, съм по-щастлива от всичкия свят.

— Е, ако е тъй, то е добро, Лило! Аз тебе, Лило, ще да те обичам твърде много, като очите си; аз ще да те вардя; аз ще да те милвам; аз ще да те къткам като злато... Ех, дано настанеше и сватбата ни по-скоро!...

Влязъл хаджи Генчо и разговорът се прекратил. Като поседял около половин час, Павлин се върнал дома си и скачал от радост.

* * *

В неделя, после всичкото това, щото казах по-горе, из къщата на дяда Либена излезли троица цигани цигулари с бели чалми, с алени пояси и със сини контоши; а всичкото това се отличало твърде красиво от мургите и виразителните цигански лица. Тия свирели с цигулките си и пели такава една турска песен, която била връстница на султан Амурат I и която била пеяна още тогава, когато бил вземан Цариград; а нашите коприщенци я слушали и тълкували премъдро между себе си,

че тая песен уж била изпроводена от Бонапарта из Париж като дар на турския султан преди два месеца.

Но както и да е, т.е. колкото глупава и да била тая песен, а нашите коприщенци били от нея твърде доволни, защото тия български синове обичат османлъка и никога няма да се унижат до това, щото да пеят старите български песни, които ни разказват за самодивите, за „Груя мало дете“, за „мечка стръвница“ и за св. Панталеймона. Трябва да ви кажа и това, че коприщенците не приличат на другите българи; тия са просвещени и образовани люде; тия и турски знаят и затова ти трябва да им дадеш само онова, щото е ново: нека да е турско, нека да е гръцко, нека да е циганско, само да е ново.

След цигуларите вървели децата, подкривяли се, закачали един другото и подскачали; след децата се клатили мъжете и старците с бъклиците в ръка и ту с шапки, ту с фесове на главата; а след тях се мъдрили жените, на които главите били накитени от самите исторически съдби.

Женската първоначална накитка е произлязла от венеца. Жената никак не може да се отрече от своя стари обичай, който я принуждава да кити главата си с венци и с всякакви цветя, ако тая накитка и да е изгубила вече своя религиозни и поетически смисъл и ако да се е обърнала в обикновена форма. Българката употребява всичките си усилия да събере на своята славянска главица останките от старовременната накитка; но в това също време тя се старае да я съедини с турската чалма. Коприщенската жена е заимствувала чалмата от гъркините, които са отдавна вече окончателно развързани от историческите съдби. Всичките пловдивски кокони носят чалми; а Коприщица подражава на Пловдив. Коприщенските жени носят чалми, а над дрехите си облачат чохени кожухи, които им дохождат до коленете и които са подплатени със скъпоценни кожи. Тия кожухи, както и чалмите, се носят от пловдивските кокони и от погърчените кирии само зиме; но нашите коприщенски българки, които твърде обичат модните работи и които се стараят да подражават на пловдивските гъркини, буквално като робини, ги носят и зиме, и лете. Ако и да е горещина, ако и да се потеет като ковач, ако и да ти е тежко да ходиш, а кожух трябва да носиш!

След жените вървял Павлин, когото окружали неговите другари ергени. Това шествие произходило с голяма шумотевица. По

прозорците се показвали главици, които изведнъж се скривали пак, щом нечие младо око се повдигало нагоре; но били и такива главици, които излазяли без никакво стеснение боси даже на улицата и гледали покойно. Старците и бабичките стърчали пред вратниците си, гледали безстрастно и псували кучетата, които, като чули цигуларите, повдигнали страшно лаене; а децата ги гонили и били ги с камъни.

Хаджи Генчо посрещнал своите сватове весело и рекъл им със засмеяно лице:

— Добре дошли, добре дошли! Заповядайте!

Сватовете влезли в стаята, гдето бил турен един дълъг и нисък стол, който бил покрит с шарен месал; на стола се намирали няколко тарулчета и панички с овощи и няколко кравайчета; гиздаво и правилно били наредени набодки и ножове и две оловяни будненца с ракия, които били украсени с всякакви цветя. По края на стола били прострени бялосини презръчници, които били дотолкова дълги, щото из тях можели да се направят дванайсет даалийски чалми. Сватовете донесли със себе си хляб, вино и печено ягне, което било свиено в една голяма и дълбока тава. Всичкото това било турено на трапезата и гостите се наредили на възглавниците. Всеки сват гледал да седне срещу своята бъклица, а всяка сваха — срещу мъжа си. Захванали да пият ракия и да ядат овощи. Дядо Либен седнал на най-главното място; от дясната му страна се поместил хаджи Генчо, а от лявата — Кунчо Минин; по-нататък седнали стари-сватовете, сватовете, побацимите и кумовете. Така също хаджи Генчовица седнала срещу хаджи Генча; баба Либеница — срещу дяда Либена; Кунчовица — срещу Кунча и така нататък. Възцарило се дълбоко мълчание, защото у всекиго устата били набити най-напред с овощи и ракия, после с чорба от кокошка и ориз, а по-нататък с месо и лук, с месо и кисело зеле, с месо и нахут, с пилаф, със сирене и най-после с ягне.

Както бива всякога и както ще да бъде всякога, т.е. щом сватовете изядат ягнето и щом тавите останат празни, то всичките езици се развезват и захващат да говорят — така се случило и сега. Мъжките езици захванали да говорят за конете, за виното, за беглика, за йошура или просто за това — чия крава газии чуждите ливади, кой ага е подобър, чии волове са по-яки и по-напършени и така нататък; а женските езици разказвали такива неща, които били чудно интересни, т.е. как Петковица Лапердина катурила в черкова свещеника, а поп

Недялко я изпсувал; как Калъовица Стойкина се скарала със свекърва си и не щяла да дои кравата, а теленцето цяла неделя скачало по двора с повдигната опашка и т.н. Колкото за хаджи Генча, то той прибързал да изкаже всичкото свое учение и захванал да говори за светото писание и да разказва такива неща, които зачудили всичките сватове. Някой си го попитал — хубав ли е град Ерусалим?

— Хубав е, много е хубав — отговорил той. — В Ерусалим има твърде добри вина! Да ви разкажа едно нещо. Когато Мойсей вовел евреите в обетованата земя, то там намерили цели лозя, цели гори и цели градини с лози и тия лози росли само по себе си: никой ги не садил, никой ги не прекопавал, никой ги не подрязвал; а всяка лоза давала по седемдесет и седем ведра вино... Из всичко се види, че онова вино е било много по-добро от сегашните. А Мойсей, знаете ли, бил свет човек, той и из водата правил вино... Всичкото това е написано в голямата книга.

— Не, дядо хаджия, не! Хилядо пъти ти казвам — не! — казал Никита Вапцилката. — Не Мойсей, а Христос е направил от водата вино.

— А ако Христос с можал да направи от водата вино, то защо и Мойсей да не може да направи? — попитал хаджи Генчо и погледал на Никита кръвнишката — Както Исус Христос, така и Мойсей са свети хора и можели са да правят чудеса; аз тия работи зная по-добре от тебе... Ти не си ходил в Ерусалим и хабер нямаш за божиите работи.

И хаджи Генчо се обърнал към сватове и продължал: „И така, когато Мойсей намерил лозята, то главил св. Трифона да подрязва лозите. На първи Сечко св. Трифон вземал сърпа в ръка, дошъл на лозето и вземал се за работа. И ето, иде той и подрязва, а заборавил, клетникът, че в тоя ден св. Богородица е отишла на миро и че е грехота да се работи през тоя ден. Дошла жената на св. Трифона и донесла му обяд — и гледа, а св. Трифон няма нос. Тогава Трифоница попитала мъжа си: «Ами де ти е носът, Трифоне?» «Тука е — казал той, — носът ми е на мястото си.» И когато той вдигнал сърпа, за да покаже на жената си, че носът му е цял, то и наистина го отсякъл. Когато света Богородица чула за тая работа, то се върнала назад и не отишла на миро в черкова, тя отишла чак на другия ден или на втори Сечка. На другия ден св. Богородица дошла при Трифона и излечила му носа: тя вземала в ръката си земица, разбъркала я с плюнка и залепила я на

болното място и носът си дошъл пак на мястото. Мойсей не прашал вече св. Трифона да работи в празник. Ето защо ние не празнуваме Сретение на първи Сечка или на «обсечене», а на втори.“

Когато хаджи Генчо видял, че го слушат, то останал твърде доволен и добил желание да помеша в тая история и св. Георги, и змейовец, и ламите, и „болен Дойчин“, и Сульо билюкбаши, но в това време влязла една от помайчимите и носила синя и туплеста чаша с вино; а Лила вървяла след нея, окружена от своите другарки. Лила била пременена в най-новите и най-скъпоценните си дрехи, а около нея се въртели две тестета млади, крехки, миловидни и накитени момиченца и радвали й се. Лила дошла да целува у сватове ръка; а хаджи Генчо, като видял своето хубавичко момиченце така пременено и така накитено, забравил своя разказ и замълчал.

Дядо Либен станал, вземал от помайчимата чашата, обърнал се към невестата и захванал да говори:

— Здраве и добро. Да ви дава дядо господ и баба Богородичка дълголетие и мъжко коляно. Да ви дава св. Иван мир и любов. Нека вашето семе да се влече хиляди години! Нека вашите ръце с нищо повече да се не намацват, а само с мед и масло! Да ви даде господ дванайсет сина, юнак над юнак!... Нека ви помага Свети Никола! Здравница!

И дядо Либен пинал малко винце и подал чашата иа помайчимата; а Лила се приближила до него, целунала му ръка и получила за това мека махмудия. Тогава помайчимата подала чашата на баба Либеница и тя прочела това, което прочел и дядо Либен, и подарила на новата си снаха една ялдзка. Дорде сватове пили, благославяли и кланяли се и дорде Лила целувала наред ръка, то всичките гости казвали: „Амин! Да даде господ и св. Богородица!“ Най-после Лила целунала ръката на баща си, на майка си и на роднините си и всеки из тях й дал по една монета. Трябва да ви кажа, че младоженецът обядвал с другарите си в другата стая и не влязал при гостите.

Когато се свършило целуването на ръцете, то хаджи Генчо станал и според обичая захванал да говори:

— С божията милост ние годяваме децата си, но питаме вас, сватове: какво мислите да дадете на моето чедо?

Дядо Либен направил знак на баба Либеница, а баба Либеница подала на кумата една голяма китка и една червена кърпа с всякакви

неща. На китката бил везан златен пръстен с червена антика и около двайсет златни монети... Кумата подала всичкото това на невестата, която и целунала ръката и с устата, и с челото, и с брадата. Кумата и кръстницата трябва да е същото лице — другояче се не може. Кумовството е наследствено. После това баба Либеница извадила из кърпата още една китка, която била по-голяма от първата и на която така също били привезани различни златни монети. Първата китка била от младоженеца, а втората от неговите родители. Втората китка баба Либеница подала на невестата, а невестата я подала на баща си и на майка си. Тая китка захванала да ходи от ръка на ръка и всичките гости се чудели, охали, ахали и говорили, че такива цветя нийде не са видели. Трябва да ви явя, че и коприщенските беглихчии имат своя политика: ако тия и да хвалили цветето, то очите им били на жълтиците. Дядо Либен имал обичай да показва всекому своята градина, следователно — цветята му били известни на всичкото село.

Когато било свършено всичкото това, то хаджи Генчо седнал, а дядо Либен станал.

— На сватбата — захванал той — ние ще да дадеме: на свата (хаджи Генчу) — ботуши; на свахата (баби Хаджийки) — морави кадифени чехли; на невестата — сърмени чехли от червено кадифе; на сестрите и снахите — жълти едренски чехли, а на другите роднини — кому ботуши, кому постали, кому чехли, кому липискански пош. А вие, свате, какво мислите да дадете?

Хаджи Генчо станал, а дядо Либен седнал.

— Ние ще да дадеме — захванал той — големи дарове: на свекъра ще да дадеме копринена риза; на свекървата — копринена риза с червен кенар; на по-старите братия, на кумата и на кума — ленени ризи; на зълвите и на етървите — ленени ръкави; на деверите — копринени кърпи или ленени ризи; на стари-сватовете и на стари-свахите — памучни ризи или ленени ръкави; на циганите-цигуларите — червени или сини сопотски пошове, а на пряпореца — алена кърпа. И на проводажиите ще да дадеме по един пош. Колкото за премяната на невестата, то ние ще да дадеме това: единайсет ризи, като извадиме из тях оная, в която ще тя да иде под венец, и оная, в която ще да легне с младоженеца; пет сукмана, три фустана копринени и един от чит; осем чифта ръкави и четири нагръдки; три контоша, подплатени с лисици, и един подплатен с агнешки кожи; един контош

неподплатен и едно либаде; девет кърпи за забрадка и дванайсет за триене; един кюрк зимен, подплатен със самур, други летен, подплатен с нурки, и една мода; два пояса сърмени и едни чопрази, и най-послед две черги — една за постилане, друга за завиване, един юрган и една плъст — освен всичкото това и други ситни неща. Ала да не забравяте, сватове, че нашата къща е *родовита* и всеки наш роднина и приятел ще да хариже на момичето ми по нещо.

Когато хаджи Генчо изговорил всичкото това, то погледал на своите гости с голяма гордост, позасмял се и лицето му говорило: „Ето, видите ли, мои селяни, как аз задомявам своите деца? Царска премия им давам!“

— Добре, добре, свате, сватбата ще да бъде царска! — казал дядо Либен и прозинал се; той отдавна вече не слушал мироточивите уста на хаджи Генча.

— Ти, свате, по-добре остави тия неща и кажи там на вашите да донесат и винце малко да пинеме за здравето на младоженците.

Кумът станал, отишъл в другата стая и върнал се заедно с Павлина. Павлин се поклонил на хаджи Генча и целунал му ръката, а хаджи Генчо извадил из пояса си един пръстен, подал го на кумата, а кумата го турила Павлину на малкия пръст.

Туплестата чаша пак захванала да обикаля насам-нататък; всичките пили и благославяли младоженците; а когато редът дошъл до хаджи Генчовица, то тя вземала чашата, станала, заплакала *три пъти* и проговорила:

— Моля ви се, свате, и тебе, свахо, да не кълнете моето детенце; да му не давате да работи това, щото не може; да го не пращате вечер на двора до първи петли; да го учите ум и разум; а ако тя понякога ви не изпълни волята, то я побийте, а не кълнете я. Клетви не трябва!

— Гледайте да я не омагьосате! — плеснала и леля Мина, която била съседка на хаджи Генча.

— Тъй, тъй, да я не омагьосате — повторила и баба хаджийка и заплакала още три пъти.

Когато вдигнали трапезата, то дядо Хаджия помолил дяда Либена да накара проводачите да поиграят. Дядо Либен махнал с ръката и дал знак на две момчета да станат и да поиграят. Циганите засвирили на посадник, а момченцата се хванали с едната ръка за кълката, а в другата вземали по една кърпа и захванали да подскачат. Най-напред

тия играли по-полека, после скоро, и най-после се разскачали дотолкова, щото главите им се удряли о тавана. Когато тия юнаци се наиграли, то станали други двоица, после трети двоица и ний-после скокнали дядо Либен и хаджи Генчо.

— Сега ще да видиме, свате, останала ли е в тебе барем капка от старата младост — рекъл хаджи Генчо дяду Либену.

— Ех, хаджи, ти се не грижи за мене, аз не ще да се засрамя пред никого.

И дядо Либен засукал мустаките си и пуснал се като препелешка по стаята. Разгоряла се старешката кръв, надели се жилите, лицето почервенияло като рак; пот захванал да чучурка като град и дядо Либен подмладял, той свалил от шията си най-малко около триесет години. Ето, погледайте го! Върти се на една пета, кляка и вика „Ха-ха-ха! Хай-де-де! Ицуцу-ц!“ И дядо Либен изпълнял стародревния посадник с всичките негови археологически подробности.

— Ти си се уморил вече, почини си малко — рекъл хаджи Генчо.

— Не съм се уморил, хаджи: аз тамам сега захващам.

— Ех, юнак ти е дядо Либен, юнак над юнаците — рекъл Петко Гъбата, който е басмаджия в Коприщица — Тоя дядо Либен играе похарно и от самодивите.

— Аз вече не мога... — казал хаджи Генчо и изплезил езика си.

— Ако е тъй, то ти седни, хаджи, и почини си, а аз да поиграя с тоя юнак, който умее да се надсмива на старците и да им казва, че щат да паднат. Стани де, бозайнико, да поиграеш с дяда си Либена! — казал той на едно малко момченце, което имало малки черни мустачета.

И дядо Либен играл дотогава, дорде баба Либеница не дошла при него и дорде му не казала.

— Стига вече, Либене, стига вече; момичетата искат да поиграят; време е и тях да погледаме!

— Е, ако стига, то стига! Играйте, момичета, играйте за здраве! — казал дядо Либен на момичетата и погрозил им, не зная по каква причина, с пръста.

Момичетата, момчетата, жените и даже старците излезли на двора, хванали се на полукръг и захванали да скачат. Помайчимата извела невестата на двора, а невестата се поклонила на сватове и

хванала се на хорото. Когато сватовете се развеселили, то в това хоро приняли участие още баба Либеница и хаджи Генчовица.

Почти всичката махала, ако не всичкото село, дошло около хаджи Генчовата къща да погледа на хорото: едни се катерили по стобора, а други по сливите и по керемидите, много бабички, момичета и момчета гледали през някоя дупчица по стобора. Бабичките гледали така, както гледа всяка една котка на врабчетата, които чуруликат по плета, и преди време се облизвали вече за бъдещата плячка, която рано или късно трябвало да напълни устата им.

От Лилиното и от Павлиновото лице се отразавало щастие; били весели и техните родители и роднини. А ако искате да говоря истина, то били щастливи и всичките сватове: миловидните лица на момиченцата, разцъфналите вече лица на жените и мъжете и сбръчканите лица на чичовете, на бабите, на стрините, на наните и на уйчовете блестели от радост.

Когато се наиграли всички до насищане, то изпили още по една и тогава цялото веселие, т.е. всичката компания отишла в къщата на дяда Либена да довърши останалото. Когато вървели из улицата, то циганите свирили и пели: „Бре, Иванчо белогражданино,

обърни се — Белиград изгоря“

„Нека гори, века пуст остане!

В Белиград съм три години живял:

на първата — за бързата коня,

на втората — за дългата пушка,

на третата — за хубава мома.

Па изпратих либе да ми искат,

тие казват — нека чака, чака,

нека чака, дордеесен дойде.

Азе чаках, дорде есеи дойде.

па изпратих либе да ми искат,

тие казват — нека чака, чака,

нека чака, дорде пролет дойде.

Азе чаках, дорде пролет дойде,

па изпратих либе да ми искат,

тие казват — нека да не чака,

че сме вие Станка погодили,

а него сме за кум окумиле.

Запеле са гиздави невести,

след тях пеят моми чернооки:

— Венчай, куме, ама не въздишай!

— Не въздишам, сърце ми въздиша.

— Венчай, куме, ама не проклинай!

— Не проклинам, сърце ми проклина“

В дядовата Либенова къща произходило това, щото и в хаджи Генчовата, и гостите си отишли около полунощ. **VI. Разкъснало се**

Дядо Либен седял на кьошка и гледал безсъзнателно към планината, а котуракът го драскал със своите остри нокти за ръкава,

защото му се искало да го помилват и да му кажат: „Бре, котане, издяволил си се и изгалил си се!“ Но като видял, че неговият господарин не желае даже да погледа на него, то се разсърдил, отстъпил на няколко крачки назад, направил с гърба си дъга, подраскал килима, погладил си зурлицата, полизал си длановите и пак се приближил до дяда Либена, но дядо Либен, който излязъл вече из своето търпение, хласнал своя котан бей с лахтека и котан бей бил принуден да се разсърди дотолкова, щото отишъл на покрива, за да си търси друга компания. С една дума, дядо Либен бил не на своето място и сърдил се на нещо си: „Тъй, тъй, трябва да се поговори с хаджи Генча и да се разпита добре за всичко. Работата излиза не съвсем добра. Хората не би говорили на вятъра. Но хаджи Генчо, както ми се чини, е добър, умен и учен човек, той пее на певницата... Не, тая работа не е тъй, както е! А, ето и него.“

В това време влязъл хаджи Генчо и извикал още отдалеч.

— Добро утро, свате! За многая лета!

И захванал да се изкачва по стълбата.

— Дал ти бог добро, свате! — рекъл дядо Либен сухо.

— Как живееш, как се поминуваш? Ох, уморих се, да го вземе дяволът! А де е моето зетче?

— Сега ще да дойде.

Хаджи Генчо седнал и захванал да разгледва дяда Либена с голямо внимание.

— Ти, свате — рекъл той, — днеска нямаш кеф: види се, че си сънувал лошава сънища. Послушай, байо Либене, какво ще да ти кажа... Ох, уморих се като старо куче. Не можете ли да ми дадете малко от старото винце, да си погълтна? Ох, уморих се.

И хаджи Генчо приготвил устните си и захванал да се облизва.

— Не, хаджи, аз няма вече да точа старото вино, аз казах да му залепят и канелките, и отдишалото.

— Е, за мене ти щеш да развалиш закона; аз те моля да ми дадеш само един бардачец.

— Нито половина; не мога да ти дам ни драм.

— Ти, свате, знай, че аз не ща да пия ново вино, аз не обичам новите вина; напиши си ти това на челото...

— Аз те не моля да го пиеш... — казал дядо Либен с такава усмивка, която приличала на молния и която предвещала светкавици,

гръмотевици и силна буря.

— А аз не ща да пия ново вино и свършена работа; вашето ново вино е такъв ургут, такава мътеница, която пият само копачите и *добичетата*.

Последната дума била твърде любима за хаджи Генча: с нея той наричал селските терзии. И хаджи Генчо се хванал и с двете ръце за корема.

— Ти би и цвик пинал, ала няма кой да ти го даде. Не ще баба печено прасе, защото го няма! — рекъл дядо Либен и навъсил се още повече.

— Ти, свате, ми се не хвали със своето вино — аз имам в къщата си и по-хубаво.

— Ако имаш, то си го и пий на здраве.

— Грехота е, свате, да ми се подкривяш, срамота е; я си помисли, че на второ пришествие ти трябва да отговаряш за своите грехове пред Христа, който е хранил и старо, и младо.

— А кажи ми ти: кой ще тебе да мъчи на онзи свят за твоите големи грехове? Мене ми се чини, че тебе щат да мъчат малко повече, отколкото мене.

— Е, не сърди се, байо Либене, аз не ща да пия твоето вино: дръж го за помена си!

— Мисли, що говориш, хаджи, или аз ще да кажа на момчетата да те изгонят вън! — извикал дядо Либен сърдито.

Той не обичал да му напоминават за смъртта и веднъж, както разказват, убил един човек, който му пожелал приживе „царствие небесное“.

— Мене да изгоните? Мене, хаджи Генчо, който е ходил в Ерусалим на поклонение! Не, байо Либене, аз и сам ще да си ида и никога вече няма да стъпя в къщата ви, никога... — извикал хаджи Генчо с пяна на устата.

— Много по-добре ще бъде, ако ти повече не пристъпяш през прага ми.

— И своето момиче няма да ви дам; не давам аз детето си на такива люти зверове.

— Прохандакосай се ти, богопродавецо; потъни в земята заедно със своята дъщеря; аз и сами не ща да женя сина си за твоята

дъщеря — това ще да бъде добро и за душата, и за тялото, защото, ако го ожения за нея, то ще да бъде от бога грешно и от хората срамотно.

— Аз съм богопродавец, аз? Ех, лъжеш ти, Либене, лъжеш като брадат циганин.

— Не, не лъжа, ти си продал душата си на дяволите и на таласъмните: за това нещо всичката околица знае.

— Да задуши дяволът всинца ви: всичките клеветници и всичките богохулители!

И захванали се цели купове проклетия и псувни.

— Вън, чифутино проклети, вън! Да не ми си се показал още веднъж пред очите... Кълна ти се в името на св. Харалампия, че ще те задуша като куче! — вика сърдито дядо Либен.

Хаджи Генчо станал, вземал тоягата си слязъл долу; а из устата му излазяли всякакви псувни и всякакви проклетия: куче, добиче, вампирин, върколак и пр.

— Гущер, змей, богопродавец! — викал след него дядо Либен и кръстил се.

Хаджи Генчо вървял и мислил: „Пък какво ли съм направил Либену, та се сърди като делибашин? Аз и сам вече забележвам, че тука има нещо. Децата не дохождат в училището да се учат; поповете завчера в черквата гледаха на мене чудно и страшно; — всичкият свят бяга от мене — тука се крие нещо.“

Като размишлял така, хаджи Генчо се върнал назад и сторил намерение да иде пак у дядови Либенови да се обясни със сърдития старец, но не можал да се реши да изпълни своите намерения, защото и неговата глава, както всяка човеческа глава имала някаква си неопределена гордост; той се върнал дома си и намислил да пише Либену писъмце. Той извадил из раклето едно парче хартия, която останала от ланската есен, когато баба Хаджийка залепила прозорците си, извадил из пояса си дивита, който приличал на арнаутски пищов, изтърсил из него едно орлюво перо, седнал на земята турски, турил хартията на коляното си, изплезил езика си и захванал да пише:

„Любезные дядо Либене, вси домочадки и чадца, здравствуйте о Господе многолетно!

Не ми е писмото за друго, а само да се разбереме как сме живо и здраво и молим бога за ваше здраве. Не подобае нам на старост разпри заводити, яко и господ наш не веле их заводити, и света

Богородица троеручица не веле и свети Синай, и свети Спас, и свети Георгии и свети Ован, и свети Врач, и все свитии, богоносние и мученики не велеша. Прозрите, како глаголет господ: идите в огон вечнии, разпри начинающіе и богохулители. Ты же, байко Либене, призивал еси дявола и ангела его, и бога прогневил еси: но аз понеже и обаче не злой и не безчинник есмь, то прощаю тебе и изпонляю слово писанія: любите враги ваша. Ех, байо Либене, аз грешный человек хочу вопросити тебя: достойно ли за старое вино разпри заводити, хулитися и ругатися? Недостойно есть много пити вина, днес азъ и въ уста его не пріях, ты же много его еси пил и прегрешил еси — проси у бога прощенія, зане благословено вино, а проклято пьянство. Аз на месте твоём рек бы на момчетата все старое вино из зевникът, изнести и казал бы хаджи Генчу пій хаджи, колико ти чрево собереть. Сделай же тако, байо Либене, сице и Господ вседержитель простит тебя, а дьявол исчезнетъ. *Лета от Христа 1855, а от сътвореніи мира 7392, Майя 5. Аз, хаджи Генчо Продановичъ Кукумявка о Христе Бозе.*“

Когато писмото било написано, то Хаджи Генчо го запечатал с жълт восък, защото нямал червен, и надписал го: „Сие това писмо одатися Кирию Кирию Либену Лудомладову, в руке, Во имя Отца и Сына и Святого Духа — многолетно.“ После това той повикал едного от своите ученици и дал му да занесе писмото със следующето наставление:

— Иди и занеси това писмо — рекъл той — на дяда си Либена и ако те той попита от кого е то, то ти да му кажеш, че го е донесъл един човек, който е дошъл из Цариград: ала да не чакаш отговор, а да бягаш по-скоро назад.

Но хаджи Генчо горчиво се излъгал в своите сметки. Дядо Либен не само че не запрял момчето, не само че го не попитал за нищо, но вземал писмото и хвърлил го. И така всичката реторика на хаджи Генча пропаднала напразно.

Дядо Либен в това също време бил занят с друга работа.

— Не, не, синко — казвал той, — аз ще да те оженя за Минка Ослекова ако тя и да не е дотолкова хубавица и гиздосия, то барем баща ѝ и майка ѝ са почитени и добри люде — тия не приличат на твоя богопродавец хаджи Генча!

— Вярвай ми, татко, че хората говорят от завист и клеветят и хаджи Генча, и неговото домочадие, ако хаджи Генчо и да е зъл и лаком

човек, но той е барем умен и почтен — казал Павлин.

— Еее, синко, аз видя, че тоя нечестивец е омагьосал вече и тебе. Я помисли си — какво ми ти говориш! Прекръсти се!

— Не аз трябва да помисля, а ти да помислиш какво говориш и какво правиш: всичките люде щат да захванат да показват на нас пръста си, ни едно момиче няма да пристане да бъде моя невеста, другарите ми ще захванат да бягат от мен — говорил Павлин със сълзи на очите.

— Слушай, синко, за хаджи Генча да не ми си каза отсега нито половин дума! Я попитай ти Тонча и да чуеш какво ще той да ти разкаже за твоя хаджи Генча — питай го и помисли си какъв е тоя човек.

— А какво казва Тончо?

— Какво казва? Ти знаеш, че Тончо беше едно време и голям приятел на хаджи Генча. Веднъж тия двамата ходили заедно на Фелибе и Тончо видял със собствените си очи как хаджи Генчо *чел евангелието в чифутската черкова*, той видял и това как хаджи Генчо откраднал едно българченце и продал го на чифутите, за да го заколят и да се комкат с кръвта му, а най-послед той видял как хаджи Генчо една нощ говорил с таласъма. Е, кажи ми ти сега: и това ли не е истина?

— Да кажеме, че всичкото това е истина и че хаджи Генчо е крив, ала и ти сега да ми кажеш: крива ли е Лила във всичкото това? Защо и за какво да безчестиме това хрисимо и добро момиче? Тя трябва да се мъчи и да пати, тя трябва да бъде оскърбена и обезчестена за това, че на света има дяволи, харсъзи, таласъми, чифути и всякакви зли езици!

— Как защо? За това, че тя е дъщеря на един чифутин, на един богопродавец и на един магьосник. Мнозина са видели, че над хаджи Генчовата къща всяка нощ се вие един огнен змей, а тоя змей, твърде лесно може да се случи, може да е zalюбен за тоя Лила, както то бива всякога с най-хубавите момичета.

— А аз ще да ти кажа, че и Тончо, и неговите другари лъжат и клеветят! Тия сами са змейове, жаби и гущери. Ала защо да говориме много и да мислим кой лъже и кой не лъже! Аз ще да кажа както тебе, така и на всичкия свят, че ако всичките дяволи да би въстанали против хаджи Генча, то аз и тогава няма да се откажа от своята годеница. А кажи ми ти: какво можеш да ми направиш? Чуй, тато, каквото ти и да направиш то аз за друго момиче няма да се оженя, знай и това, че аз

непременно ще да се ожения за Лила! — казал Павлин решително. — Аз ще да взема Лила, па нека да въстанат против мене всичките дяволи заедно с кир Тонча! Вярвай ми, тато, че Тончо и неговите другари са способни да измислят бог знае какво: ако това бласто намисли да прави пакости, то на света не съществуват никакви гнусотии и никакви фъшкии, които би били мръсни за техните уста — техните гърла са способни да избълват и най-гнуснавите помии. Питай когото искаш, и той ще да ти каже, че евангелие се не чете в чифутските черкови — чифутите му не вярват. А за какво хаджи Генчо ще да им чете евангелие? Но най-лошаво е това, че в нашето село лъже не само Тончо: тука лъжат и мнозина други, които мислят, че само тогава е празник, когато им се удаде да очернят нечие добро име.

— А за какво щат да лъжат хората? За какво щат тия да безчестят света? Каква полза тия добиват от това?

— А за това, тато, че тия сами са лошави и безчени хора — истината не обичат. А знаеш ли ти, че честният човек не само че не трябва да вярва на развалените злодейци, но обязан е още да ги гони, да защитава правдата, да брани угнетените и оскърбените и да тъпче под краката си враговете на истина! Аз, тато, ще да изпълня това, щото съм намислил, и ще да ти докажа на всичките нечистотии, че аз стоя по-високо от тях.

— Ти, синко, говориш като философ и това ми се твърде харесва, но Лила никога няма да бъде твоя жена — казал дядо Либен и тупнал крака си о одъра.

— Ще видиме! — казал Павлин равнодушно.

— Как ти смееш, *пъси сине*, да противоречиш на баща си! Знаеш ли ти, че аз мога да те изпроведа на конака и да кажа на агата да ти удари петдесет тояжки? Гледай го ти как се е разхарахорил! Не знаеш ли ти, че аз ще да те убия като паяк, и пак няма да ти позволя да вземеш дъщерята на хаджи Генча? Тъй ето!

Дядо Либен по своята природа бил човек вятърничав, сърдит и страшен; но в това също време той имал кротка душа и меко и добро сърце, той понякога бил способен да излезе из себе си и да убие оногова, който му противоречи, но в това също време той бил готов да пожертва и себе си за доброто на ближния си. Павлин знаел характера на баща си и оставил го да се сърди сам. **VII. И у ония хора, които са порасли в робство, понякога се появява енергия**

Свършвал се вече моят. Тъмната вечер се приближала към земята, а най-благодатна, най-отрадна и най-приспивающа тишина царствувала на небето и на земята. Последните лучи на заходящото слънце догаряли на запад и още ярко освещали източната страна; върховете на планините, върховете на горите, керемидените покриви на ония къщи, които са изградени по полите на планината, и керемиденият покрив на черковата били покрити с огнени пелени, а облаците, които се показали на небето, горели като ад. Там в доловете, над ливадите и над блатистите места, захванала да се спуска прозрачна мъгла; цели стада крави, биволи, овце и кози се връщали вече от полето, мукали, блеяли по дворовете и очаквали кърмилото. Пилетата свършили своите песни и предоставили това занятие на славея и на момичето: славеят в някоя си градинка на сливата захванал да чурулика своята песен със затворени очи: а момиченцето пяло на хоро и викало весело с кърпата си своите другарки да заповядат да скачат. Из градините, из шумака и от реката захванала да вее прохлада, закъснялата пчелица брънчала и все още работила над полското цветице; сърченият гущер бързал и кършил се към своята дупчица като крехко момиченце, което бяга от майка си, за да го не попоше, и приготвял се да си почине на своето легловище. Стадо щъркели оставило вече блатото и речните брегове и полетяло към небесната висота; гласът на белоглавия орел дохождал до човеческите уши и причинявал тъга; а керкенезите се вили над дворовете и със своя жедни и грабливи поглед следили след кокошките, които с крякане и кудкудякане повели своите пиленца и скрили се в кочека. На синьото небе, там, дето още не успели да го покрият облаци, захванали да се показват звезди...

Пред къщата на дядо Либена, на стола, седели два юнака — Павлин и неговият другарин Благоя — и разговаряли се за нещо си твърде горещо; тях не възхищала и не занимала чудната природа, която ги окружавала, тия нямали с нея нищо общо. Любов към природата, към пролетта, към цветята и пр. чувствава всеки; но тия биват хубави и миризливи само тогава, когато и човекът е спокоен, когато той обича, когато има приятели и когато се надее да добие щастие; а когато животът е отровен с щото и да е и когато е тежко на сърцето, то човек

гледа равнодушно около себе си, а понякогаж той гледа и с ненавист на всичко, щото е добро и приятно.

— Ти пита ли сестра си в кое време ще да излезе Лила в градината! — попитал Павлин.

— Питах я — отговорил Благоя, — тя се видяла с Лила тая заран. „Щеш ли да излезеш, Лило, нощеска в градината, за да се повидиш с Павлина?“ — попитала сестра ми. „Аз се боя от баща си“ — казала тя. „Ако е така, то да се откажеш и от Павлина за всякога.“ „Ще да изляза, ще да изляза — извикала тя — и щото бъде, нека бъде! Аз за него съм готова да се удавя, без него аз не желая да живея, не ща...“

— А в кое време ще да излезе? — попитал Павлин.

— Сто пъти ти казах, че до първи петли, около полунощ.

— Късно е. А взема ли си ти пищова?

— Вземах го. А от какво ти се безпокоиш така, Павлине? Да ти кажа право, аз никак не мога да те позная.

— И аз не зная какво става с мене, главата ми се върти.

Характерът на Павлина бил един из ония характери, които в тревожните минути се не стараят за успокоят себе си, а раздражават се все повече и повече, мъчат себе си и създават небивали призраци.

Дълго време двата приятеля мислили и съставляли планове, дълго време говорили тихо, дълго време се препирали и най-после станали и упътили се към хаджи Генчовата къща.

— Гледай, Павлине, да не направиме някоя пакост — казал Благоя, когато двата приятеля дошли до училището на хаджи Генча. — Ти със своя характер ще да направиш някоя беда. Всичкото село е сърдито на хаджи Генча; всеки един е готов да го задуши и да го махне от света. Не чуеш ли какви приказници са се разпръснали за него? Аз чух вчера, че тоя човек се бил родил от вепирка.

— Нека да говорят, щото искат — казал Павлин. — Аз се боя от злите езици толкова, колкото и от вепирите... Почакай, почакай, мене се чини, че петлите пеят.

В това време месечината като нарочно се показала иззади облаците и със своята сребърна светлина обляла и гори, и планини, и полета и повлякла дълги сенки от кичестите дървета. Била повсеместна тишина, която се нарушила само от лаянето на Катинка, която излязла на улицата да помирише своята съседка или да полае от немай-къде. Всичко спало и мълчало. Даже и Тончо, това коприщенско

кречетало или, по-добре да кажа, тоя селски вестник, хъркал от дългия и сънувал за таласъмите. Нощта била възхитителна със своята действителна прелест: поетите и насъне не са виждали подобна прелест. Хората, у които не било безпокойствие и скръб на сърцето, спали покойно.

От стобора на хаджи Генча паднали изведнъж две сенки: едната от човек, който стоял така, щото главата му и ръцете му се облягали на стобора, а една от друго, който му бил стъпил на гърба и чрез стобора прескокнал в хаджи Генчовата градина.

— Лило, мое пиленце, мое гургувице!

— Павлине, мой соколе, мое сърце!

И Лила в нощното облекло, с рунтава и нересана главица, се обивила и с двете ръце около шията на Павлина и в тишината се чули сладки целувки.

Не зная как ти, мили мой читателю, а аз всичко би променил, всичко би пожертвувал на тоя свят, ако само би можал само един час да премина в такова блажено упоение, в каквото се намирал Павлин в оная минута. Не всеки може да каже, че е изпитал такава една минута — не мога да кажа и аз!

— Обичаш ли ме, мое пиленце? — питал Павлин.

— И ти още питаш, мой драги, когато аз съм се решила за тебе да изляза посред нощ на това място!... Аз вече се не моля богу за себе си: аз се моля само за тебе, все за тебе. Ти си за мене най-добрият и най-милият човек, защото ти още не знаеш колко зло има и тоя свят! Аз се боя от баща си, защото съм много видяла, всичко съм изпитала.

— Моя птичко, щеме ли ние да бъдем някога щастливи?

— Аз не вярвам, мой Павлине!

— Не, Лило, аз съм готов да направя всичко, но ти щеш да живееш заедно с мене — господ ще да ни помогне! Когато един човек очаква щастие, то нему се чини, че ще да умре, но никак няма да го дочака; така и ти, мое пиленце, не вярваш, че ние ще да бъдем щастливи.

— А що си ти напислил да правиш, Павлине?

— Аз ще да те открадна и ще да побягна с тебе далече, далече...

— А нашите родители? Не, това не може да бъде!

В това време запял славейт.

— Послушай, Лило, как пее тоя славей — казал Павлин. — Тоя славей е природен певец, той пее само за себе си и за своята другарка, той не иска да го слушат другите, такива трябва да сме и ние с тебе. Защо ни са родители, когато тия са по-лошави и от най-лютитите врагове? Хайде да бягаме с тебе далече и да живеем тамо, както бог дал. А може ти се боиш от сиромашия. Не бой се, аз ще да работя, ще да се мъча и не ще да се нуждавам от бащините си помощи! — И Павлин се засмял от радост.

Колко сълзи са се скривали под тоя смях!

— Как ти не си се побоял да дойдеш нощеска в градината ни? Как си смеял да прескокнеш стобора ни? — казал Лила.

— Ех, моя Лило, можал ли съм аз да се удържа, когато сърцето ми е препълнено с отрова, когато то плаче и вика като дете? Тежко ми е да живея без тебе и да не смея да ти проговоря ни дума. Мило мое пиленце, аз умирам от яд. Завчера те срещнах, когато ти отиваше на реката да переш дрехите, и моето сърце щеше да изскочне из гърдите ми. Колко си се изменила, моя ластовичке, колко си измършавяла, колко си побледняла!... Като те видях така нещастна, то кажи ми: можех ли аз да се утърпя и да се не повидя с тебе?...

В тая минута гласът на хаджи Генча прекъснал Павлиновите думи.

— Хей-й-й, селяни, обирачи ме ограбиха, колят ме, режат ме, защитете ме, помогнете ми!... — викал той, колкото си може.

И хаджи Генчо в една риза дотърчал в градината и хванал Павлина, който и не мислил да бяга.

— Върви вътре, срамотнице! — извикал той на дъщеря си. — Аз ще ти покажа кой е баща ти!

Лила заплакала и отишла си.

За една минута всичкото село изскочнало на улицата и всеки припкал към хаджи Генчовата къща: кой с фенер, кой със свещ, кой с пушка, кой с кол, кой с ръжен, кой с кобилицата, чегато всичките тия юнаци се събирали да се бият със султанските низами или да избият побеснелите кучета.

— Ето обирача, селяни, вземете го, водете го, бийте го, затворете го в конака; той насмалко щеше да ме заколи, той щеше душицата ми да вземе! — викал към селяните хаджи Генчо и влякъл Павлина.

Но селяните стояли на местата си, мигали като телета и гледали равнодушно: тая челяд, която се приготвяла да вземе Силистра на юруш, разбрала каква е работата и решила се да бъде неутрална. Дошли сеймените, билюкбашият и агата, вързали Павлину и ръцете, краката и завели го в конака с викове и с шумотевица.

На другия ден в конака произошло важно събитие. В една из стаите, която била облепена с вар още тогава, когато била направена, т.е. в делибашийските времена, седели долу на килима агата, коприщенските чорбаджии, кадията, хаджи Генчо и дядо Либен. Хаджи Генчо гледал на дяда Либена кръвнишки, а дядо Либен се въртял насам-нататък и весело се ухилвал, чегато той с тая усмивка искал да каже: „Видите ли какво е нашето коляно! Нашите юнаци пред никого не преклоняват коляното си.“

Пред съдиите стоял Павлин. Ръцете му били везани, но той гледал на своите мъчители горделиво; от неговто умно чело текъл изобилен пот, но тоя пот не текъл от срам, а от яд. Кадията махнал с ръка и съдилището захвакало своите занятия.

— Откраднал ли си пари от хаджи Генча? — попитал кадият.

— Не съм.

— А защо си ти прескачал в двора на хаджи Генча? Какво си ти правил в неговата къща посред нощ?

— Той и сам твърде добре знае защо съм аз ходил в неговата градина... Мене не трябват пари, защото аз, и баща ми сме богати хора.

— А хаджи Генчо казва, че ти си му откраднал пет хиляди гроша.

— Ако дядо Хаджия иска да му дадем пет хиляди гроша, то аз и моя баща сме готови да му дадем десет; но аз ще да повторя пак, че ако и да съм влязъл нощеска в къщата на дяда Хаджия, то съм влязъл съвсем за друго. Аз мога да ви се закълна... Ако хаджи Генчо каже пред мене, че аз съм му откраднал пари, то му се моля да си вземе думата назад, защото другояче аз никога няма да му простя и насила ще да го накарам да каже истината.

— А защо си ходил в къщата на хаджи Генча? Разкажи ни и ние ще да те пуснеме — казал кадият.

— Защо е ходил? Разбира се, че да си поиграе с неговата дъщеря — казал дядо Либен и изкикотил се. — Когато бях аз млад и зелен, то правех и по-чудни неща Павлин се е изметнал на мене.

— Истина ли казва баща ти? — попитал кадият.

— Тя е моя годеница — отговорил Павлин.

— Да ме простиш, да ме простиш — извикал хаджи Генчо. — Ако тя и да е твоя годеница, но аз по-скоро ще да я закопая жива, в манастира ще да я изпроводя, а никога няма да я дам тебе, ти няма да я видиш като ушите си!... Аз на хайдутин не давам дъщеря си! — казал горещо хаджи Генчо и закашлял се.

В това време хаджи Генчовица вовела Лила.

— Тато, моля ти се, дай на тоя безсовестен човек, дай на тоя калпазанин пет хиляди гроша, а аз, аз ще да го накарам да замълчи, аз ще да затъкна неговата глътка! — викал Павлин със сълзи на очите, ако тия сълзи и да блестели като сълзите на тигъра; но когато той видял своята невеста, то лицето му се изменило и той извикал със страшен, но покорен глас:

— Ако сте вие хора, а не зверове, то ви моля да бъдете помилостиви. Аз съм уверен, че вие няма да ми направите зло! Никаква сила, никакви мъки, никакви тумруци не са в състояние да ме отделят от нея... Аз ще да захая със зъби оногова, който се досегне до нея...

— Юнак си, мой синко, юнак си! Тъй те искам! Аз никога не съм мислил, че ти приличаш на баща си! Отсега аз съм готов да направя за тебе всичко, щото и да поискаш от мене; аз ще да дам на хаджи Генча пет хиляди гроша, а ние ще да поживееме и без неговата дъщеря.

— Ти по-добре кажи, че си имал „работа“ с хаджи Генчовото момиче и тогава хаджи Генчо нищо не може да ти направи — така казва законът — пошепнал Павлину агата на ухо; — другояче хаджи Генчо има власт над своето чедо и има право да прави с него, щото и да поиска. Гледай да не останеш без невеста.

— Никога аз няма да очерня името на едно честно момиче и каквото бъде — да бъде! — казал Павлин високо.

Агата пошепнал и Лили нещо си, но тя трепнала, почервеняла и проговорила твърде тихо:

— Аз не мога. Нека ни отбрани господ!

И сълзи като град потекли из очите и.

— Аз ви съжалявам — казал агата и отдалечил се.

— Не, не, тая работа не може да се свърши така — извикал дядо Либен, когато той чул що говори агата. — Кълна ви се в името на

всичките светии, че Ли́ла ще бъде жена на моя син и моя снаха или аз да не бъ́да Ли́бен, а голомех.

Лицата на двата младоженека се засветили от радост, но изведнъж пак добили по-напрежното си виражение, когато кадият проговорил:

— По закона Павлин е длъжен да заплати хаджи Генчу пет хиляди гроша, а хаджи Генчо трябва да вземе момичето си и да прави с него, щото иска. Момичето с само годено. Развежете Павлина ръцете! — казал той на сеймените, които стояли при вратата.

И съдопроизводството се свършило.

Ли́ла и Павлин стояли като убити, на лицето им се ограждало голямо страдание, тия гледали на дяда Ли́бена, но той мълчал и хапал устната си. А хаджи Генчо? Хаджи Генчо бил твърде доволен, че е можал да покаже пред света доколко е голяма неговата отеческа власт, и ухилвал се като сатана.

Когато събранието станало накраки, то хаджи Генчо с жена си и с дъщерята си тръгнал към къщата си; а дядо Ли́бен вървял заедно със сина и говорел му.

— Не грижи се, синко, аз ще да ти помогна в твоето нещастие. Аз съм длъжен да ти помогна като всеки баща, да го вземе дяволът! Ние, както в старо време, ще да събереме *отмичари*, ще да нападнеме на хаджи Генчовата къща и ще да откраднем голенчката ти. Ха-ха-ха! Как ли ще да побеснее хаджи Генчо! Ще да му покажеме ние кои са Лудомладовците! Добра работа ще да бъде, мой синко! Аз през своя живот не една сватба съм направил с отмичари.

— Но хаджи Генчо е сърдит на нас и ще да изпълни своите заплашвания: той ще да прати Ли́ла в манастира.

— Ех, голяма работа! Ако той прати дъщеря си в манастира, то и аз не съм нито бездушен камък, нито мокра кокошка! Нека тия да не мислят за мене, че аз се боя от нещо на тоя свят. Аз и манастирските стени мога да обърна нагоре с темелите; а моят син пак ще да добие това, що е намислил да му даде баща му. Бъди само мъж, а не бабичка, защото, ако захванеш да пъшкаш и да ревеш, то ще да те оставя, бога ми ти казнам, ще да те оставя! **VIII. Заключение**

Срещу летни Свети Атанас момичетата и момчетата излезли около полунощ на улицата и очаквали да чуят как свети Атанас ще да се качи на планината и как ще да запее: Ела, зимо —

мина лято —

и донеси

дълги ноци

със седенки,

със преденки!

Захванало да се разсъмва. Превестниците на слънцето, леките облаци, които били гонени от северния вятър, захванали да слазят по повърхностите на Витоша, която високо повдигала своята глава над Самоков; гората се събудила и захванал да шуми. Весело ревал Искър и с пяна бързал на доле от Рила планина, захванали да чуруликат белогъските, захванали да крещят щурците, захванали да гракат гаргите и всичкото хвъркато царство зачуруликало и запяло. Ето, там се послушало гръмовитото и дебелото мукане на кравата ней отговорил бикът, нему — биволът, в съседните огради заблеяли овце и запърхали кобили, а айгърите захванали да цвелят като пияни чорбаджии, които се връщат от сватба. Но ето че и всичкото градско петелско население захванало да кукурига, а най много се драл един герест петел, който имал и по голям харем и от Омерпашовия; из няколко комина захванал да излазя дим...

Край Самоков се намира едно старо здание, което е окружено с различни овошки. Тая градина, която е насадена от христолюбивите манастирски затворници, без преувеличение може да се нарече земни рай. В тая градина били къшкови, уплетени от лози чудни, роскошни трендафили, разноцветни георгини, лалета, божури и възхитителен бял крем там падали по земята кадифени сочни праскви и кехлибарени кайсии тука са расли още гигански орехи, кестени, круши, ябълки и мушмули. А най-повече тоя рай бил рай за това, че в него се намирал Павлиновият ангел.

Зади манастира за дърветата били везани пет коня; три въоружени момчета седели на тревата и мълчали, а при тях лежал дядо Либен.

— Колко е часът? — попитал дядо Либен Благоя, който се разговарял полека с Павлина. — Проклетата бабичка каза, че калугерките всяка година излизат да чуят песента на свети Атанас и че ние можеме свободно влеземе в манастира и да откраднеме Лила; а нощта се вече преминува... Да ни не излъже старата чума; аз ѝ обещах сто гроша. Я погледайте, момци, не иде ли някой?

— Тъмно е още и не види се. Скоро ще да захване да се разсънва и както ми се чини, калугерките ще да се упътят вече към черкова — казал Благоя.

На тоя чуден свят се намират такива личности, на които човек никак не може да погледа равнодушно; вие се радвате, когато тия се отдалечават от вас; а техните керкенезки очи се намира нещо злобно, нещо тежко, нещо убийствено. И ето, една из тия личности излязла сега пред дяда Либена; но тя се показала и нему, и Павлину ангел утешител.

— Нека момчетата да идат в градината, а ти ми дай стотях гроша — казала бабичката.

— Вървете, юнаци! — казал дядо Либен на момчетата; но тия го не чули, защото отдавна вече били там, дето трябва.

— А ти, стара брантийо, почакай тука, доде се върнат момчетата с момичето, защото очите ти гледат не на добро, ти си кадърна да ни излъжеш.

Лила чакала в градината и треперала от страх, но когато видяла Павлина, то се спуснала, прегърнала го и заборавила всичко.

— Хайде да вървим, мое сърце! — рекъл Павлин и сладко целунал своята годеница.

— Аз се боя, мой мили! Какво щат да кажат хората?

— А за какво ти са хората? Баща ми е съгласен да се вземеме, а с другите хора ние, мое пиленце, нямаме никаква работа. Хайде, не бой се, аз съм с тебе!

И той грабнал своята годеница и прескокнал през дуvara, а Лила, която отдавна вече зарязала всичко, прегърнала своя годеник и заборавила се в неговите обятия. Но когато първите впечатления преминали и когато тя се поокопитила, то рекла:

— А де щеме ние да идеме, Павлине?

— Ние ще да идеме в Пловдив при леля Стойка и там ще да се венчееме... Когато ние се венчееме, то баща ти няма над тебе никаква

власт. Знаеш ли ти това? Ние ще да бъдеме вече мъж и жена!

— А кой е още с нази?

— Баща ми и кумът ми.

— Господи, няма дядо Либен се е завзел да ни помага? Да ти кажа право, мене ми е твърде чудно! Е, хайде да вървиме.

Дядо Либен посрещнал сина си и снахата си, прегърнал ги и рекъл:

— Е, хайдете сега да вървиме, а то скоро ще да бъде погоня. Ех, младост, ех, сърце, и ти някога си тупкало сърчено в гърдите ми!

С тия думи дядо Либен седнал на коня, а Павлин и Лила му целунали коляното и плакали, и смеяли се от радост. Дядо Либен обърнал лицето си към другата страна: той и сам плакал като детенце.

— Няма, няма на света по-сладко нещо, отколкото да направи човек добро — казал той. — Ако да не беше агата, то аз щях да погубя сина си. Бъди благословен хилядо пъти, добри човече, ако и да си турчин.

Лила с помощта на Павлина се качила на коня и вземала в ръцете дизгините — и скоро конската тупурдия изчезнала и оставила и града, и манастира.

* * *

В къщата на хаджи Генча дванайсет попа осветили вода и поръсили всичкия двор заедно с хамбарите и кочеците и както говорят, изгонили таласъма. Хаджи Генчо всяка неделя и по големите празници обядва у дядови Либенови; но не иска вече от старото винце, а пие онова, което му дава Павлиница; даже петте хиляди гроша, които вземал от дяда Либена, той харизал на унучето си.

Такава е човеческата натура! Хората забравят всичко, даже и угризението на своята собствена совесть.

notes 1

Разбра ли? (тур.) 2

Чакат онова време? (гр.)

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Българите не търсят чуждото, но не дават и своето

Преди няколко време ние казахме, че българите не търсят чуждото, но не дават и своето; че там, дека живеят българи, то и земята трябва да принадлежи на българите, а дека живеят гърци — на гърците. В нашият XIX век изгуби значението си и историческото, и каноническото право и всеки народ трябва да бъде свободен, както и всеки човек, а всяка народност има пълно право да живее сама за себе си и да развива това наследство, което е останало от нейните деди и прадеди. Гърците, и то най-безпристрастните гърци, според гръцките вестници, желаят за себе си свобода, желаят самостоятелност и търсят своите права, но в това също време тия искат да живеят на шията на другото, желаят да бъдат господари и да владеят над чуждите народи. Гърците не гледат с какъв народ е населена такава и такава земя, да речем Македония, но казват, че тая земя е била някога си гръцка, т.е. византийска, и затова и днес принадлежи тям. По историческото право това е така, но и самата Гърция и Византийската империя принадлежат на Рим или на Римската империя, по същото историческо право, а ние видим, че днешните италианци и не мислят да търсят своите исторически права на Балканския полуостров, а ако почнеха да ги търсят, то самите гърци щяха да помислят, че италианците или са луди, или щат да полудеят. А и италианците имат такова също право (историческо), каквото и гърците. Друго, самата Елада по историческото право принадлежи на турците, Русия — на монголите, Германия — на испанците и пр.

И така, историческото право няма днес никакво значение и народното право трябва да захване своето място. Една гръцка газета преди няколко месеца се смееше на маджарите, които искат да присвоят няколко милиона сърбохървати, защото някога си короната на св. Стефан е владяла над Банат, Бачка, Срем и пр. Това е истина смешно, защото кога един народ плаща на някое правителство 50 години данок и дава солдати, то тоя народ има право над тая земя,

която той населява, и короната на св. Стефан губи своето значение. Правилно ли е сега да се смеем на другите, а ние сами да подпадаме под същата категория? Старите и умрелите времена нямат значение за живите народи, които днес живеят и вървят напред. Дека преди петстотин години бяха градове и кипеше живот и борба, там днес растат дъбове и гургувици гукат над съборените стени, а пустините се населиха и Петербург днес повелява на цели Северо-восток. Така също и народите: римляните, египтяните, картагеняните и пр. умряха, а оживяха русите, шведите, американците и пр. Какво тука историческо право! Нито Дария и Артаксеркс, нито Ханибал и Хамилкар, нито Цезар и Август щат се върнат назад и да оживеят, нито финикияните и персите щат да търсят своите исторически права и своето владичество над Средиземно море. Щото е трендафел, днес расте лобода, а дето е расъл бурен, там ще расте миризливо цвете. От друга страна, ние, българите, имаме право и като народ, и като християни, а най-последно, ако е потребно, и историческо право за Тракия и Македония. Ако захванем по-натъжно да разглеждаме своята статистика, то ние ще намерим повече българи в Тесалия и Епир, нежели гърци в Македония и в Тракия; но ние не търсим гръцките провинции, защото повечето от жителите в тия провинции са гърци (заедно с цънцарите, които днес се гърчечат), но за това нямаме воля да дадем в гръцките ръце Тракия и Македония, че в Пловдив, Серес и в Едрене имало по пет гръка, по три цънцарина и по десет гръкомана. Ние поместяваме из Цариград една дописка, из която нашите читатели щат си съставят понятие, какво проповедуват най-безпристрастните гръцки вестници. „Неологос“, който някога си доказваше, че българите нямат право да се отделят от цариградските фанариоти, говори днес, че българите са пристрастни и търсят това, което „Неологос“ не може да им даде. „Българите нямат право да съставляват отделна йерархия, така също да търсят Тракия и Македония“, говорят гръцките вестници, говореше някога си и „Неологос“. Колкото за Тракия и Македония, ние казахме по-горе, че тия трябва да бъдат български, защото ги населяват българи, а Византийската империя трябва да остане само в историята: „Без юнак и невеста сватба не бива“, а без гръцки народ — гръцка империя.

Да видим сега имат ли българите право да се отделят от цариградският патриарх и да възобновят своята йерархия. Първо, сяка народност има пълно право да има свое народно духовенство и свое

черковно управление, каквото имат Русия, Сърбия, Ромуния и сама Гърция. Каноническото право днес се намира й такова също положение, в каквото се намира и историческото, следователно и българите имат право да се отделят от цариградският патриарх. Второ, българите са били най-старо стадо на гръцката черкова, т.е. тия са били втори народ, който е принял християнство и останал е и до днес, православни, и затова този народ има пръв глас, като най-стари, в черковните работи, които се отнасят до православният свят. Но питане е, питаха ли нас русите, кога се тия отделиха от патриархът цариградски и съставиха свой синод? Питаха ли нас сърбите, ромуните, черногорците и самите гърци могат ли тия да се отделят от патриархът и да бъде черковата им независима? — Не, не питаха и затова и ние йе трябва да питаме и да молиме никого, а никой няма право да ни запрети нашето право. Третьо, освен българите и сърбите, ни един православни народ не е имал историческо право (ние не даваме никакво значение на историческото право и това правим тука само затова, да удовлетвори гърците) да се отдели от патриархът, но са се отделили много народности и са имали на това ако не историческо, то човеческо и народно право. Ние не желаем тука да доказваме, че българският народ има и историческо право, за да се отдели от фанариотското духовенство, и че той е имал някога си свой народни синод й свое духовенство; ще кажем само, че гърците и от тая страна не са в състояние да ни убедят в противното. „Българското патриаршество, говори А. Пипин, беше основано в новата българска столицина, в Търново, и утвърди се с грамоти от императорският съвет (от византийският император) и от вселенският патриарх: първи търновски патриарх беше Йоаким, който бил избран и ръкоположен в Лампсак в 1234 година. Български патриарси продължават да занимават търновският престол до XIV в.; последни патриарх търновски бил Евтимия, който е занимавал патриаршеският престол във времето на завоеванието турско.“ Ние съветваме нашите братия гърци да оставят мъртвите да закопават мъртвите и да гледат не да възкръснат Византия, а да възродят своят народ и да захванат нов исторически живот, основан на истина, правда, човечество и свобода; да не дават своето, но да не търсят и чуждото; в противен случай и тия, и ние ще бъдем чужди робове и ще делим това, което нямаме. Нашата

девиза е „Свобода и сякому свое“, а ако се харесва на гърците тая девиза, то ние не щем да ги отблъснем от себе си.

Свобода, г. 1, бр. 7, 17 декември 1869

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/7372>]

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Българо-гръцкото споразумение е почти невъзможно

Сирският дописник на „Глас црногорца“ ни уверява, че гърците ще да се облагоразумят и че турските золумкяри няма да достигнат до своите цели. „Благоразумните хора са се убедили вече, че общото нещастие на сичките християни, които населяват Балканският полуостров, се заключава в тяхното споразумение и в тяхното братско съединение — говори той. — Време е вече да оставиме настрана нашите безполезни препирни и да отмъстиме на нашите неприятели за онова унижение, до което ни е довела тяхната свирепост. От празните мечти на елинските патриоти няма да произлезе никакво добро. Хайде да напуснем своите фантазии и своите безполезни глупости и да прегърнем онова, което е в състояние да ни спаси.

Нашето спасение се заключава в нашето общо въстание и в нашата взаимна помощ. Само Турция е наш неприятел. Ни едно християнско племе не може да бъде приятел на главорезите. Ако и едната, и другата народности (т.е. гръко-славяните) търпят турските несправедливости, то и въстанието им трябва бъде общо.“

Ние посрещаме с голяма радост и с искрено участие думите на нашият брат черногорец; но питане е съществуват ли в Гърция такива здрави умове и такива безпристрастни мозъци, които са необходими за осъществлението на християнските obligations на Балканският полуостров? Ако вестниците са огледало на общественото мнение у тоя или у оня народ, то ние трябва да се съзнаеме, че гърците са отишли твърде далече (разбира се, че в глупостта) и че славяно-гръцкото неспоразумение става из ден на ден по-невъзможно и по-немислимо.

Даже и най-умерените гръцки вестници дъхат с голяма злоба против славянските племена и против братското съединение на ония нещастни християни, които населяват Балканският полуостров. А каква е причината? Причината е твърде ясна. Секи вече знае, че на Балканският полуостров само по градовете живеят не повече от сто хиляди гърка, които се приготвяват да владеят и които се напнат из

сичките си жили да върнат своите стари гръцки исторически права, т.е. да възобновят блаженопочивщата Византийска империя и да поробят няколко милиона славяни. Но може ли, кажете ни, каквато и да е империя да просъществува без народ? — За това маловажно дело гърците не щат ни да мислят.

Тракия и Македония са принадлежали някога си на гърците, т.е. на ромеите или на римляните, а гърците са наследници на всяка усопша душа и на всяка мъртва и неподвижна гнилост. Какво искате повече? В това отношение нашите братия ромео-гърци приличат като две капки вода на ония стари деца (на маджарите), които ни разказват, че историята принадлежи не на народите, а на земята. Но да разясниме това дело малко по-пространно.

Ние сме уверени, че даже и самите гърци би умрели от смях, ако би чули една заран, че великобританските евреи са изявили желание да основат в Англия еврейско царство и да станат управители и повелители на трите народа, които съставляват това господарство. Секи вече знае, че Великобритания в това отношение прилича твърде много ка Балканският полуостров. Както по градовете на това господарство съществуват няколко хиляди евреи, така също и в Турция по градовете живеят няколко хиляди гърка, които се занимават изключително с търговия.

Нашите читатели знаят вече, че в Скопската епархия, която ромео-гърците и до днес още наричат елинска провинция, по думите на самата правителствена комисия, която беше назначена да узнае на коя народност принадлежи населението — числото на гърците не преминува цифрата сто. Ако турското правителство да би било по-добросовестно и ако да би изпълнило своите обязанности, както трябва и по другите епархии, то би се получили същите резултати. Даже и самото правителство — което в последното време е станало твърде внимателно към гърците, т.е. което има интерес да поддържа гръцките интереси в Македония — се е уплашило от многочисленото славянско население, което пред очите на турците не е нищо друго освен сбирщина от различни московски братия и съюзници.

Из Цариград ни явяват, че правителството е заповядало вече на своята комисия да прекрати своите изследования, защото обстоятелствата го накарват да предприеме в гръко-българските дела съвсем други мери. А от какъв източник произхождат тия

обстоятелства? Ако турското правителство да не би имало интересът да поддържа гръко-българските раздори, то тия обстоятелства никога не би се появили. Да видим сега какво работят и какво мислят самите гърци. Гърците са твърдо уверени, че турското съществуване в Европа е за тях необходимо до онова време, дорде се не укрепи гръцката народност в Тракия и Македония, т.е. дорде панелинската пропаганда не свърши сичките свои предначертания. Разбира се, че за благоразумните хора тия *чисто гръцки* принципи са безобразно смешни.

Ако гръцката пропаганда да не е могла да извърши своите планове в продължението на последните две столетия, когато гръцките фанариоти имаха в ръцете си огромни средства и когато славянските народности дремеха в голямо невежество, то за съвременните голаци не трябва и да се говори. Самите факти ни доказват, че днешните панелински пропаганди произвеждат между своите слушатели не почитание и не уважение, а дълбока ненавист и отчаяно презрение. Днешното турско-гръцко приятелство усили още повече тая ненавист и това презрение. Кой е крив?

Ако гърците да би били умни хора, то тия би залегнали за благосъстоянието на своята малка земица и не би харчили такива огромни суми за различни безцелни пропаганди и за всякакви безумия. Но и безумието има свои граждански права. Ако да не би съществувало на тоя свят безумие, то гърците не би били вече гърци и човечеството не би робувало на различни деспоти. И така, българо-гръцкото споразумение е станало почти невъзможно. Българите имат дело с различни фантасти, с безумни фанфарони и с празни глави, които не земат от дума, които не слушат здравият разум и които презират сяка една истина.

В последното време почти сичките гърци (даже и самите Христови апостоли) са станали турски шпиони, които се стараят да открият някакви си измислени от тях самите руски пропаганди, всякакви панславистически апостоли, различни бунтовнически комитети и всевъзможни сръбски агенти. Сяко българско волнение против гръцкото духовенство се счита от гръцките паликариета за бунт против турското правителство; а сяко българско народно стремление се приема за последствие от сръбските бунтовници. Подобни

заклучения вие ще да срещнете даже и в най-безпристрастните гръцки вестници.

Триестанският вестник „Имера“, който се счита за най-безпристрастен, за най-космополитически и за най-човеколюбив гръцки орган, говореше преди малко време, че турското правителство е обязано да отваря очите си и да даде край на руските панславистически пропаганди и на сръбските революционни „безобразия“, които в последното време са пустили дълбоки корени по Балканският полуостров и които ще да причинят на империята голямо поражение.

А цариградските ефимериди? — За тия ефимериди и за техните християно-православни разсъждения не трябва и да говори човек. Ако великият бакалин х. Ставри е щял насмалко да стане жертва на руските панслависти, то под всяка балканска шумка трябва да се потая по някой казак! Другояче се не може. Тряба да кажем и това, че по мнението на великите гръцки патриоти сичките български учители, писатели, богати търговци, по-развити хора и пр., и пр. са руски агенти. Разбира се, че турското шантаво правителство отчасти слуша гръцките съвети и тегли белята към своята собствена глава.

Кажете ни сега, молиме ви се, могат ли българите да дойдат до каквото и да е споразумение с подобни будали? Но нашият брат черногорец говори, че южните славяни се не боят от заешки юнаци и че тяхното самосъзнание е предтеча за тяхното освобождение. Това казваме и ние. Ако гърците не послушат гласът на истината, то ние не сме им криви. Който е приятел на турците, той не може да бъде наш брат и съюзник. Тряба да кажем и това, че времето приближава вече. Тежко на безумните!

Независимост, г. IV, бр. 11, 29 декември 1873 г.

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ (<http://chitanka.info/text/7376>)

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Българските проценти в Румъния се умаляват

В българското отделение на „Левант Таймс“ е изпечатана статия под заглавие „Българите в Молдово-Влахия и в Росия“, из която се види, че нашите нещастни братия очакват от тия българи големи помощи, явно съчувствие и извънреден патриотизъм. „Българите из Росия и из Ромъния не трябва да заборавайт, говори тоя вестник, че тия по-напред от сичко са българи и че имат известна длъжност към майките си и към бащите си.“ „Ние ги подканяме да земат деятелно и разумно участие в нашето възрождение и да помогнат, колкото им иде отръки, на вещественото и нравственото движение на своят народ.“ Тоя вестник се надее, че неговият глас ще бъде услышен и че ромънските и руските българи ще да направят сичко, щото зависи от тях. „Ние сме уверени — говори той, — че българските преселенци ще да разберат нашите съвети и че ще се постараят да ги приведат в действие.“

Да видиме сега какво говори самата действителност. Българското отделение на „Левант Таймс“ мисли, че в Ромъния живеят около 900 000 българи и че тия българи са образовани, богати и развити. „Но по-голямата част от тия добри, поромънчени на поглед българи се показва студена към народното движение и към оная цивилизация, които в последното време са захванали да се разпространяват из отечеството ни“ — говори българското отделение на „Левант Таймс“. Освен това, тоя вестник ни уверява, че ако българите в Росия и да са изгубили своят език и своите народни особености, то българите в Ромъния са оцелели и съхранили са и своето име, и своята народност. „Българските преселенци в Росия са изгубени вече за българският народ — говори тоя вестник. — Това никак не можеме да кажем за българските преселенци в Ромъния. Тия българи са увардили своят майчин език и успели са да натрупат големи богатства.“

Разбира се, че ни едно от гореприведени сведения не е вярно. Да се обясниме. Ние сме в състояние да докажеме фактически, че ни една

народност не е успяла да претопи такова голямо количество българи, колкото ги е претопила Ромъния. Ние видиме пред очите си цели села и цели градове, които преди едно столетие са били населени само с българи и в които сега-засега не съществуват нито десет лица, които да познават своят език и които да се не отказват от своето българско произхождение. Да земем за пример Бъзоу, Александрия, Плоещ, Гюргево, Крайово и пр. Който мисли да намери в тия няколко града българи, той лъже и себе си, и другите. Между ромънските българи (из това правило се изключават само браилчани и бесарабските колонисти) съществува убеждение, че който се е родил в Ромъния, той няма вече право да бъде българин. Ние сме слушали подобни принципи не само от простите и от неразвитите сиромаси, но и от образованите личности, за които народността и националната гордост не са нищо друго освен личен интерес. Единствените личности, които се признават за българи и които се радват на българското възрождение, са ония български преселенци, които са дошли в Ромъния в последните десет години по своята търговия или които са побягнали из отечеството си по политически причини. Но щат ли и тия българи да увардят своята народност? — Ние не вярваме.

Един българин ни разказваше преди няколко години, че той счита за българи и за патриоти само ония личности, които не са оженени и които мислят да се върнат в отечеството си. „Който земе тукашна жена и който тури на главата си ромънски венец, той трябва тутакси да се откаже и от народността си, и от името си, и от отечеството си“ — говореше той. Разбира се, че сичкото това е свещена истина. Земете за пример Яна Касабяна, д-р Протича, Д-р Атанасовича, г-на Петреска и пр., и пр., и пр. Тука сме длъжни да кажем, че тия личности се считат за най-първи български патриоти, които представляват народът ни и народността ни в Ромъния. А я попитайте тия български патриоти, знаят ли български, говорят ли в къщата си български и учат ли децата си български? Ние ви уверяваме, че техният патриотизъм не излазя из границата на тяхната собствена личност и че тяхното патриотическо сърце тупка само тогава, когато се наяде и напие на 11 майя и когато го похвалят в някой български вестник за неговите бъдещи пожертвования и за неговото бъдеще духовно завещание.

Преди малко време един ромънски българин, който се е родил в Брашов и който се беше овлашил окончателно, ни разказваше

следующето твърде печално произшествие. Тоя българин се срещнал преди няколко месеца с един от най-родолюбивите наши букурещки светила в едно публично място и пожелал да му направи малка услуга, т.е. поискал да преведе на ромънски език неговата просба, защото това светило — ако и да живее цели двайсет години в Букурещ — не знае ромънски. „А отде знаеш ти — попитал той, — че аз съм българин? Аз не ща нито да зная за българите. Още веднъж да ми не говориш български.“ Разбира се, че сичкото това зачудило брашовският българин и той замълчал. Когато се свършило заседанието и когато двата приятеля излезли на улицата, то брашовченинът се обърнал към светилото и рекъл му: „Аз съм се родил в Брашов и не отказвам се от народността си; а вие сте дошли из Търново завчера и презирате и името си, и народността си! Това ви не прави чест.“ „Аз се не отказвам от народът си и от народността си — отговорило светилото, — но аз не желая да знаят власите кой съм и какъв съм.“

Разбира се, че подобни българи вие ще да намерите цели хиляди — от Кубей и до Турну Северин. Но както и да е, а българското отделение на „Левант Таймс“ е излъгано, т.е. то още не познава ромънските българи и техните патриотически стремления. Нека говори кой що ще, а ние ще да кажем, че тия българи са изгубени и че тяхното възрождение е немислимо. Разбира се, че ние говориме тука не за колонистите в Бесарабия и не за ония български синове, които са дошли в последните няколко години в Ромъния да спасят главите си от турските преследования и от правителствените тиранства. Бесарабските българи ще да се държат още дълго време, а ако обстоятелствата на нашето отечество се изменят, то тяхното съществуване ще бъде и съвсем обезпечено; а българските емигранти не са нищо друго освен привременни гости на Ромъния и бъдещи отмъстители за сичките ония унижения, които са търпели досега и тия сами, и техните нещастни братия.

И така, освен емигрантите, освен колонистите и освен 50–60 български села в съседните княжества сичките други ромънски българи ще да се изгубят окончателно. Да видиме сега в какво положение се намират гореказаните 50–60 села. В тия села не съществуват ни български школи, ни славянско богослужение, ни народно усещание. Ето в какво положение се намират ония 900 000 българи, от които българското отделение на „Левант Таймс“ очаква

помощ, съчувствие и участие в българското народно движение. Ние знаем, че в България няма нито едно село, което да има какво-годе сходство с българските села в Ромъния. Тия села се намират в такова невежество и в такава нравствена бедност, които не може да си представи човек. А кой е крив? — Българското хладнокръвие към сяко общенародно дело и нашите народни предводители, които приемават участие в обществените предприятия само тогава, когато очакват от някого „аферим“ и когато се надеят да извлекат из тях лична полза.

Из сичкото това секи може вече да види, че българските проценти в Ромъния се умаляват и че българската народност одавна вече би дошла до нула, ако в тая страна да не би се преселяли почти ежегодно от 5 до 10 хиляди нови лица. Разбира се, че тия сиромаси се преселяват не от добро и не по своята собствена воля, ако българското отделение на „Левант Таймс“ да ни уверява, че подобни преселения са невъзможни вече, защото турският фанатизъм е угаснал и защото Русия е станала безопасна страна(?). Тоя вестник ни разказва, че старите еничерски времена са преминали вече, че турският фанатизъм е изгубил вече своето значение и че европейската цивилизация е пуслала дълбоки корени в империята. „Благодарение на цивилизацията и на изменението на политиката — говори той — християнските народности в Турция няма вече да се страхуват от мусюлманският фанатизъм и от руското нахлувание (нашествие).“

Както щете, а ние мислиме и за тия неща съвсем другояче. Освен това, ингелизо-българският вестник ни уверява, че после 1860 година българите не смеят вече да оставят своите земи и да се преселяват в чуждите държави, а ние знаем, че даже и в 1873 година из Видинското окружие се преселиха в Сърбия цели две села заедно с добитъкът си и с покъщнините си. Ние се съглашаваме с „Левант Таймс“, че в последните десет години не са станали важни и големи преселения; но в това също време ние имаме достатъчно факти да го увериме, че България губи почти ежегодно от 5 до 10 хиляди работника.

Единственото различие между по-напредните и между днешните преселения се заключава в това, че тогава се преселяваха цели села, а сега се преселяват само здрави и работни мъже. Преди няколко недели нашият видински дописник ни явяваше, че в тамошните крайове се турчат голямо множество момичета и че никакви убеждавания и никаква сила не може да ги накара да се откажат от своите намерения.

Едни мислят, че сичкото това произхожда от туй, че българите в тия крайове са деморализирани; други обвиняват турците и техните насилия; а трети ни уверяват, че главните виновници в тия произшествия са чорбаджиите и духовенството, които не мислят за нищо друго освен за своите лични интереси и за своят кеф. Разбира се, че ни едно от тия убеждения не е вярно.

Ако българският народ се не постарее да поправи колкото се може по-скоро своето економическо положение, то неговата участ е незавидна. А може ли да се поправи това положение? Нека говори кой що ще, а ние ще да кажем, че само политическата независимост е в състояние да поправи работите и да ни даде гаранция за бъдещето съществуване на българският народ. Сичко друго е напразно.

Независимост, г. IV, бр. 28, 27 април 1874 г.

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/7377>]

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)

- [I](#)
- [II](#)
- [III](#)
- [IV](#)
- [V](#)
- [VI](#)

- [info](#)

-
-

Любен Каравелов
Войвода

— Не вярвайте, момчета, не вярвайте, мои братя! Всичките тия работи са разни, голи лъжи са тия... Аз през своят живот съм видял много такива хатихумаюни, хатишерифи и гюлханета всичките тия турски закони и правдини отидоха на вятърът. Турски работи! На книги се пише много, с думи се дава още повече, а човек не види добро ни за дукато: по устните текло, а в устата — ни капка! Я попитайте вие мене — защо съм аз оставил моята стара и болна майка и своят побелял като памук баща? А и живи ли са тия, сиромасите? Оставил ли ги е господ на земята да оплакват децата си и да кукаят като кукувици, или им е вземал праведните душици? — Не зная. Ех, момчета! Тежко и горчиво ми е на сърцето, когато припомня своите млади и зелени години и моята бащина къщица — сладко се живее под бацината керемиди! А сега? — Сега като чумав се скитам по чуждите краища и ниде не мога да намеря топло и мирно къштенце, ниде не мога да наклоня тежката си глава и да кажа: „Сполай ти, боже!“ Ето, вие хайдутувате с мене няколко години, избрахте ме за войвода, а и досега не сте ме попитали: кой съм аз, чий съм син и защо съм избрал този занаят — говорил *старият* войвода на своите момчета и другари.

— Разкажи, чичо Стояне, разкажи! — извикала Стояновата дружина с един глас и обиколила своят юнак войвода, за да чуе неговите думи.

Стоян посочил с пръст към земята и казал на дружината си да седне и да слуша: а дружината му се наредила като бройница около огънят и възцарила се голяма тишина.

— Когато искате да знаете кой съм аз и що съм изпатил на този свят, то аз трябва да ви разкажа всичко ред по ред; а вие да слушате и да запишете думите ми в главите! — казал Стоян и седнал между дружината си.

Най-напред той помислил малко, чегато искал да събере всичките свои мисли и премежди в главата си, после нахлупил шапката си до очите, извадил едно мъничко чубученце, натъпкал черното му луле с

тютюн, натиснал тютюн с палецът си, вземал от огънят главня, запалил чубучето си и захванал да разказва:

— Аз, момчета, съм из село Мечка. Ние бяхме трима брата: двоицата отдавна вече няма на светът — прости им, боже греховете! Аз бях най-малкият. По-големият ми брат се наричаше Продан, а средният — Първан. Продан беше *лика-прилика* с майка ми, затова нашата мила стара майка го и обичаше повече от другите си деца. Той всякога се намираше при нея: шъташе, помагаше ѝ сееше, копаеше в бостанът, в лозето, в градината и садеше и зеле, и лук, и цвете, и дървета. „Момиченце ми не даде господ, ала и Продан ми е въртокъщник!“ — казваше майка ми.

Какъв момък беше тоя Продан, момчета! Като цвете в градина беше!... И в делник той беше хубав и гиздав, а в празник, кога се пременеше, то само да си го гледаш и окото си да не откъснеш от него! Стане в неделя заранта рано, намаже си с мас пантофите (той в неделя и по големите празници пантофи носеше) и лъщят се тия като огледало; обуе своите нови бели *беневреци*, облече своята шарена ленена риза, у която ръкавите и пазухите бяха нашарени с всякакви кенета из червена, синя, зелена, жълта и черна коприна; тури на главата си своята нова агнешка шапчица; запаше червен хримизен пояс; засуче черните си като смола мустачета и иде в черкова да се прекръсти и да запали на светците свещица. А из черкова като излезе — запре се и гледа го и старо, и младо, и женено, и неженено, и мъжко, и женско. Бабички, старци, момичета, момчета, жени и мъже — всичките го изгледват и мило им е да го гледат, чегато искат да го лапнат да го изядат от обичане! Мъжете всякога му кивнат с главата и рекат му: „Добро утро, Продане! Какво си? Живо-здрово ли си?“ „Дал бо’ добро! Добре съм; а вие добре ли сте?“ — каже Продан и върви си по работата. Старците сочат към него с пръст и казват на синовете си: „Погледате на Продана, момчета! Бъдете и вие такива хрисими, такива работници, такива въртокъщници, такива добри синове и такива пъргави и юнаци момци, какъвто е Продан. Това момче е младочка в градина, а не момче!“ А бабичките само въздъхнат ирекат: „Блазе на тая майчица, която е това момче родила, и на тоя баща, който казва, че му е син!“ А жените и момичетата се съберат накуп и говорят между себе си: „Я погледай, сестро! Погледай, лельо! Погледай, нано!“ Друга: „Погледа, мамо!“ А майката на дъщеря си:

„Погледай, чедо, у дяда Трена какъв е синец израсъл! Чегато не е момче, а капка от роса!“ А Продан си върви полекичка и ужка не чуе що се за него говори, углухци се чини и само под мустак се подсмива. Не зная, момчета, от що и от какво, а всичкото село обичаше Продана: момичетата въздишаха и топяха се за него, жените му се радваха, старците и бабичките му се умилкуваха, момците го обичаха и в огънят бяха готови да се хвърлят зарад него; ала и той им правеше много добро: и ум, и разум ги научи и помогне им да си направят колата, и волове им купи по-евтиничко, и млечна крава им избере, и много друго. Дойде дома, пообядва и и де пак на работа, не може тъй като види имат ли сено, ту конете погледа, потупа ги по гърбовете и подсмръкне им, ту кокошките и патките понахрани; да ви кажа по-късо: навсякъде той обиколи и всичко види — и всичко у него вървеше нанизано и ред по ред. Да ви кажа ли, момчета, такъв ергенин, какъвто беше Продан, вие никога няма да видите! И тато беше работен човек, ако и стар вече да беше, а и той твърде често казваше Продану: „Ти Продане, никак не можеш без работа; ти трябва всичките къшета да забиколиш и всичко да видиш и да нахраниш: кокошките и гъските ти храниш; в бостанът зеле и рапон садиш; а в къщи всяка покъщнина разгледаш и поправиш, и на майка си още помагаш! Ти, мой синко, си почини малко и нека поработят и пошетат Първан и Стоян!“ А Продан махне с ръката си, позасмее се малко и рече: „Ех, тато, нима е това работа!“ Какво ще му правиш, когато той беше момък събуден, пъргав, жив и работлив: никак не може да седи мирен и да не бара нещо, такъв въртокъщник се беше родил на светът. Той си почиваше само когато спеше — истина ви казвам.

Ала изведнъж Продан захвана да се променява и за твърде малко време съвсем се преобърна. Все мисли, все се мръжди, не яде, не пие, не пее и сън го не хваща. Иде той на нивата, а там го наидеш, че не работи, а седи си под киселицата или под орехът; подпре си на длан главата и жалостиво гледа към селото; или го намериш, че се търкаля по тревата или че ходи насам-нататък, въздиша и нищо се изорал.

— Продане, синко, що ти е, мое мило чедо? Ти трябва да си болен! Що те боли, мое дете? — го питаше мама.

— Нищо, мамо! Нищо ме не боли — каже той, па после въздъхне и иде нанякъде.

— Мама гледа на детето си и плаче, а тато само кашля, пъшка, суче си мустаките и муси се.

Една вечер късно Продан излезе из къщи, а Първан отиде подире му и полека-лека върви след него и крие се — иска му се да знае дека той отива така късно и в такова дъжделиво време. Продан вървял, вървял и запрял се при плетът на дяда Кънча; а дядо Кънчо имаше хубавичко-прехубавичко, гиздавичко-прегиздавичко момиченце: очи черни като вишни-череша, такива очи имат само сърните; лицето му кръв с мляко; а весело като лястовица; бързо като препелица; хрисимо като гергьовско агънце. Името ѝ беше Латинка.

Било тъмно като в пъкълът и дъжд валял като из ръкав. Първану само светкавиците помогнали да види как Продан прескокнал през плетът и как Латинка излязла из къщи и тръгнала към плевникът, дека я очаквал Продан. Първан си турил ухото до плетът и можал да чуе само това:

— А що, Латинке, да пратя сватове или не? Аз мисля утре да пратя мама да те иска. Аз съм вече приготвил двайсет жълтици, купил съм чехли, само чакам да ми кажеш да ти пращам сватове или не.

— Прати, Продане, прати! — казала тя.

— А Хасан? Той те обича и иска да те вземе... Аз се боя от тоя изедник: той ще да ни направи зло...

— Хасан? Зло?... — повторила само Латинка, па помълчала, помълчала и рекла: — Прати, Продане, прати! Каквото господ даде, това ще и да бъде!

Тия още за много неща говорили, ама Първан не можал да разслуша; той чул само, че Латинка рекла Продану да вземе китката ѝ и да си я затъкне в поясът; а Продан ѝ рекъл, че тая китка той ще да носи всякога в пазухата си близо до сърцето.

II

Аз отидох в градът да продавам жито; а когато се върнах назад, то заварих голямо веселие: Продана годиля, запив направили, а сватбата намислили да направят след две недели, после празниците. В това време бяха празниците-горещниците; а през тия празници не е добре човек ни да работи, ни да се жени, ни да се роди. Така барем казват бабите, а истина ли е, или не, аз не зная. Ихтиманският поп, дядо Кольо, казва, че през горещниците да работи човек не е грешно; а поп Недялко казва, че е грешно — кой ги дявол знае кой казва право и кой криво! После празниците всички отидохме на работа. Първан отиде на лозето да подвие и да подреже някои лози; а там го срещнал Хасан. Хасан беше вардар в нашето селце. Тоя Хасан беше арнаутин и твърде много обичаше чашката: пропилил беше всичките свои дрипи; останали му бяха само съдраната арнаутска фустанела, една стара арнаутска пушка, нож, един пищов и повече нищо. Дрипав, въшкав, гнусав, ала е дин-ислямин и ага и затова той знаел, че навсякъде ще да намери с какво да се прехрани. Агалъкът не е малка сила, мои братия! Тоя циганин видял Първана, дошел близо при него, седнал на обкопът и извикал:

— Ей, гяур-пезевенк, ела тува море, Първане, море!

Първан оставил сърпът, с когото подрязвал лозите, отишел при Хасана и попитал го горделиво:

— Какво искаш, Хасане?

— Море ти дебела главо, кажи Продану да се не жени за Латинка! Не знае ли он, че е она моя посестрима? Не знае ли он, че я ке да я вземем и да я водим на мой вилает? Тако ми аллахот, я ке да му скинем главата от рамената! Он сака с мене да се бори и не ке да знае, че он е гявурин, а я съм османлия.

— Ако си османлия, то не си с рогове, а ти си човек, както и Продан. Насила ти не можеш да отнимаш чуждите момичета, защото сега вече е излязъл хатихумаюн и направен е танзимат.

— Танзимат! — повторил Хасан и плюйнал. — Танзимат! Ти знаем ли море, гявурино, ще е танзимат? Нищо повече вас не ке да бие, како ке да ви бие танзиматот. Царскиот танзимат ке да ви бие, да ви

тепа, да ви краде и да ви прие кръвта. Не ке танзиматот да ви брани, не ке! Не се надейте море Първане, на хатипхумаянот! Вие хубаво знаете, че танзимат не може да бъде между турчинът и гявуринът; вие знаете, че танзиматот е празна торба с орехи. „Дипсис киле, бош хамбар“, каже турчино. И кадиот, и пашата, и забитинот ке да чува Хасана, а Продана и дяволот не ке да го знае. Скоро кеме да видиме — хoke ли да ви брани хатихумаюнонт. Я ке да те научим една памет: вземи хатихумаюнот и никому не ке да донесе хаир, а само на халваджиите — да си гуждат у него халвата. А вие, Първанчо, малко трябва да се надеяте на танзиматите и на хатихумаюните. Знаеш ли, Първане, що казва турската книга? — „Гявурун дереси, османлънън даулу.“

— Зная — отговорил Първан, — а ти, Хасане, знаеш ли, че е вече настанало такова едно време, в което даулите ще станат тотмаци, а тотмаците — даули. Скоро ще да бъде това време! Ех!... твърде скоро това време ще да чукне на вратата ни и тогава знаеш ли, Хасане, що ще да бъде? — Ще да направим тъпани из дин-ислямските кожи и ще да тумкаме по тях Мохамедов марш. А кога дойде онова време, то аз щи да ти кажа, Хасан аго, що казва и българската книга: „Трай душо, черней кожо — в петък си благо яла!“ Харесва ли ти, Хасан аго, българската книга? Що мълчиш? Не харесва ти се, както ми се чини! Слушай, Хасане, ако не вярваш мене, то иди и попитай вашите молли и дервиши и тия ще да ти разкажат какво е във вашата и в нашата книга написано.

— Мълчи, гяурино, мълчи или, тако ми аллахот, ке ти отсечем главата. Иди кажи Продану да се не жени за Латинка, защото зло ке му буде.

И Хасан метнал пушката си на рамо, тръгнал къде гората и запял арнаутската песен:

Мома Мита, леле, болна лежи,
болна лежи, леле та ке умре
Никой Мита, леле, не веруе,
кой веруе, леле няма тува —
отишал е, леле, у Софию,
у Софию, леле, млад спахия,
да си бере, леле, спахилуко:

от момите, леле, герданите,
от момците, леле, ножовете,
от булките, леле, пошовете,
от бабите, леле, костурите.

III

Преминаха три недели от Първановата среща с Хасана; ние женихме Продана и доведохме невестата и унакът из черкова — аз бях девер, като най-малък брат. Латинка във венчанното оси рухо беше дотолкова хубавица, щото не можеше човек да се не занесе, като я гледа — ние всички ахнахме, като я видяхме. Турила тя на главата си венец от черешова пръчка, която беше обвита с всякакви цветя; разпуснала по гърбът си копринената си косица, която беше уплетена на няколко пленици, а в тия преници бяха заплетени мъниста, стари грошета и жълтъчета, седеф, мерджан и бисер; лицето си тя беше забулила с тънко червено було, което беше нашарено с тютюрмета; а ризата ѝ беше дотолкова нашарена с кенета, щото полите ѝ и ръкавите ѝ грееха като ясното слънце. Ръкавите и полите на тая риза бяха от ленено платно и бяха тънки-претънки; а от това се видеше, че Латинка е от добро коляно! Контошът ѝ беше от черна зеленикава чоха и беше подплатен с лисици; полите на тоя контош и полите на сукманът ѝ бяха общити със стамболски кенета, които дядо Кънчо беше купил на сереският панаир. *Асаниятай, саятай!* Такава сая вие нито сте видели, нито ще видите, ама и дека ще да видите! У дядо Кънча беше само едно детенце, само едно момиченце, и затова старецът не жалееше ни пари, ни имане — всичко нека върви за детето му. Саята ѝ беше нашарена с такива шарени белушки и пепераушки, щото човек можеше да помисли, че са я шарили самодивите седемдесет и седем години! Латинка беше була жълти едренски чехли; на ръцете си имаше позлатени гривни — на синджирчетата бяха направени, — а гърдите ѝ се лъщяха като месечина; на шията ѝ виси гердан, който беше нанизан от червени мъниста, между които имаше и жълтичета; над герданът виси наниз от жълтици; а над него — ривце от стари пари, щото едвам шията ѝ държеше такива тежки джунджурии.

Захвана се Проданова сватба; а сватбата е добро нещо, момчета! Всеки пее, всеки играе, всеки се весели — всяко зло се заборава, всяка мъка престая и всякаква тъга бяга от сватбата. В нашето село сватбата стая не така, както в градовете, дека нашите българи са се огърчили и заборабили са, че са българи и християни, а по старият обичай. Като

венчаят унакът и невястата, то ги поведат у дома им и всички вървят ред по ред. Най-напред вървят циганите и свирят, след тях мъжете, па деверите, които водят невястата; след невястата вървят зълвите и кумата; а след тях жените, па унакът с момчетата и със своите другари. Свекървата среща сватбата на дворът, весела-превесела; играе тя своята свекървска игра и пита деверите:

— Що ми водите, сиви соколи?

— Юнак младоженец и мъдра невяста — отговорят деверите.

— Нека да се позлатят устата ви! — казва свекървата и обръща се към зълвите и калините: — Що върви пред вази, момиченца-мястовиченца?

— Млад юнак със златни ръце, (работник), въртокъщница, кротка и тиха невяста, като мед и масло — отговорят зълвите.

— Да даде господ, щото и из вашите уста да протече мед и масloi в ръцете ви всякога да бъде мед и масло.

Тогава свекървата се обръща към невястата и пита я:

— А ти какво носиш в къщата ми, моя снахо, мила?

— Срека (щастие) и юнак син — отговаря невястата.

— Нека доброто да те не оставя, медена моя снашице! Нека всичко да ти иде добро, кротко, сладко и весело! Нека даде господ и унуки да дочакаш!

Невястата се кланя и целува у свекървата си ръка; а свекървата я целува по челото и по страната. После това тя се обръща към синът си и пита го:

— А ти, синко, що ми носиш?

— Другар, мамо, другар ти водя, който ще да дели с мене и зло и добро, и тъга и радост и който ще ми помага навсякъде и във всичко. Аз, мамо водя добър човек в къщата ти, който ще бъде мене помагач, тебе отменица, а тату служебница. Тая моя невяста ще да ми роди син и помощник, а вам унуче и утеха на стари години.

— Нека господ те чуе, синко, и да те благослови и с двете ръце! — казва свекървата, после се обръща към всичките сватове и пита ги: — Ами вие, сватове, що ми носите?

— Благодат господня и добро в къщата ви — отговарят сватове.

А тя им казва:

— Когато всички вие ми носите добро и благодат, то нека ви благослови господ и да даде всякому кой каквото иска и щото му тегли

сърцето: на унаците — добри и весели невести; на девойките — работни и пъргави унаци; на старците — добри и хрисими снахи; на бабичките — добри и почетни синове; на жените — добри мъже; а на мъжете — мъжко коляно, което да се размножава до дванайсет синове, а от всеки син по дванайсет унуки! Заповядайте, заповядайте! — продължава тя. — Вие ми носите срекя, нека ви дава господ срекя и вам!

Свекърът очаква сватове пред вратата и като се приближат до него, то той ги прегръща, целува ги и пита своята баба:

— А що, бабо, какво ни носи чедото и неговата гълъбица?

— Здраве и добро! — отговаря свекървата.

Свекърът още веднъж целува синът си и снахата си и казва им:

— Заповядайте, заповядайте в къщата ми и подмладете я, развеселете я, накитете я! — После се обръща към синът си и казва: — Я кажи ми, синко: каква невеста си довел и каква препелица си донесъл в къщата ми?

— Кротка като агне, работна като пчела, хубава като паун, сладкоречива като славей, весела като лястовица — отговаря младоженецът.

— Нека всичко да ви върви напред и да тече като бистра река! — отговаря бащата и прегръща дечицата си трети път. Тогава се обръща къде сватове и казва им: — Добре дошли, заповядайте, господари сватове!

Тогава входи в къщата невестата с деверите, после кумът, помайчимите, побацимите, кумата и другите сватове и всичките сядат да пият ракия и да благославят, кой както знае и колкото може. Весела е българската сватба!

Продановата сватба се влече цяла неделя. После сватбата всеки отиде по работата си: едни на лозето, други на нивите, трети на кукурузът. Продан с невестата си отидоха да жънат.

В нашето село, когато се някой жени, то в четвъртък после сватбата невестата ходи първи път на гости у майка си на миене; тя последен път мие главата си в бацината си къща. Заедно с невестата ходи и младоженецът, и свекървата, и деверът, и калината. Продан после сватбата в четвъртък станал рано и рекъл на своята гълъбица:

— Днеска, мое пиленце, ние ще да идеме у майка на гости; ала по-напред я вземи ти сърпът и да идеме на нивата да поработиме —

работно време е сега.

Латинка прибързала, донесла два сърпа, единът из тях подала Продану и рекла му полекичка:

— Хайде да идеме, мой мили! А кажи ми, Продане, кой ще да приготви, щото трябва? Ние трябва да понесеме много неща у мамини — така става у всичките хора.

— Мама — отговорил Продан, после се обърнал към мама и рекъл ѝ: — Мамо, ти днес трябва да пошеташ, а ние да порботиме. Разсучи млин, налей бѣклица с вино, приготви мед и сирене и чакай ни. Па не забораи, моя стара майчице, да облечеш новият сукман и кърпата, която ти дарих на сватбата!

— Добре, синко, добре, идете вие живо и здраво и всичко ще да бѣде готово.

Тя целунала дечицата си по челото, а тия ѝ целунали ръка и отишла тя да приготви това-онова; а Продан се обърна към Първана и към мене и рече ни:

— И вие, Първане и Стоянчо, гледайте да свършите работата си по-скоро и да бѣдете готови до обед. Ние днеска ще да идеме на обед у дядови Кънчови и да се повеселиме още веднѣж.

И излезе вън заедно с невястата си.

Тая година беше такава урожба — за чудо и за приказ! Рѣж, пшеница, кукуруз, просо — само да ги гледаш и да се радваш! И хората чегато станаха по-весели и по-добри! Съберат се на купове, на купове и говорят между себе си: „Господ е тая година чудеса направил“. Така също и дядо Тренчо, който беше проживял повече от сто години, се чудеше и казваше: „Момчета, аз в своят живот не съм видвал такова плодородие.“ И наистина беше за чудо! Всичкото поле жълтее като лимон: пшеница, рѣж, овес, ечемик, просо — всичко втасва и зрее така чудно, щото да го вземеш от нивата и да го туриш в хамбарът. Ех, момчета, колко е весело, когато селянинът види такава една урожба, и колко му се иска да свърши по-скоро работите си и да изсипе своят пот в хамбарът си!

IV

— Ох, Продане, нещо ми е тежко на сърцето! Сърцето ми се стиска в гърдите, страшно ми е, па и аз не зная от що се боя — казала Латинка.

— Не бой се, мое пиленце! Защо ти е тежко? Нима аз не съм с тебе? Защо те е страх? От какво имаш да се плашиш? Весели се, моя лястовичке, весели се!

— Не весели ми е, мой драги — казала Латинка и седнала.

— Попей си някоя песенчица, мое гълъбченце, и тежкотата ще да ти премине — рекъл Продан.

Латинка запяла:

Пукна пушка из гора зелена,
та удари Гюра в клето сърце.
Викна Гюро — до бога се чуе:
„Ах, ти, боже, ах, мили господи!
Де е мама, де е първо либе? —
Да ме видят в кърви обляно...“

И тя не допяла, а тъжно погледала на Продана и въздъхнала; а Продан опулил очи и гледал на своята гиздава жена като дървен истукан.

— Послушай, Продане — казала Латинка после дълго мълчане, — знаеш ли ти какъв недобър сън съм сънувала нощеска?

— Що си сънувала, моя гълъбице? — попитал Продан.

— Слушай, мой драги, да ти прикажа. Аз бях изпекла хляб — и такъв той беше бял и хубаво изпечен, щото за чудо беше! А ние двамина седиме един до други и ужка сме турил в огънят тиква да се изпече и чакаме да я изровиме из жаравата и да я ядеме. Изведнаж се спускат два гарвана, черни като катран и дотолкова страшни, щото аз, като ги видях, то се разтреперах като листо. Спуснаха се тия изпод ясното небе, грабнаха хлябът и отлетяха. Аз се уплаших, крия се зади тебе, викам, колкото се може, да ме вардиш, а ти спиш и нехаеш. А когато те поразгледах и когато те видях окървавен, то извиках още по-

яко и събудих се. Аз мисля, Продане, че тоя сън не е добър. Истина ли? Казват, че когато видиш насъне хляб, то някой ще да умре в къщата ви.

Продан беше добро момче, но плашливо като бабичка и затова и той вярваше на сънищата и на бабешките приказници и когато чул за Латинкиният сън, то и той се уплашил и побледнял; после навел главата си, помислил, помислил малко и рекъл с разтреперан глас:

— Сънят се сбъдва не всякога, мое агънце, а най-малко срещу четвъртък и ти не трябва да се боиш.

— Ала я чуй, Продане, какво ще ти кажа! Помниш ли, че когато хайдуците убиха бая Стоила — това се случи в четвъртък, — то в сряда през нощта мама видяла насъне, че ѝ извадили зъб; а тя го вземала и го турила в иконостасът; ала изведнъж отдека се взел един черен гарван, който влязъл в одаята, клъвнал зъбът със своят остър клюн и занесъл го. Мама заранта разказала сънят си на попът; а той ѝ рекъл: „Нищо, нищо, мое чедо — сънят е дявол; ти, както се види, не си се помолила вчера богу, преди да легнеш да спиш.“ Мама се препирала с него, че се е помолила, а той ѝ рекъл: „Може и да си се помолила, ама молитвата те не е била от чисто сърце.“ „Може и то да е, за това аз нищо не мога да кажа, казвам ти само, че съм се помолила“ — рекла мама. А на един ред с нашата къща живееше Нона Ценова: голяма врачка беше сиромашкинята — нека ѝ е лека пръст! Мама отишла у Нонини — продължала да бърбори Латинка, без да знае и тя що бърбори; а Продан гледал към корията, из която излазяли два турчина: — Мама разказала Нони — говорила тя за своят сън, — а баба Нона поклатила главата си насам-натам и проговорила полекичка: „Ще да умре някой из вашите... това е така... трябва някой да умре.“ И тая съща вечер дойдоха хора и казаха ни, че турците утрепали бая Стоила.

Продан не слушал вече Латинка, а гледал Хасана, който полека-лека се приближал към него. Продан бил бледен, краката му се подкосили и той седнал до Латинка.

— Що ти е, Продане? Ти си бледен като платно! — казала Латинка.

— Нищо, така! Не зная що ми е... уморен съм — казал той.

— Аз ще ида дома да повикам драгинка Първана и да те заведеме... ти си болен.

— Не ходи, не трябва... Не зная от какво ми е лошо, ала то ще да ми премине... И той тъжно и жаловито погледнал на Латинка.

— Що ме гледаш така страшно, мой мили? Мене е страшно, аз ще да ида и да повикам някого — казала тя.

— Върви, върви по-скоро — извикал Продан и хласнал своята гълъбица към селото. — Бягай, моя Латинке, бягай по-скоро... Върви по-скоро и събери всичкото село...

— Отивам... добре... ще ида... — Тя не договорила своите думи, а извикала: — Хасан!

Хасан излязъл из ръжта, която била дотолкова висока, щото Латинка не можала да го види досега, и излязъл страшни-престрашни. Латинка се уплашила, прегърнала Продана и извикала:

— Отбрани ме, Продане, отбрани ме! Боже, не давай ме в ръцете на тоя върколак! Боже, боже, Продане, не давай ме!

Продан станал, слабостта му преминала и той горделиво очаквал да чуе що ще да каже Хасан.

— А-а-а, гяур — казал той, — не казах ли ти море, Продане, да се не жениш за Латинка. Нека дойде сега Първан със свойот танзимат да те чува от Хасана.

Продан клекнал на колене и рекъл:

— Прости ме, аго!

Но арнаутинът нямал милост.

А ние чакаме Продана, чакаме Латинка — няма ги. Млинът се изпече и изстина; вино, мед сирене и всичко приготвихме, а тях пак ги няма. Чакахме час, чакахме два, три, четири — няма ги и няма ги. Тато няколко пъти излазя на пътят и гледа към нивата, па се пак повръща назад и от нетърпение тупка с краката си о земята. Най-последно у него не достигна търпение и той се обърна към Първана и рече му:

— Първане, я иди, синко, на нивата и виж защо Продан така дълго време не дохожда. Хайде скоро, мой сине!

— Добре, тато — каза Първан и излезе.

Ние с нетърпение очаквахме неговото връщане, ала премина твърде много време не дохожда. Хайде скоро, мой сине!

— Какви са тия чудеса? — каза тато. — И Първан отиде, па и него няма!

— Ех, тато, нима е близо нивата?

— Не, синко, тука има нещо! Трябва нещо да се е случило!

След един час и половина върна се Първан бледен, разтреперан и плаче; а ние всички се скаменихме. По лицето му се видеше, че е голямо зло станало. Тато като луд скокна накраки, а мама падна на одърът и глухо заплака.

— Дека е Продан? Дека е Латинка? — извикахме всички в един глас.

— Умряха! — каза Първан. Умряха! Утрепал ги тоя проклети, триж проклети арнаутин Хасан!

И Първан седна на едно столче и облегна си главата на ръка.

Повдигнаха се плачове и наричанета. Тато не говори нищо, а само ходи назад-напред, гледа жалостиво, сълзи му не капят из очите, само косата му и мустаките му се наежиха; а мама лежи на земята и само тежко пъшка. Ах, мои мили другари, никога аз няма да заборава тоя ден — и в гробът ще да го помня.

Войводата наклонил надолу главата си, помълчал няколко време, после захванал така:

— Мама, клетата стара женица, дълго време лежаш мъртва; тато ходеше като пиян и само проговаряше: „Продане, синко Продане!

Изгубихме те, мой сине!“ Цял час се намирахме ние в такова страшно положение, щото ни един из нас не можеше да проговори нито една дума. Изведнъж се отвориха вратата и нашите селяни внесоха Продана и Латинка и един ранен, ала още жив арнаутин. Роднини, съседи, приятели, с една дума всичкото село дойде след умрелите и всичките плачеха горчиво. Премениха умрелите в новите им венчани дрехи и туриха ги наред наред одаята. Дойдоха дядо Кънчо и баба Кънчовица, изреваха, хвърлиха се и прегърнаха своето детенце, своети единиче. Чак в това време вече тато се стресна и заплака; а мама се събуди, скокна накраки, дойде при Продана, прегърна го и завика. Боже мой, как тя, сиромашкинята, плачеше: и мъртвият, чини ми се, се би нажалил, и камъкът щеше да пусне сълзица. Плачеше тя, скубеше си бялата коса и говореше с тих и тъжен глас:

— Синко, синко! Затова ли съм аз тебе родила? Затова ли съм те гледала и отгледала? Затова ли съм ти се радвала, като на ангел мой, за да те убият, мое мило детенце, проклетите изедници! Защо гробът и черната земя не са прибрали по-напред мене, а оставили са ме да те оплача? Ти беше всичката моя надежда, ти беше всичкото мое имане и тебе вземаха из ръцете ми проклетите кръвопийци.

А дядо Кънчо и баба Кънчовица прегърнали Латинка и от двете страни и плачат горчиво, горчиво.

Продан и мъртъв беше хубавец, момчета, само малко нещо беше бледен; а невястата му беше толкова хубава станала, щото приличаше на ангелите, каквито се тия изписват на черковните врата.

Раненият арнаутин, на когото никой досега не обръщаше внимание, повика с ръка нашият селски поп и помоли го да чуе що ще той да му прикаже. Арнаутинаът захвана така:

— Когато Продан излезе из къщата си и отиде на нивата, то Хасан ме повика и рече ми: „Чуй, Мемише, ако ти дойдеш с мене и да ми помогнеш да убия Продана, то ще ти дам петстотин гроша; а ако ми помогнеш да увлека Латинка, то ще ти дам хилядо.“ „Ти нямаш ни пребита пара в кесията си, а обещавахи хилядо гроша“ — рекох аз и позасмях се. „Как нямам! Ти не знаеш ли, Мемише, че аз лесно печеля парите си? Днеска аз утрепах един търговец и вземах от него две хиляди гроша.“ Хасану аз повярвах, защото го знаех, че той е кадър на всичко, а аз съм сиромаш човек, хилядо гроша са за мене голямо имане; аз помислих, че с тия пари мога да се върна на вилаетът си, да се

ожения и да си живея мирно — и съгласих се. Когато ние дойдохме на нивата, то се скрихме в корийката, кояято е при нивата, и оттам можехме да видим Продана и Латинка, и чухме всичко, щото тия говореха между себе си.

После това Мемииш разказал как Латинка разказала Продану за сънят си, как тя пяла, и продължал:

— Когато Продан падна на колене и молеше Хасана да го прости, то Хасан извади ножът си и удари го в ребрата. Продан падна на земята; а Латинка го прегърна, целуна го, па грабна сърпът си и нападна на Хасана. Хасан хвана Латинка за дясната ръка и рече й: „Море, Латинке, остави гяуринът и вземи мене. Аз ще да те взема и да те вода на вилаетот си.“

Тогава Продан се изправи малко и рече: „Умри, умри, Латинке, и не попадай в ръцете на проклетия турчин!“ Латинка захвана да плаче и да вика, а Хасан ми рече: „дръж я, Мемиише! Помогни ми да я вежа и затыкни й устата да не вика!“ Когато аз се приближих до нея, то тя взема сърпът из дясната си ръка в лявата и като ме резне с него, ето тука. — Мемииш показал на шията си. — Па изведнъж — продължал Мемииш — като сърна подскокна настрана, изскубна си ръката от Хасановите нокти и пак нападна на него; ала хасан й не даде да се приближи близо; той извади пищовът си и пропушна гърдите й. Латинка се разтрепера, падна над Продана и рече му: „Хайде да идеме сега заедно, мой мили, на небето.“ Продан беше още жив; той прегърна невястата си и издъхнаха и двамината в едно време. Аз не бях тежко ранен и можех да побягна; но Хасан дойде при мене и рече ми: „Ти си ранен, Мемиише, и не можеш да бягаш с мене; тебе щат да хванат и ти ще да ме издадеш.“ „Не съм аз тежко ранен, Хасане, и мога да бягам; ти ми само дай петстотинтях гроша, и аз ще да се очистя оттука като стрела.“ „На ти петстотин гроша — каза Хасан, — умри и ти, както умряха и гяурите“ — па ме удари с ножът си в дясното ребро и отиде си. Аз паднах и...

Повече нищо не можа да каже Мемииш. Из устата му потече черна кръв и той замълча. След няколко време той пак дойде в себе си и каза:

— Ах, простете ме, простете, добри хора! Аз съм много крив. Аз много години съм ял хлябът ви и солта ви; а не съм ви бил...

Последната дума му замря в устата и той изпусна грешната си душа.

Мемиш беше преди Хасана наш вардарин — вардеше селските лозя. Продан и тато му даваха всякога ту цървули, ту тютюн; хранеха го, обличаха го и пари му даваха; а мама твърде често му даваше ту ризица, ту кърпица, ту чорапи; и нахрани го, и напои го; а той? Знаете ли, момчета, *че на турчин, ако дадеш и сърцето си*, то пак не ще бъде доволен и поиска и душата ти! Турчинът не убива кучето, защото било грехота; а човека да убие не било нищо — християнинът бил по-долен и от кучето! Ето, мои братия, на какъв народ ни е предал бог в ръцете за нашите грехове! Господи, боже мой! Свети Георги! Дълго време ли щеме ние още да търпиме?

И войводата си вдигнал главата нагоре, гледал на небето; а по почернялото му лице текли сълзи. В това време той се молил. Дружината благоговейно мълчала и гледала надолу, но скоро пак оживяла, когато войводата проговорил горделиво и сърдито:

— Да мъстиме, момчета, да мъстиме! Ние ще да отмъстиме на душманите си, мои братия!

— Да отмъстиме! — извикала Стояновата дружина и попитала Стояна: — Разкажи ни що е станало после, чичо Стояне!

— Дайте ми да си почина, момчета! Утре заранта ме подканете и аз ще да ви разкажа всичко, щото се е случило после това, щото вече ви казах.

Дружината станала и разпръснала се насам-нататък: един отишъл да си почива; други — да чува стража; трети — да търси храна по бачиите; а четвърти задрямал при огънят. Скоро се възцарила мъртва тишина.

VI

Било утро. Тежко е да си представи човек каква красота и каква животворяща сила има заранта на Стара планина, а особено през пролетта. Който не е бил на Висошката планина, която лежи между Пирот и село Ръжана, той не може да има понятие доколко е хубавица наша България и доколко е величествен земният рай. Качете се на високият връх и погледайте насам-нататък. Пред вази там доле стои гради Пирот, накитен с всякакви цветя и обиколен с плодовити лозя. Види се Нишава с нейните зелени брегове, която се извира като зъмя и влазя в една тъмна пещера, дека се губи в планината, и извира пак в Сърбия. Синкастата и тихата вода умива райските брегове, които са покрити с цели кории люляк, ябълки, сливи, круши и орехови дървета: приятно чучуркат планинските долове и вървят към голямата река. Там, в малките планински езера, се събрала дъждевата вода и свети като огледало, посреди най-ярката зелен, която е напълнена с милиони пиленца и други живинчета. При самите поли на планината са насадени големи пространства с трендафил, който разпръска неизказано благоухание; а момиченцата, с накитените свои от трендафилови венци миловидни главици, събират трендафил, правят из него трендафилово масло и продават го на възток и на запад; а около тях пеят славеи. Селската девойчица, с мотиката в ръка, отива на лозето да обкопае лозите и пее си своята народна песенчица, която помага в работата; млад и гиздав селянин стегнал своите сиви волове и отива на полета да оре; овчарят кара своите овце на паша; а след него върви сиво като вълк кученце и гледа на своят господар като младоженец на своята млада невеста. Младите агънца играят весело между себе си и подскачат; козлетата се мушат със своите мънички рожчета и лазят по скалите, като същи дяволчета; а жабите свирят своят обикновени концерт. Обърнете се наляво: там се простират цели редове планини, със своите голи и снеговити върхове, които достигат до облаците. Нищо живо се не вижда там, само сивият, с гола глава орел се вие над скалите и над камъните и търси по-добро място, на което да кацне и спокойно да изяде своята плячка — заецът, лалугерът или агнето. По-надолу се видят ниски и гъсти букови храсти; а още по-

надоле стари дъбове, около които расте гъста и разнообразна растителност. Надясно, около вас — ями, голи скали, бързи потоци и бистри реки, с високи и разноцветни брегове из червена, синевата и бяла глина. По-нататък се намира царството на темнотата — висока и гладка скала; но изведнъж нова планина прегражда пътят на пътеката и вие влизате в темна, мокра и страшна дупка и не видите нищо повече освен темнота и мокрота.

В тия непроходими гори се крият цели дружини хайдуци: тук ще намериш и българи, и сърби, и бошняци, и арнаути-християни. Там ти можеш да живееш цели вечности, па и самият дявол да не може да те намери. И наистина, там отива да живее всичко щото е гонено, всичко, щото е свободно, всичко, щото се мъчи и страда, и живее там като човек, бие се с турците и оплаква отечеството си. Всичките тия юнаци очакват гласът на тръбата, която ще да ги повика оттам и която заедно със свободата ще да им даде мир и щастие.

Но ние се отбихме от пътят, по който сме тръгнали, и не гледаме това, щото е пред нас... Обърнете се назад и ще да видите и друга прекрасна картина. Пространни равници, насеяни с градове, със села, с гори, с реки, с жълти ниви и със зелени ливади; а ето тамо далеко се види един светлив, дълъг и кривуликаст пояс, който се отразява от слънцето и светото като елмаз. Това е Дунавът. По-нататък се нищо не види; всичко се губи в мъгла...

Дружината се събрала около огъня, на който се пекъл на шиш един матор овен; гиздаво момче го въртяло, барало го час по час с пръстите си и облизвало ги с езикът си... Стоян седял между момчетата си, пушил своето чубуче, па изведнъж заговорил:

— Когато аз убивам някой беззащитен турчин, то твърде често чуя някакъв си вътрешен глас, който ми казва: „Безжалостни Стояне, ти не си човек! Нима ти не си християнин? Дека ти е християнското сърце? Нима така те е учила майка ти и баща ти? Нима така ти е заръчал дядо ти Трено?“ И у мене се не повдига ръката, аз се разкайвам. Но щом припомня онзи страшни проклети ден, то аз ставам лют, безчовечен и режа когото завърна.

— А турците нима нас жалеят? — отговорила дружината. — Нима тия не ни убиват като кучета? Защо ние да ги чуваме и да ги галиме? Жалеят ли тия нашите жени и нашите деца?

— А кажете ми: могат ли тия да ни жалеят? Нима тия са хора и християни, каквите сме ние? Нима тия знаят, че Христос ни учи да обичаме и враговете си и че той е умрял за нази? Турците са безверни кучета и трябва да идат в ад.

— А ако турците са враги Христови, то защо христос е дал нас в ръцете на своите врагове? — попитали момчетата.

— Не бог ни е дал на турците, а ние сами сме се отдали в ръцете им. Ние сме наказани, защото не сме били сговорни и че малко сме обичали отечеството си и свободата си.

— А дълго ли време ще да се продължава нашето робуване, чичо Стояне?

— Не, момчета, твърде скоро то ще да се свърши! Един турчин ми разказваше, че в тяхната книга било написано, щото още десетина години ще царуват турците; а после ние ще да бъдем свободни и ще да имаме свое царство.

— А как ще да бъде това, Стояне? Нима турците искат да ни върнат царството?

— Не, момчета, тия не са съгласни да го върнат; а ние трябва да го вземем назад насила. Тия казват: „*С кръв сме го вземали, с кръв ще и да го дадем.*“ Трябва да се биеме, мои братия, да се биеме!

— А било ли е някогаш у нас царство? Имали ли сме някога свои царьове, Стояне?

— Имали сме, момчета! Всичко ние имяхме, ама няхмахме сговор между себе си и изгубихме го.

— А ако имаме сговор и ако се биеме юнашки с турците, то щеме ли да добием пак царството си и свободата си?

— Ако сме мъже и юнаци, то ще да бъдем и свободни! У нас ще да бъдат добри паши и праведни съдии, ако ние бъдем безстрашливи и ако се не боиме от турците.

— Ще бъдем, Стояне, ще бъдем юнаци! А разкажи ни, Стояне: съдиха ли Хасана за Продановата смърт?

Стоян продължал:

— Понесоха младоженците на гробищата да ги заровят в черната и плеснивата земя. Мама, клетата стара женица, хванала Продана за главата и вика над него... Страшна беше мама в онова време: търси сиромашкинята и плаче; кърпата ѝ паднала от главата, а бялата ѝ коса се разплела и виси по гърбът ѝ. За един ден, момчета, косата ѝ съвсем

побеля!... Пуснаха мъртавците в гробът и когато попът прочете: „Помилуй мя, боже, по велицей милости твоей“, то мама падна в гробът; ние я извадихме, а тя се смее. Сиротата! Господ ѝ взема умът — полудя клетницата.

След шест деня софишкият паша прати гавази, хванаха Хасана, везаха го и заведоха го в градът. Заведоха още тата, Първана и няколко други по-стари наши селачани. Поживяха тия три-четири деня с тях. В градът останал само Първан. Питали го ден, питали го два, а най-послед го затворили в темницата; а за що и за какво — му не казали. След месец го извели из темницата и завели го пред кадият, който го попитал:

— А кажи ми, гяур, кой уби Мемиша?

А за Продана ни дума!

— Хасан — отговорил Първан.

— Свидетели имате ли?

— Имаме.

— Кои са тия свидетели?

— Нашият селски поп, дядо Мито, дядо Петро и други.

— А свидетел турчин нямате ли?

— Нямаме.

— Ха-а, ако е така, го аз имам свидетел, че Мемиша си убил ти.

— Нека тоя свидетел да засвидетелствува пред мене.

Излязъл един дрипав и мършав арнаутин, когото кадият попитал:

— Я, кажи ми, Мехмеде, кой уби Мемиша? Ти видя ли, че го е убил Първан?

— Видях, зер! — отговорил арнаутина.

— Ето видиш ли, гяур, кой е убил Мемиша? И ти искаш да ме лъжеш! Кажи ми правдата или ще да те обеса.

— Изгорете ме на огънят; обесете ме като куче; мъчете ме, колкото искате; но аз ще да кажа всекому, че това и това е било така и така. Това, щото ви казах аз, ще да ви кажат и всичките наши селяни, които видяха и чуха как Мемиш сам се изповяда пред толкози свят, че той е убит от Хасана. Хората знаят кой е прав и кой е крив — ще да ви открият правдата.

— Преклони си главата, християнско куче! И тги смееш да говориш? — извикал сърдито кадият, па повикал сеймените и рекъл им да ударят Първану петдесет тояги по петите.

Сиромахът Първан избили и хвърлили го пак в темницата. На другият ден кадият рекъл да го изведат пак пред него и рекъл му насмешливо:

— Ех, гяур, как ти е здравието? Как премина нощта? Що? Не казах ли ти аз да бъдеш умен и да кажеш истината? Казвай сега, ако не искаш да те пухат още веднъж. Я кажи ми: сладка ли беше тоягата? А? Тоягата не прилича на погача! Казвай сега как е била работата.

Първан мълчал.

— Или ти се иска да опиташ още веднъж тоягата? А?

И кадият дал повеление да бият пак Първана.

Когато ние чухме за всичко, щото се случило, то отидохме в градът при пашата и свидетелствувахме; но пашата ни рече кротко:

— Какво ще да ви направя, когато нямате турчин свидетел! Аз не съм крив, когато законът е такъв! Петдесет свидетели българи са по-малко от един турчин.

И така се свърши работата.

След три месеца съдът отсъди Първана да бъде обесен на големият мост за това, че той не щял да се признае. Аз бях там. Очите ми се засветиха, кръвта ми се повдигна към главата и аз извиках:

— Умри, Първане, умри! Стани и ти курбан на кучетата! Но аз ти се кълна пред бога, че ще да отмъстя на твоите джелати!

И побяхнах. След мене се спуснаха сеймените, но аз вече бях далече.

Видите ли, момчета, че моята коса е вече побеляла и аз станах старец; но не по годините съм аз стар, а по душата. Вие ми казвате дядо и чичо, а не знаете, че аз още нямам нито триесет и пет години, дотолкова тъгите са ме състарили! Ала нека, аз още дълго време ще да старея; но ога дойде времето ще пак да се подмлади — и вие не ще можете и да го познаете. „Тоя ли е наш дядо Стоян — ще кажете вие, — реже той по-добре и от младите! Желаете и ние да имаме такава ръчица!“

Хасана след една година пуснаха и вие помните ли, момчета, онзи арнаути, когото убихме на Триушката планина? Помните — вие се чудехте, че аз се сърдех на него, че го биех сам със своите ръце и че го ритях с краката си като куче. Вие се чудехте, защото до онзи час не бяхте видели никога да убия сами някого. Тоя арнаути беше Хасан. После Хасана мене чакат още троица: а там — щото даде господ...

Знаете ли кои са троицата?

— Води нас, Стояне, води; ние и в ад сме готови да идеме за тебе!... — извикала дружината.

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/4144>]

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Гаргата никога не става гълъб

Нашият атински дописник ни разказваше, че еладските гърци не приличат на своите собствени братия фанариоти, че тия не са противни да добие българският народ своята независимост и че са готови да ни помагат в сичките наши предприятия. Ние се приготвявахме да повярваме на г. Аргиропуло (нашият дописник) и мислихме вече да поблагодариме нашите православни братия, но получихме някои из атинските вестници и узнахме, че гаргата никога не става гълъб.

Чудно нещо е човекът! Ние от детинството си още се бяхме уверили, че е по-лесно слънцето да изгрее от запад, нежели гъркът да стане справедлив и безпристрастен човек, но г. Аргиропуло насмалко щеше да унищожи многогодишните ни опити! Гръцките (атинските) вестници протестират против патриархът и разказват му, че тия не приемат никакви спогодения с българите и ако той (патриархът) не изпълни тяхната воля, то сичкият елински свят и сичките православни християни(?) ще да го считат за неприятел на елинизмът и за противник на православната черкова.

Ако да бяха говорили сичкото това фанариотските вестници, то ние щяхме само да им ръкоплещиме, както обикновено ръкоплещят на комедияшите и на гъозбаеджиите; но когато елинските (атинските) достоуважаеми вестници ни разказват подобни глупости, то към тях ние трябва да бъдем по-строги. Ученият свят си е съставил вече убеждение, че и цял един народ е като и един частен човек, т.е. секи един народ се възрождава, живее, расте, става мъжествен, мъдър и енергичен и най-после остарява и умира, за да се възроди пак.

Ние смело можем да кажем, че гръцкият народ е някакво си изключение из общото правило. Да докажем. Преди две хиляди години елинският народ беше пръв народ на светът; но тоя народ падна изведнъж и днес се намира в такова също положение, в каквото се намираше и преди 1999 години.

Между китайците и гърците съществува голямо сходство: китаецът извлича сичките свои мъдрости из книгите на Буда и не ще и

да знае за съвременните науки и за съвременното човеческо развитие, а гърците смучат Демостена и Сократа като пиявици и малко обръщат внимание на негръцките истини; китайците мислят, че само тия са умни, разумни и образовани и сичко, щото не е китайско, то е варварско и дяволско; агърците са уверени, че който не е грък, той не е човек; китайците не пушат ни един европеец в земята си, защото се боят да ги не оскверни, а гърците се боят даже да чуят славянска реч, защото се страхуват да не станат варвари. Единственото различие, което съществува между тия два народа, е това, че едните не земат в ръка европейско злато, а другите са готови да продадат за него и вярата си, и народността си. И така, гърците са изключение от общото правило и ако здравомислящият човек разгледа по-внимателно тяхното днешно положение, то той трябва да се увери, че тоя народ е само за лудницата.

Сичкият свят върви напред, секи следи за съвременната наука, секи иска по-ново и по-добро; а гърците отиват по гробищата и търсят старите друпели на Диогена и на Ксенофонта, от които съвременното човечество няма никаква полза. Умните люде търсят за своето умствено развитие и напредок нови мисли, нови идеи, ново образование и нови понятия; а гърците ни се хвалят с г. Геродота и стараят се да натрупат и в нашите глави сичките негови басни, заедно с техните схоластически изречения.

Но да оставиме достойните елини да закопават и да изкопават мъртвите, и да поговориме за себе си. Еладските гърци въстават против патриархът и запрещава му да влазя с българският народ в никакво споразумение и в никакви договори! Сичкото това ни напминава приказницата за оногова, който хванал един хайдутин или когото хванал един хайдутин. — Тато-о-о! Аз хванах хайдутин. „Доведи го, синко!“ — Не ще да дойде. „А ти го пусни.“ — Аз го пушам, ала той ме не пуша.

А ако патриархът дръзне да стъпи в какви и да е споразумения и спогождения с българите, то сичкият елински народ и сичките православни християни ще да се откажат от него и ще да го считат за неприятел на елинизмът и за противник на православието! Послушайте, почтени филоелини! Кому вие продавате тия краставици? Не мислите ли вие, че българите ще да се уплашат от вашите протести и ще да се хвърлят пак в патриаршеските обятия? Или вие искате с тия

ваши хитрости да накарате българите да се спогодят с негово високопреосвещенство и да земат само това, щото им той подаде като на просеци? Най-после, мислите ли вие, де българите са дотолкова прости, щото щат да се смласят да пожертвуват няколко милиона свои братия за вашата любов? Късно сте се земали за ум.

Българите никога вече няма да бъдат това, щото са били до днес, и вашите многогодишни трудове отидоха на вятърът. „Ние ще да кажем на патриархът да не дава на българите нищо, а той ще да им даде нещо и работата ще да се свърши пак за наша полза“, мислят гърците; а българите в това също време говорят: „Обещавай ти щото щеш, говори ти щото щеш, прави ти щото щеш; а ние ще да изпълниме дълговечното свое желание и ще да добиеме независима йерархия и самостоятелен живот.“

И така, гърците продължават да раздражават българският народ, а от тоя само народ зависи тяхното съществуване! Кой е крив? От нашата страна ние съветоваме по-благоразумните гърци (ако ги има) да тръгнат по друг път, защото в противен случай тия ще да доведат народът ни до отчаяние, и ако той до днес е само гонил фанариотите, то утре или вдругиден ще захване и да ги убива. Подобно убеждение е захванало вече да се появява между народът (и то между македонските българи, които гърците имат вече в джебът си); а това ще бъде твърде печално явление за гърците. „Когато не умееш да бъдеш кум и да носиш бъклица, то иди да миеш съдовете“, ще да кажеме ние.

Свобода, г. II, бр. 27, 17 декември 1871

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/7374>]

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

И в Париж има гъски

Когато Найдено Геров дойде из Русия в Коприщина, то нашите добри коприщенци разказваха, че той е най-ученият човек на светът, защото се е учил дванадесет години и знае седемдесет и седем езика; а баба Дона разказваше, че наш Начо е прочел и саломанията, и черната книга, и Мохамедовите тефтери, и чафутското евангелие, с една дума — той всичко знае и с дяволите може да говори.

— Аз сама видях — говореше баба Дона — как една нощ из коминят на Хаджи — Геровата къща изскокнаха седемдесет и седем дявола.

А когато г.Геро напечата своята физика, то думите на баба Дона се потвърдиха. „Киеците“ и „капъните“ за нашите беглихчии на бяха нищо друго, освен черна магия. Разбира се, че между такава публика всяко едно и най-глупавото животно може да се прослави и да стане философ, стига само това животно да не опровергава ония убеждения, които си са съставили за него съседите му; а всеки разумен човек може да полудее.

Но днес времената се измениха и нашите българи станаха по-строги към своите учители и възпитатели. Въобразете си, че пред Хаджи Калча стои един учен мъж, просто облечен, сиромаш, мирен, плашлив и пр., и моли го да кажи на чорбаджиите да го вземат за учител в Марашкото училище.

— Ти в коя държава си се възпитавал и образовал? — ще попита Хаджи Калчо своята жертва.

— В Русия — отговаря смирено учителят.

— Руските възпитаници нищо не знаят — отговаря Хаджията; а учителя му не противоречи, защото знае, че нашите чорбаджии държат отговорът в джобът си. — Ингелизите са хванали чумата в шише и държат я затворена; френците са измислили „маймуната“; немците са изнамерили кибритът и пивото; а московците що са измислили? А? Московците са юнаци, ама са ахмаци.

Въобразете си сега, че при поп Нила стои добре облечен човек, и когато говори с него, то му гледа страшно в очите, както гледат

гръцките комарджии, и повелява му да го уважава и почита.

— Вие в коя сте се възпитали и образовали? — го пита смирено поп Нил.

— Аз съм се просветил в Па-а-риж, — отговаря парижлията (да речем г.Балабанов) горделиво и презрително, чегато е намерен да набие на кол всички други нефранцузки възпитаници.

— О-о-о-о! Голям човек трябва да бъде тоя г. Балабанов! Учен човек той трябва да бъде! — мисли Хаджи Атанас.

— Казват, че в Париж учението ходи само по улиците и готово, изпечено, влазя в устата на хората — говори някой шегаджия.

Парижлията не противоречи на своите почитатели и насмешници; но още им разказва, че който се не е учил в Париж, той нищо не знае. И захваща тоя парижки възпитаник да проповядва, че земята стои на три риби, че слънцето е зелник, че свинете са скумрии, че Адам е французин и пр.; а нашите гъски си клатят главите и чудят се. Тежко и горко на този човек, който пожелае да противоречи на парижкия оратор! Ако вие, който сте учили у поп Недялка или у даскал Никита, кажете, че снегът е бял, а възгленът черен, то парижлията ви пита:

— Отде вие знаете това, когато не сте учили в Париж и когато не знаете химията и физиката?

— За да опознае човек тия прости истини и да разбере що е бяло и що е черно, нему не трябва големи науки — отговаряте вие.

Парижлията ви гледа зачудено, чегато е открил Америка, и ви казва:

— Само на физиците и на химиците е позволено да говорят за тия неща; а простите смъртни трябва да слушат и да мълчат.

— А аз мисля, че който има в главата си за пет пари мозък той трябва да мисли и да говори — казвате вие.

— А кое училище сте се вие учили?

— В Роберт-колежкото — отговаряте.

— Учениците из Роберт-колежкото училище не могат да разсъждават за тия неща, защото това училище не е нито университет, нито академия. Трябва по напред да отидете в Париж и да се поучите; а после да мислите и да разсъждавате — ви казва парижлията твърде кисело.

Разбира се, че ако би вие имали биволско търпение, то и тогава не би могли да отговорите друго, освен това:

— И в Париж има гъски. Ако би вие пратили някое магаре да се учи не само в Париж, а и в Лондон, то това магаре би ви се върнало пак магаре, защото неговата глава е създадена само да държи едни глупости. Аз познавам много младежи, които отидоха в Париж „патета“, а върнаха се „гъски“. Когато в една глава няма това, щото е потребно за една човешка глава, то господарят и си остава во веки веков овен.

Парижлията ви изглежда пак; но не зачудено, а злобно, и в това също време си мисли: „Развален е тоя свят! Иди после това образовай го!“

— Господине! — пита някой из ония лица, които обичат да се подиграват. — В Париж умът с кантар ли се продава или с шиник?

— Не желая аз да говоря с ограничени и непросвещени личности — казва парижлият и отива си.

— Жално е за парите, които е тоя достоен мъж погълнал в продължение на толкова години — казвате вие.

Но не всичките хора и не всичките учени са Балабановци, следователно съществуват и други, достойни за уважение и полезни убеждения. Разказват, че един от нашите учени мъже преди няколко време написал такъв един проект:

„Гл.третя: между простият народ не трябва да се разпространява образованието, защото когато един прост народ е образован, то той няма ни послушание, ни покорност; гл. Четвърта: от науката трябва да се ползват само някои избрани за това личности, т.е. благородните, и за това тя трябва (като библията у католиците) да е написана високо и на непонятен за народът език; гл.пета: на народът трябва да се чета само филаретовският катехизис и благодарието (на Доброплодни и на даскал Райна), т.е. само ония науки, които убиват неговата (човеческа) гордост“, и пр.

О, мои приятели! Ако вие желаете, казвам ви аз, да се прославите, то говорете такива неща, за които днес никой и не мисли; и най — повече се старайте, със своето светско обхождание и умилкувание, да заслужите любовта на сенаторите, защото в такъв случай вам ще бъде позволено да проповядвате даже робство и многоженство! Аз зная, че вам е по-добре да ходите ноще, нежели дене по улиците, защото в темнотата и кирпичът е елмаз; аз зная, че науката(гл. сказката на г. Оджакова) за вас е само средство, за да бъдете богати и да носите

ръкавици, а и истината е само празна дума, която е мила само на лудите; най после аз зная, че вие и сами сте убедени в своето празноглавие и глупост; но ... И лъжата има свой край и маската се носи до време! Вашето високо празнославие няма да ви спаси, защото самият народ си е съставил една: „По-добре сега малко прасенце, нежели на коледа дебела свиня.“ Научи ти народът това, щото му трябва днес; издай му букуварче и календарче; а своите високи философии и велики мисли остави за себе си.

Има и такива български учени, които ви казват:

— Дайте ми пет хиляди лева жълтици и тогава аз ще да работя за общонародната полза.

— Оставете народът на мира — казваме ние на тия наши Палмерстоновци — защото той(народът) не дава за вашата дипломация нито две пари. Знаме ви вече какви сте лалета!

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/4149>]

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Какво ни трябва?

В живота си съвременното човечество се ръководи от две идеи: идеята „за права на човека“ и идеята „за права на народа“, за народността, за независимото политическо битие на народността. Началото на съвременния въпрос за народността като двигател на политическия живот се поставя от свободомислещите принципи на XVIII век, принципи, които откриха пътя към новите понятия само с това, че унищожиха старите принципи, които никак не бяха полезни за човечеството. Сърбия и Гърция са първите, които вдигнаха знамето на народността, след тях идва 1848 година в Австрия, италианската война и шлезвиг-холщайнският въпрос.

Подчинените народи се борят да се освободят, да станат самостоятелни, а народите, които са разделени на части, се стремят да се обединят политически. Сърбия, Германия и други страни се стремят към политическо и обществено обединение. Италия вече стигна до това обединение; Германия се приближава към него, а между сърбите възкръсна идеята да се заличи всеки дребнав провинциален патриотизъм и историческото право, което никого не ползува, а само вреди на народния прогрес. Хърватите вече започват да разбират, че са също така сърби, както и хората в Банат и Черна гора. Важността на религията изчезва пред успехите на цивилизацията и нейното място се заема от общия възглед за народност и свобода.

Всъщност по какво се различава сърбинът от хърватина, а хърватинът от босненеца! Освен по вяра, по нищо друго. Ако има някаква разлика между сръбското и хърватското наречие, има я и между сръбското и босненското. Следователно, все едно е дали сърбите ще се наричат хървати или хърватите сърби или, за да са доволни и едните, и другите, нека стане сръбохървати или хърватосърби, нека само не се казва, че това не е един народ. Провинциални разлики има навред, но никой умен човек не обръща внимание на това. Достатъчно е само да си припомни човек, че има

разлика между немския говор в Австрия, Прусия, Лайпциг и Лифландия, но никой не казва, че австрийският шваба и лифландският „немота“ не са немци. Що се отнася до религията, ето ги маджарите и немците, в държавните въпроси на които няма и помен от религията. И така, моето окончателно мнение е, че сърбите и хърватите трябва да възприемат една азбука, да обединят своята литература и така заедно да се готвят за пътя на цивилизацията и прогреса. Във връзка с това понятие за народността е понятието за племето, което се съдържа в самостоятелното развитие на народния дух, понятието за братството между сродните племена и понятието за свободата.

И тъй, поради това задача за всички славяни от Балканския полуостров е — първо: народното единство, второ: племенната солидарност, трето: принципът на свободата. Едното без другото е немислимо, ако сме безпристрастни и ако не искаме да се измамваме. Солидарността с българите трябва да бъде основа на родствените принципи в името на братството и свободата. Българите трябва да имат свое национално развитие, свое вътрешно самоуправление, което да отговаря на народните им обичаи и на техния характер, защото България има своя история (не политическа, а национална). Мнозина смятат, че между сърбите и българите би могло да има още по-тесни връзки, т.е. да възприемат сръбския език и да станат един народ, но според мене това е още невъзможно, защото така бихме нарушили свободата на нацията и свободата на човека.

Смесената народност може да се стреми към съединяването на две или три сродни по народност племена, които имат отделен исторически живот, но това ще бъде насилие. Опитите да се създаде такава народност се правят или от нация, която е слаба сама за себе си и гледа да се уголеми, или от държава, която иска насила да превърне народните движения в държавна политика, или от хора, които искат да бъдат деспоти и затова им трябва да държат в ръцете си силно оръжие против човешката свобода. Такава солидарност значи твърде малко. Като утвърждаваме тясното единство между две такива народности, ние отхвърляме онова, на което се опира всяка народност, отхвърляме историята. За да има полза, вместо това, всичко трябва да се опира на свободата на народността и свободата на човека. Всекиму е известно,

че в Русия има три славянски народности: руска, украинска (малоруска) и полска, които петербургското правителство, попщината и присноблажените славянофили гледат по всякакъв начин да обединят и слейт в един народ: но досега ние не виждаме никакъв резултат.

Ако великорусите бяха свободен и прогресивен народ, каквито са англичаните в Америка, тези три народности можеха да се обединят; но те действуват с нож, със секира и кръст и поради това се натъкнаха на силна опозиция и вместо желаното обединение се повдигат бунтове и скоро трите народности ще се разделят. Нищо не става насила! При това народността не зависи от волята на отделни лица, а е и невъзможно човек да избира своята народност; какъвто съм се родил, такъв си оставам, колкото и да се отказвам от това. Има и такива хора, и то ги има много и в Белград, и между българите, които от народен патриотизъм или от глупост искат и политическо, и духовно отделяне на българите от сърбите, на сърбите от хърватите и т.н.

Но тези хора не знаят какво е правителство и какво е свобода; те смесват национализма със свободата и патриотизма. Свобода за тях е да имат свои царе, които да носят големи златни корони и да имат гвардия и жандармерия, да се бият със съседите си и да ги покоряват, а според мене народните стремежи не вървят заедно с патриотизма, тъй както не винаги народността върви с държавата — пример за това са Америка и Швейцария.

Патриотизмът е привързаност към политическото отечество, привързаност към собствената независимост и свобода. Народните стремежи не бива да се бъркат с ония стремежи, които отвеждат до децентрализация и които често се смесват помежду си. Стремез към пълно самоуправление се забелязва не само там, дето това самоуправление може да бъде от полза за определена народност (напр. стремезът на българите да живеят самостоятелно), а и там, дето без да съществува въпрос за народност, народът желае да се избави от настояничеството на бюрокрацията. Напълно е очевидно следователно, че стремезът към децентрализация не зависи от стремеза към народността. И поради това, ако сърбите и българите искат да издигнат своите народи и ако смятат, че за да стане това,

даденият народ трябва да се оформи върху своя собствен език или да покаже историческото право на своята народност, то оттук съвсем не може да се извади заключение, че тия две народности не могат да бъдат едно политическо тяло. Швейцарците живеят и живеят щастливо. От всичко това следва, че сърбите и българите могат да живеят под едно правителство, а всеки народ да си има свое вътрешно самоуправление.

Солидарност между сърбите и българите е имало още отдавна, но тая солидарност често е била нарушавана от нашите владетели, които често са карали народа да се мрази и бие със своя брат, само за да задоволят своето самолюбие. Някакъв Асен или Душан се оженва за дъщерята на някакъв византийски император и у него се появявали симпатии към византийците, а тия симпатии изисквали той да се скара със своя брат и да избие няколко хиляди души, които имат една кръв, защото така е искал тъстът-грък. Или някакъв Симеон поисква да покаже, че има по-здрави мишци от хърватския бан, и ето ти пак кърви и раздори.

Друго време е сега, отминали са вече рицарските времена, народът излиза на сцената, за да се управлява сам, да си избира братя, другари и съюзници. Сега нашата солидарност вече върви по естествения път, по пътя на свободата и братството, а не по пътя на завоеванията и робството. Тая солидарност започна преди петдесет години, почна по онова време, когато Георги и Велко издигнаха знамето на свободата, братството и любовта. Напук на нашите неприятели, тая солидарност се развива добре; общо се работи за доброто на българския и сръбския народ; черногорците протягат братска чаша на българите, а българските юнаци викат: „Да живее сръбската омладина!“

Без всякакво съмнение, такава солидарност ще ни доведе до прекрасни резултати, ако действуваме умно, живо и безстрашно и ако на знамето си напишем девиза: „Свобода, братство и напредък.“ Историята на нашето далечно минало се свърши с такива факти, които могат да ни бъдат пример за това какво трябва да правим; робството, което трая петстотин години, ни научи да живеем, да се ползуваме от

свободата, то ни излекува от византийските канонични права и от консервативните стремежи. Освен сърбите и българите, на Балканския полуостров живеят още три народности: гърци, румънци и арнаути; първите две народности имат своя култура и свой политически живот, а последната се намира в детско състояние. С тия народи трябва да поставим отношенията си на основата на свободните принципи, т.е. в името на свободата. Нека оставим всеки народ да си живее както иска, нека оставим всеки да си има свои училища, свое вътрешно самоуправление, свое вътрешно развитие, а всички да имаме само едно политическо отечество, което трябва да защитаваме с общи усилия. Ние, южните славяни, сме народ демократичен и поради това можем да живеем с всеки народ, ако той народ има като нашите наклонности. Румънците разбраха своето положение, те изучиха южните славяни и гледат по всякакъв начин да се сближат с тях, те добре виждат, че без славяните не могат да сторят нищо и им протягат братска ръка.

Да видим какво правят гърците. Мнозина от нас знаят, че гръцките патриоти бълнуват за възкресяването на византийската империя в най-широките ѝ граници и че и най-либералните хора в Гърция и Цариград вярват, че това може да стане. Тая мисъл ще намерим във всички гръцки вестници, за нея мисли всеки грък. Както се говори, миналата година дошла в Белград депутация от Гърция и съобщила на покойния княз Михаил своята програма, която се състояла от следното: Гърция трябва да получи Тракия, Македония, Епир и Тесалия; сърбите да получат Босна и Херцеговина; Черна гора, Которския залив, част от Далмация и част от Албания; българите — България; румънците — Трансилвания и Ердели, а маджарите — Срем, Банат, Бачка, Граница, Хърватско и т.н. Отговорът на покойния княз бил кратък; той казал: „Не мога да разполагам с онова, което не е мое, а освен това аз уважавам всеки народ и затова няма да обрека никого на чуждо робство. Всеки народ трябва сам да разполага със себе си, всяка нация трябва да живее сама за себе си.“ Същата такава програма, както казват, била отнесена от страна на гърците и на княз Карл и граф Андраши, но какъв е бил отговорът, не знаем. Ако се съди по гръцките вестници, които страшно нападат румънския княз, той е отхвърлил тази програма. В гръцкия либерален вестник „Кле“, бр. 397, е отпечатана статия под заглавие: „Елада, Сърбия и Дакия“, в която се

съдържат гнусни хули за сърбите, румънците и българите. Според тая статия южните славяни и румънците не са хора и затова трябва да бъдат заличени от историята, да се поставят под опеката на византийското правителство и да се управляват с камшик и сопа. Но най-грусно е мнението на тоя вестник за българите. „Смешни са — казва авторът — хората, които се мъчат да издигнат българите. Тоя народ не е нищо друго, освен добитък, който няма съвест, не знае отде е и къде отива, не знае за какво е предопределен и какво трябва да прави. Ако се позволи на българите да бъдат независими и се оставят да се управляват сами, те никога нищо няма да извършат; ще си орат земята и ще превиват колене пред всеки, който държи бич в ръката, ще се покоряват на всеки по-силен владетел; българинът е готов да продаде и собственото си дете, само да запази къщата си. Ако някакъв непредвиден случай помогне на българина да стане независим, то, поради своето ниско развитие, в каквото са и неговите едноплеменни и еднокръвни братя, той се възгордява, става непризнателен, граблив, безобразен, мразещ и завистлив.“ Няма да цитирам повече от тоя вестник, няма и да говоря за гърците, само ще кажа, че в такова време, когато над главите на всички ни виси секира, такива думи могат да пишат само хора продажни и безсъвестни, които нямат нито капка ум.

От своя страна ние все пак им прощаваме, защото не знаят какво вършат и като не обръщаме внимание на това, което тези хора казват, извикваме: „Да живее гръцкият народ и всички съзнателни хора!“ А що се отнася до Византийската империя, нея я няма и няма да я има, а остава само празна фантазия в празна глава. Лайбниц казва: „За да живее в дружба с другите, едно правителство трябва да може да живее в дружба със самото себе си, а за да стане това, крайно необходимо е да управлява разумно, защото иначе няма да бъде кадърно нито само, нито с другите да се залови за каквато и да било работа.“ Към тази мисъл може да се прибави и следната: За да бъдат свободни един човек и един народ, те трябва да уважават свободата и на другите народи; за да бъде човекът човек, трябва да уважава и правото на другия човек. Това е казано ясно.

И тъй, повтаряме: южните славяни желаят свобода и протягат ръка на всеки свободен човек.

Застава, г.IV, бр. 31 и 32, 7 и 14 март 1869 г.

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/7371>]

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Който иска чуждото, той изгубва и своето

Преди пет столетия византийските императори заключиха с турските султани тесен братски съюз против славянските племена и погубиха както тях, така и себе си. В ония тежки времена Восточната римска империя беше станала театър на всякакви престъпления и на всякакви гнусоти: императорите колежа един другото, майката ослепяваше синът си, жената убиваше мъжът си, синът затваряше баща си в манастирът и пр., следователно южнославянските племена, ако само да бъдеха по-сложни между себе си, без големи усилия можеха да седнат на Константиновият престол и да развалят онова гнило здание, което съществуваше само за срам и за отвращение на човечеството. Най-напред българското, а после сръбското славянско племе пожелаха да влязат в Цариград и да изкоренят византийската чума, която заражаваше сичката атмосфера, но бяха отблъснати от турските султани. Византийските императори не бяха в състояние да се борят с младите и силните южнославянски племена и повикаха турците на помощ. Сичка Европа се почудила, като видяла, че кръстът се е съединил в полумесеца и че цариградският патриарх чете „Спаси господи люди твой“ над турският меч и ръси Мохамедовият байрак с осветена вода. Наистина, че южнославянските народности бяха покорени и хиляди хора избити; но и Византия не намери спасение.

И така, турците дойдоха на помощ на Византия, но скоро разбраха нейните слабости и нейната гнилот, и възползуваха се от тях. В 1458 г. Сюлейман преминал през Дарданел, зел Галиполи и направил там точка, от която можал да повелява на Византия. Най-напред били покорени Тракия, Македония, България и Сърбия. Маджарският крал Сихизмунд бил разбит от Баязида при Никопол; южна Гърция се покорила, и ако да не бил татарският хан Темерлан, който искал първенство и ненавиждал Баязида, то Византия щяла много по-рано да изпита своята съдба. Но това, щото не можал да извърши Баязид, извършил го Мохамед II. Византия в онова критическо време била в

най-лошо състояние: в тоя големи град се намирало не повече от 100 000 жители, из които само 4970 били способни да носят оръжие; но гръцката гордост била дотолкова сляпа, щото не искала да припознае правото дело и да търси помощ между своите братия християни, които така също били обречени на погибел; и Палеолог пратил посланици в Рим да молят папа Евгения да обърне своето милостиво око на страдащите християни. Императорът и вселенският патриарх повече били склонени да съединят восточната черкова със западната и да припознаят папата за глава на сичкото Христово стадо, нежели да се съединят с южните славяни и да припознаят тяхното право. Византийската империя била съставена от различни народности, които рано или късно трябало да поискат да живеят самостоятелно, следователно нейното съществуване било невъзможно; сичкото това познавали някои по-умни византийски императори и затова се старали да съединят господарствените интереси с черкова /та/ и с нейната помощ да продължат съществуването на своето господарство. Някои български и сръбски владетели твърде добре разбрали плановете на Византия и затова гледали с сичките си сили да разрушат тия плановете. Такива владетели са били Борис, Симеон, Самуил, Асен, Душан и Стефан Неман. Когато Палеологите видели, че южнославянските владетели захванали да ги бият с тяхното собствено оръжие, то тия в отчаяние повикали турците и решили се или да победят, или да умрат под ударите на Мохамедовият меч.

Подобен характер има и днес турско-гръцкият съюз. И наистина против кого се заключава тоя настъпателен и отбранителен съюз? Кого искат да бият кир Георги и султан Азис хан? — Разбира се, че славенските племена. Гърците видят днес, че се губят; видят, че тяхната вековна мечта се изпарява и от ден на ден заприличва на нула; усещат, че и тях ще да постигне такава съща участ, каквато е постигнала циганите и евреите, т.е. че и гърците, ако искат да живеят отделно като народ, трябва да се разпръснат по цяла Европа и да правят сарафлък или да продават халва, и сичкото това ги накара днес да заключат съюз със своите кръвни неприятели, които около 500 години са пили тяхната кръв и приследовали са последователите на Христа. Из сичкото това се види, че южните славяни и ромъните са по-ненавистни за гърците, нежели Мохамедовите синове. Гърците в много отношения приличат на маджарите, които както и тия искат да

съставляват големи и силни господарства без народ. Сякому е известна вече фанариотската пропаганда, която употребляваше сичките си сили да огърчи южнославянските племена и да достигне чрез това до своята мечтаема нова Византийска империя. Но когато патриархът и гръцките калугери не можаха да изпълнят своята мисия, както трябва, то нека да е жив Али паша! Така също и турците познават вече и сами своята слабост и нищожество и захванаха сляпо да подражават на Пеша и на Виена и да въоружават един християнски народ против други. Тряба ли ние да говориме тука, че както гърците, така и турците са твърде излъгани в своите надежди и че из нищо не става нещо. Турски народ няма в Европейска Турция, затова не може да бъде и турска империя; а гърците са разпръснати по светът, като чафутяте, и затова не е възможно вече да съставят и тия едно цяло и да мечтаят за Византийска империя; а без народ империя или без овце мандра са празни мечти. Но гърците приличат на онова куче, което лежало насеното и вардило едно парче месо и което ни на другите го давало и само го не яло. „Ние не можеме да достигнеме своите цели, затова и разваляме вашите планове“, говорят тия. „Ние се не боиме нито от вази, нито от вашите съюзници, защото ви знаеме, че сте безсилни и не сте за нищо и за никакво“, казваме ние.

Ние мислиме, че твърде умно говори пословицата: „Който иска чуждото, той изгубва и своето“, и ако старият турско-гръцки съюз унищожи Византийската империя, то днешното турско-гръцко братство ще да погуби и самият гръцки народ — това е вярно като ден. Нека гърците помислят, че ако тия до днес са имали дело само с българите, то от днес трябва да се борят с 14 милиона южни славяни, с 5 милиона ромъни, с 2 милиона арнаути и 72 милиона руси. Турско-гръцкият съюз има цел да защитава турско-гръцките интереси от славяните и ромъните; а Дунавската федерация желае да очисти Балканският полуостров и Южна Австрия от всяко едно тиранство, от всяка една анархия и от всяко едно насилие и да въдвори по бреговете на Дунавът мир, тишина, човечески права и пълна свобода. И така, на нашата страна е правдата и силата, следователно гръко-турският съюз е за нас съвсем неопасен. Освен това тоя варварски съюз ни отвори очите и показва ни с какви хора сме имали ние работа, следователно гърците със своите действия ни принесоха полза, а не вреда. Ние мислиме, че ни Сърбия, ни Ромъния, ни Русия няма вече в нищо да

доверяват на гърците, защото от днес тия твърде лесно могат да бъдат турски шпиони.

Колкото за българите, то тия трябва да извършат следующето: Гърците съвсем зависят от нас и ако ние навреме да се земеме за работа, то твърде лесно можеме да ги убиеме без кръвопролитие и без големи разпри. Българите трябва да прекратят сяко земане-даване с гърците, да съставят между себе си общества, които да изписват иностранны стоки из Европа, и гърците ще да умрат от глад или ще да се покаят в своите прегрешения. Един народ, който се не занимава със земеделие, е полумъртъв и сякога зависи от друго; а гърците в това отношение са съвсем сходни с евреите. Убийте на такъв един народ търговията и неговото икономическо благосъстояние, и той е умрял. Тряба ли българите да се земат за това най-крайно средство и трябва ли тия дотолкова да бъдат мъстителни към своите неприятели? — Самите гърци ни дават право да постъпиме така, а не друго.

Свобода, г. I, бр. 47, 21 октомври 1870

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ (<http://chitanka.info/text/7373>)

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Нашият обществен живот

В 1867 аз имах щастие да се опозная с негово мудрословие (тая дума вземам из „Македония“) отца Балабанова, когото преди малко време разстриже българският народ. Нашето познанство стана така. Една заран дойде при мене един из бялградските сватове, който имаше обичай да знае и кой е дошъл, и кой отишъл, и кой е родил, и кой се е родил, и рече ми твърде многозначително:

— Дошъл е из Френско един наш българин, който знае много науки... Аз озарана ходих при него... Добър човек, учен човек... Като проговори дума, то мед му закапе из устата... А държи се достойнствено — като княз...

Тия хвалби ме накараха да ида и аз и да видя тоя учен човек, ако и да не обичам медът. Отидох в гостилницата, в която беше кацнал нашият синигер, т.е. негово слословие, и почуках на вратата.

— Антре! — проговори слословието.

Влязох и намерих черни панталони, бяло елече, черносин суртук, лъскави кундури, шарена вратовръзка, гиздави мустаки, златен къостек и бяла като сняг риза, в които се намираше обвинен отец Балабанов. Захванахме се да си приказваме за едно, за друго; но все за големи работи като, например, за Наполеона, за турската политика, за сръбските министри, за бялградската крепост и пр. Трябва да ви кажа, че в тоя същия ден, когато аз у з р я х отца Балабанова в първи и последни път, турците излязяха из бялградската крепост и сръбската войска се готвеше да влезе в нея.

— Хайде да идеме и ние на Калемейдан и да погледаме на сръбското тържество и на турското унижение — казах аз отцу Балабанову.

— Нямам ръкавици... Пращах момчето да ми купи; но дюкяните били затворени — отговори о. Балабанов.

— Какви ръкавици! — казах аз. — Вие не сте в Париж, а в Бялград...

Отец Балабанов послуша моя съвет, облече са, и ние излязохме на улицата. Разбира се, че в онзи тържествен за Сърбия ден хората

вървяха надолу — нагоре по улиците, като мравето през март; но между тия мраве ръкавици имаше твърде малко.

Дойдохме до Калемейдан. Г.Балабанов ме хвана за ръкавът и рече ми:

— Аз ще се върна.

— Защо? — попитах аз.

— Мене ме е срам да се вовирам между черният (простият) народ.

А знаете ли що направих аз, като чух тия Балабанови думи? Оставих го да търси благородните ръкавици и отидох да се вовирам между простите смъртни. „Какво ли ще да прави г.Балабанов, когато се върне из Франция и донесе в България своите ръкавици?“ — си помислих аз, и душата ми почувствува твърде неприятни неща.

Преди няколко години аз чух, че г. Балабанов се върнал и останал в Цариград да търси адвокатско занятие, и че бил назначен за писарин при св. Български синод. В онова време аз си пак припомних ръкавиците. По думите на нашите кореспонденти, Балабанов взимал плата по 20(турски) лири на месецът, китил се, труфил се, помадил се, шпионствувал, продавал братията си и народът си, и всичко това се вършело пак за ръкавици — две лири повече, пет чифта ръкавици повече. Срам го било да се вовира между простият народ: а не се срамува да се продава на най-ниските цариградски души и да променява майка си с един чифт ръкавици! Срам го било да излезе на улицата без ръкавици; а не се срамува да лиже х. Иванчовите сахани и да върти опашка пред г.Николи! Срам го било да излезе с по-вехтички дрехи; а не се срамува да лъже, да подличи, да шпионисва и да продава честта си за едно шише гюлево масло! В Париж човек може да се научи много полезни неща! Питане е после всичко това: защо и за какво не беше избран за писар на българският св. синод други някой българин, или барем чифутин, а именно г. Балабанов?

Аз вече говорих преди малко врече, че у нас са захванали да ценят хората по ръкавиците и по мустаките; а умът им, разумът им и честта им са съвсем маловажни неща. Ако искате доказателства, то ви моля да вземете в ръка латинското „Читалище“, когато се то редактируваше още от отца Балабанов, и вие ще се уверите, че и под високата капела (не черкова, а шапка) твърде често се намира безмозъчие. Всичкото това ме накара да дам на българският народ няколко полезни съвети. Слушайте братия! Когато се появи между вази един такъв човек, който

обича да се кити като жена, то знайте, че с това той иска да покрие своето умствено сиромашество и своята нравствена голота; когато се появи между вази един такъв човек, който ви говори големи думи, които вие не разбирате, то знайте, че той има празна глава, която не може да веже за едно 2 и 2 е равно на четири; когато се появи между вази една такава личност, която се умилкува на богатите, а със сиромасите говори презрително, то знайте, че тая личност точи зъби за прасетата ви... Вие сте сити от чорбаджии, не трябва ви вече повече!

Един русин ми разказваше, че у българите съществуват две крайности: българите са или много умни, или много глупави; или много работни, или големи хайлази; или много честни, или много безчестни; или много осторожни, или много луди; с една дума, между българите се намират такива безчестни хора, каквито вие никъде не би могли да намерите, и обратно. И наистина, разгледайте живота на хаджи Иванча ефенди, погледайте по-внимателно на хаджи Николи, опознайте се с Петраки Златев и пр., и вие ще да се съгласите с гореказаният русин.

А от какво произхожда всичко това? — От нашето подчинено положение, от нашата политическа смърт от нашето гнуснаво възпитание и от нашето още по-гнуснаво образование. Мнозина са вече забележили, че у нас съществуват някакви си еврейски начала; а тая забележка има своето основание. Евреите се раждат така също честни и великодушни, както са се родили и някога Катоновците; но тяхната историческа съдба и тяхното настояще положение са ги накарали да бъдат такива, каквито са днес. Нашето честито правителство гледа на всеки един християнин като на куче, а това куче има пред неговите очи каква-годе цена само тогава, когато е то богато, а когато е така, то и раята досега нищо повече не е правила освен да събира богатства, т.е. да се старае да се откупи и да избави своят гръб от турската или правителствената тояга. А из всичкото това ние ще да направиме такова заключение, че честността и великодушието не могат да растат в турската империя, защото тя не заслужават никакво уважение от страна на нашите господари турци и фанариоти. У нас честните хора носят название чапкъни; а най-родолюбивите се наричат бунтовници и хайдуци.

И така, нашата нравствена сила е съединена с нашият самостоятелен живот така също, както е съединено и тялото с душата.

От нашата политическа независимост зависи нашето нравствено пробуждане, и обратно. За доказателство ние ще да покажем пак на нашият черковен въпрос, който(говориме вече педесети път) ще да си остане въпрос чак дотогава, докато ние не бъдем освободени политически.

Но аз както казах вече по-горе, че в много отношения е виновато и нашето възпитание и образование. Да докажем. Нашите бащи са чорбаджии и домашни деспоти, нашите майки са убиени и нищожни създания, нашите учители и възпитатели са развалени същества, нашите пастири са невежи и т. н. Българите трябва съвсем да се превозпитат, да оставят своите турски нрави и обичаи, да залегнат за своето възпитание и образование, да изчистят съвършено византийското гюрбе; а после вече да захванат да живеят човечески. Трябва да кажа, че днешното образование е безполезно: а без образование ние никога няма да достигнем до никакво добро. Аз моля бога да избави и неприятелите ми от французките възпитаници, както и от техните учители! А българите разказват, че крушата не пада далеч от коренът си. Ето защо и нашият черковен въпрос не може да се реши за наша полза. У нас всичко става за пари, следователно... Тежко и горко на нашият народ, ако той остане дотолкова назад, щото различни шарлатани да защитават интересите му!

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“ (<http://chitanka.info/text/4150>)

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
 - [notes](#)
 - [1](#)
-

Любен Каравелов

Неутешителен отговор на „Знаеш ли ти кои сме?“

*Что за учителя при саблях
И что за чиновники при шпорах!*

Скавронский

Някой си неизвестни нам господин твърде често ни позапитва чрез в. „Свобода“: „Знаеш ли ти кои сме?“ А тоя въпрос възбуди и моето любопитство и накара ме да се поразмисля и да попитам себе си що сме и кои сме. Що сме ние? Кои сме ние? Многозначителни са думите на оногова, който е казал: „Познай сам себе си.“ Аз мисля, че ако ние би пожелали да познаеме *що сме* и *кои сме*, то от нас би било що годе; но нашата чорбаджийствена натура не обича да размишлява и постоянно говори: „Аз съм аз“. Разбира се, че тия думи се произнасят машинално. И така, добро нещо би било, ако барем нашите „книжници и фарисеи“ би знаели кои са; добро нещо би било, ако нашите така наречени „синигери“ и „обачета“ би се засрамили сами от себе си и ако би положили своето перо и заловили би се за мотиката.

Изящната книжевност е огледало на народният живот; а науката е божествена истина, която трябва да бъде свещена за всеки човек. А ние си играеме с тях! Ав какво състояние се намира нашата книжевност? На какво е заприличала между нас свещената наука? Вземете в ръцете си цариградското периодическо списание „Читалище“, вземете Блъсковото „Училище“, вземете Живкиновият „Книжовен имот“, вземете в. „Право“ (за „Периодическото списание“ на „Българското книжевно дружество“ в Браила аз не споменувам, защото то прилича на къртиците, които живеят под земята и които се показват само на Еньовден), най-после вземете всичките български учебници и не учебници — и порадвайте се. В нашата литература, а особено в нашите учебни периодически списания вие ще да намерите и философии (Йовчев), и морални поучения (Алеко Кръстович), и

ораторства (Балабанов), и поезия (Деребеев), и критическо-исторически изследвания (Гаврил Кръстевич), и астрономии (Блъсков); но не търсете ни мисли, ни знания, ни цел. Аз съм уверен, че вие ни в монголската литература не би намерили такъв един хаос, какъвто ще да срещнете в нашата прокопсана книжевност. Пишат нашите „обачета“, пеят нашите „синигери“, проповядат нашите „хабикнига“ писатели! Даже в Блъсковото „лъжи-свят“ списание вие ще да намерите твърде дълбоки идеи: в тоя вестник вие ще да срещнете и математици, и астрономи, и гастрономи. Някой си лапнишаран е седнал, та открива (не открива, а краде! р.) с каква бързина пада гладът и с каква сила вихрушката изкоренява старите дървета; а стари Блъсков на драго сърце приемава всичко в своята редакция, всичко се харесва на тоя знаменит човек, с всичко се хвали тоя педагогически писател. Блъсков — редактор, Блъсков издава педагогически вестник, Блъсков говори за възпитанието и образованието; а нашите българи се подписват, плащат пари, хранят с боклук децата си и говорят: „Дядо Блъсков е стар и сиромаш човек, който не може вече да работи и да прехрани децата си“. А децата, които четат Блъсковият вестник? — Какви деца? Блъсковият вестник никой не чете. Друг един астрономин е превел някои и други астрономически сведения от турски език и надробил е такава попара, която не може да свари и Кралимарковият стомах. В същото „Училище“ Пишурката постоянно помещава гениални поезии, които се рекомандуват на публиката от самият редактор, т.е. от дяда Блъскова, и наричат се класически произведения.

И така, ако на тоя свят има нещо глупаво, то това нещо трябва да се търси между нашите писатели. Бог да прости! У нас всеки един „синигер“ иска да пее и да пише стихотворения; у нас всеки един бозаджия желае да пише за астрономията; у нас всеки един празноглавец се старее да бъде дипломатин.

А учителите ни? Нашите учители се завземат почти за всичко. Аз познавам мнозина от тях, които четат на учениците си такива предмети, които и насъне не са виждали; познавам и такива, които казват, че ракът е риба, че кравата има Сократовски способности и че човеческото знание е сирене. А невинните българчета слушат, зяпат и очакват съществуието на свети дух, за да ги просвети и да им помогне да разберат онова, щото не е в състояние да разбере и сам разумни

Радослав. А бащите? — На бащите не трябва учители и възпитатели. Бащите търсят не учители за децата си, а другари за себе си, с които да пият мастика, да пеят „чам-чам-дибинде“ и да... Разбирате ли? Народът плаща, сиромасите пъшкат, баба Кера дава последната си парица; а децата си остават патенца, какъвто е и учителят им. Знаеш ли ти коит сме? — ние сме си ние, ние сме за оплакване, ние сме за презиране, ние сме за тояга, ние сме за смях. Малко ни са били турците. Циганите заслужават повече любов и повече съчувствие, нежели ние. Истина, че между нашите учители има и достойни за уважение личности; но и тия твърде скоро се развалят, изветряват се, обабват се и глупеят между чорбаджиите. Един учител ми разказваше, че в продължението на осем години той не можал да прочете нито една книга. „Нямам време, казваше той, от пиене не мога очите си да отворя!“ И така, кръчмата е нашата учена академия, кавенето е наша гимназия, а чашката е наша библиотека. Аз трябва да се съзная, че от нашите учители твърде малцина познават своите длъжности, твърде малцина не вземат пари на вятърът. У нас най-славят ония учители, които умеят да чешат опашката на чорбаджиите и които имат талант да се кланят по-низко. Трябва да забележа и това, че тия чорбаджийски учители не са обаявани да посещават училището и да се трудят напразно; а длъжни са да си вземат заплатата редовно. Чорбаджилъкът, агалъкът и пушалъкът са всичко; а човешината, учението, образованието и знанието не са нищо. Ако искаш да бъдеш почитаем, любим и уважаем, то трябва да имаш роднини между чорбаджиите; а ако искаш да бъдеш чорбаджия, то да целунеш калната пета на кадията три пъти. Така ли е, г. Чорапчиев? И така, всичко е свезано между себе си така ягко, щото училищата ни са заприличали на кочини. Ако ти имаш какво-годе честолубие, ако ти имаш каква-годе добросъвестност, то не можеш да свариш каша с чорбаджилък. „Кой знае повече от нас, той не е за нас“, казват чорбаджиите.

Иди сега и познай кои сме ние! У нас всичко е шупнало, а нищо не е втасало, всичко е избъбнало, а нищо не е цъфнало. Ако надникнете в училищата си, то ще да ни се доплаче; а ако разгърнеме нашите периодически списания (даже нашите книги), то трябва да се пукнеме от смях. „Обаче и понеже Плутарх и Цицерон казват, че душата е произведение на всевишният“, то аз ще да кажа, че доктор Пискулев е теле. Знаеш ли сега кои сме ние? Ако не знаеш, то аз ще да

ти кажа, че ние сме и за смях. Много добре правят действителните членове на „Българското книжевно дружество“ в Браила, че работят под земята, т.е. в помрачината, защото в противен случай, тях би накарали хората или да плачат, или да се смеят. Вземат си ляфичката и гледат си кефчето. Блазе им! Ето хора за работа, ето фес за келява глава, ето тиква за печене! Разказват, че действителните членове на дружеството работят тайно, т.е. правят ярко слънце, което изведнъж ще да просвети българските умове.^{[1](#)}

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/4151>]

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

notes

— „Лъжа е. Ако Стоянов и да казваше, че дружеството е събрало за 50 книжки материал, то работата излязла шуплива. Г. Стоянов изпроводил всичките свои ръкописи на чехите, а чехите ги харизали на австрийската полиция. «Н. С. Преса» казва, че Стояновите произведения се намирали вече у министърът на вънкашните работи. Р.“

- [Любен Каравелов](#)
 -
 - [info](#)
 -
-

Любен Каравелов

Панислямистите — „цивилизатори на Азия и Африка“...

Турските панислямисти захващат да работят по-енергически. Нашият цариградски кореспондентин ни явява, че техните проповедници захващат да проповядват по джамиите, че времето на ислямското възобновление е настанало, че ислямът ще да се съедини под покровителството на султанът, който е главен началник над сичките последователи на пророкът, и че религията на тоя пророк ще да се разпространи по сичките азиатски и африкански господарства. Разбира се, че благочестивите мюсюлмани слушат тия утешителни обещания с голямо въодушевление и приготвяват се да блаженствуват и да „славят“ името на аллахът. „Когато един от панислямските проповедници — говори един триестански вестник — обявил на благочестивите мохамеданци, че след малко време ще да настане златен век за правоверните, то един от неговите слушатели му предложил следующият вопрос: «А какво ще да бъде с гяурите?» «Гяурите ще да си останат гяури» — казал проповедникът. «Ако е така, то от нашият панислямизъм няма да бъде никакво добро — рекъл служителят. — В книгата на пророкът е казано, че правоверният санджак-шериф ще да бъде забиен над сичката вселена само тогава, когато гяурите бъдат унищожени и когато еврейската и християнската книги се изгубят от светът.»“

Съществуват и такива турци, които не разделят идеята за панислямското единство само за това, защото не желаят да си развалят калимерата с Англия и защото им се иска да бъдат с Россия в добри отношения. Правителствените вестници така също обвиняват панислямистите и наричат идеята им гнила и неудобоизпълнима. Дипломатите постъпят в това отношение съвсем другояче. Цариградският дописник на „московские ведомости“ говори, че тия велики мъже говорят така: „Ние и не мислиме, че сичките до един мюсюлмани, дето тие и да живеят, ще да приемат мисълта за съединението на ислямът и че ще да съгласуват с нея своите действия.

Ние мислиме само, че в сяко мюсюлманско господарство ще да се намерят по няколко десетки хиляди умни и здравомислящи хора, които ще да бъдат веществено и нравствено привезани за средоточието на калифатът. Ето програмата на панислямизмът. Целта на това единство не е да извадиме ножът из ножницата си и да обявиме война на друговерците, а да свежеме с тях още по-силно своите добри отношения, да увардиме, с тяхната помощ(?), честта и достойнството на ислямът и да се постарееме да разпространим цивилизацията между нашите едновърни братия, които се намират в полудиво и в полуварварско състояние. Европейците ще да се съгласят с нази, че ония успехи, които цивилизацията би могла да направи в Азия, в Африка и по островите на Индийски океан в продължение на сто години чрез посредничеството на Русия, на Франция, на Холандия и на много други нации, чрез нашето посредничество би се свършили за десет години.“

И така, отоманската порта се е завзела да просвети не само дивите тюркмени, кюрди, индуци и бедуини, но и жителите из Средна Африка, които и до днес още ходят в своят прародителски адамовски костюм, които пекат и ядат своите земи в плен неприятели и които не умеят да прочетат повече от пет. И сичкото това турските цивилизатори ще да извършат в продължението на десет години! Кой из нас е можел даже и да помисли досега, че у турците ще да се появят такива гигантски способности и такива чудотворящи сили?

Ние мислехме досега, че ако османското правителство да би имало чудотворци и магесници, то негово сиятелство в. „Басърет“ би се постарал досега да просвети барем своите собствени братия османлии, които не приличат нито на хора, нито на животни. Искате ли доказателства? Кажете ни има ли на тоя свят такъв един народ или такива едни животни, които имат турски характер и които да бъдат така гнуснави в сяко едно отношение? Слушайте. Който е живял в Турция, той трябва да знае, че турските големци, даже и турските шехове и шехюлислями (т.е. турските владици и патрици) се не срамуват да държат в къщата си различни олани и чубукчии и да ги употребяват за своето неестествено и гнуснаво сладострастие.

Секи паша, секи в. везирин, секи кадия, секи мюфтия, секи шехюл-ислямин и секи богат турчин има обичай да накити своите *мъжки* жени, да ги поведе след себе си и да ги покаже на своите другари; а

другарите му се облизват като котураци, завиждат на щастливият свой приятел и молят аллахът за щастие и за благосъстояние. И сичкото това се върши посред пладне без никакъв срам и без никакви церемонии. А видвали ли сте вие турски кьочеци и ония маскарлъци, които се извършват във времето на трехното хоро? Ако не сте виждали, то ние ви съветваме да идете на някоя турска сватба или на някой турски кабак геджеси и да се порадвате на бъдещите азиатски и африкански просветители, които ще да научат даже и мозамбикските диваци да ядат печени тикви, да пият буза и да се наслаждават с кьочеците.

И тия гнуснави скотове се не срамуват от овците и от магаретата да се хвалят със своят напредок и със своята цивилизация! Цивилизатори! Нека говори кой що ще, а ние ще кажем, че турчинът е по-безнравствен и от самият разврат. Това е такъв един факт, който не търпи никакви доказателства. Ние би желали да знаеме, какво подразумяват турските цивилизатори под думата цивилизация и какъв смисъл дават на думата прогрес? Ние сме твърдо уверени, че в цяла Турция не би се намерил такъв един турчин, който да ни обясни значението на тия две вълшебни думи. Разбира се, че тия са непонятни и на в. „Басърет“, ако в тоя вестник и да печатат своите статии различни французи и различни полски ренегати. Ако „Басърет“ да би бил опознат с гореказаните две думи, то той никога не би се решил да проповяда панислямизъм и да ни разказва приказнички из „Хилядо и една нощ“.

Тоя вестник знае твърде добре, че даже и турците в Европейска Турция — които имат какви-годе сношения с европейците и които срещат случаи да отворят очите си и да станат хора — и до днес още са останали делибашии и груби фанатици, за които европейският живот е и непонятен, и неудобноизпълним. Нека ни бъде простено да кажем, че по-напред аргата ще стане славеи, нежели турчинът човек.

Полигамитите се преследоват даже и в свободна Америка, а турците са и полигамити, и андрогамити, европейските държави се стараят да унищожат робството и да прекратят търговията с живи същества, а турците си купуват жени, наложници, адъми и различни слуги и слугини посред Цариград; най-послед съвременното човечество се стреми да сближи народите и народностите, да съедини интересите им, да унищожи причините, които са произвеждали досега

опустошителни войни, да парализира религиозните раздори и да даде място на разумът и човеколюбието, а турците се приготвяват да разпространят своето мохамеданско влияние, да съединят различни народи и народности около алкоранът и да върнат назад ония еничерски и делибашки кръвопролития, от които едно време е треперел сичкия свят.

Подобни цивилизатори са и безполезни, и непотребни, и опасни! Разбира се, че и европейските народи знаят сичкото това и ако си правят оглухци и не критикуват турските панислямисти, то причината произхожда съвсем из друг източник. Сяка европейска държава има какъв-годе интерес да лъже представителите на османската империя и да дои млечната и глупавата крава, която одавна вече е станала чужда принадлежност и която е съвсем обдръгнала да храни ту едного, ту друго.

Да кажем сега какви са били ония причини, които са накарали „главобръснатите“ мъдреци да измислят панислямизмът и да се нарекат цивилизатори на полудивите и на полуварварските азиатски и африкански народи. Сичкото това не е нищо друго освен лафолсун. Немците говорят за пангерманизмът, гърците говорят за панелинизмът, славянските племена говорят за панславизмът, а турците говорят за панислямизмът. Да се намериме на работа. Ние ще да посъветоваме турското правителство да остави Азия и Африка и да залегне за образованието на своите собствени поданици, които се нуждаят много повече за развитие и за образование, нежели африканските диваци и жителите по островите на Индийски океан.

Европейските турци живеят между честни християни, между развити европейци и между трудолюбиви граждани, следователно за тях образованието и развитието са потребни като „хляб насущни“. И така, преди да направите панислямски дружества и преди да изпроводите проповедници между диваците и варварите, вие сте длъжни да пригответе тия проповедници и да изобразите хора и здравомислящи апостоли. Тряба да ви кажем и това, че панислямизмът е турска работа; а секи вече знае, че турските работи въобще са безполезни запъртъци.

info

Информация за текста

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Христо Ценов

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/7375>]

Последна редакция: 2008-05-13 23:50:00

- [Любен Каравелов](#)

- [I](#)
- [II](#)
- [III](#)
- [IV](#)
- [V](#)
- [VI](#)
- [VII](#)
- [VIII](#)
- [IX](#)
- [X](#)
- [XI](#)
- [XII](#)
- [XIII](#)
- [XIV](#)
- [XV](#)

- [info](#)

-
-

Любен Каравелов
Стоян

„Земи си жена из своето село, защото познаваш кой я е родил и кои пити са месени от ръцете ѝ“ — казват нашите старци, а старостта е ум и разум...

Аз имах брат, който изпита през своят живот какво лошаво нещо е, когато човек пусне в къщата си чуждо чедо или когато се ожени за чуждо семе. Нека господ учува всякого!

Баща ни беше твърде добър човек. Той ни обичаше, радваше ни се и правеше всичко, щото и да поищем. Живеехме ние богато и весело, защото баща ни имаше голямо имане. „Синко Стояне — казваше тато на брата ми, — ти си вече, синко, юнак за женене; а юнаците трябва да се поперчат пред момичетата! Искаш ли да ти купя враня коня и синьо седло?... Покажи се и ти малко на нашите момичета! Нека знаят чие си ти семе!... Аз когато бях на твоите години, то и керемидите потрошавах с конските подкови... Всичките момичета ме познаваха“. Тато говори; а Стоян стои пред него и суче мустаките си, чегато иска да каже: „И аз не съм от тебе по-долен!“

Ако извикваше на пътят някой чифутин: „Бугазия, бугазия!“ — то тато го викаше да влезе и казваше ми: „Избери си, Тоте, ново фустанче!“ Рядко се намират такива бащи — нека му е лека пръстта, под която той лежи!

Ходи тато веднъж на Узунджово, настина и разболя се. Една заран той повика брата ми и рече му: „Аз, мой синко, днес или утре ще да умра, слаб съм много... Не оставяй сестра си, намери ѝ добър човек и дай я в добра къща. Ожени се и ти, ала не вземай мома от Тепето... Вземи си българка и въртокъщница, ако искаш да се радваш на дните си“. А в нашият град на Тепето живеят само погърчени българи и всякакви капсамуни. Аз говоря за Пловдив.

II

После смъртта на баща ми Стоян захвана да работи и къща да върти. Ние живеехме в Новата махала; а дюкян имахме в чаршията. Брат ми беше умен и работен човек и затова той можа за две години да увеличи татовото имане. Добро е!

Проживях аз с брат си цели две годинки и нарадвах се на моминството си. Захванах аз да ходя на хорото, захванах да се сбирам с момите и ергените и да се радвам на младостта си; а в Новата махала е весело и добро, защото между назе не живеят ни гърци, ни кръкомани, ни челебии, ни кокони. Избавил ни е господ от подобна шуга! Но ето, че захванаха да ме огледват, захванаха да дохождат в къщата ни сватове: трябва да се помисли и занапред — не може едно момиче да живее довека в бащината си къща! Прати ми господ мъж, какъвто искаше сърцето ми и какъвто желаше душата ми. Хубавец, весел, песнопоец, добър и честен човек беше мой Павле — аз не желая да бъдат и децата ми по-добри от баща си! Заведе ме мой Павле в своята къщица и захванахме ние да живеем като два гълъба, като две ластавици. Никога аз не съм се загрижила за каквото и да е, никога не съм помислила, че има на светът зло и горчивини. Щом престана да се смея, то мой Павле запее:

Че що си са намусило,
мое пиле рано?
Стори добро, позасмей се,
мое пиле рано!

Засмея се, развеселя се и всичкият ден нищо повече се не чуе освен песни и кикотене. Такова е то, когато един петел пее на своето купище!

III

Настана пролет, замириса на зелено, повеяха беломорските ветрове, дойдоха щъркелите и ластавичките, зачуруликаха всякакви пиленца, разцъфтяха се сливите и кайсиите, почервения полето с минзифар и хората захванаха да гледат някак си по-весело. Отидох и аз да се повидя със Стояна и да му побъбра малко нещо. Дойдох. Седи мой Стоян в градинката под сливата и гледа към небето жалостно и боязливо. „Добър ден, брате!“ — му рекох. Скокна мой Стоян уплашено, чегато съм го намерила да краде; после тръгна към мене, позасмя се малко и рече: „Добре дошла!“ Гледам аз, не е вече моят брат онзи, който беше по-преди: прикзва с мене, а гледа към друго място; смее се, а смехът му не е от сърце... Какво се е с него случило?

Помълчах аз, помълчах, па не можах вече да се утърпя и рекох: „Слушай, брате Стояне! Я кажи ми, защо се ти не ожениш? Аз мисля, че е вече време... Ти не си гръцки ергенин и не трябва да чакаш да ти чукнат четиресетте коледни на вратата. Ожени се, брате!“

— Не мога да намеря момиче, каквото аз искам; а да зема което и да е — не ща — каза Стоян.

— Ти само кажи, че искаш да се задомиш; а момичета ще да се намерят, колкото искаш... Аз мисля, че Рада Къльовичина е добро и хрисимо момиче — казах аз.

— Добра е и хрисима е — отговори Стоян.

— И Марийка Янкова не е за изхвъргане... Хубаво момиченце, работно момиченце! — казах аз.

— Марийка е хубаво момиченце, и работно момиченце — каза и Стоян.

— А Еленка Вельова? Аз мисля, че като Еленка и в Цариград няма.

— Няма — отговори Стоян.

Доядя ме да слушам такива отговори и аз захапах устната си и рекох: „Да би знаела, че ще да ми отговориш така, както ми ти отговаряш сега, то не бих ти ни говорила“.

Стоян повдигна очите си, погледа ма невесело и рече: „Не сърди се, Тоте, прости ми!... Нещо ми е лошаво...“

— Аз се не сърда, брате; а жално ми е, като те гледам така замислен — казах аз и отидох си.

IV

Отиде мъжът ми по работата си; а аз седя пред вратата на пезулът и шия. Дойде ми на умът Стоян и на сърцето ми стана тежко и невесело. „Или търговските му работи не вървят добре, или друго някое зло се е случило в къщата му“ — си помислих аз и пак захванах да си ръбя... Някой почука на портата. Отворих — влезе Стоян... Обрадвах се аз и помолих го да влезе в къщи.

— Не, Тоте! Не мога аз дълго време да се мая у вас, защото имам работа... Седни и да си поговориме малко... Аз искам да те помоля за нещо си — каза той и погледа надолу като сираче.

— Каква молба? Аз не съм нито господ, нито протосингел, нито пък ага, та да ме молиш! Казвай по-скоро какво искаш да ти направя и аз ще да го направя. Ти знаеш, че аз съм готова и душата си да дам за тебе.

— Огледал съм едно момиче и ще да те пратя да го искаш — каза Стоян и почервения като божур.

— Ето каква била работата; а аз мислех, че ти ще да ме помолиш да се хвърля в Марица или да стана калугерка. Ако е за такава работа, то аз, преди да я свърша, пристаям да постя четиресет дена и да се храня само с хляб и вода. Казвай кое е онова момиче, което си ти огледал, и аз съм готова да ида и да го искам пеша, ако би то било чак и в Едрене.

Стоян пак наведе главата си, помисли малко и рече: „Не е далече... близо е... Облечи се и иди“...

— Ала ти по-напред трябва да ми кажеш чие е онова момиче, което аз трябва да ида да искам, защото другояче аз твърде лесно мога да вляза в първата къща, на която вратата бъдат отворени.

— Аз искам да взема Теофану Пападати — каза Стоян и погледа ме така чудно, чегато искаше да каже: „Аз зная, че нито ти, нито покойният мой баща не би избрали за мене такава жена; но аз обичам Теофану и трябва да я взема... Дайте ми да поживея и аз по своята воля...“

Замълчах аз, нищо не проговорих... Когато си дойде мъжът ми, то се облякох, вземах елмазените пръстени, елмазеното кръстче и

маргаретареният гердан и отидох да угода на брата си. Тежко е човеку да прави онова, за което мисли, че не е добро; но какво аз можех да направя?

Киряк Пападати беше един от погърчените българи, които са готови по-напред да се потурчат, нежели да проговорят българска дума. Страшно ненавиждаше той човек българският род; сто пъти повече обичаше той турците и чифутите, нежели българите. Киряк беше вдовец; имаше две дъщери. Първата — Теофану й беше името — беше вече мома на осемнайсет години, хубавица, гиздосия, тънка и висока, но горделива като чорбаджийка — никому добра и сладка дума не казваше, на всякого гледаше с ненавист и със зло сърце; другата, Катинка, беше на четиринайсет години, луда, перната, щръклеста като дива коза. Да би била аз мъж, то не би ни погледала на тия две момичета — не бяха тия за домакини. Слънцето вече изгрее, хората отидат на работа, даже и пообядват, пчелите си наберат по няколко пъти мед, врабчетата се наядат; а дъщерите на Пападати още се търкалят под юрганите. Хората отиват по къщите си да обядват, слугините носят агнетата от фурните, работниците седнат да пладнуват, а Пападатиевите чеда още са решат, тоалетите си правят. Хората затварят дюкяните си, слънцето захваща да захожда и ходжите се провикват вече по минаретите, а Пападатиевите дъщери сядат на чакмата и гледат кой минува и кой в какво е облечен. За къща ли е такава жена? За пред хора ли е такава майка? Аз никак не мога да разбера как една жена може да седи от утринта до вечерта и да не взема работа в ръцете си! Ако тия кокони през всичкия свой живот ушийт някоя тютюнова кесия или уплетат някой къостек за сахатът на мъжът си, то окрякат всичката махала. Нашите българи казват: „Пловдивската кокона е като кокошка; едно яйце снесе и махалата окряка“ — а това е права истина. И на враговете си не желая такива домакини!

Не ми са харесваше моята бъдеща булка; но когато тя се харасваше на брата ми, когото аз обичах като очите си, то трябваше да се хареса и мене — такъв ти е светът.

„Да беше жив тато, то това нямаше да бъде“ — си помислих аз и потропах на Пападатиевият вратник.

VI

Влязох в одаята и намерих кир Киряка, че седи на кадифеният миндерлък и надува чубукът.

— Добър ден — рекох.

— Дал ти бог добро — ми отговори той гръцки. — Минете, та седнете. Що има, що няма? Какво прави Стоян?

— Добре е!

— Добър брат имате... Работи, пести и мисли за черен ден! Ние всеки ден се видваме с него и аз се радвам, като го гледам как се труди — каза Пападати и погледа ми в очите, чегато искаше да прочете в тях защо съм дошла. Усетил се беше.

В това време влезе Теофану, натруфена като кукла, и подаде ми сладко; а по-малката ми донесе кафе. Когато момичетата излязоха пак, то Пападати ме погледа засмяно в очите и рече:

— Аз видя, че ти си дошла за някоя работа, и искам да ми я кажеш.

„Нашите българи не би направили това; тия са срамежливи хора“ — си помислих, па му я изтърсих:

— Аз съм дошла да искам вашето момиче за брата ми Стояна.

Пападати ме погледа пак засмеяно и рече ми полекичка:

— А много ли иска брат ти?

— За това нещо той ми нищо не рече — казах аз.

— Е-е-е-е! Не харесва ми се такъв зет, който не пита много ли прикя има невестата му! Ала нищо, ще се оправя той. Да ти кажа право, аз нямам голямо богатство и затова не мога да дам на момичетата си повече от дванайсет хиляди гроша.

— Аз зная, че Стоян търси не пари, а жена и въртокъщница — казах аз.

— Когато е така, то аз ви давам дума и без да питам дъщеря си. Кажи Стояну, че аз пристаям; а когато пристаям аз, то ще да пристане и тя.

— А аз мисля, че е по-добре да попитам и нея — може тя да го не ще. Когато един човек се жени, то трябва добре да се премисли, защото женитбата не е играчка.

Пападати остави чубукът си и излезе.

VII

Боже, какво богатство имаше в къщата на тоя човек; а той ми каза, че няма голямо богатство! Богатите хора колкото повече богатеят, толкова и по-жадни стават! Не менявам аз мой Павле за всичките сарафи, ако той и да няма големи богатства. „Когато е малко, то е и сладко“ — казват нашите българи.

След малко време Пападати се върна, а след него влезе и Теофану.

— Аз ти вече казах, че дъщеря ми ще да вземе оногова, когото ѝ избира аз сам — каза Пападати и взема пак чубукът си.

— Не ща аз Стояна — каза Теофану и заплака.

— За какво го не щеш? — извика Пападати и погледа към дъщеря си твърде сърдито.

— Във Фелибе има и по-добри от него — каза тя.

— Има по-добри; ала не са за твоите зъби! Аз искам да вземеш Стояна и ще да го вземеш.

— Баялдисала съм за един плъос-вулгарос.

— Мълчи — извика Пападати и тупна с кракът си. — Ако не вземеш Стояна, то ще те изгоня из къщата си и не ща вече и да те видя.

Разбира се, че всичкото това беше само детинска играчка, защото аз твърде добре знаех, че Теофану не само би вземала брата ми на драго сърце, а и краката ми би целунала; но тя искаше да ми докаже, че не обича българете и че ако Стоян иска да бъде щастлив, то той трябва да стане грък. Яд ме беше да гледам тия приструвки и аз извадих из джebът си пръстените и маргаретарът. Когато Теофану видя що ѝ е пратил брат ми, то тя заборава, че той е палъос-вулгарос и захвана да ги разгледва от всяка една страна и да ги мери на пръстите си и на шията си.

— Кажи Стефану (прекръстиха Стояна на Стефан — гръцки работи) да дойде сам и да ме иска, защото у нас е така... Кажи му да дойде надвечер... Аз да ида да се облека...

— Младост! — каза Пападати и въздъхна.

VIII

Направихме богата сватба: но тая сватба беше гръцка; тя никак не приличаше на сватба. Ни калини, ни девери, ни годежи, ни запиви — гръцка работа! Но всичкото това още не е нищо...

Най-напред аз ходих у Стоянови почти всеки ден и радвах се, като гледах, че тия живеят мирно и съгласно. Може да са напразни моите страхове, си мислех аз и утешавах се.

И така вървеше след денят ден, след месецът месец; настана и есен; а между назе си стои всичко мирно, всичко отива добре. На свети Димитър Стоян ни повика да идеме у него на гости. Отидохме. Дошли бяха и няколко гръцки семейства, роднини на Пападати; а из Стояновите роднини само аз и мъжът ми. Забележих аз, че снаха ми ме посрещна студено и чегато ѝ беше криво, че сме дошли и ние. Със своите роднини говори, смее се, приказва им; а мене не ще ни да погледа! „Може аз да съм я с нещо оскърбила?“ — си помислих аз. Захванаха да говорят за владишкият дякон и да го разхвалват, че той бил хубавец, образован, песнопоец и много друго; а аз казах, че владишките дякони трябва да си гледат черковите и да не ходят по махалите да закачат жените и момичетата.

Не зная от какво, но тия мои думи влязоха като остър нож в сърцето на моята снаха и тя ме изгледа така, както гледаш най-първият си душманин. Аз и сама чух как тя пошепна на друга една кокона: „Българската глава и в Атина ще да си остане празна. Иди ги и просвещавай тия хора!“ После това ние проседяхме у брата си цял ден; но нито снаха ми, нито другите кокони желяеха вече да говорят с мене и аз трябваше да седя и да мълча.

IX

Захванах рядко да ходя у Стоянови; а най-после и съвсем престанах да ходя. А и защо ще да ходя? За какви радости ще да ходя? Снаха ми из ден на ден ставаше към мене по-студена и по-сърдита! Нека я... По-добре да седя дома си и да си гледам своето огнище. Нека само Стояну бъде добре, а мене... По-добре би било да живеехме всички дружно и весело, по-добре би било да се радвахме един другиму и да живеехме душа с душа; но... Добро би било! Твоето сърце и твоята душа искат радости, искат братска любов, искат да се радват и на тревицата, и на дървенцата, и на пиленцата, и на божиите хорица; а хората мислят да те ухапят. По-добре е човеку да седи в градинката си и да се разговаря с дървенцата, защото само тия дървенца не му са неприятели! Расте си дървенцето и напминава ти твоите млади годиници и твоите детински радости — и то е било едно време малко като тебе; но то зеленее и сега; а ти? Зелений, мило дървенце, зеленей и расти още по-високо! Я погледайте как утешително шумят шумките му!

Най-напред снаха ми живееше съгласно барем с брата ми; но скоро и това съгласие се свърши. Захванали да дохождат в къщата им всякакви кокони, всякакви развалени кирии и размътили й умът. Захванала и тя да ходи по махалите и по цял ден да се не прибира дома. Всичкият ден по гости, по чаршията и по безистените за нови дрехи, всичкият ден без работа! А ако седи дома си, то се кити дори до пладне и маже се с всякакви помии: всичко, щото намери, и нужно, и ненужно, окачва на главата си, чегато главата ѝ е бакалска кукерица. Всеки ден, всеки час, всяка минута иска пари от Стояна; а Стоян, като дете, изважда кесията си и брои ѝ, колкото тя и да поиска.

— Дай ми от ония пари, които ти донесох от баща си — казваше тя всеки ден; а бащините ѝ пари и за сватбата не стигнаха. — Аз ще да си уший кадифен фустан, защото си е ушила и Тодарица — казваше тя.

— Уший си.

— Аз днес ще да ида на гости у Боюклийци.

— Ти би по-добре направила, ако да поседеше дома и ако да поразгледаше що правят слугините... Тъй се къща не върти! Хората ще да захванат да ни се смеят... Лулчовица ми рече завчера, че нашите слуги са станали бакали и продават по махалата и масло, и сирене — рекъл Стоян.

Като скокне моята снаха, като викне, като заплаче. „А що търсиш ти, казва, у Лулчовичини? Зная аз защо ти ходиш у тях... Лулчовица е твоята първа любовница... Боже, кой дявол ме е накарал да взема българин! Чуеш ли, аз не съм българка и не ще да живея като слугиня. Ако си искал слугиня, то би трябвало да вземеш жена из Паничерето. Не ща аз да работя. Боюклийката ми каза вече защо ти ходиш у Лулчевичини... Аз всичко зная.“

— Не ща аз да ходиш у Боюклийци — рекъл Стоян, — тия са развалени и развратни хора. Не ходи ти в тая къща!

— Ще ида, ще ходя, всеки ден ще ходя — казала снахата ми и отишла.

Боюклийката беше една такава развратна жена, каквито рядко се намират и на Фенер. В нейната къща пловдивските кокони си търсеха

мъже; а владишките дякони — жени. Ходеха у нея и турци, и цигани.

XI

Из ден на ден снаха ми захвана да става по-лошава, по-развратна и по-непослушна. Щом Стоян излезе и иде по работата си, то тя се накити като царица и тръгне да ходи по махалите... До ушите ми дойдоха гласове, че тя се била запознала с владишкият дякон и правила с него всякакви маскаралъци. „А какво гледа Стоян? — си помислих аз. — Моят брат трябва или да е обезумял, или нищо да не види. Ослепила го е тая зъмя усойница“. Не можах вече да търпя и една неделя се събрах и отидох да видя брата си и да му разкажа що се говори за жената му. Влязох и гледам. Седи Стоян на мендерлъкът бледен, невесел и замислен.

— Добър ден, брате! — му рекох аз.

— Добре дошла, сестро! — ми каза той и погледа ме в очите така, чегато искаше от мене помощ.

— Отдавна не съм те видяла и дойдох да те видя здрав ли си.

— Не ти би трябвало да дойдеш при мене, а аз при тебе... Прости ме, Тоте, че съм заборавила и тебе заради нея... Всичко, всичко бях заборавил... Заборавил бях бащината си воля, заборавил бях роднините си, заборавил бях майчините си кости, заборавил бях и сам себе си; а тя... Тежко ми е, сестро, жално ми е! Аз съм я обичал като очите си; а тя ме е променила за един фанариотски чапкънин, за един пашовски оланин! Имането си аз разсипах за нея, здравето си изгубих... Ала не, Стоян не е фанариотин, Стоян не е от ония хора, които прощават и които забравят онова зло, което сте им направили!... Моята чест и моето име никой не смее да погази, защото аз съм се родил от честни родители... Тежко ономува, който настъпи честта ми!

— А ти, брате, не мълчи, а посъди я, покарай ю се, поуплаши я... Затвори я и не пушай я; а то хората ще да захванат да ти се смеят и в очите! — казах аз.

— И карах ѝ се, и плаших я — нищо не помага. Види се, че е такъв моят късмет! Аз ѝ кажа да седи дома, а тя тръгне да ходи по махалата от заранта до вечерта; аз ѝ кажа да иде нейде, а тя седи по цял ден в някои къоше и плаче; аз ѝ кажа, че не ща да ми дохожда

Боюклийката в къщата, а тя праща да я вика!...Не зная вече и що да правя. Горчив е моят живот!

— Аз не мога да разбера какъв си ти мъж, когато позволяваш на жената си да прави с тебе, щото тя и да поиска? Да ти кажа право, аз не окривявам толкова нея, колкото окривявам тебе — ти си мъж.

— Нищо не помага — рече Стоян и наведе си главата като човек, който не намира в нищо утешение.

XII

Влезе моята снаха набелена, начервенена и облечена като павун; а след нея вървят две жени, из които едната беше Боюклийката. Когато Стоян погледа на своята жена, то лицето му стана още по-бледно, а очите му засветиха като две звезди на небето.

— Добър ден, Стоене! Какво си се пак ти така начумерил? — рече Боюклийката.

— Българска работа! — отговори снахата ми. — Тия хора са научени да живеят като диви, а земат за жени гъркини!...

— В сегашните времена е срамота да бяга човек от хората и да се крие по дупките — каза Боюклийката. — Моят мъж ми позволява да правя всичко, щото и да пожелае. Аз за нищо го не питам...

— Затова е и прокопцал! — каза Стоян.

— А що му е? — извика Боюклийката. — Нашата къща е позната всякому. Всичкият град ни знае. Моят мъж ходи и у Рушид бея, и у Къороглу... Всичките големци са му приятели.

— Негови или твои? — каза Стоян.

Боюклийката се усети какво иска да каже Стоян с тия думи и затова се разсърди и рече:

— Благодари бога, че си намерил такава кротка и послушна жена, каквата е кокона Теофану, защото, ако би била аз на нейното място, то ти отдавна вече би оплакал дните си...

— Вярвам — отговори Стоян.

— Хориятис, пальос-вулгарос! — извика Боюклийката и позеленя като маточина. — С такъв мъж и лудата жена не би можала да живее. Ако би кокона Теофану била умна жена, то тя би трябвало отдавна вече да те напусне.

— Вън!... — извика Стоян и тялото му затрепера като от треска. — Да не си стъпила още веднъж в дворът ми, че ти строшавам краката. Чуеш ли? Ха вън!...

Снаха ми искаше да защити своята приятелка; но когато погледа на Стояновото лице, то отстъпи назад и побледня като платно — уплаши се.

— Аз не съм дошла за тебе, а за кокона Теофану — каза Боюклийката.

— Кокона Теофану е моя жена и аз ща да я накарам да обича това, щото обичам и аз, и да ненавижда онова, щото ненавиждам и аз. Остави къщата ми и иди по дяволите или ще да ме накараш да направя това, щото досега никой не е направил. Пилей се оттук!...

— Ако ти изгониш моите гости, то и аз ще да изгоня сестра ти — рече снаха ми и погледа ме като сърдита котка.

— Да изгониш сестра ми! Хайде изгони я, да видя аз как ще да я изгониш — каза Стоян и позасмя се, но неговият смях приличаше на светкавицата.

— Аз зная, че сестра ти те учи що да правиш и що да говориш — реше снаха ми.

— Добре би аз направил, ако да слушах сестра си; но...

Влезе владишкият Евстатий и прекъсна разговорът ни.

XIII

Отец Евстатий приличаше във всяко едно отношение на своите братя фанариоти: развратен, пиян, безсъвестен, лъжец и т.н. Никакъв срам нямаше той капасъзин. Аз познавах много хорица из Пловдив, които бяха провикале „юре-варе“ от тоя злодеец: закачаше жените и момичетата, намигаше им в черковата; щипеше ги в онова време, когато ходеше из черковата с кандилката; ходеше нощя по кавенетата, дето играя кючеци и циганки... Аз мисля, че такъв развратен човек рядко можеше да се намери на тоя свят.

Влезе той в одаята, приближи се до жените, поздрави ги; а после вече се обърна към Стояна и рече:

— А ти, кир Стоене, все дома седиш, като да си калугерин.

— Не казвай като калугерин; а кажи, като честен човек, защото калугерите са днес заборавили вече и за бога, и за срам, и за чест, и за почтение... Я погледай ти на себе си и виж на кого си заприличал!... И келешите по кавенетата имат повече честност, нежели ти. Вън из къщата ми, вън отпред очите ми, вонящо куче! Да не съм аз Стоян, а мокра кокошка, ако ти не строша главата като на котка. Вън!...

— Мъжът ми е полудял... — каза моята прокопцана снаха.

— Вежете го и заведете го в черковната темница — каза Боюклийката.

— Оставете ме на мира и не навождайте ме на грях... — каза Стоян и посочи с пръст към вратата.

— Боже, защо съм била дотолкова нещастна и вземала съм тоя луд българин! По-добре би било да съм вземала някой циганин или някой турчин... Срам ме е с него и пред хора да изляза — каза снаха ми.

— Истина е било по-добре да не си ме знаяла и да не съм те знаел — отговори Стоян сърдито.

— А вие се напуснете — рече отец Евстатий. — Владиката ще да ви разреши. Ако искате, то аз ще да поговоря за вас с владиката.

— Поговори — каза Теофану.

— Поговори — повтори Боюклийката.

Стоян повече нищо не проговори; но по лицето му се видеше, че е намислил да направи нещо не твърде добро. Най-после Боюклийката и

дяконът си отидоха и ние останахме сами.

XIV

Дълго време седеше Стоян и мълчеше; а моята снаха стоеше, гледаше из прозорецът и плачеше.

— Теофану! — проговори Стоян тихо и печално.

— Що е? — отговори тя.

— Ела тука и послушай ме какво ще да ти кажа.

— Аз слушам и отгук.

— Ти си днес моя жена и аз имам пълно право да правя с тебе, щото ща. Чуеш ли? Кажи ми ти: обичаш ли ме барем малко, или не?... Ти твърде добре знаеш колко съм те аз обичал...

— Не трябва ми твоето обичане... Аз те не обичам, аз ще да те напусна, аз ще да кажа на владиката, че ти ме мъчиш по цял ден...

— Насила обич не бива — рече Стоян и поклати главата си. — Ако ние да живееме и за нататък така, както сме живели в последните шест месеца, то и аз мисля, все е най-добре да се напуснеме! Не ща аз да храня любовницата на владишкият дякон, не ща аз да бъда пезевентин на пловдивските чапкъни...

— Ще да ме храниш... Чуеш ли? Ще да ме храниш, защото съм ти жена, защото съм венчана с тебе. Аз ще да бъда дяконова любовница, а ти ще да ме храниш...

— Ще да видиме — рече Стоян, а из очите му потекоха сълзи.

Снаха ми захвана да се облича.

— Накъде пак? — извика Стоян страшно.

— У Боюклийката, при дяконът — отговори тя.

— Твоят крак няма да стъпи повече у Боюклийци — рече Стоян.

— Ще ида — повтори тя...

И отиде.

Върнах се аз дома си и цяла нощ не можах да затворя очите си — сърцето ми предчувствуваше нещо недобро. Утринта рано някой потропа на вратникът и Павле отиде да отговори. Влезе Стоян.

— Що си пък ти така подранил? — попита Павле.

— Аз убих жената си — отговори Стоян.

Ние се измъкнахме назад и гледахме го като подивели, като метилкови овце.

— Що ме гледате така зачудено? — попита Стоян. Не можах вече да търпя и убих я...

Погледах аз по-внимателно на брата си и изведнъж разбрах, че той говори истина. Стоян в онова време беше измъчен, бледен и полуубиен; лицето му се беше съвсем променило и на челото му чегато беше написано: „Добре ли съм направил, или лошаво, но работата е вече свършена“.

— Какво си направил бре, брате! — рече Павле уплашено. — Ти сега трябва да бягаш нанякъде, защото турците ще да те потърсят и ще да те затворят.

— Нека ме затворят — отговори той спокойно.

— Бягай, ти казвам.

— Не ща аз да бягам. Защо да бягам?

Скоро градските сеймени потърсиха брат ми, хванаха го и затвориха го. След един час всичият град вече знаеше, че Стоян е убиец; но никой не знаеше, че от неговите ръце е погинала не само жената му, а и любовникът ѝ. Най-напред Стоян убил жената си, а после отишел при дяконът и убил и него. За второто убийство ние узнахме чак после обяд, защото Стоян беше заключил одаята, в която беше убиен дяконът и вземал беше ключът със себе си. Кой го знае защо е направил това!

Всеки вече знае какво е турското правосъдие. Кадите и мюфтиите изтръсиха Стояновите джобове; а после решиха, че той не е крив, защото е защищал честта си — и след половина година го пуснаха. Но каква полза излезе и от това? Стоян вече не беше човек. Дълго време той болува, не ядеше, не пиеше и успокои се... Както

здравето му и животът му отидоха за нищо и за никакво, така също отиде и имането му. Кадиите го изпоядоха.

info

Информация за текста

Разказът „Стоян“ е публикуван във в. „Свобода“ г. II, бр. 32–34, 21 януари — 5 февруари 1872 г.

Източник: [[<http://slovo.bg>|Словото]]

Набиране: Мирослава Фъндъкова

Ползван източник: Любен Каравелов, Събрани съчинения, том 2, „Български писател“, С. 1965.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://chitanka.info/text/4145>]

Последна редакция: 2007-11-16 08:00:00

Prestigio

Любен Каравелов

Хаджи Ничо

ebooks.prestigioplaza.com

•

Любен Каравелов

I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
IX.
X.
XI.
XII.
XIII.
XIV.
notes
1

Любен Каравелов

Хаджи Ничо

Повестта „Хаджи Ничо“ е обнародвана във в. „Свобода“ г. I, бр. 33–47, 8 юли–21 октомври 1870 г. Издадена е и в самостоятелна книжка — „Хаджи Ничо. Истинска повест от Л. Каравелова. Букурещ, 1870.“

Прототип на Хаджи Ничо е ръководителят на Добродетелната дружина Христо Георгиев.

Посвещава се на госпожа Катерина Ценович

I.

Чудна и необяснима комедия е нашият живот... Случвало ли ви се е, мои мили братя, да се поразмислите някога защо човек живее и що

той търси на тоя свят? Погледайте на това същество, което се нарича човек, погледайте сами на себе си, погледайте на човеческите тежки мъки и страдания, на неговите огнени старания и безумни стремления, на неговата любов и ненавист, на неговите страхове и радости, користолюбие самолюбие, надежди, подлости, низкост, великодушие и пр., и пр. и помислете си, че това същество, ако не днес, то утре ще да умре и не ще да остави после себе си ни спомен, ни уважение, ни добро име. Не е ли чудно, като погледаш на тоя червек, който се нарича човек, как се той надува с богатството си, с колата си, с мустаките си, с облеклото си и как той иска да му се кланят другите смъртни в това също време, когато е и сам нищо повече освен милионно нищожество? Колко борби, колко страсти, колко мъки, колко гладуване и жадност, а защо? — Да спечели повече пари, да глоби сиромасите, да убие няколко сиромашки семейства, а после — да стане нищо и никакво, да се изгуби като пара или като паяжина, която плува в сухо време по въздухът, и да не остави никакъв спомен, а може и проклятие. А какви вселени, какви геометрически пространства, какви големи планове и предмети се отражават в мозъкът на нищожният човек, комуто твърде често нашата планета се струва като едно парче кал; а като разгледаш по-нагънко работите, то и човекът е такава съща кал, от която се правят и грънците, подниците и кирпичите. Но ако захване човек да си задава повече въпроси „защо и за какво?“, то той ще да иде твърде далеч, напр. той може да попита: „А защо?... Защо са тия планети и комети, тия неподвижни грамади мъртви звезди и тия слънца и месечини със своите мъртви сили и със своето механическо движение? Не за живите същества ли са тия създадени? Не за човека ли са тия скопосани? Не за папа Пия, за султанът, за Наполеона, за джелатите и за кръвопийците ли са измайсторисани? Но за какво са тия живи същества? Защо и за какво са тия папи и Наполеони? За какво са балдьовские и битолските просеци? Защо е французкият народ? Защо са турците, чокоите, чорбаджиите?“ — That is the question¹, мои братя! В природата, казват философите, няма дума *защо* и *за какво*, в нея всичките неща са на мястото си и нищо не стои и не живее без цел. Добро! Но кой е в състояние да ми каже отдека произлиза човеческата безцелност, низкост, нищожество, подлост и пр.? Аз ще оставя на римският събор, на цариградският синод и на атинският университет да разрешават тия тежки въпроси, защото тям е

назначено от самата природа да носят очила, и ще се завзема да реша едно нефилософическо и некосмополитическо, но свое народно питане:

— Защо и за какво е на светът хаджи Ничо?

Но преди да захвана да отговарям на това питане, аз трябва да кажа кой е хаджи Ничо и из кой клас на животните той принадлежи по зоологията.

Хаджи Ничо е човек благочестиви, намусени, намръждени, величествени, с една дума, човек чорбаджийствени. Лицето му прилича на пълна месечина, каквато се тя показва на смъртните хора на тринайсетият ден после своето рождение: лице светликаво, лъскаво, мазно и червеникаво, а главното достойнство на това лице е да се потее и зиме, и лете. Но да не помислите, че тоя пот се лее от стъкленият образ на хаджи Нича от физически усилия или от тежки работи. — Не, тоя пот се търкаля по Ничовото лице от рахатлък и от мас. Ничовите очета са подпухнали от лой, веждите му са гъсти, боят му е среден, *чувството* голямо и валчесто, и въобще всичката негова фигура представляла нещо с и то и щастливо, мазно и *доволно*, гладко и набито. Подобни хора, както и подобни котараци, можете да видите само в твърде богатите къщи, в манастирските готварници и между докторите и селските чорбаджии. Но твърде често се случва, щото и касапите, по някакви си невидими съдби, имат такива същи физиономии. С една дума, физическите негови красоти се определят твърде просто: махнете му главата и ще да остане една квадратна маса, която е съставена из лой и крехчина.

Хаджи Ничо се смее само тогава, когато е прилично да се смее, т.е. пред своите подчинени той бива важен и ни една жилища на неговото лице не показва евангелическа кротост; пред равните, т.е. пред ония хора, които имат толкова също пари, колкото и той, хаджи Ничо бива весел и сладкообразен. Неговата усмешка има такова свойство, което успива човека и той (човекът) чувства такова нещо, което прилича на дрямка, подобно усещане се появява у попа или у калугеринът, който, после дългата черковна служба, се връща *во своя си* и лопне първата чаша ракия; или у тоя човек, който е получил наследство; или, най-после, у писателят, който е можал да напише колко-годе остроумна статийка и да ухапе своят брат. Пред по-силните и пред по-богатите хаджи Ничо е просто на просто мекере; пред тях е

той ням като риба и каквото и да говори силният, то хаджията на всичко се съгласява. Например, ако хаджи Ничо отиде при някой консул и консултът му каже, че българите трябва да се преселят на месечината, то Ничо захваща да накарва народът да пътува над облаците, и тежко томува, който каже: „Не бива“ — него Ничо нарича предател, вагабонтин и безумна глава. С една дума, хаджи Ничо е роб на по-силните и по-умните.

Хаджи Ничо е търговец човек, но у него има нещо си, което се нарича чокойско, нотабилско, чорбаджийско, аристократическо, военно и сенаторско. За тия Ничови качества и за неговите физически достойнства той е известен на всичките кабинетни хора и затова политиката е най-голямата храна за неговият ум. Ничо е дотолкова уверен в своите политически способности, щото и сам вече се е уверил, че е роден на този свят само и само за големи работи, както Атила беше уверен, че той е назначен от бога да развали светът. Ако Наполеон се разболе, то хаджи Ничо му назначава наследник и определява каква политика трябва да държи този наследник, за да може да се удържи на тронът си. Ако Прусия или Англия обяви война на Америка или на Франция, то хаджи Ничо пита:

— А Русията с кого е?

— С Прусия — му отговарят.

— Прусия ще да надвие — говори Ничо и така сладко се ухилва, чегато е той сам на Бисмарково място.

Хаджи Ничо ходи всяка неделя в черкова, но не ходи, защото му се ходи, а да се покаже на светът и да покаже своето величие. Един философ казал: „Аз се не боя от бога, защото не съм направил никакво зло. Молят се богу само ония хора, които са грешни“. Но хаджи Ничо има много грехове, а ако се не моли, то се не моли по други причини.

Хаджи Ничо обича паричките и затова употребява всичките средства само и само да ги добие. Когато един из консулите му казал, че българите трябва да се преселят на месечината, то хаджи Ничо се съгласил с консултът и обещал се да му помага.

— Хайде да работим — казал консултът.

— Пари трябва, ваше високоблагородие!

— Колко пари трябва?

— По три жълтици за човек.

Парите били дадени в ръцете на хаджията, който на всеки човек дал по една жълтица, а двете трети били скрити в касата му за черни дни. Ако някой намисли да прави черкова, то хаджи Ничо казва:

— Хайде да правиме, ама парите да са у мене... Аз давам триста жълтици.

Черковата се прави, милостиня се събира, хаджи Ничовото име се чуе, а в касата му капиталът се увеличава от черковните свещи и от процентите на черковните суми.

— Хайде да направиме училище — говори хаджията, — за да покажеме на светът, че и ние работиме.

— Хайде — отговарят неговите мекерета и училището се прави повече за хаджийската каса, нежели за народът.

Да кажем накратко, хаджи Ничо е знаменит човек и затова аз трябва да опиша всичкият негов живот. II.

Произхождението на хаджи Нича е цинцарско. Кир Спиро, бащата на хаджи Нича, се родил в едно село, дека негов баща хаджи Ничов дядо бил ханджия и бакалин.

Хаджи Ничо се родил в Карлово и родил се в тая съща нощ, в която умрял баща му. Първият плач на детето бил последни човечески звук, който чул бащата в предсмъртните си агонии. Когато изпуснал той последното си издихание и неговите неподвижни очи се опрели в таванът, то в това също време мъничният Ничо захванал да реве, първи път глътнал той греховни въздух в себе си и първи път се засветили неговите мънички очета; и така, нито синът видял баща си, нито бащата — чедото си, а и двамината били твърде близо един от други: единът едвам захващал да върви по своя човечески път и да греши на светът, а другият вече преминал своята история и изпил и последната чаша... Един живот се появил и — в тая съща секунда — изчезнал други... Така е и всичко на тоя свят!

Сиромашът баща, механджия и бакалин, оставил после себе си твърде нищожно наследство: стара къщица, мънички бостанец, една нива, която твърде рядко се орала, една бъчва с вино, една с оцет и мъничко бурилченце с ракия, три върви бабня, тринайсет въжета, каче с катран, осем оки фурда, една ока червен пипер, сто драма тамян, двайсет и пет лулета и тридесет и един грош готови пари. Както видите, средствата на Ничовата майка били твърде ограничени, а на

ръцете ѝ останали освен Нича — две деца: едното мъжко, а другото женско. На вдовицата, която трябвало да храни четири гърла, се представляла перспектива неразкошна и незавидна; пред очите си тя видела сиромашия, а сиромашията водила след себе си и своите другари: горестта и болезните. Ако би била мъжка ръка, която да се завземе да управлява малкото дигенче на кир Спира, то семейството му би могло да се прехрани; но в нашето нещастно отечество вдовиците нямат право, па и не могат, да вършат никаква търговия, а особено да държат хан и механа, дека влизат всякакви хора. Ничов баща бил женен в Карлово и майка му била чиста българка и имала много роднини — и богати, и сиромаси, — но тия гледали повече за себе си, нежели за своята сестра. И така, на Ничова майка било тежко да отгледа децата си; ней трябвало да гласува и да мръзне, да не спи по цели нощи и да измишлява средства, за да се прехрани.

Сиромасите не трябва ни да умират, ни да се раждат, защото за тях никой не плаче и никой ми се не радва! Когато в къщата на Спира Механджията произлезли две явления, т.е. смърт и рождение, то арловчани не обърнали никакво внимание на тия произшествия, чегато нищо необикновено се не случило в тоя градец, чегато не човек умрял и не човек се родил между тях; намерили се само три бабички, един старец, едно момче, което чело псалтир за душата на умрелият, и една калугерка из Сопотският манастир, която тичала ту до родилката, ту до мъртвият, и често се чувал нейният пискунест глас:

— Не плачи, Спировице, не плачи и не наранявай сърцето си! Със сълзите си ти няма нищо да помогнеш! Бог дал, бог и вземал — така е то! Помисли, че на ръцете ти остават дечица, които ти трябва да отхраниш... Не плачи, бог и радост ще ти даде — не всеки ден сърби и печали...

— Ох, Спиро, Спиро, на кого си мене оставил! — проговорила родителката и пак заплакала. — Никого аз нямам на тоя свят, ни една душа не мисли вече за мене...

— Не грижи се, Спировице, бог ще се погрижи и за тебе, както се той грижи за всяка мушица — шепнела калугерката.

Но както и да е, а Ничо расъл и расъл, порасъл той под зимният мраз и под летните горещини, расъл в калта и под дъждът: тичал бос по снегът в най-големият студ, спал под горещото небе и под сълнечните лучи заедно със свинете, с кучетата и с кокошките; падал

няколко пъти из прозорецът, стръколял се по стълбата, ял всякакви треви, даже и гнила, попадал се на роговете воловски и под краката на конете и при всичките тия опасности тоя велик човек останал жив и неповреден за радостта и щастието на Карлово и на всички България. Първите Ничови другари били прасетата, кучетата и гълъбите, с които той разделял своите радости и своите печали. Ничо дотолкова обикнал своите другари, щото с всичкото си сърце се старал да им подражава във всяко едно нещо и да живее така също, както и тия: той се научил твърде хубаво да кукурика като петел и да кудкудяка като кокошка; той се научил твърде живо да подражава на свинете, мисирките, на козите и даже на магарето; а най-после, с кучетата не само че лаял в един тон, но припкал аедно с тях на четири крака ту при вратнята, ту до плетът и лаял, ръжал се и показвал зъбите си на пътешествениците, които минували покрай тяхната къща.

Но да не помислите, че Ничо всякога е живял в приятелски отношения с домашните животни? Не, твърде често се случвало, щото сурата свиня тикала Нича в калта с дългата си зурла, кучето го хапало, котката го одрасквала, мисирът го кълвал и т.н. и мънички Ничо отстъпвал от бойното поле, отивал при майка си и надувал гайдата си, т.е. ревал като заклан, а честитата му майка, която като всяка жена, ако и да била научена на всякакви музики, но и тя не можела да търпи Ничовата свирня, и затова повдигала ризицата му и шибала го то най-неблагоприятните места. В тия критически минути Ничо ревал дотолкова неприлично, чегато го обливали с гореща вода, а най-после, тая енергическа разправа имала утешително влияние и неговото загорение и само глухи и дълбокосърдечни хълцанета доказвали, че вълненията му ослабвали и печалите му се разсейвали.

Ничовата майка като всяка вдовица захванала да попейва и когато била весела, то накарвала чедото си да покаже своите изкуства, т.е. да кукурика, да грухти като свиня и даже да плаче.

— Ничо, ходи като наш Шарко! — говорила тя. — Лай, ако искаш да ти дам кисело мляко! Зареви като магаре! Ха де, магарешки сине!

Ничо кукурикал, лаял, лазил на четири крака и пътешествувал назад-напред на одърът или по пезулът.

— Ала ти гручи като прасе! Ти трябва да гручиш и да искаш ядене — казвала Ничовата родителница и давала му няколко плесници. Така вървял Ничовият живот дотогава, дорде му се изпълнили седем

години. В тоя негов живот не било нищо, което отделява човекът от добитъкът; ден след ден вървял гладко и еднообразно, чегато за Ничовият живот била съставена програма, извън която той нямал право да престъпи. Когато се изпълнили Ничу седем години, то той захванал да тъгува, да търси нещо си, да върви напред, с една дума, той поискал да живее: прасетата му омръзнали, кокошките и гълъбите захванали малко да го интересуват и само шареното куче не изгубило още неговата дружба. Нему се искало нещо да работи, нещо да прави, нещо да разваля, но какво да прави, какво да разваля? Другите деца в продължение на всичката неделя работили с кървав пот или се учили в училището, а в неделя тия се събирали на улицата и играели различни детински игри; тия игри се харесвали Ничу и той приемал в тях най-голямо участие, но неделя се минавала, децата отивали пак на работа, а Ничо оставал сам. Какво той да прави? Къде да се дене? Ничо измислил нови игри, нови удоволствия, но и тия игри твърде скоро му омръзнали, както омръзва всяко едно изобретение, какъвто род то и да бъде, когато няма човек пред кого да се похвали и кому да го покаже. Само две изобретения твърде дълго занимавали Нича: първо, той намислил да прави мънички колца и да впряга в тях *лалугери* (сарбулец); а второ — да лови с капан врабчета.

С първата игра Ничо се занимавал лете, а с втората — зиме. Погледа Ничо дека се крие лалугер и вземе се за работа. Той влякъл с шубурата си вода и вливал я в дупката на лалугерът дотогава, дорде дупката се не напълвала и лалугерът, за да учува живота си, не изскачал из легловището си. Тогава Ничо със своят контош накривал дупката, ловил лалугерът и тичал дома си със своята плячка. Лалугерите не дълго живели и Ничо ходил на лов по полето няколко пъти през неделята и събирал нови трофеи. Но да видехте Нича зиме, когато той курдисваше по снегът своите капани и скриваше се зад вратата, за да наблюдава действията на своите адски машини! Сърцето му се стесняло в гърдите, очите му блестели като у котка, когато тя види някое врабче или някоя мишка, краката му се подкосявали и всичкото му тяло треперело като от треска: той приличал в това време на лисица, която се приближава към някой кочек, в който спят и петли, и кокошки, и патки, и гъски. Но ето врабчетата, които се настървяват от пшеничните зърна, щото били нахвъргани от Ничовата ръка по снегът, че налякали около капанът, кълвали зърната и подскачали от

един капан до други... Ничо закривал очите си и боял се да погледне дотогава, докогато до неговият слух не доходило чуването на капанът и усилията на врабецът да излезе из вилушките му. Тогава Ничо се спускал като сокол, изваждал жертвата си из капанът и с жадно-сияещо лице се наслаждавал със страхът и с предсмъртните мъки на животното. Който би погледал в тия минути Нича, той изведнъж би могъл да разбере, че след време на тоя червяк, или по-правилно да кажа, на това вълче, ще бъде също така мило и драго да задуши и човекът, както сега души врабчето. А в това време се развивал характерът на детето, който трябвало да остане неизменен през всичкия му живот! Но питане е: крив ли е Ничо? Кой ще да даде друго, по-човеческо направление на тоя характер? Истина, че неговата родителница твърде често го жулила, теглила го за ухото и скубала му косата; но тя го била не за това, че той мъчи лалугерите и врабчетата, а за това, че той не иде в махалата да лови кокошки, гъски, и мисирки, даже овни и крави, а лови никому ненужните врабчета и лалугери. Най-напред Ничо се не решава да ходи на такъв лов, но после се уверил, че майка му казва *добри работи*, и дотолкова привикнал да лови чуждите гъски, чегато тия били не по-големи от врабчетата. **III.**

Един ден Ничу дошло на ум да хвърга камъни! Той намерил една сиджимка, спрегнал я на двойно, вземал ѝ крайовете в ръката си и турил отдолу камък, с една дума, той направил прашка, и захванал да хвърля. Един от Ничовите камъни така вярно вървял към целта си, щото ударил в гърбът попадията на поп Стояна, която се връщала из черкова и носила в кърпата си две просворчета и за шест пари мекици, за да гости унуките си. Баба попадия захванала да вика и да кълне, като всяка баба попадия, а карловчани, и турци, и българи, я обиколили и захванали да я разпитват по каква причина излизат из гърдите ѝ такива страшни клетви.

— Спировичиният син ме удари... Ох, леле мале, умирам си!... Проклетнику проклети! Зъркелите да си избиеш, да не дочакаш до червеното яйце, да не видиш хаир ни на тоя свят, ни на оня! Ох, умирам!...

Неколцина по-стари карловчани се отделили настрана, поговорили между себе си, помахали с ръцете си и поразклатили главите си и най-после се решили да отидат у Спировичини.

Потропали тия на вратата и Спировица ги посрещнала с лъжицата в ръка, защото готвила тархана.

— Твоят син щеше да утрепе поп Стояновата попадия — казал дядо Тинко, — а ти и хабер нямаш.

— Аз трябва и тебе, и синът ти да закарам на конакът — казал кир Антон, който някога си бил камзамалин и у него още в онова време станала привичка да плаши всякого с конакът.

— Кой син?... Моят син? Ничо?... Аз жив ще да го закопая в земята, аз ще му отчета предсмъртната молитва, аз ще го смажа в ръцете си като врабче — викала Спировица и червеняла, и бледняла от яд.

— Не него човек трябва да бие, а тебе — казал Рашко Златарят. — Защо ти не дадеш момчето на някой занаят или на школото да се учи, ами го държиш дома си да прави пакости? Тебе се стои бой, а не нему — повторил Рашко и съветниците отишли по работата си, а Спировица захванала да мисли за детето си.

Ничу се не искало да се учи, но не за това, че не му се харесвало учението, което той още не знаел какво е то нещо, сиво или черно, бяло или червено, а съвсем по други причини. Пред неговите очи не един път ходили бащите и майките по улиците, водили за ухо синовете си и завождали ги в училището, за да ги накаже учителят. Ничо знаел, че бащите и майките на тия ученици не били из кротките хора, и това го твърде зачудвало; а в тия минути той мислил: „Защо тия хора не дънкат децата си дома, ами ги водят в училището?... Нима училището е конак?“ Но Ничо бил неопитен и не знаел, че бащите и майките бият децата си и дома, но от тоя домашен бой не излазя никакво добро; тям се искало да бъдат децата им наказани в самото училище, защото училището е разсадник на умът и разумът. Следователно училището имало някоя благодетелна сила и сиромасите родители очаквали от него нещо си. У тях дома се не намирало едно от свойствата на нравственото влияние, което е необходимо за децата; тия мислили, че спасителницата на децата им е школската тояга, която трябва да се управлява от умната и учената ръка на учителят. Така мислили простите родители, а честитите учители били уверени, че тяхното назначение на тоя свят е да бъдат джелати и да изпълняват глупавите требования на бащите и на майките; ни на един учител не дохождало на умът, че само нравственото и човеческото влияние е способно да

изправи детската развалена (ако само тя е развалена) натура, а не учителските тояги.

Училището било алилодидактическо и наричало се още „Греко-славянско-алилодидактическо училище“, защото гръцкият език бил главният предмет за българското развитие. Ничо най-много обикнал гръцкият език и аритметиката, щото и заставило карловският учител да каже: „Това момченце ще да стане човек, защото само гръцкият език и аритметиката са науки, които дават богатство.“ Ничо мислил така също, както и учителят: „Защо ми са тия български граматики, прилагателни имена, страдателни залози, катехизиси и землеописания? Трябва да се учи това, щото може да ми бъде полезно. Мама ми казва, че на тоя свят само парите са нещо, а всичко друго е нищо и никакво. И наистина, погледайте уйчовите момчета и ще да видите, че мама казва право. Уйчовите момченца са глупави като патета, ала бащите им са богати и затова всеки ги обича, всеки им се радва, всеки ги милва. А мене? Мене никой не ще и да ме знае. Пари трябва, пари“ — говорил Ничо и още на школската столица намислил да бъде или могат търговец, или сарафин. И така, в Ничовата глава още в училището се развили богати планове и дебели идеи, които намирали за себе си още по-голяма храна из следующите случаи. Богатите и охранените ученици, Ничовите другари, не обичали Нича: първо, защото той бил сиромаш и мършав, а друго, че той бил лукав, зъл, завистлив и хайдуковат; сиромашките и слабите ученици ненавиждали Нича затова, защото той се обхождал с тях темерлански, т.е. щипал ги, бил ги и разкървявал носовете им. От стъклените и лукавите Ничови очета се плашили всичките ученици, защото тия твърде често изпитвали зверството им. Ничо бил доброволен шпионин на учителят и ни един из учениците не бил дотолкова способен да наковлади и кривите, и правите, отколкото Ничо. Веднъж децата хванали две мухи, четисали ги с един косъм и пуснали ги да хвърчат. Мухите кацнали на учителският ръкав. Учителят, като всеки учител в алилодидактическите училища, прощавал твърде много на учениците си, но игрите страшно запрещава.

— Кой е везал тия мухи? — извикал учителят.

Всичките ученици мълчали, човъркали носовете си, хапели езиците си и устните си и подсмърчали.

— Живи ще да ви одера! — извикал учителят. — Ако ми не кажете кой е везал мухите... Напред всинца ви ще да бия на фалага...

Ничо се изправил пред учителя и извикал със своят овчи глас:

— Учителя, аз видях, че Марин Нешин пусна пет мухи...

Разбира се, че Марин бил бит.

Учениците твърде добре знаели, че мухите били хванати и четисани от Кънча Недъова, а не от Марина, и от това време тя още повече възненавидели Нича. „Предател, Юда Искаротски!“ — говорили тия. По-голямата част от учениците били търговски синове, които порасли в Карлово и рядко излизали вън из градът, рядко тия виждали българската природа, която оживява всичкото същество на човекът и която отрезвява неговият ум. Родителите се бояли да не направят турците някое зло на децата им и не пускали ги да излязат по вън; бабите им разказвали приказници за самодивите, за седемте царици, за трите златни ябълки, за орехчето и пр.; дядовете им пели за Марка и за Стояна, а майките им и бащите им ги учили ум и разум. У децата се развивала фантазията, тия мислили да станат марковци и стояновци, да се бият с Муса Кеседжия или с арапинът и бързали да растат и да изпълнят своите цели. Не такива планове се въртели в Ничовата глава: Ничо слушал от майка си, че трябва пари, че хората живеят богато, а Ничовата майка живее сиромашки, че чуждото имане е твърде сладко, а свое тя няма, и Ничо захванал с умът си да брои пари, да купува и да продава, да лъже и да обмерва и съвсем се уверил, че сиромашът не е човек, а сиромашията е безчестие. И така, Ничо възлюбил богатството и употребял всичките си сили да събере детинско богатство, т.е. да пояде чуждите мангъри. Още в училището Ничо вече бил и търговец, и сарафин: той продавал на децата пера, хартия, букварчета, калиграфии, плакени кондили, моливи и пр.; давал им стока на вяра и взимал от тях проценти; после открадвал от покупателите си своята собствена стока и препродавал им я втори и трети път, а от това излязало, че и стоката му била стока, и парите — пари, т.е. и вълците били сити, и овцете — цели.

Когато Спировица завела чедото си в училището и чедото ѝ заплакало, то тя му казала: „Учи се добре и никой няма да те бие и да ти се кара“. И наистина, не преминало много време и Ничо постигнал майчината си мъдрост и съставил си такова едно мнение: „Учителите са зли хора и обичат да бият, но ако човек се учи добре, то и наказание

няма“. Ничо видял с очите си, че ленивите търпели най-много и от учителите, и от учениците, но той не можал да разбере, че учителите и учениците притеснявали ленивите не за това, че тия са лениви, а защото „на гуреливите цъкат и свраките“, и че учителите и учениците от всичкото си сърце се стараят да тъпчат в калта ония нещастни деца, които и без това са потънали до ушите в блатото и не могат из него да излязат. За да се повдигне един ученик над другите ученици, то трябвало да се учи прилежно и да изучава науст таблиците като папагал. Ничо разбрал тая мъдрост и учил се прилежно; той се учил не да знае и да научи, а да избегне учителските наказания и ученическите присмивания, да удовлетвори своето мъничко самолюбие и да бъде главен над другите. Разбира се, че прилежанието, когато то произлиза от подобни доводи, почти всякога бива повърхностно и шантаво; ученикът никога не приготвява урокът си, когато той знае, че учителят му навярно не ще да го изпитва. Твърде малцина разбират учението с разумната негова страна, но тия ученици почти всякога не знаят добре уроците си, т.е. тия не са в състояние да бъдат папагали. Обикновено бива, че тия способни и самостоятелни деца биват последни в училището, учителите ги не хвалят, а другарите им гледат на тях с презрение. И така, Ничо всякога изучавал урокът си и затова в алилодидактическото училище бил наречен главен, 1/4 гимназията — поддидаскал. Когато той бил главен, то записвал почти всичките ученици „безчинници“, „блядословци“ и „непокорни“ и давал им воля да се откупят за пет, за десет или за дваисет вули (билети, мангъри) — според вината на ученикът. Разбира се, че тия вули се връщали пак в кесията на учениците, когато тия му давали за тях чисти пари. С една дума, Ничо бил чисти сарафин и способен търговец още от детинството си. **IV.**

Във всяко едно общество има хора, у които честолубието заглушава всичките други потребности и стремления, и то става до такава степен преобладаваща страст, щото всичките други човечески чувства се изритват настрана като нещо съвсем непотребно. Наистина, че ние не можеме да охарактеризуваме самото общество с това, ако в неговата околност живеят подобни хора: тия хора го така също малко характеризуват, както и това, че в неговото семейство има добродушни, мършави, тлъсти и волообразни лица. Подобни хора ние можеме

срещна и в най-напредналите и най-образованите, и в най-дивите и най-варварските общества; но обществото се характеризира с това, как тия хора мислят и как работят. В здравите общества честолюбият човек по-напред от всичко мисли да извърши такива неща, които да помагат на неговото честолубие; той се старае с всичките си сили да направи на народът повече услуги, да увеличи сумата на своите благодеяния или да увеличи сумата на народното благосъстояние, защото само с тоя начин честолубците могат да се възвисят. От човека, който неправилно разбира своите нравствени obligations, той ще да се отличава само с това, че не ще бързосъвестно да се ползува за своето възвишение от народните слабости и предразсъдъци; но пак ще да презира народната воля с такова също усърдие, с каквото принася и полза. Има на светът и такива хора, които посвещават всичките свои способности само и само за това, за да увеличават своите капитали, да събират повече пари и с позволителни, и с непозволителни средства да отнемат чуждото с всякакви подли начини, да ограбват черковите, училищата, манастирите и всяко обществено заведение. Тия хора ценят човекът само тогава, когато той е богат, и презират го, когато е той сиромаш; тия позволяват човеку да открадне, да излъже и да продаде баща си и майка си, почитат го, когато той оскърби брата си и когато обере другарите си и познайниците си, но презират го и ненавиждат го, когато той няма пари; тия всякого подозреват, за всякого мислят, че е нечестен и ме душата на всякого трябва да е нечиста, а съвестта му окаляна, и ни един човек не е в състояние да им докаже, че на светът има честни и възвишени характери, които презират големите богатства от всичкото си сърце и готови са да работят за общото добро, без да искат какво и да е възнаграждение. Обществото ние не можеме да характеризираме и с тия лица, но ако тяхното количество е голямо, то обикновено казваме, че обществото още не е съзряло и може да уважава това, щото би трябвало да презира.

За честолюбивите хора обществото въобще говори: „Тоя и тоя човек е направил на народа голямо добро, но това добро е за нас твърде скъпо“. За сребролюбивите хора казват: „Той е богат и всичко може да направи, но душата му е подла зверско. Да пази господ от такива хора!“ Знаят техните лошивини и пак ги почитат! Честолубците искат да бъдат народни диктатори, да повеляват на

народът, да накарват другите да уважават мнението им, да им не противоречат и да се награждават от народът царски; а сребролюбивите хора желаят да държат всичкия свят в ръката си, а светът да преклонява коленете си пред тяхно високопреосвещенство, защото тия служат в храмът на позлатеният идол. Тия два класа хора съществуват само в Западна и Северна Европа, но днес, за нашето българско нещастие, тия захванаха да се раждат и у нас.

Наш хаджи Ничо принадлежи в числото на вторият клас. Когато свършил учението си, Ничо постъпил в уйчовите си дигени и там продавал, крал и обмеривал дотолкова, щото в продължението на пет години той успял да спечели някоя пара и да стане самостоятелен търговец. Един немски пътешественик, Колл, говори за българите: „Българинът работи като вол, събира като пчела, а живее като свиня“. Така събирал и живял и Ничо; той никога си не доспивал, не доядал, не допивал и печелил, и печелил.

Най-напред отворил свое дигенче, в което имал всевъзможни стоки: в дигенчето му били чували с фасул и ориз, с кукуруз и просо, с ечемик и кафе; били различни игралки и украшения за селянките; били платна, американи, хасета, читове и разноцветни шалии — това са били главните предмети; но той водил още скришна търговия, т.е. продавал пушки, пищови, барут и куршуми; продавал коне и волове, които трампил с турците за *арнаутки* и за видински ножове и от тая стока имал най-големите си доходи. Някои из тия добитъчета били откраднати от християните и носили белезите на своите по-напреднали владетели на ушите си, на роговете си и на руната си, но това твърде малко безпокоило Нича.

Може някому да се покаже чудно как е могла да става в Карлово подобна търговия и затова аз трябва да поговоря за тоя предмет по-пространно. Жителите из един пашалък сами ободряват турските конекрадци и волокрадци, като купуват откраднати стоки из други пашалък. Жителите на пловдивският пашалък доброволно и безгрижно купуват тоя добитък, който е откраднат из Едренският пашалък, а жителите в Едренският — щото е откраднато в Пловдивският. Тая търговия се счита свършено свободна, законна и позволителна, или барем се производи безпрепятствено.

И така, Ничо богатял и богатял, и твърде скоро станал голям търговец, а на душата му се събирал грях, подлост след подлост и

гнуснавина след гнуснавина.

— Ничо добре върви и пари спечели — говорил Никола Златаринът, който имал обичай всякога да се смее, всякога да се радва на чуждото щастие и всякога да хвали, когото и да е.

— Такива хора като Нича всякога разбогатяват и всякога биват щастливи. Нима не видиш с какви средства печели тоя Ничо? Той ни майка си, ни роднините си, ни приятелите си не е пожалил; всякого е той ограбил, всякого е обидил — казал Курт Клисарят и прекръстил се, чегато говорил не за Нича, а за нечистият дух.

— Аз чух от Неда Стрезовичина, че Ничо прави търговия и с дяволите... Неда видяла как седем дявола стояли на Ничовата къща, па влезли в коминът и слезли в дигеният му. Ничо им продавал катран, да мъчат с него хората, а дяволите му дали един шиник жълтици — казала Тинка, жената на Курта Клисарят, която била твърде богомолна жена и която твърде много обичала калугерите и калугерките.

— Аз не зная има ли Ничо работа с дяволите и продавал ли им е катран, зная само това, че той е разплакал хиляди хора... Нека хорските пари му заседнат в гърлото и да го задавят! Нека казва кой що ще, а бог ще да накаже тоя злочинец, и ще дойде време, когато тоя проклети Ничо ще да избълва хорските сълзи — казал Курт и още веднъж се прекръстил.

— Казват, че Ничо вземал от стрина си герданът и ривцето ѝ, и обещал ѝ се да ѝ дава голяма лихва; а когато на стрина му дотрябвали пари и тя дошла да си иска парите, то Ничо ѝ рекъл, че той не ѝ е длъжен ни парà, защото я е хранил и обувал — казала Тинка.

— Да го убие господ и да го порази, ако само той е направил такова зло! — казал Никола.

— А ти още не вярваш! — се почудила Тинка. — А знаеш ли ти, че тоя проклети Ничо и неговите уйчови и храмът божи обкрадоха? Захванаха нашите граждани да градят черкова и направиха Пърльовците епитропи, а Пърльовците, които са уйчови на Нича, направили своя сестрин син економ и хазнатарин. Ничо изписвал камъни чак из Влашко, продавал ги на черковата за двойна цена и задържал една голяма сума за своите трудове, за комисион. В Пловдив камъните се продават по петдесет гроша, а карловчани ги купиха от Нича по сто и петдесет. Освен това Пърльовците, които бяха Ничови ортаци, изядоха до триста хиляди гроша черковни пари. Черковният

капитал беше даден тям като на богати хора, за да правят търговия и да плащат на черковата проценти, а когато дотрябваха парите, то Пърльовците извадиха и дадоха на карловчани за триста хиляди гроша изгубени тимисюци и помолиха ги да си съберат сами парите. Карловчани се почудиха, като чуха това, и попитаха Пърльовците, Нича и съдружие: „А няма ли у вас чисти капитал?“ — „Няма — отговорили тия, — вие ни дадохте черковните пари да ги дадем с файда и ние ги дадохме“. И така Пърльовци, колкото пари изгубили от своята търговия, то си ги вземали из черковата, а черковата трябвало да вади ония *батаци*, които е изгубил американецът и маслините. Такива са тия хора, които байо Никола хвали, че били станали богати. Който се не бои, че ще му почернее образът и ще го заплуют и прокълнат хората, то той скоро разбогатява.

В това също време Ничо седял и мислил: „Аз намислих да бъда богат и ще бъда богат. Истина, че съвестта ми ме гризе малко, ала то нищо не е — всичко минава и заборава се... Не зная какъв съм аз човек, а не можа да търпя ония, които са *по-богати* и *по-честити* от мене. Уйчовите ми са по-богати от мене, ала аз и тям ще да подлея вода. Аз трябва да съм, аз...“

Ето какъв е първоначалният исторически живот на хаджи Нича, когото аз избрах за главен херой в моята повест и когото желая да изведа пред светът в следующите глави и да опиша неговите психологически, физиологически и нравствени достойнства. V.

В една от букурешките болярски улици стърчала стара и голяма къща, в която живели седем чифутски семейства, кундурджия немец, една перачка, един влах площальон из Трансилвания и два българина, които продавали в Букурещ пазарджишки, кипърски и солунски продукти, т.е. ориз, лимони и маслини. Освен тия живи същества, в тая къща, на долния кат, се намирали три дигеня, една механа и една друга квартира, в която проводили дните си твърде съмнителни хора. Тая къща като всяко нещо била някога си нова и хубава. В нея царствувала разкош и интриги, в нея се решавали големи и важни политически въпроси; а сега тя вече остаряла и като всяко старо нещо била оставена от господарите си без особено внимание: господарите ѝ я виждали и радвали ѝ се само тогава, когато събирали кириите. Най-напред разрушителното време я разлюляло настрана, а после някак си я

разширило и заровило нейното основание дълбоко в земята; като сухи старчески очи гледали нейните многочислени прозорци, на които отдавна вече лютите и мокрите зимни виелици и есенните дъждове и бури поизмили и по-изветрили вапчаните някога си техни черचेвета. По покривът и по стрехите расла вече тревица: високите и почернели комини се полуразвалили и представляли удобно местенце за гаргите и за врабците, за да вият своите гнезда... Мрачно и сурово изглеждало това черно здание, което изобразявало из себе си — тъжно подобие — на глух и сляп човек, който е вече жив умрял, и когото нищо човеческо не докача, нищо го не весели и нищо не безпокои: стои той като гробница на кръстопът и напоминава със своето съществуване, че в тая нищожна развалина преди време кипял живот и вълнували се страсти... Около тая развалина се градили нови къщи, събаряли се старите — по повелението на градското управление, — пробивали се улици, градът расъл, а тая къща стояла навъсена и не унищожавала се, не падала. С насмешка гледали на нея новите къщи, но тя не чувала и нехаела. Около таз къща росли големи дървета, плесен и гъст бурен царствували навсякъде, и всичко изобразявало старост и гниlost. В тая къща живеел наш хаджи Ничо, който сега не е вече карловски дигенджия, а всемирни търговец.

Бил вечер и слънцето захождало. Букурешките улици оживели и хората се разшавали после дневната горещина. Комическата пиеса вървяла подръка с тежката драма, самоуважающата се и самонаслаждающата се подлост вървяла с разбитият и изгубеният за всякога живот; страшливият офицер тъпкал калта заедно с изпитият и полумъртвият солдат; нечистият селянин и нерешеният возар вървели след всемирната жена, която била облечена като Помпадур, тлъстият поп и шарлатанолицият грък-болярин вървели по дирята на нещастния селянин, който отивал да купи на децата си за пет бана обуша... Говор, смях, глупави речи, белила и червенила, дълги копринени шлефи, бърбенета, фъфлене, предумванета, беззащитна ропот, плашливо дъхане, силна и глуха кашлица и предсмъртни пъшканета са съединявали в един страшни концерт и издавали разнородни звукове под това ясно небе. Разкошен е Букурещ, а поразкошни са неговите дами и кавалери. Разкошеството у грубите и неразвитите народи се заключава в празния блясък и в лъжовната позлата; разкошеството у здравите, развитие и свободните народи е

доведено до една такава точка, която облеснява живота на човека, дава му средства да се не занимава с празни занятия и чува здравето му; разкошеството във времената на падението служи само на пророкът, на празната разточителност. Букурещката аристокрация се намира в последната категория.

Между уличните люде вървяла и бързала една млада девойчица, която на нищо не обръщала внимание и нищо я не интересувало. Тая девойчица била хубавичка и гиздавичка. Големите и черните ѝ очи, които били ту замислени, ту изведнъж приемали безпокойни и тревожни поглед, гледали право, невинно и искрено; дългичкият ѝ с малки гърбец нос бил действително прекрасен; не много тлъстите ѝ устни представяли страстна натура; копринената, черната и къдрата ѝ косица била голяма редкост, а всичките тия неща съставляли голямо украшение на тая и без това хубава главица. Бой тя имала средни, била добре развита, но тялото ѝ било слабо и болезнено. Някакво си предивременно утомление и умореност се видели на лицето ѝ, в снагата ѝ, в ходът ѝ, в обръщането ѝ — тия свойства тя получила наследство от своето горчиво прошедшее; ако тя и да се веселила, както и другите хора, ако и да се смяла безгрижно и детски, но в нейната веселба и в нейният смях почти всякога звънтяла тъжна и унила нотица. Но най-прекрасната нейна хубавина била усмивката ѝ — тиха, нежна и безконечна добра, — в нея се скривала душа любяща и открита за всичко, щото било добро и истинско хубаво; тя била готова на всякакви жертви и на всякакви борби и нещастия, и...

Девойчицата се запряла пред старата и голяма къща, погледала към прозорците, погледала си краката, погледала небето, погледала насам-нататък, въздъхнала два-три пъти и замислила се. А божият свят бил широк и пространен! Девойчицата погледала пак към прозорците и две едри сълзи ѝ потекли из очите — само две. А лучезарните и пурпурните облаци в това време приемали такива фантастически форми, каквито са възможни само в приказките! Девойчицата погледнала и на това великолепно небе, но погледала с такава тъга, която съвсем хармонизирала вечерната или нощната красота. Мислите ѝ се бъркали в главата и тя проговорила:

— Да вляза или да не влизам? Боже, дай ми разум, научи ме що да правя! Моят живот и без тия мъки е твърде тежък, така е той тежък, щото освен горчивини и страдания, аз нищо на светът не познавам! Но

нищо!... Аз ще да се хвърля с главата напред против моята собствена воля и ще да се предам в ръцете му, па после щото бъде, нека да бъде... По-добре мечти и безумие, нежели хладни и нечовечески страдания!

И девойчето влязло в къщата и потропало на вратата, която водила в квартирата на хаджи Нича.

В това същото време, когато произходило всичко това, хаджи Ничо си готвил вечеря, т.е. пържил си джигер. Когато джигерът бил опържен, то Ничо взел едно парченце хляб, захванал с него да чисти тиганята и да го свива в устата си. Недалече от Ничо стоял Пахом Катранджият и чистил ориз за пилаф. Този ориз бил набран в онова време, когато Пахом помел дигенят и поотърсил чувалите, из които ориза бил отдална вече продаден.

Когато Ничо калаисвал тиганя, то Пахом гледал на своят чорбаджия като керкенец, когато той гледал малките пилета или младите ластавичета, и мислил си:

„Моят чорбаджия скоро ще захване да си яде и подлогите от цървулите. Гледай как олизва тиганята, чегато иска да я измие за велики пости. Проклет човек — и джигерът ще да изяде, и тиганята излизва, и пак е гладен. Ех, кога ли ще и аз да бъда богат като Нича! Когато аз бъда богат, то ще да ям все средата на лукът, а кориците му ще да давам на измекарите си, а пък когато се ожения — на жената си. Тоя проклети Ничо все яде на лукът средата, а мене дава лощунките. Завчера щеше да ме убие, че съм изял една литра халва и един самун хляб. «Я дай и мене малко хляб и малко халва» — ми каза. «Няма веке» — му рекох. «Как няма? Ти всичкият самун ли си оплескал?» — казва. «Всичкият» — му казах. «Да те отрови!» — казва. — Лоша е нашата *патка с потури*, когато се тя разсърди“.

Пахом Катранджият, който служил, както читателите вече видят, у Нича, наричал своя господар *патка с потури*, защото Ничо носил широки и карловски потури, жълт вълнен пояс, бяло либаде и карловска шубура, която имала на върхът голяма пъпка, а первазът ѝ бил обшит с кадифе. Тая шубура била дотолкова корава, щото Ничовите уши били почти всякога залепени за главата му и приличали на дебела петура, из която немците си правят супа, а гърците — макарони. Под либадето Ничо носил шамаладжена антерия, която се закопчавала под брадата му с две петелки, които били украсени с две

мерджанчета; освен това тая антерия била поръбена с такива тегелчета и с такива кенета, които приличали на симид.

— Пахоме бре, я иди виж кой тропа на вратата! — казал Ничо.

Пахомия отишел, отворил вратата, па скоро се върнал назад и рекъл:

— Дошла е Маргьолица.

— А-а-а! — казал Ничо, па оставил лъжицата, с която мислил да разбърка пилафът, и излязъл. VI.

Одаята, в която живял хаджи Ничо, била варосана в 1821 година с жълта боя, но тая боя приняла някакъв си жълтопепелни цвят, такъв същи цвят има кожата на дланта у арапите; освен тая боя стените на одаята били нашарени с червени цветя, които принадлежали на по-новата епоха, т.е. тия били произведение на Пахома, който със своя юнашки указателни пръст правил сражения с дървениците. На дясната страна, между прозорците, се намирало едно огледало, което било нацвъкано от мухите и което имало дървени черчевета от орехово дърво. Това знаменито огледало отражавало предметите в съвършено превратен вид: старците ставали млади, жените — мъже, окатите — слепи, кривоносите — хубавици и у всекиго из тях шията ставала дълга като у лебедите. Освен това украшение, в одаята на хаджи Нича съществувало канапе, което било купено от един стар евреин заедно с огледалото, и затова то било направено из орехово дърво и покрито с вълнено червено сукно, което било изтъкано на кутийки. На това канапе било постлано синьо ямболско кебе, а на едната му страна била турена дълга възглавница, която била общита с морав чит и която от едната страна била нашарена с къдрави лъкатушки. На това канапе спал и почивал хаджи Ничо после дневните трудове. До противоположната на канапето стена стърчал един бял стол, на който се намирала една чиния, една набодка, която имала само два зъба, една дървена светогорска лъжица и в една книжка сол. До вратата били натрупани оризени чували, а над тях бил хвърлен един кюрк, на който полите били подплатени с черни, а гърбът му с бели кожи и едно чердже, което било изтъкано с черна, жълта, червена и бяла вълна. Тия халища били донесени из Търново и принадлежали Пахому. Прибавете към всичките тия неща още три столове, из които единът бил на три

крака, и ще имате точни сведения за квартирата на хаджи Нича! А хаджи Ничо все печелил и печелил!

— Отдавна аз не съм те виждал — казал хаджи Ничо на своята гостенка, която Пахом нарекъл Маргьолица, и погледнал я маслено в очите.

— Аз мислех съвсем вече да не дохождам при тебе, ала се не утърпях и дойдох пак — казала Маргьолица и погледнала си на пръстите.

— Защо да не дохождаш? Аз искам да дохождаш. Мене ми е драго, когато ти дохождаш, защото аз те обичам — казал хаджията.

— Ако да беше ме обичал, то завчера не щеше да ме изгониш из къщата си! Аз ти казах, че майка ми умира от глад, а ти вече помисли, че ще ти искам пари назаем, и изгони ме! Ти твърде добре знаеш как те аз обичам; ти знаеш, че аз оставих и майка, и баща, и оставих ги само и само заради тебе; ти знаеш, че аз съм забравила и на срам, и на грях, и на всичко само и само да угодя тебе, а ти?...

— Аз завчера се пошегувах, а ти помисли, че ти говоря истина, и разсърди се! — казал Ничо и хванал Маргьолица за ръката.

— Послушай ме, Ничо, какво аз искам да те попитам и отговори с чисто сърце на моите думи: обичаш ли ти мене барем малко? Желаяш ли ме и желаяш ли ми доброто? — казала Маргьолица.

— Аз съм ти хилядо пъти казвал, че те обичам, па ти казвам и днес, че те обичам повече от всичките други жени на светът — казал хаджи Ничо. И той говорил искрено, обичал я по *хаджиничовски*.

Такива хора, какъвто бил хаджи Ничо, когато вземат в къщата си жена, даже когато се женят или когато купуват майка на децата си, то желаят да купят не жена, не майка, не *любовница*, а работница и робиня, която тия употребяват за най-тежки работи: да сече дърва, да пече и да готви, да носи вода, да им мие краката, да им постила постелята и пр. Когато работницата свърши своите тежки трудове, тогава владетелят ѝ я удостоява или дава ѝ чест да служи за неговото наслаждение и за неговите веселия; а в тия минути той гледа на нея не другояче, освен като развратник на публична жена. Хаджи Ничо не бил крив, че неговата любов имала такъв, а не други характер, защото всичкото общество, в което той живял, гледало на жената така също, както и той, т.е. обществото гледало на майките си като на машини, които им дали живот; на жените си като на оръдия, които давали живот

на децата им; а на дъщерите си — като на нещо съвсем непотребно, което трябвало да се отгледа надве-натри и да се изгони из къщата им. Ако и Ничо да обичал Маргьолица човечески, той я обичал само дотогава, докато тя още не му се предавала в ръцете и когато тя още мислила за него, че той е честен човек. Преди да прелъсти деvojчето, Ничо му говорил:

— Аз съм богат и ще те облека в коприна и злато. Ти ми казваш, че майка ти е сиромашкия и няма дека да живее и с какво да се прехрани; но аз съм богат и ще да ѝ хвана къща за живеене, а така също аз ще ѝ дам пари да се прехрани.

Но когато Маргьолица била съблазнена и обезчестена, то хаджията ѝ говорил:

— Хайде, поседи малко с мене, па си върви, защото аз ще ида на гости у един твърде богат човек, от когото имам големи интереси.

Но Маргьолица имала съвсем противоположна с Нича душа: тя имала твърде честно и благородно сърце и затова, когато се отдавала в ръцете на Нича, то тя говорила така:

— Аз съм предала и сърцето си, и душата си нему; аз всичко вече заборавах под целувката на неговите устни, аз чувствувах, че умирам от живителна смърт, от лъчите на неговия поглед. Да, аз те обичам, мой Ничо! Аз те обичам и готова съм душата си да дам за тебе! Ако е моята любов престъпление, то аз сама ще претърпя и наказание за него. Нима аз мога да умра, без да изпитам що е живот? После цели години горчиви мъки, страдания, отвращения и неволни срам, нима аз съм длъжна да червенея затова, че сърцето ми се е препълнило и че женствеността още не е умряла в мене? Не, не, аз не червенея. Аз съм твоя, мой драги, аз съм твоя до гробната дъска! Стискай ме в своите обятия, стисни ме колкото можеш по-силно и разрови моето сърце. Там е всичкото твое: взимай, взимай, щото там наидеш, а аз ще ти кажа за това „благодаря“. Аз с тебе живея, аз с тебе се възродих на тоя свят. Ти ще да бъдеш отсега мой мъж, мой любовник, всичко мое. Нищо друго не лежи на моето сърце освен една нежност и едно име, а това име си *ти*. Тебе само аз желая и очаквам, защото освен тебе и моята майка аз нямам нищо на светът. Никога аз не съм изпитала любов и нежност и затова всичката сили на любовта се е събрала сега в мене. О, моето сърце е много страдало...

Твърде скоро Маргьолица разбрала, че нейното положение не било положение на едно младо и хубавичко девойче, което обича и го обичат, а положение на една просякиня, която простира ръка си и проси милостиня; но тя се мъчила и надеяла се...

Уверяват, че надеждата угасва само заедно с животът — но това е парадокс.

Маргьолица била дъщеря на един българин брашнарин, който умрял твърде рано и оставил на жената си една къщица в Табаците и една дъщеря, която трябвало да се отгледа и да ѝ се наиде мъж. Зиме и вдовицата, и малката дъщеря на брашнаринът работили и прехранявали се; но Маргьолица расла сама и нямала другарки, с които да дели своите радости и печели, и затова характерът и принял меланхолически и печални вид. Майка ѝ, на която било криво всяко едно нещо, твърде често бърбала, карала се, сърдила се, плакала и проклинала светът, дорде най-после се разболяла и ослепяла. Тогава мъничка Маргьолица останала сама на светът и обязана била да храни и себе си, и сляпата си майка. Тежки били на Маргьолица зимните вечери и безлюдната тишина, а особено била тежка нейната работа. Лете ѝ било малко по-добре и по-весело. Понякога още от зора отивала тя в своята мъничка градинка, под вишната — единствено дръвце, което украшало тяхното неголямо царство. Лежала тя на тревата и гледала нагоре: слънцето още не успяло да изсуши росата, нейните чисти капки треперат на листето, на стръкчетата на цветето и по шумките на вишната. Ето турчин-кукурчин лази по вишната със своите червени криле и със своите черни мустаки; ето божата кравица пътува от листо на листо и клати си мустаките; мравекът тътре едно мъничко пясъче, а други му върви насреща, и като се позпрат на един миг и двамината, то пак продължават своя път, а гъстият бурен расте при техния път и покрива го с листето си така, щото трудолюбивите работници ходят под гъста сянка да си търсят храна. *Слънчицето* седи в лулето на цветето и неподвижно изпълнява своите обязаности, т.е. храни се от цветните сокове... Пищят комарите, хвърчат мухи, врабци прехвъркват и безпрестанно цвърчат като цигани пред механата; близо нейде си брънчи пчела... Маргьолица лежи на тревата, внимателно се прислушва и чуе, че около нея съществува човешки живот със своята жива деятелност — къса си тя кишлек, яде тере, калофер и пера от

лукут, с внимание разгледва Маргьолица всяко едно цветице и всяка една тревица; високо под небето плува леко като пара бяло облаче: радва му се Маргьолица и с всичките си гърди вдъхва в себе си чисти утринни въздух... Или захване да тича из градината: и тича тя весело, тича свободно, тича по пътеката и по вадичките, само на лехите тя не стъпя, за да не сгази нещо. Така тя блаженствувала, дорде я не викне майка ѝ:

— Стига, стига, Маргьолице, стига си тичала като луда! Хайде, ела дома и вземи се за работа! Трябва да се работи, а ти цели ден тичаш из градината.

Жената на брашнаринът — трябва да забележа това — била намерена да направи едно такова чудо, щото дъщеря ѝ да бъде или чокойка, или барем жена на някой богат търговец, т.е. да бъде дъщерята по-добра и по-щастлива от майка си, но брашнарката не знаела само с какви средства и с какъв начин да изпълни своето желание. Маргьолица била всякога непрана и нересана — но затова не трябва и да говори човек, — нея не било възможно да си представи някой без кал и без нечистота. Но майка ѝ я китила понякогаж, мила я, ресала ѝ черната косица и завивала я на пръстенчета, и обличала я в единственото нейно чисто рокленце, което било ушито из червен чит с бели звездици, и радвала се на своето дете... Тя мечтала за бъдещето на своето единиче... VII.

Почти пет столетия се изминаха, а българският народ търпи тежки мъки и страдания; почти пет столетия отидоха във вечност, а българинът не може да каже, че е имал в живота си светъл и радостен ден. Всеки здравомислещ човек се чуди как е можал да оцелее нашият бедни народ и как е можал той до днес да удържи своето човеческо достойнство. Аз мисля, че ако българите са останали до днес цели и неповредими, то главното за това условие е била някаква си неопределена надежда и някакви вяра в бъдещето. Но на кого са се тия надежали досега? От кого са очаквали помощ и поддръжка?

1848 година разбуди заспалите и полумъртви народи по всичка Европа, събуди и нас българите. От онова време българите оживяха, бъдещето им се засвети с няколко приятни и мили лъчи, а тайнственото, или да кажа по-просто, инстинктивното предчувствие им заговори, че е настанало вече време да се освободят от турското и гръцкото

тиранство. Черногорците, които един от най-учените немци нарича хайдуци и главорези, изгряха като слънце на своите планини, обиколиха Жабляк и изпразниха първата пушка, която превъзвести на всичките християни в Турция, че времето е вече настало. Аз можех тука да говоря твърде много за влиянието, което са имали черногорците между другите поробени народности в Турция, но ще се огранича само с това, ако изкажа за тях своето убеждение кратко и ясно: тия са храбри, силни, народолюбиви, приятели на правдата и сеятели на свободата. Въобще тия са най-достойно за уважение племе между всичките славяни. Жаблянската битка, в която погина такова множество турци, показва и на българите, че техните господари не са за нищо друго, освен да ядат пилаф, да пият ракия и да си пушат лулите.

Но ето че настана и 1852 година. Генерал Меншиков дойде в Цариград да освобождава християните в Турция и да спасява *Божи гроб* от агарянските ръце. Българите помислиха, че вече денят на тяхната свобода е настанал и захванаха да се приготвяват, за да спасят своето отечество; българите помислиха, че Меншиков е месия на тяхната свобода, и повярваха, че Николай Павлович дохожда със своите армии не да поробява, а да спасява. Българите още не знаеха, че ония хора, от които тия очакваха помощ, спасение и избавление, приличат на римските сенатори, които ненавиждаха Цезаря, но в същото време тия сами бяха по-големи тирани от него: тия горещо и фанатически поддържаха своите собствени аристократически права, горделиво и безсъвестно си играеха с народът и управляваха своите роби и робини с помощта на камшикът и на въжето; българите още не знаеха, че руският народ във времената на Меншиков търпеше по-тежко и по-гнузнаво робство, нежели българският; българите още не знаеха, че русите се продаваха като говеда на пазарят, и че тия трябва да благодарят само на Александра II, който ги избави от това срамно робуване. Но както и да е, а българите се разшаваха и надеяли се, защото тия още не били познати с Мациниевото изречение: „Вие търсите свобода от французкият император, който е най-голям неин враг. Ако би Наполеон III желал да ви види свободни и ако да му е скъпа свободата, той щеше да освободи своя народ, па после вас.“

Разшивал се и хаджи Ничо и захванал да мечтае за големи работи. На българският народ било тежко и той търсил щастие и добро; а хаджи Ничо бил убежден, че животът е прекрасен и разхождал се по

него острожно, той с такт търсил такова място, на което трябвало да стъпи и с голямо внимание избягвал всяко камъче и всеки трън. У него не била нито любов към българската свобода, нито желание да види освободен народът си, а само му се искало да е *той* и да държи парите, следователно и той търсил щастие и добро.

В това също време, когато България се вълнувала и надеяла, един букурещки големец повикал по-първите българи в градът, да заповяда при него и да поговорят за политически работи. Нашите по-първи българи се обрадвали, че им се представляла такава чест, щото да се удостоят да присъствуват на събранието у негово високопревъзходителство, и решили между себе си да не приемат в своето дружество ни един учен, млад и опитен човек, защото младите, учените и умните хора по мнението на хаджи Нича са вагабонти и въртоглави. Но намират се и такива хора, които разказват, че главната причина, която заставила хаджи Нича да не приемава учени и опитни хора в своята компания, се заключала в това, че тия вагабонти твърде лесно можали да му развалят плановете, които се въртели в главата му. Трябва да забележиме тука, че и хаджи Ничо в онова време не бил стар, но той бил умен и опитен повече от Авраама, защото имал пари; а букурещките българи ценят човека не по умът и честността, но по кесията.

У негово превъзходителство се събрали по-първите българи и мнозина от тях дошли с жените си и с домочадците си, защото и женската компания пожелала да види негово високопревъзходителство и неговата *сладка половина*. П. Маслината, Н. Протопопович и М. Михалъв дошли в пълна форма, т.е. във фракове и бели ръкавици; архиереят дошел със своята патерица и със своята политическа глава; богатият сарафин Н.Токмакът довел и своята дебела, като дебелата сянка, жена и своите тлъсти дъщери, които имали твърде сънливи физиономии; дошла и фамилията на Курта Боклукът, дошел и Нейчо Петлето, който постоянно живял по кърът и хранил многочислено стадо тлъсти свине, но на когото това не пречило да бъде сам мършав като гарга и да има жена и дъщери така също постни, гърчави и дългоноси, както и той сам. Най-после дошел и сам хаджи Ничо.

Дълго време гостите на негово високопревъзходителство говорили за плодородието на влашката земя, за солта, за катранят и за цената на чирозите; а негово превъзходителство си играл със синджирчето на

сахатът и разгледвал жените; но когато му вече омръзнало това занятие, то той повикал мъжете да идат в другата стая и да поговорят за политическите работи, а на жените дал право да си разказват за плачинтите, курабиите и за моравият атлаз.

Заседанието било открито от негово високопревъзходителство, който захванал да говори така:

„Братия! Негово императорско величество е намислило да освободи християните в турската империя и да отнеме гробът господен от неверните агаряни, които правят всякакви лошабини и всякакви беззакония на богомолците. Ръката на всевишният ще поддържа нашето оръжие и ще подкрепи величието ни. Молете се на бога и на пресветаго Сергия за здравето на руското воинство!“

— Да воскреснет бог и да расточатся враги его! — казал владиката.

— Спаси, господи, люди твоя и благослови достояние твое; победи благочестиваго императора нашего Николая Павловича на сопротивния даруя и твое сохраняя крестом твоим жителство — казали другите.

— Сега да ми кажете какво мислите вие да работите? — попитало негово високопревъзходителство.

— Ние ще да помагаме на Русията и да отнемеме гробът господен — казал владиката.

— Ние ще да въоръжиме всички България против агаряните — казал Н. Протопопович.

— Ние ще да изгоним турците в Анадола — казал Михальов.

— Пари трябва, пари — казал Ничо.

— Русия ще да ви даде и всичко, щото ви трябва, само вие да възбунтувате народът и да му кажете да дочака руската победоносна армия и да ѝ се покори.

— Всичко ще да направим, само вие да дадете пари — казал Ничо.

— Но вие да не чакате помощ само от нас, а и вие да жертвувате, колкото можете — казало негово превъзходителство.

— И между себе си ще да събереме — казал Ничо и заседанието се свършило.

На другият ден после това произшествие хаджи Ничо събрал второ заседание, на което било решено да се направят кутийки, които

да се запечатат с Ничовият печат и да се изпратят по всичките градове в Румъния, в които живеят българи, за да се съберат пожертвувания. Сам хаджи Ничо пуснал в едно сандъче дваисет и пет жълтици, които до една били ексик и с дупки.

Вечерта после това заседание хаджи Ничо дошел дома си радостен и щастлив и легнал на своето орехово канапе, за да си успокои уморените кокали; нему било дотолкова весело и дотолкова добро, щото тоя ден оставил Пахома да готви сам и да изяде контрабанда една четвъртина от гозбата, три глави лук заедно със средата му и петдесет драма сирене. Дълго време Ничо лежал и радвал се, но нему се искало да изкаже някому своите радости и той повикал Пахома:

— Пахома бре, ела тука!

Пахом влязъл в одаята и държал в ръката си една набодка, която той чистил с пръстите си.

— Така ли се чисти набодка? — казал Ничо, но не темерлански, както той говорил обикновено, когато се карал на своят поданик и роб.

Пахом плюйнал на набодката, па извадил из джебът си една синя кърпица, която била нашарена с бели колелчета и която не била прана от Гергьовден, и захванал да продължава своето занятие.

— Не така, магаре, ниедно! Ти трябва да стълчиш един кирпич и с прахта му да изчистиш и набодката ми, и ножовете. Готово ли е яденето?

— Почакайте още малко — казал Пахом.

— Добре. А знаеш ли ти, Пахоме, че Русията ще се бие с турците? Знаеш ли ти, че негово превъзходителство ми рече: „Българите ще бъдат отнети от турците?“ Ти, Пахоме, трябва да ми слугуваш хубаво и да ме необкрадваш, а когато се освободи Българията, то аз ще те направя паша в Търново... Чуеш ли?

— Чуя — казал Пахом и помислил си: „Ако аз стана паша в Търново, то чорбаджията ми какъв ли ще да стане!“

— А иска ли ти се, Пахоме, да имаш български цар? Искан ли ти се да чуеш, че поповите пеят в търновските черкови: „Помолимся о здравии господаря нашего Нича“?

— Искан ми се — казал Пахом.

— Ако е така, то аз ти казвам, че скоро ще да чуеш. Хайде, дай да вечерям.

- Да донеса ли лук, или не?
— Днеска няма да ям лук. VIII.

И така хаджи Ничо все печелил и печелил от храмовете господин, почелил от училища, от читалища, от мъртвите, от сиромашкият пот, от семейните несъгласия, а най-много от народната кожа, която той великодушно продавал всекому и тая своя търговия наричал „любов към отечеството“.

Севастополската драма се разиграла: невенчаният интригант Наполеон III и царица Виктория повдигнали своето оръжие против Русия и обявили на всичкият свят, че са намерени да пролеят и последната си капка кръв за целостта на Турската империя; Австрия поблагодарила на Русия за 1848 година и влязла в Румъния; Прусия останала неутрална, но вредила на Русия повече от другите държави; само един хаджи Ничо останал верен на императора Николая. Ничо събирал пари, събирал волентири, купувал пушки и пищови и изпроводил силна войска, двеста души помощ на руската армия. Тая Ничова помощ била гладна и жадна, гола и боса, но тя била въоръжена със стари турски пушки и шишинета, с криви сабли и с видински ножове, които всичките стрували не повече от сто жълтици и които били купени от дяда Чока, който поискал да даде и своята лепта на своето отечество. Както разказват умните хора, ако дядо Чока да не бил дал своята лепта, то хаджи Ничовата армия щяла да си остане в къщата цяла и неповредима, защото Ничо пожертвувал за тая цел само две нули. Когато един от руските генерали видял Ничовата армия, то написал в Петербург едно писмо, което имало следующото съдържание:

„Мене ми приказваха в Петербург, че из министерската каса се е изпроводила в Букурещ една твърде добра сума, за да се съставят български чети, а що виждам сега? Пред мене излязоха само двеста души, които виждам сега? Пред мене излязоха само двеста души, които нямат що да ядат и които са голи като соколи. Гледайте да поправите тая своя погрешка и да изпроводите на нашите братия южни славяни какво и да е съдържание.“

Руският генерал получил из Петербург такъв един отговор:

„Парите са изпроводени до хаджи Нича в Букурещ, който е твърде честит човек, според както ни разказва негово превъзходителство. Не е

крив в това ни хаджи Ничо, нито негово превъзходителство, а южните славяни, които са като бъчва без дъно, в която колкото и да налива човек, тя е все празна.“

И така, в това също време, когато се преписвали тяхно превъзходителство за българите: бъчви ли са тия, или са каци, то българските войници гладували, тъпкали руската кал, умирали по руските полета голи и боси и проливали кървави сълзи, а хаджи Ничо печелил и пак си останал честен човек.

В това също време, когато в Русия произходило това събитие, в Букурещ се намерили неблагодарни хора, които твърде често се сърдили на хаджи Нича и говорили измежду себе си такива неща, от които се наежвало кожата у честните хора.

— Сиромасите и кървавата си пара пуснаха в кутийките, жените обиците и пръстените си дадоха, децата си не купиха свирки и кукли, за да помогнат на своето отечество, а наш хаджи Ничо изсипа сиромашките мангъри в бакалската си каса и сега се гордее пред назидатели, че е богат човек — казал Никола Белият.

— Вие това от зло говорите — казал Нейчо Петлето. — Вие му завиждате, че има пари, а вие нямате. Аз мисля, че хаджи Ничо е тамам човек, защото из всяко нещо умее да извлече полза... Ако хаджията да се не беше възползвал от войната и ако да не оскубеше руснаците, и българските търговци, то вие сами щяхте да го окривите и щяхте да кажете, че той е глупав човек, защото не е можал да спечели пари, когато е можал да спечели. Не е срамота, мой брате, ако ти откраднеш, па да бъдеш богат, а ако не откраднеш, па да бъдеш сиромас, когато си можал да бъдеш богат. Аз мисля, че хаджи Ничо е най-умен човек от всичките българи и даже от всичките хора на светът.

— Ако е така, то хайдутите, убийците и обирачите са най-умни и най-честни хора на светът! — казал Никола.

— Хаджи Ничо не е нито хайдутин, нито убиец, нито обирач, а търговец, банкиер и политик. Я кажи ми ти: кой търговец е честен на тоя свят?

— Тоя, който не продава липискания — казал Никола и тръгнал да си отиде, но Нейчо Петлето го хванал за ръкавът и рекъл му:

— Аз мисля така също, както мисли и байо хаджия: „Ще крада, ще интригувам, ще продавам душата си и на християнските, и на чифутските дяволи, ама пари ще да спечеля.“ Ние не сме хайдуци, ами

сме търговци и правиме търговията си така, както я правят всичките хора.

— Хаджи Ничо е хайдутин и убиец — извикал Никола. А и ти не си по-добър от него.

— Кого е той убил? От кого е той откраднал?

— От русите и от българските търговци е откраднал. А ако искаш да знаеш кого е убил, то аз ще ти кажа, че той е убил българската младеж. Нима не е кражба да излъже човек руското правителство и да му се обещае, че ще да събере волентири, а като вземе рубличките, то да му покаже колтукът си? Нима не е кражба да обираме българите и да им казваме, че ако тия дадат пари, то България ще бъде свободна, а когато им вземаме парите, то да ги презираме и да ги наричаме вагабонти и неблагодарни? Така също нима не е убийство да излъжеме младите хора и да им наобещаваме златни гори, а после да ги пратиме в Русия да гинат без пари, без пушки, без хляб и без цървули, за да станат жертва на гладът, на зимата и на неприятелите? Грехота е и срамота е да браните такъв един човек, който е направил подобни лошавини. Аз трябва да ви разкажа още едно злочинство, което е направил хаджи Ничо, и когато свърша разговорът си, то ви моля да ми кажете имам ли аз право да го нарека най-голям злодей, или не.

— Разкажи, разкажи — извикали няколко души българи, които не твърде много обичали Нича, но не викали против него само и само за това, защото си купували из магазинята му маслини и ориз.

— Слушайте — казал Никола Белият и захванал своят разказ. — На север от Букурещ се намира една твърде богата мушия, която принадлежеше на един стар и нещастен българин. Преди няколко години аз отидох на тая мушия по мои честни работи и останах да пренощувам у нашият стар българин, у когото беше дошел на гости и хаджи Ничо. Утринта аз станах рано и отидох на полето да прегледам кравите, които мислех да купя у дяда Стояна. Така се наричаше старецът. Трябва да забележа тук, че мушията се намира на брега на река Ардиш. Бреговете на ная река са твърде живописни, на разкошеството на селската природа никак не съответствува на сиромашията и голотията на селяните. Къщите на тия сиромаси приличат на кочини и обори, а ослепителният блясък и зелената растителност са нищо друго, освен горчива присмивка над покъсаните и окаляните дрипели, които носи така нареченият цар на природата. Но

ако да би била само вънкашната бедност, то човек можеше с нея да се помири; но на един ред и тая бедност стои и нравствено, и умствено унижение, които се отражават на всичките селски лица, а това явление възмуцава душата на всеки благороден човек. Нищо благородно, нищо мъжествено, нищо високо, нищо човеческо не видиш ни на едно лице! Черти групи, понякогаж отвратителни; видиш не човека, а животно.

Тия ви се ниско кланят, когато ги срещнете на пътят, и със зачудено глупав поглед гледат след вази, когато вие преминете покрай тях. Между хубавите и живите жребенца и биченца, които бягаха по полето, и между говедарят, който пасеше това безсловесно стадо, съществуваше твърде малко различие и ако човек захванеше да разсъждава кой е по-добър и по-развит от тях, то щеше да дойде до печален и унизителен резултат. Да ви кажа право — с това аз не искам да осъждам ни патриотите, ни официалните представители на народът, — мене ми се чини, че селачените деветдесет пъти повече приличат на роби, нежели на румънски граждани. А кой е в това крив? — Ще видиме по-долу.

На полупът срещнах една твърде сиромашкия и покъсана жена; тя вървеше наведена и носеше вазаница трева на гърбът си и един сърп в ръката си; тя погледа на мене с любопитство, ние казахме един другиму добър ден и аз я попитах отдека тя иде и дека отива. Тя ходила в гората, косила трева със сърпът си и хранила с нея своята кравица, която доила, и носила млякото ѝ на продаван в Букурещ; това тя направила вчера; това ще прави и утре, и в нейното бледо лице аз повече нищо не прочетох. Покосената трева, която тя носеше, беше твърде грациозно наклонила своите полуповянали листца и цветки; но тая, която ги носеше, представляваше само грубост, безобразие и изкажение на всичко, щото е човеческо. Аз пожелах да я накарам да говори и всичкият неин разговор беше само една дълга жалба; тежък и горчив живот, пиянец мъж, неблагоприятни деца; а освен това нищо тая година се не родило: ни хляб, ни кукуруз, ни орехи, ни лен. Само кравата и кокошките ѝ доносили доход, но твърде малък доход.

— Сиромасите могат из кожата си да излязат, могат и дене, и ноце да работят, могат да не ядат и да не спат, и пак нищо няма да добият — каза тя твърде мирно и седна да си почине. Седнах и аз около нея.

— Вашето село е твърде сиромашко — казах аз, после неголямо мълчание.

— Земята наша е плодовита, хората са работни, господ ни дава и свети Димитър ни помага, ала чокоите и чиновниците почти всичко изядат — каза сиромашкинята и още по-надолу наведе главата си.

— Мене ми се чини, че вашият болярин е добър човек — казах аз.

Жената ме погледна в очите, поклати главата си и проговори:

— Спаси, господи, от лукаваго! Нашият чокоин е дявол над дяволите, той и мога иска да излъже... У него сърце няма; той малко мисли и за душата си.

— Колко деня вие работите за него? — попитах аз.

— Цяла неделя... Всичките селяни му са длъжни и затова ги има в ръцете си. Ала и него господ удари в главата: отплати му той за нашите сълзи. Има вече петнайсет годин, откак той държи нашето село. Много пари той спечели в тия години, много имане накупи, много хорица изгори, ала господ и нему не даде щастие. Ожени се той в Букурещ и взема едно твърде богато момиче. Дечица му господ даде твърде малко — само едно момиченце, като ясното слънце на небето. Нашият чокой нищо и никого не обичаше така, както своето детенце, и сърцето си даваше за него. Азе мисля, че ако Настасия /така беше името на момиченцето/ да беше поискало от баща си хилядо гроша, то той щеше да ѝ ги начете, ако и да беше скъперник като чифутин. Настанаха Настасии петнайсет години, а момците захванаха да прескачат през прагът на тяхната къща. А колко момчета, боже ти мой господи, дохождаха в тяхната къща! И чокои, и боляри, и офицери, и генерали всякакви! А и девойчето беше за чудо! Хубавица, гиздосия, добра, обичлива и милаим девойче. Разболя се майка ѝ и отиде на небето. Хората казват, че нейният мъж много ѝ съкратил дните — господ ги там знае; не трябва да говори човек, щото не знае. Когато се мина една година после смъртта на нашата чокойка, то захванаха пак да дохождат момци и да искат Настасия за жена, ала нашият чокоин ни едно момче не хареса: един бил млад, друг бил сиромаш, трети — пиянец, четвърти не бил из добра фамилия и малко ли още що. „Аз ще да намеря за детето си някой големец, който да има и богатство, и слава, и всичко“ — казваше дядо Стоян и не даваше дъщерята си. Веднъж дойде един млад офицерин и попита дядо Стояна иска ли той да му даде дъщеря си. „Ами парици имаи ли?“ — го попита дядо Стоян. „Имам малко“ — каза офицеринът. „А аз искам да имате много и тогава да ви дам дъщеря си“. „Аз имам малко и вие ще да ми дадете

малко и ще станат много“ — каза офицеринът и позасмя се. „Уший си кесии“ — му каза дядо Стоян и обърна на офицеринът гърбът си.

На Настасия се хареса офицеринът и тя замоли баща си да ѝ позволи да го вземе за мъж; но дядо Стоян се разсърди и извика: „Аз не съм печелил своите пари да ги дам да ги ядат калдъръм-челебиите... Аз искам да намеря богат зет, а не гол офицерин.“ „А аз друго не ща; ако ме не дадеш нему, то ме дай в манастиря да стана калугерка“ — каза Настасия. „Ще видиме щеш ли да вземеш друго, или не щеш!“ — каза дядо Стоян и отиде същият ден в Букурещ. На другият ден се върна назад и доведе си един стар цънцарин, който беше твърде богат човек: шест къщи имаше в Букурещ на най-доброто място.

— Настасио — извика дядо Стоян, — ела да целуваш ръка. Аз ти намерих това, щото ти трябва.

— А що си ми намерил, тато? — попита Настасия весело.

— Тоя човек ще бъде твой мъж — каза дядо Стоян и посочи с пръст на цънцаринът.

Настасия побледня като платно и нищо не проговори.

— Чуеш ли ти? — я попита дядо Стоян. — Тоя човек ще бъде твой мъж, защото е богат и големец... Ти мене трябва да слушаш, защото аз съм ти баща и доброто ти искам.

Настасия плака, моли и каза, че ще се убие, ала нищо ѝ не помогна: старецът казваше:

— Аз съм ти баща и жива ще те закопая.

Една нощ в нашето село стана голяма гълчотевица и голяма шумотевица: дядо Стоян пушна два-три пъти викаше: „Олеле, обирачи!“ Всичкото село стана на крака и отиде у дядови Стоянови, но след малко време всеки отиде у дома си, защото дядовото Стояново имане останало цяло, а само Настасия липсувала — тя побягнала с офицеринът. И остана старият хайдутин сам-самничек да глоби повече сиромасите и да проклина дъщеря си — каза най-после сиромашката жена, па нарами пак сеното си и упъти се към селото. Тръгнах и аз след нея и размишлявах си: „Ех, дядо Стояне, и на твойта душа не е съвсем чисто.“

Когато се върнах в къщата на дядо Стоян, то заварих там хаджи Нича, доктора Плоча, Геклеска адвокатинът и един духовни пастир. Всичките тия говореха живо за нещо си, но като ме видяха, то

замълчаха и захванаха да си гледат коленете и да броят бройниците си. Дълго време всичките мълчаха, но най-после хажи Ничо се обърна към мене и попита ме:

— Ти волове купуваш, Никола?

— Волове! — отговорих аз.

— Дойди на мойта мушия да ти продам стотина вола... Евтино ще да ти ги продам... Дойди след три деня... Хайде, върви си сега, защото си имаме работа.

Аз излязох, но не върнах се в Букурещ, а останах да чакам да си идат големите гости и тогава да поговоря с дяда Стояна за воловете. Около седем часа вечерта гостите си отидоха и аз влязох пак в къщата на дяда Стояна и намерих старият чокой, че лежи на постелята си полужив и полумъртъв.

— Добро вечер, дядо Стояне! — рекох аз.

— Дал ти бог добро, синко! Седни, седни... замини там и седни да си поговориме, защото ми е тежко на сърцето. Ти, мой синко, още не си имал деца и не знаеш как е тежко да мисли човек за тях. Мойто момиче осрами къщата ми и аз после смъртта си нищо не ще да му оставя; нека тя скапе от глад; всичко ще да оставя нан черковите и на училищата, всичко, до парица.

— А аз мисля, че колкото и да е лошо детето ми, то ми все дете. А вашата дъщеря не е направила никакво зло — харесал ѝ се млад момък и тя се венчала с него. Зъл, добър, а той ѝ е вече мъж. Дядо Стояне, помислете си, че сте баща и в жилите на вашето дете тече ваша кръв.

Дядо Стоян стана на крака, прегърна ме, заплака и рече твърде жаловито:

— Никола, синко, научи ме що да правя: аз ще да полудея... Каж ми по-скоро какво да правя, дай ми добър ум и разум, научи ме, научи...

— Дай на дъщеря си половината от имането си, а другата половина раздай, комуто искаш — казах аз.

— Късно е вече, Никола! Късно е, мой мили синко! Защо ти озарна ми не изказа тия сладки думи? Защо ти ми не даде по-напред тоя ум, преди да дойдат хаджи Ничо, доктор Плоча и владиката? Сега е вече късно: аз дадох всичкото си имане хаджи Ничу да направи черкова и училища... Боже, какво да правя? Сиротото ми дете ще

остане без кора хляб и ще да проклина баща си. Никола, какво да правя?

— Иди при хаджи Нича и искай си половината от имането... Кажу му, че озарана си бил сърдит на дъщеря си и затова си дал всичкото си имане на черковата.

— Добре казваш, Никола! Хайде да идеме заедно в Букурещ.

Дойдохме в Букурещ, но нито дядо Стоян получи половината от имането си, нито Настасия доби бащиното си богатство; дядо Стоян умря от дахла, а това доказва, че хаджи Ничо ненапразно води след себе си доктор Плоча; а Настасия ходи по съдовете и получи нула, а това доказва, че хаджи Ничо ненапразно води със себе си и адвокатин.

— А черкова направи ли хаджи Ничо? — попитали Никола няколко млади българи.

— Направил си е зъркелите — отговорил Никола. — Аз друг път ще ви разкажа за хаджи Нича и много още други неща и тогава мислете за него, щото искате. **IX.**

И така, хаджи Ничо все печелил и печелил, а хората му се радвали, търпели го и хладнокръвно гледали на неговите кражби. Българите всичко понасят: ненапразно нашите калугери и попове така много ни са говорили за търпението и смирението! Но колкото повече хаджи Ничо живял и богатял, толкова повече той ставал по-саможив, по-завистлив, по-шарлатанлив, по-крадлив и по-звероподобен; той желал да бъде навсякъде и във всичко първи и затова не можал да търпи ония хора, които знаели повече от него, и преследовал ги с всичките си сили. Но пред по-силните, по-влиятелните и пред тия, от които той имал интереси, Ничо бил кротък, умиротелен и сладкодум. Веднъж няколко българи се оплакали пред едно сиятелство от Нича, но сиятелството се зачудило и рекло:

— Това не е истина... Ничо е кротък като агне, а благостеви като протосингел.

И наистина, хаджи Ничо бил кротък, благочестив и срамежлив, когато говорил с негово сиятелство, а негово сиятелство, като всяко сиятелство, обичало подобно чиновническо смирение, защото и то някога си имало такова също чиновническо смирение, когато то още живяло в Петербург и търсило мазно място. За да разберат читателите ни доколко големи били Ничовите смирения и срамежливост, аз трябва

да им разкажа как хаджи Ничо говорил с негово сиятелство. Когато Ничо чувствувал на себе си погледът на негово сиятелство, той губил красноречието си после третат дума и захващал да си търка с длан челото или да си глади коляното и това той правил дотолкова неестествено и продължително, щото негово сиятелство, при всичката своя важност и високомерие, не можал да се удържи и да се не засмее. „Коляното ли ви боли?“ — питал той. „Не, не боли ме, ваше сиятелство, никак ме не боли; аз така... научил съм се...“ „А аз мислех...“ „Ах, не, ами аз така... не“. Разговорът се продължал, но нещастни хаджи Ничо ставал червен като варен рак и пот му чучурал от лицето; очите му били широко отворени, блестели и не шавали; той се старал да слуша и нищо не чул, устните му треперели като от треска, всичките сили на неговия бакалски ум се съсредоточавали на неговата злополучна ръка, която все продължала да търка коляното му: с една дума, в тая минута Пахомовото название *патка с потури* било на своето място.

Но тежко ти от хаджи Нича, ако ти нямаш пари — той иска да му бъдеш мекере, да му слугуваш, да му се кланяш, а той да седи като начумарена Стойка в конторът си, да си дращи едно-друго, да не обръща на тебе внимание и когато му дойде кефът, то да те погледа кръвнишки в очите и да ти рече:

— Какво правиш бе, байо?

— Добре съм, кир Ничо!

— А бе, когато ще ти да се оставиш от тия вагабонтлъци? Аз хилядо пъти ти съм казвал да слушаш мене, ако искаш да прокопчаеш, а ти пак ходиш с младите вагабонти.

В тия минути хаджи Ничо приличал на вълкът, който питал агнето защо то му размъща водата.

— Аз съм търговец човек, кир Ничо, и с всякакви хора трябва да се събирам — казва мекерето.

— Всичко това е добро и аз за него ти се не карам. А кажи ми ти защо си ходил завчера у Стробелят и защо си седял с революционерите?... Байо ти Петраки ходи завчера у Стробелят да поразгледа кой е там и да послуша що се говори и видял те, че седиш с ревожлюционерите и за пушки приказваш. Ничо едно живо същество, което седяло при други един писмен стол и писало *дава-взема* в една голяма книга.

Това живо същество бил секретарин на хаджи Нича, наместник Пахомов, който имал твърде замечателна физиономия. Вземете една жълта коза, облечете ѝ бели панталони, бяло елече, бял сюртук и бяла риза, вържете ѝ червена вратовезка на шията, обуйте ѝ жълти чепичета, турете ѝ в джebът на елечето сахат с позлатено на търкалца синджирче, на което да виси един голям печат и едно жълто като жълтица календарче, и ще да си съставите пълно понятие за физическата красота на кир Петраки. Колкото за душевните качества на тоя козлевидни господин, аз ще да кажа кратко: Петраки е образец на блюдолизите и за едно кюфте е способен да продаде и баща си. Петраки кимнал с главата, че той е говорил истината, мекерето мълчало и подсмърчало, а хаджи Ничо се позасмял — драго му било, че уплашил заекът — и великодушно казал на мекерето да седне, но още веднъж да не ходи у Стробля, и мирът бил заключен.

Но да видиме какво ще да разказва Никола Белият.

След няколко дня Никола Белият седял в едно кафене и около него стояли няколко млади българи.

— Всичкото това не е истина, щото вие разказвате за хаджи Нича — говорил Пахом Катранджият.

— Зная аз защо Никола ненавижда хаджията: завчера хаджи Ничо проминал с колата си по Поду Могошой и конете му опръскали байя Никола — казало Петлето.

— Аз не завиждам ни на колата му, ни на конете му, ни на роднините му, ни на фамилията му, а говоря това, щото е право. Не ще байо ви Никола такива кола, които са купени с човеческа кръв, не ща аз такива коне, които ядат не слама, а български тела.

— То не е истина — казал Пахом. — Конете не ядат месо.

— Ти, Пахоме, си глуповат и затова мълчи — казал Никола. — Чуйте, братия, какво ще ви кажа и помислете си иска ли Никола Белият да промени своето положение с положението на хаджи Нича, или не. Преди няколко години Ничо имаше давия с един българин, който беше по-умен и по-хитър от него. Давията, както се видеше, щеше да изиграе онзи българин и хаджи Ничо измислил адско средство само и само да победи своят противник. Първата причина, която заставила хаджията да се вземе за най-крайните средства, била тая, че той не бил научен да губи, а другата — той с всичкото си сърце и душа желал да унищожи един такъв конкурентин, който бил по-достоеен от него. Ничо

подкупил един хайдутин и пратив го да убие своят противник. Но и в самото убийство Ничо постъпил хаджиничовски: той обещал на обиецът сто жълтици, а когато убиецът извършил своята абязаност, то получил само триесет, и то с големи мъки. „Вие ми казахте, че ще ми дадете сто жълтици“ — казал хайдутинът. „Вземи парите и върви си, ако не щеш да те предам на полицията“ — рекъл Ничо. „Да си проклет!“ — казал хайдутинът и отишел си.

— Това не е истина — казал Пахом.

— Тебе ти се не харесва кир Ничо, защото той има хубава къща — казало Петлето.

— Къщата Ничова е направена с народни пари и българите имат пълно право да потърсят от него сметка, да му вземат хубавата къща и да го пратят при дяволите — казал Никола. — Тая къща е направена от руски пари, които бяха изпратени за жените и за децата на българските волентири, които изгинаха в Русия, и за тия българи, които бяха заслужили с щото и да е на руската армия. Живееше в Свищов един българин, на когото името беше Конко. Тоя българин направил на русите голямо добро, но бил принужден да остави имането си в ръцете на турците и да спаси главата си — той бегал в Румъния. Един из руските генерали твърде добре знаел какви са заслугите на чича Конка и какви загуби е той имал и затова му се обещал да го награди по заслугите му. „Аз ще се постарая да ти върна имането, което си ти изгубил, и даже мисля да ти го удвоя“ — казал генералинът чичу Конку и отишел си в Русия. Чичо Конко се надеял и чакал награда: чакал той година, чакал две, чакал пет, а из Петербург няма ни известие, ни награда. Чичо Конко написал писмо до пловдивският руски консул, а така също молил и хаджи Нича да напише в Русията и да моли, за да му дадат обещаното. Пловдивският консул явил чичу Конку, че руското правителство му изпраща редовно катагодишна помощ, и чичо Конко написал в Русия, че той не е получил досега нито една пара. Тогава той получил из Русия отговор, че му изпроводена една немалка сума като едновременно помощ. Разбира се, чичо Конко не получил ни едновременно, ни катагодишната помощ, защото парите били изпратени до хаджи Нича. Когато хаджи Ничо получил парите из Русия, то той намислил да дава чичу Конку само процентите, а капиталът да държи у себе си, но като видял, че може да задържи у

себе си и процентите, то ги задържал и чичо Конко останал с празни ръце и с гладен корем.

— Това не е истина — казал Пахом.

— Никола все от завист говори; него го е яд, че хаджията има хубава градина и шадраван от мермер — казал Нейчо Петлето.

— Не ща аз такава градина — казал Никола. — Тя е направена от кокалите на ония българи, които се преселиха в Русия, по желанието на хаджи Нича, тая градина е обляна с цели реки български сълзи, а из шадраванът ѝ тече кръв, която рано или късно ще да задуши хаджи Нича в неговите конаци. Едно време Раковски казваше, че всяко едно зло може да се прости на човек, но изменничеството никога. Това е така. Хаджи Ничо пресели толкова хиляди българи в Русия, из които половината измря от глад и от студ, а другата половина се разпръсна по светът и изгуби се за българите, и всичкото това той извърши само и само за да спечели по една жълтица от човек. И тоя човек, който така безсъвестно продаде народът си, не се срамува да казва, че той прави добро на българският народ и че който му се не кланя и не съглашава се с него, е вагабонтин. Убиец, крадец, предател, шарлатанин, богопродавец, шпионин и пр., и пр. смее да нарича честните хора вагабонти и шпиони! Но нищо, скоро ще дойде ден и тоя злочинец ще да се попадне в клещите така също, както се попадна и неговият ортак и роднина Пърлловецът. Пърлловецът изял черковните и училищните пари в Карлово, но гражданите го засрамираха пред всичкия свят; намерил се един, който и плесница му ударил, а когато Пърлловецът умрял, то никой не отишел след гробът му. Такава е народната клетва. Всичко нашият народ ще да прости хаджи Ничу, ала за ония българи, които той изпроводи в Русия — никога.

— Ами нима беше по-добро да ги остави в Турско и да ги убиват турците? — казал Пахом.

— Пахоме, аз ти казах, мой брате, че си ти глуповат и нищо не разбираш и затова те моля да се не мешаш в разговорът ми. Ти по-добре си гледай дигенът, защото политическите работи ти разбираш дотолкова, доколкото свинята разбира от философия.

— В Русия има и черкови, и пари, и земя, и кожи, и всичко — казало Петлето.

— Аз те съветувам, байо Нейко, да дадеш главата си на бозаджиите, да си варят в нея боза — казал Никола и отишел си. X.

Из всичко това, щото аз говорих дотука за моят херой, читателите вече видят, че егоизмът на хаджи Нича се явява в най-ярка и в най-гола форма; а в следующите глави аз трябва да открия, че в хаджи Нича човек не може да замети даже привичка, с която големите егоисти и шарлатани барем из приличие прикриват своите егоистически стремления със стремления към обществените интереси. Егоизмът на хаджи Ничо има съвсем противоположни характер: той иска да му дава народът пари, без да го пита на какво ги употребява; да му се кланя и да го почита, без да вижда от него някое добро; да му благодари и да го хвали, без да му напознава злото, което му е той направил, и най-после, да вярва в неговите обещания, с които той обича да храни българите. В здравите общества и у развитите народи егоистът, който излязъл на общественото поприще, никога се не решава открито да преследова своите егоистически цели; той знае, че чрез това твърде лесно може да проиграе своите цели; той знае, че е длъжен да действа за общата полза и че когато той действително направи на народът каква да е полза, то обществото ще да го награди по заслугите му, без да разглежда на тънко що е произходило в тайниците на неговата душа и що го е накарало да бъде патриотин. В такова едно общество егоистите и дълбоко нравствените хора говорят и действуват еднакво и егоистът се явява в истинското свое облекло само тогава, когато самото общество бива излъгано в своите сметки и интереси или когато то падне така низко, щото различни лъстеци и шарлатани му сядат на шията и водят го на която страна и да поискат. Българските младежи и всичките честни, родолюбиви, умни и самостоятелни хора, открили целите и стремленията на хаджи Нича, познали неговата душа и затова пожелали да се оттеглят от него и от всичкото си сърце и душа захванали да гледат на моят херой с презрение. Но Ничо пак не останал сам; него окръжили няколко куфи глави, които той водил за носът, взимал им паричките, а после и сам се смеял на тяхната глупост. Едни из тия Ничови почитатели почитали своят идол затова, щото той им обещавал, че когато Русията освободи българите, то Ничо без друго ще бъде български подкрал и ще им даде големи и важни служби.

— Кир Михалъо ще ми бъде велики везир, байо Стефан — министър на философията, доктор Плоча — министър на финанцията, доктор Танас — на филологията и на съдопроизводството, дядо

Марко — на войната, доктор Василяки — на вътрешните работи и помощник на шех-юл-ислямът, дядо владика — на черковните работи и на просвещението, а Нейчо Петлето и мой Пахом ще станат губернатори в Търново и Русчук. Всичко това така трябва да бъде... Негово сиятелство ми каза, а на негово сиятелство пишат из Петербург — говорило негово кралевско величество кир Ничо, па и сам вярвал, че говори истина. Колкото за Пахома и за Петлето, то тия вярвали, че вече са станали губернатори и Акиф паша не съществувал — и радвали се, и сънували, и надявали се.

Други почитали Нича затова, че той имал много пари и шадраван на дворец си, а третите — и сами не знаели защо го почитат. Най-големият и най-първият Ничов приятел и помощник бил доктор Плоча, който изпълнявал всичките Ничови желания и каприции, без да заборава и своята кесия. Между Нича и Плочата не били ни най-малките разногласия, защото и двамата гледали на животът еднакво, крали заедно, убивали заедно, глобили заедно, а в това също време занаятите им били различни, следователно съперничество не можало и да бъде между тях. Ничо крал, но той давал и на своя помощник малки трошици и помощникът му бил доволен, защото и той крал на друго място и нищо не давал Ничу.

Окончателно отделение на честните и родолюбивите българи от хаджи Ничовата компания се случило в 1861 година, когато Ничо помогнал на руските агенти да преселят българите в Русия и да населят нашето отечество с татари, черкези и с всякаква помия. И така, букурещките българи се разделили на два неприятелски лагера: в единът лагер стояли всичките български родолюбци под пряпорецът на българския юнак и патриотин Раковски, а в другият се сгруппировали няколко старца под предводителството на хаджи Нича. Трябва да забележа, че мнозина из Ничовата компания твърде добре разбирали, че Раковски е прав и че Ничо яде бабината си, но пак се съединили с Нича. На някои из тия старци се не харесвало младото поколение за това, защото младежът вървял против техните стари и отживели своя век понятия, с които по-голямата част от тях се вече уживяла и сроднила, следователно тия не можели вече да се откажат от тях. На други не падало на сърце това, че предводителите на млада България говорили открито истината; че тия умеели да внушат на народът правилен поглед към животът и че тия не вярвали в идеалните

фантазии и бленуването, които били религия за *еничерите*. И така, Раковски със своето учение и със своя правилен патриотизъм въоръжил против себе си всичко, щото било старо, преживяло и гнило.

Разбира се, че и хаджи Ничо не разделял мненията и убежденията на тия старци, но той вземал тяхната страна по две причини: първо, старците имали пари; и, второ — той можал само с тия старци да живее, да ги лъже и да ги води за носът.

Раковски написал брошура против преселението на българи в Русия и тая брошура положила твърда стена между *младите* и между компанията на хаджи Нича. Освен това Раковски захванал в своята „Дунавски Лебед“, а така също и изустно да проповядва това, щото било противно на Ничовите интереси, и Ничо се решил да погуби българският патриотин.

„Аз твърде добре зная, че Раковски има право — мислил Ничо, — но той ми разваля интересите и затова той трябва да погине. Пари аз искам, пари... Аз искам да бъда по-богат и от Миша, и от Хиллера и затова, който ми стои на пътят, той трябва да се изпрати в ад при дяволите. Аз майка си и роднините си не пожалих, та тоя ли вагабонтин Раковски ще да пожалея?“

Трябва да забележа, че хаджи Ничо нарича вагабонти всичките българи, които нямат пари и които не желаят да ги печелят.

И така, съдбата на Раковски била решена. Най-напред хаджи Ничо наклеветил Раковски пред румънското правителство, че той мислил злото на К.Куза и Кузовите чиновници, за няколко руски полимперали, които се изгърсили из джебът на хаджи Нича, изгонили Раковски из своето господарство. Но Ничо пак не бил удовлетворен: той преследовал Раковски и в Сърбия, и в Русия, и в Австрия, и българският честити патриотин дошел до такова едно положение, щото бил принуден и да се върне в Румъния болен, разбит, нещастен и убит и физически, и нравствено. Когато хаджи Ничовото око видяло такова едно променение в Раковски, то приняло в неговата личност голямо участие, и ту с обещания, ту с лъстивост Ничо успял да добие доверие в отчаяната душа на Раковски и да извърши безпрепятствено своите цели. Хаджи Ничо искал да вземе Раковски в ръцете си и да го направи свое мекере, но Раковски захванал да се поправя, захванал да заборава претърпените нещастия и завзел се да издава своята замечателна „Бъдъщност“, в която той бил пак опозиция на хаджи Нича

и на компанията. Тогава хаджи Ничо пак се завзел за своят стари занаят и решил в душата си да погуби съвсем своят противник. С помощта на своите руски полимпериаи Ничо успял да убие „Бъдъщност“ и да доведе редакторът ѝ до нищета.

Всичките тия произшествия потресл впечатлителната душа на Раковски и той страшно заболял. Хаджи Ничо пак вземал участие в съдбата на Раковски и с помощта на своите приятели доктори дотолкова му помогнал, щото Раковски оставил тоя свят в продължение на няколко недели. **XI.**

После смъртта на Раковски хаджи Ничо мислил, че е изкопал българското възрождение заедно с коренът му и че той отсега ще бъде самодържец над целия български народ, но бил излъган в своите надежди. Българското движение приличало на онзи змей, за когото разказват бабешките приказници, че когато царският син му отсякъл едната глава, то на нейно място порасли три. Раковски само орал, а неговите последователи захванали да сеят и да жънат. Но хаджи Ничо не губил надеждата си, той бил уверен, че със своето богатство ще да изплува отгоре над всяко едно нещо, като зехтин над водата — и печелил. Когато хаджи Ничо намирал някой бездетен българин, който имал повече парици, то като хирург вземал със себе си своите сечива, т.е. вземал доктора Плоча, Геклеска и владиката и правил визита на богатият идол. Българинът посрещал българските големци, радвал им се и не знаел къде да ги дене, а хаджи Ничо и неговата компания гледала на бъдещият благодетел с такива щастливи и радостни лица, които приличали на мокро кадифе.

Захващал се разговор. Най-напред захващал да говори сам хаджи Ничо и говорил умилително, жалостиво, патриотически и сладкогласно.

Трябва всеки човек да мисли за отечеството си, за земята си и за градът, отдека е той родом. Всичко на тоя свят е смъртно, всичко се изгубва и отива на вятърът, само доброто, което направи човек на своето отечество, се не изгубва никога. Аз познавах твърде много българи, които оставиха големи пари; а дека се дянаха тия пари? — Изядоха ги равратните им синове и дъщери, разпиляха ги роднините им изхарчиха ги епитропите им и изгубиха ги унуките им. Всичко, всичко е смъртно на тоя свят! (Хаджи Ничо въздъхнал) Ах, щастлив е

тоя човек, който още при животът си направи някое добро, щото да може сам с ръката си да събере плодовете от това добро. Който направи черкова, училище, болница и други богоугодни заведения, той само може да каже, че е направил добро нещо на земята и за душата си — неговото име ще да се слави во веки веков.

— А колко пари трябват, за да се направи една хубава черкова? — пита старият българин.

— Около десет хиляди жълтици, заедно с мястото — казва хаджи Ничо.

— Но аз нямам десет хиляди жълтици, аз имам само шест хиляди.

— Ах, това е лесна работа! Дайте вие шест хиляди жълтици, па и ние между себе си ще да събереме още четири и всичко ще бъде свършено.

— Но мене ми се иска да направя сам една черкова и на престолът ѝ да бъде написано „Тутор и приложник Тричко“.

— И това е лесна работа! Ние можеме да дадем шестте хиляди жълтици с лихва и когато тия се увеличат до десет хиляди, то тогава вече да изградиме черковата — казва Ничо.

И така, парите се давали в ръцете на хаджи Нича, процентите расли, Тричко умирал, черковата очаквала своето съществуване, а хаджи Ничо все печелил и печелил.

Един из старите българи поискал да даде пари за черкова и училище, но тия да се направят при животът му. Хаджи Ничо му вземал парите и захванал да търси място, на което да бъде изградена черковата и училището; той намерил едно прязно място, купил го, главил майстори, но все чакал нещо си и не захващал зданието; а когато българинът захванал да пита Нича защо той не гради черковата, то Ничо намерил причина да се скара със сайбият на мястото... и повлякъл с него такъв дълъг съдебни процес, щото не само един стар българин би умрял от старост, дорде той да се свърши, но и сам хаджи Ничо имал време да остарее и да побелее.

Когато хаджи Ничо не бил в състояние да убеди старите българи, за да направят черкова и училище, то владиката се вземал за своята обязаност. Тоя фанариотски архиерей дотолкова изпекъл фанариотският занаят, щото ни един старец и ни една бабичка не можели да се противят на неговата воля, а особено тогава, когато той

захващал да им говори за страшният съд Христов, за пътуването на блажена Теодора по митарствата и за земното нищожество на човекът.

А когато и светият отец не можал да направи нищо, то тия важни дела приемали на себе си доктор Плоча със своите медицинарии и г.Геклеско със своите закони.

Един из богатите българи не пожелал да прави черкови и училища, но поискал да остави един доход от 10,000 гроша, из които да се възпитават млади българчета в Европа. Хаджи Ничо вземал и тия пари и нито българчета изпращал да се учат в странство, нито помагал на ония ученици, които се учили в Букурещ. Когато един из българите добил една такава дързост, щото попитал негово величество кир Нича — защо той злоупотребява хорските пари и не изпълнява волята на покойните завещатели, то Ничо му рекъл: „Аз мисля, че е много по-добре да се увеличи по-напред капиталът, а после да се изпращат момчета. Ние имаме сега пари само за две момчета, а ако увеличим капиталът, то ще имаме за пет или десет.“

— А кога ще това да бъде? Вие може да поискате, щото да възпитавате сто момчета, а да се увеличи капиталът дотолкова, щото да могат тия момчета да се възпитават, вам трябва 1,000 години.

— След двайсет-триесет годин — казал Ничо и позасмеял се.

— Но да не мислите, че Ничо мислил да проживее още петдесет години и да дочака да види с очите си ония българчета, които ще да се възпитават на Тричкови пари? — Не, Ничо имал съвсем друго на умът си.

В тая глава аз трябва още да кажа, че хаджи Ничо печели не само от старите българи, а и от правителството. Няколко родолюбиви българи молили преди няколко години румънското правителство да им помогне да направят в Търново болница. Румънското правителство се обещало да дава всяка година по 10,000 гр. и вносвало тая сума акуратно. Преминали пет години и правителството се надеяло, че неговите пожертвувания принасят на българският народ голяма полза, но било излъгано. Веднъж един търновец отишел при един румънски чиновник по работа си, и между другите разговори чиновникът попитал търновецът:

— Как отива болницата?

— Коя болница? — попитал търновецът.

— Търновската.

— Ние в Търново нямаме болница.

— Не може то да бъде! Ние всяка година даваме из правителствената каса по 10,000 гр. за вашата болница.

— А кому вие давате тия пари?

— Хаджи Ничу.

— Хаджи Ничо в Търново не е пращал никакви пари и не е правил никакви болници, той ви е излъгал.

Чиновникът се зачудил, повикал у себе си хаджи Нича и попитал го:

— Какво направихте с Търновската болница?

— Ще да я направиме — отговорил Ничо, без да почервенее.

— Но вие казвахте, че тя е вече направена и болните вече се лечат в нея?

— Зданието беше малко и затова ние намислихме да увеличим капиталът и да направиме голяма болница.

— Правителството не желае вече да помага на Търновската болница, когато тя не съществува — казал чиновникът.

— Ама ние ще да я направиме — отговорил Ничо.

— Не сме ние дотолкова глупави, както вие мислите — казал чиновникът. — Ние искахме да помогнеме на сиромасите, а не да пълниме вашият джеб.

После това произшествие някои българи нападнали хаджи Нича и поискали да знаят защо той не употребява хорските пари там, за дека са тия назначени, но хаджи Ничо им отговорил:

— Дали ли сте ми вие нещо? Нека дойдат ония (мъртвите), които са ми дали своите капитали, да търсят от мене хесап. На вагабонти аз не съм длъжен да разказвам що съм намерен да правя!

Но да не бъдат оскърбени и тия българи, които протестирали против Нича, и да не изнасят боклукът на сокакът, то Ничо пратил кир Михаля, за да ги успокои и да им наобещае златни гори.

— Вие не знаете още що мисли хаджи Ничо — говорил Михальо. — Защо са вам черкови и болници? Пушки трябва, пушки. Почакайте малко и ще да видите какво ще да направи кир Ничо! Не мислете, че нему трябва вашите мангъри; той е богат като Демидов. Или за децата си и за жената си ги печели! Дебели са вашите глави.

Българите се успокоявали и чакали големи неща от хаджи Нича, очаквали да видят легии, пушки и топове, но хаджи Ничо все печелил

и печелил. XII.

В палатите на хаджи Нича било голямо събрание: всичкото Ничово министерство заедно със своите *чувства* дошло на това велико събрание, всичките богати българи се домъкнали да послушат сладките речи на негово величество, дошли и няколко мекерета, които се пуцали в събранията само в извънредни случаи. Един из тия мекерета бил братът на Нейка Петлето, за когото аз трябва да кажа няколко думи, за да остане неговото име в българските хронографии. Това българско светило отишло преди няколко години в Лайпциг, за да продава там своите изделия, и отишло в една локанта — разбира се, в такава, дека е по-евтино, т.е. в която ядат кочияшите — да нахрани своето чувство и поискал да му донесат супа, защото тя била най-евтина. Когато изял супата, то той не искал вече друго ядене, а седял и чакал нещо си. На трапезата седели много хора и когато един из тях ял варено месо, изял половината, а половината оставил, то братът на Петлето посегнал със своята наботка, вземал останалото у съседът му ядене и проговорил български: „За това месо се е пари платило, защо да се връща назад“. Когато у други негов съсед останала една сърма, то и нея той оплескал; у другото останало печено — и него. Слугата, който подавал ядене, като видял, че нашият Крали Марко засукал ръкавите си и пригответил се да изяде всичко, щото оставало от кочиящите, то го хванал за ръка, завел го в кухнята и дал му пълно ведро с ядене, от което локантаджията не мислил вече да печели и което пригответил за свинете си. За това юначество на Нейковият брат и до днес разказват лайпцишките жители.

И така, у хаджи Нича било голямо събрание. Хаджи Ничо седял намръждено като крава в кьошето, а в това също време лицето му чегато искало да каже: „Ще ви покажа аз кой е хаджи Ничо!“ Доктор Плоча и Михальо подмигвали на публиката, един с лявото око, а други с дясното, и лицата им виражали голяма радост и голямо щастие; владиката седял, мигал и с двете очи, секнал се час по час и подсмърчал като просяшко дете; другата публика седяла и гледала на кир Нича с багоговение. Когато всичките дошли и насядали, то хаджи Ничо казал:

— Нашето отечество е в опасно положение и ние трябва да му помогнеме. Негово сиятелство се обещава да ни даде малко пушки и

малко пари, ала и ние да не бъдем като просяци и да събереме между себе си някоя жълтица, защото хората дават само тогава, когато видят, че и ние сме положили по нещо. Аз ще да дам 5,000 жълтици, а ако е нужно и повече.

Министрите на хаджи Нича погладили с длан брадите си, поклатали главите си и решили да последуват примерът на хаджи Нича. Един и тях обещал хилядо жълтици, други — петстотин, трети — сто, а четвърти — петдесет. В това също време хаджи Ничо си мислил:

„Негово сиятелство ми каза, че щат да ни дадат един билион жълтици, които, като поседят у мене, дорде се нареди работата, то от лихвата им аз ще да си взема петте хиляди жълтички. Освен това тия пари, които ще бъдат събрани от влашките българи, не трябва да се показват на негово сиятелство. Кой знае какво може да се случи! Аз тия пари ще да оставя у мене и ще да ги употребя за извънредни случаи. Ами и кой ще да ми ги търси!... Ако в едно мътно време не спечели човек, то никога няма да спечели.“

Из тия думи на хаджи Нича читателите видят, че той печели и от своите министри, и от своите приятели и чиновници, и от своите мекерета, с една дума, Ничо във всяко едно отношение надминувал и Мехмед Али паша, който бил известен на всички Европа със своите способности да глоби и сиромасите, и богатите; само хаджи Ничо нямал такива политически умствени способности, каквито имал Мехмед, и не можал да се сети, че негово сиятелство се обещало да даде един милион жълтици не Ничу, а за полза на българският народ. Милионът бил пратен в Белград, за да бъде съставена българската легия, и хаджи Ничо останал на подплъзък. Но наш Ничо пак се не отказал от своите цели и работил. Най-напред той оплескал събраните във Влашко от влашките българи пари, после захванал да прави интриги между българчетата, които се намирали в легията, и работата се свършила твърде плачевно. Най-после хаджи Ничо отишел при негово сиятелство и рекъл му:

— Аз ви казах, че парите трябва да се дадат мене, но вие ме не послушахте и дадохте ги князу Михаилу. Видите ли сега, че работата се развали?

— А кажете ми как ние можеме да поправиме работата? — попитало негово сиятелство.

— Легията трябва да се направи в Румъния, а парите за нейното съставление да се дадат мене. Аз хилядо пъти по-добре зная потребностите на българският народ, нежели княз Михаил и други.

— А румънското правителство?

— Ние трябва да направиме всичкото това тайно и никой да не знае — отговорил Ничо.

— Хайде, вие гледайте да организирате легията, а ние ще дадеме пари — казало. Негово сиятелство.

Хаджи Ничо и неговата компания писали в Белград на българчетата да дойдат в Румъния, защото в Белград не било място да се съставляват легии за България, и Румъния твърде скоро се напълнила с млади юнаци, които не знаели що да правят, ходили голи и боси и умирали от глад и от студ. Когато неколцина из тия млади момчета отишли при кир Нича и поискали му пари за ядене и за облекло, то той им отговорил:

— Защо сте дошли? Защо оставихте Белград и дотърахте се тука? Или ви беше лошаво тамо? Вас трябва човек да бие, па да ви не казва защо ви бие. Ха, пилейте се оттук! Аз не съм ви банкерин и дохождате да искате пари от мене. Вървете и търсете си работа или тукашната полиция ще ви затвори като вагабонтин.

— А защо ни вие писахте да оставиме в Белград легията и да дойдеме тука? — попитали младите българи.

— Кой ви е писал? Дека ви е писмото? Аз не съм и мислил да ви пиша!

Един от младите българи извадил из пазухата си едно писмо и подал го на хаджи Нича, който прочел следующото:

„Момчета! Ние видиме, че сърбите не се отнасят с вас братски и искат да ви направят свои мекерета, искат да убият във вас патриотическият дух, искат да ви оскърбят и да ви употребяват като своя машина. Освен това, ние сме определили да ви се дават всеки месец по три жълтици, да ви облекат в чохени дрехи и да ви хранят с месо, а ние чуеме, че ни едно от тия условия се не изпълнява, и затова вие най-добре ще да направите, ако се върнете в Румъния и да съставиме тука истинска българска легия, която да се управлява самостоятелно. Ние сме проводили на сръбското правителство твърде много пари, но ако се върнете назад, то ще да поискаме да ни се върнат тия пари и тогава вие ще да живеете като господ дал. Всички вие сте

или търговци, или търговски синове и научили сте се да живеете малко по-добре, а не както живеят сръбските солдати... Върнете се в Румъния и да работим за нашето мило отечество.“

— Това писмо не е мое, нито пък аз зная кой го е написал — казал Ничо. — Какво ще да правя сега с вази? Хайде, аз ще ви дам по една жълтица за ядене, дорде си намерите места, и да се захванете на работа. Ха, вървете си сега.

Младите българи дошли до голямо отчаяние и не знаели що да правят, а хаджи Ничовата съвест остана чиста. Да говоря за българските чети, които преминаха под предводителството на Тотя, на Панайота и най-после на Хаджи Димитра, е напразно, ще кажа само, че всичките тия чети бяха въоръжени на сиромашки мангъри, че хаджи Ничо и неговото министерство, не само че с нищо не помогнаха на своите братия, които отидоха да умрат за своето отечество, но т и я сами бяха причина да погине Хаджи Димитровото дело, а така също и сам Хаджи Димитър. Хаджи Ничо, от когото се криеха българските юнаци, узнал, че Хаджи Димитър иска да премине в България със своята малка четица, и обадил на руския консул; руският консул обадил на французкия, а французкия на Митхад паша, и Хаджи Димитър пострадал от своите рождени братия. Който не вярва на моите думи, то нека прочете „червената книга“ от 1868 година.

Един твърде умен човек казал: „Дайте ми умни и образовани хора, а не маслинари и сапунджии, ако искате да направиме работа. Маслинарите нямат нито патриотизъм, нито съвест, нито усещане за свобода; тия приличат на чувал с жълтици; турете в чувалът 10 хиляди жълтици и чувалът ще да чини 10 хиляди жълтици, турете 5 и той ще да чини пет, турете една и той ще да чини една, извадете и едната жълтица и чувалът ще да си остане чувал.“ На това умно изречение аз ще да притурия тия думи: „Вземете от хаджи Нича народните пари, които е той награбил с всякакви несправедливости, и хаджи Ничо ще остане само хаджи Ничо, вземете му и ония пари, които е той спечелил като търговец и шереетин, т.е. които е изпокрал от сиромасите, то ще да остане само една кожа с лой, която не ще да бъде потребна за нищо друго, освен за плашило на децата и за гнусота на честните хора“. В европейские господарства хайдуците и издайниците се затварят и бесят, а хаджи Ничо все печели и печели! **XIII.**

Да разказвам за ситните източници, из които хаджи Ничо е събирал своите доходи, е напразно; ще кажа само, че той из всяко едно обществено дело е извличал полза. Направил той черкова и пожертвувал за направата ѝ 300 жълтици, но натоварил я с такива проценти, щото храмът божи никога не ще може да се отплати от своят тутор и приложник; направил училище, благотелно общество, читалище и типография на акции, от които се надеял да пожъне безгрешен плод, но кагото видял, че доходите от тия заведения са малки, то ги унищожил и капиталът им струпал в касата си. Но хаджи Ничо е самолюбив човек и желае да се прослави и да се покаже пред светът, че той всичко прави за своят народ и отечество, и затова той не развалял съвсем гореказаните учреждения, но употребял ги за своя полза, като своя собственост. Учениците из училището били obligани да работят на своите благотели и всеки из Ничовата компания имал пълно право да ги праща на пиящата да му купуват месо, лук, праса и пр., учителят бил obligан да пее в черковата и да събира Ничовите търговски вересии; „Благотелна дружина“ помагала само на готвачките, на перачките и на слугите, които извършвали Ничовите дела, а така също и делата на неговата компания. Когато някой нещастен българин дохождал при Нича и молил го да му помогне из сумите на „Благотелната дружина“, то Ничо го питал:

— Ти от кои си българи: из България или из Влашко?

— Аз, кир Ничо, съм из България — говорил българинът. — Турците ме хванаха преди няколко години, пратиха ме в Диарбекир и там ме продържаша пет години. Здравето си аз изгубих, кир Ничо! Болен съм, кир Ничо!... Аз дойдох тука да се полекувам.

— Нашата „Благотелна дружина“ не помага на отсрещните българи, а на тия, които са из Влашко — говорил Ничо.

Когато някой сиромаш студентин дохождал при Нича и молил го за помощ, то Ничо по питал:

— Ти от младите ли си или от старите?

— Аз съм ученик и не принадлежа ни на една партия — говорил студентинът.

— А аз зная, че ти си от младите, защото един от моите приятели те видял в читалището на младите. Хайде, иди при Цанчовича да ти помогне.

— Аз Цанчовича не познавам — говорил студентинът.

— Неговата магаза е в улица Липискания — говорил Ничо и обръщал гърбът си към просителят.

Един българин се учил в Белград и отивал в Русия да довърши науките си. Тоя българин бил сиромаш и отишел при Нича да иска помощ, но Ничо му отказал и отказал му за това, защото тоя българин се учил в Белград. Към всичкото това аз трябва да притуря, че Ничо и неговата компания не помага и на тия жени, които са по-старички, защото тия вече не са способни да извършават патриотически дела.

Да разкажа и друго едно произшествие, из което читателите ще да си съставят понятие за хаджи Ничовите умствени способности. Преди няколко години един из нашите български учени люде намислил да състави едно дружество, на което целта да бъде да се разпространява между българският народ знание и образование и да се обработва българската история и филология. Разбира се, че при сегашното незавидно и горчиво положение на българският народ, такова едно дружество е необходимо за нас, а особено тогава, когато всичките почти народи и народности са намерили за потребно да учредят у себе си подобни дружества. Наш хаджи Ничо одобрил проектите на Стоянеска /така е името на учения българин/, обещал се да даде 2 хиляди жълтици за тая благонамерена цел, накарал и своите министри да подпишат кой колкото може и Стоянеско отишел да събира спомоществувания по другите градове във Влашко, а така също и в Русия. Одеските българи приели най-голямо участие в това дело, прегледали проектите и един из тях пожертвувал 15 000 рубли. Радостен се върнал Стоянеско из Русия в Букурещ и явил на хаджи Нича и на неговата компания своите успехи. Всичко било извършено добре, всичко приемало благоприятен вид и Стоянеско тържествувал, но тука кир Ничо показал своят характер. Дорде Стоянеско се бавил в Одеса, то Ничо измайсторисал други един проект, по който трябвало да бъде съставено българското дружество, и в тоя проект се говорило: първо, това дружество да бъде зависимо от хаджи Ничовият комитет; второ, „ако в случай дружеството би се развалило, то капиталът му да се употреби от комитета за някоя работа, която би послужила за умственото развитие на българската народност“ (т.е. която би послужила за обогатяването на хаджи Нича и на компанията); трето, капиталът на дружеството да се даде в ръцете на хаджи Нича, защото само хаджи Нича бил способен да го управлява, за да даде по-много

проценти. Разбира се, одеските българи — които жертвували такива големи суми и които имали намерение не да крадат и да богатеят от народните предприятия, а да направят истинска полза на своето нещастно отечество — не можали да се съгласят с хаджи Нича и с неговата компания и не пожелали да дадат капиталите си в ръцете на бездънна бъчва, в която щото влезе, то се не връща вече назад. Одеските, болгарските, браилските и др.българи искали, щото капиталът на дружеството да бъде в някой иностранны банк, и това накарало хаджи Нича да се откаже от дружеството и да употреби всичките си сили, за да го развали. Когато в Галац били събрани депутатите из много български градове, за да прегледат уставите и да одобрят един из тях, т.е. или хаджи Ничовият, или Одеският, то хаджи Ничо изпроводил на това събрание едно свое мекере и своят адвокатин да правят интриги и да се стараят да развалят дружеството. Когато всичките членове и депутати одобрили одеският проект, то хаджи Ничовите мекерета се дотолкова разсърдили, щото един из тях захванал да плаши членовете на дружеството, че дружеството ще да бъде унищожено от правителството.

Такъв е наш хаджи Ничо, който сам се е назначил за директор на българския народ и у когото в главата се въртят донкишотовски идеи.

За пари и за богатство хаджи Ничо е способен да убие и своят рождени брат. Преди една година руското правителство искаше да намери някои си свои революционери, които се скривали в Румъния. Румънското правителство, по желание на руският консул, затворило някой си поляк, когото обвиняли, че той правил калпави асигнации. Наш хаджи Ничо в това мътно време намерил случай да си отмъсти на младите българи, които отваряли очите на ония хора, които Ничо искал да дои и да стриже, а така също — и на членовете на дружеството. Ничо разказал на румънската полиция, че той подозревава и някои българи, че тия уж участвуват в полските дела и че и тия трябва да са криви за правенето на калпавите асигнации. Един от гюргевските депутати, който бил в Галац на събранието, бил затворен; писмата на младите българи се разпечатвали и предавали се на полицията, с една дума, хаджи Ничо бил най-ревностният шпионин на руското правителство. Веднъж донесли в кир Ничовата кантора едно писмо, което било адресирано до двама млади българи. Хаджи Ничо го разпечатал и — о, чудо!... Писмото било написано с ръцете си, отишел

при консултът и донесъл му своето откритие. Консултът предал писмото на трибуналът, който и повикал младите българи да го прочетат и да обяснят неговото съдържание. Младите българи, които били иностранны поданици, се съгласили да дадат ключът на цифрите на един из консулите, който да прочете писмото, и ако има в него нещо криминално, то тогава са готови да отговарят за своите прегрешения пред трибуналът, а ако това писмо има друго съдържание, то да им се даде назад. И — о, ново чудо! Консултът прочел средующото:

„Цариград, 13 февруария. Владика Доротея (роднина хаджи Нича) предал на турското правителство Василя, който разпространявал по България революционни идеи. Но не бойте се, народът рано или късно ще да отмъсти за проляната досега братска кръв, която са изцедили нашите предатели, владци и чорбаджии. Ние трябва да сме братия с всичките християни на Балканският полуостров и да помниме, че един без други не сме за нищо и за никакво — нашият неприятел е един и нашите интереси са общи. Руското правителство прави твърде лошаво, като изпраща по нашите места такива консули, които не само че не гледат да се укрепят славянските симпатии, а унищожават ги постепенно, а тия симпатии са съществували толкова векове! Кой е тука крив?“ **XIV.**

Тихо и гладко вървял хаджи Ничовия кораб, надолу из реката на животът, т.е. вървял той към тая страна, дека всинца ни очаква общият наш океан на нищожеството и готови се да ни погълне. Вървели пролет след пролет, есен след есен, зима след зима и лято след лято; разцъфтявала се и отцъфтявала природата; всичко вървяло така, както е то вървяло преди хилядо години, всичко вървяло напред, а в това също време оставало неподвижно: същото небе, същото слънце, тия същи славеи, тия същи цветя... Само тайнственото течение на времето карало хората, а заедно с тях и хаджи Нича, напред и напред, по-близо и по-близо до мрачния и страшния океан. Ето че се чуе вече неговото страшно реване и неговата ужасна вълна оттласква от себе си живот; ето, че мирише вече на плесен, на мокрота и на пръст... Бели косми, сбръчкано и жълтовато лице, слаби кости, сухи жили... Но хаджи Ничо от нищо се не бои: той чете своите жълтици, глоби пак своите приятели и неприятели, купува мушия след мушия, пие чай с консултът, псува младите и т.н.; но долното му чене вече захванало да трепери...

Всичко расте, живее и умира: новият зъб тласка стария и той пада, младите растения хласкат старите и тия падат и съхнат. Истина, че много млади борове гинат от брадвата на селянинът, но тия и тук не гинат безполезно. Младите борове секат само тогава, когато желаят да ги турят за белези около пътят, за да го не изгубят пътниците, кога падне много сняг. Старите борове не секат за тая цел, защото тия не са в състояние да показват пътят: тия са вече преживели своето време и гордо вият своите върхове към ясното небе. Но каква полза излиза от тая тяхна гордост? Дървото е дорасло до това, щото е станало по-високо от другите; но заедно с това е отишла и неговата сила, неговата младост, неговата хубост и всичко, щото вълнува животните сили — човекът вече е заточил неговото сърце. Вървете вие, годиници, по своя път и по своето предназначение, вървете си тихо и покойно; приминувайте вие, бури, дъжд и град, покрай старите дървета; падайте роси, грей слънце и оживявайте ги!

Но вашите усилия са напразни! Защо хабите своите сили и своите благотворящи сокове? Защо нарушавате тишината и спокойствието на дивото и безживотното растение? Старият бор не е в състояние да устои против силната буря. Бурята е нужна, бурята е плодородна само за младата душа, която с радост посреща всеки удар, с равнодушна насмешка гледа на всичко, щото я окръжава, и с пълна вяра и самонадеяност ѝ стои насреща и вика я на бой. Твърдите натури всякога остават победители: тях не устрасават никакви сили, от която страна тия и да се появят — от страната ли на грубата и телесната сила, или от страната на умственото поле, — тия всякога трябва да бъдат победители! И колко радости и наслаждения трябва да изпита тая душа, която се е борила и с вънкашните, и с вътрешните свои неприятели? Колко душевни наслаждения и високо самоуважение се появяват у човека, когато той извърши тия победи без ничия помощ и без ничие съчувствие? А без тая борба и без тия страдания няма пълно щастие: без тях човек не чувства онова блаженство, което го въздига на оная висока степен, която му дава титула човек. Духът на времето изисква нови хора и нови умове; тоя дух е такава една сила, до която трябва да се досягат само чисти ръце и способни личности. Пред тая нравствена сила човек трябва всякога да благоговее. Пред тая сила не е срамотно да преклони човек коленете си; с нея е и сладко, и приятно да върви той към своите цели. Тая сила не може да ти отнеме никаква

клевета, никакво чорбаджийско съзаклятие, никаква човеческа армия. Няма на светът нещо по-високо и по-благородно, отколкото да се бори човек за човеческото право, за свободата на личността и за щастието на своя ближни, без да търси за това награда. Само в такава една борба се показва човеческият характер и животът има за нас голяма красота; в такава борба светото чувство се очищава, в душата прониква дълбоко велико човеческо стремление, облагородява се сърцето и човекът става човек. Умейте само да управлявате такъв един инструмент и вие ще направите много; но ако вие нямате знание и изкуство за това, то по-добре е да го не взимате в своите ръце, защото нищо няма да направите. Помнете само едно, че в стремлението да се върви напред е всичката сила, в него е всичкият живот, в него няма място за нищо, което е отживяло, остаряло и умряло. Оставете мъртвите да погребват мъртвите; унищожавайте тия гнили трупове, които въвоняват нашата атмосфера; не плашете се пред затрудненията; прескокнете през барикадите, ако искате да намерите щастие и добро; ударете звънецът на истината и крачете напред. Всеки, който се обърне назад и потърси старото, той ще да се вкамени като Лотовата жена.

В младото българско поколение се появи вече оная животворяща сила, която се нарича напредък, и хиляди хаджиничовци, които още живеят на светът и тегнат на земята, трябва да се изгубят и да дадат място на новите способности и на новите умове. Хаджи Димитровата чута уби не само турската гордост, но и чорбаджийското високомерие.

— Младежът е станал твърде непокорен и твърде дързостен — говорят старците.

— Не уважават вече тия ни старите хора, ни бащината си къща! Тия не вярват вече, че има на светът дяволи, самодиви, таласъми, вампири... Безбожници и грешници са тия станали — казват бабите.

— Да съм аз паша или султан, то щях да дам повеление да се избесят всичките млади и развалени хора — казал един старец. — Няколко млади чапкъни се събрали завчера на пазарят, хванали нашият чорбаджия за яката и искат да им даде есап за училището и за черковата. „Ти си изпокрал светът — му казват. — Ти трябва да дадеш народното добро; ти трябва да дадеш божието богови, а училищното на училището.“ А нашият чорбаджия стои като дете пред чапкъните, мига глупаво и мълчи като пукал. Лоши времена са настанали! „Ти крадеш, ти глобиш сиромасите, ти ядеш чуждият пот“ — ти казва

младежът. А да ги попитам аз: кой не краде и кой не глоби? Защо е и чорбаджия, ако той не изяде няколко патки, няколко гъски и няколко кола жито от селяните? Не може вече така да се живее!

— Бяха такива времена — говорил други един старец, — когато никой те не питаше колко пари си вземал из черковата или из еснафската каса, и хората живееха по-добре; а днес всеки копелак иска да ти погледа в кесията и да види колко пари си спечелил сам и колко ти са паднали в ръцете келепир. Минаха се вече старите времена, в които за подобна дързост ние награждавахме чапкъните с това, че им удряхме по дваисет и пет тояги по петите и не казвахме им защо ги биеме.

— Колко изяде не повече от едно дукато от народното имане, той трябва да се изгони из нашето дружество — говорят младите българи. — Който изяде народна пара, той не е българин, а е изедник, предател, Юда и шарлатанин.

А Ничо?

* * *

Така се свършва първата част от житието на карловският гражданин хаджи Нича. Ако сме описали колко-годе барем някои отделни черти из животът на това животно, то добро, а ако никак не сме удовлетворили очакванието на нашите читатели, то ги молиме да ни простят засега. Надееме се след време да допълним хаджи Ничовата история и да довършиме неговият портрет.

notes 1

„Това е въпросът“ (стих от „Хамлет“ на Шекспир)